

ISSN 1728-8975

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Kazakh National Pedagogical University named after Abay

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Юриспруденция» сериясы

Серия «Юриспруденция»

Series «Jurisprudence»

№1 (47), 2017

Алматы, 2017

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№ 1 (47), 2017

Бас редактор

з.ғ.д., профессор

Төлеубекова Б.Х.

Редакциялық алқа мүшелері:

з.ғ.д., проф. Бурибаев Е.А.-

(бас редактордың орынбасары)

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.

Сабикенов С.Н.,

з.ғ.д., проф. Әбдіқанов Н.А.-

Солтүстік Қазақстан облыстық

Сотының төрағасы,

з.ғ.д., Цепелев В.Ф. - РФ ИМ

академиясы профессоры (Мәскеу),

з.ғ.д., проф. Муратова Н.Г. -

Казан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу»

кафедрасының меңгерушісі (Казань),

доктор Права Джон Берк -

«Таллинн» университетінің ректоры

(Эстония),

з.ғ.д., проф. Арабаев А.А. -

Баласағұн атындағы ҚҰУ, Заң

институты Ғылым орталығының

меңгерушісі (Қырғызстан),

з.ғ.к., доцент Хлус А.М. – Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

з.ғ.к., доцент Самарин В.И. –

Беларусь мемлекеттік университеті

(Минск),

з.ғ.д., проф. Айтмұхамбетов Т.К.

(Астана),

з.ғ.д., доцент Сулейманов А.Ф.

(Алматы),

з.ғ.к., доцент Шевцов Ю.Л. –

Беларусь мемлекеттік университеті

(Минск),

доктор PhD Шелухин С.И. – Джон

Джэй Нью-Йорк университетінің

профессоры (АҚШ),

з.ғ.к., доцент Ежеский Д.О. –

Ресей халықтар достастығы

университеті конституциялық құқық

және конституциялық сотта іс

жүргізу кафедрасының доценті

(Москва қ.)

Жауапты хатшы – з.ғ.к., қ.проф

Калкаева Н.Б.

© Абай атындағы ҚазҰПУ, 2017

Қазақстан Республикасының

мәдениет және ақпарат

министрлігінде 2009 жылы

мамырдың 8-де тіркелген

N 10111– Ж

Басуға..... қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW

Бопабаев Е.Ч. Қазақстан халқы ұғымының конституциялық – құқықтық санаты ретіндегі мәні, мазмұны, ерекшелігі..... 10

Бопабаев Е.Ч. Значение, содержание, особенность понятия казахстанского народа как конституционная категория...

Boabayev E.Ch. Value, contents, feature of the concept of the kazakhstan people as constitutional category....

Досжанов Б.Б. Қазақстанда партиялық жүйенің қалыптасуы туралы мәселелер..... 13

Досжанов Б.Б. К вопросу о формировании партийной системы в Казахстане.....

Doszhanov B.B. To the question of formation of party system in Kazakhstan.....

Досжанов Б.Б. Халықаралық саяси институттар мен ұйымдарды дамыту үрдісінде Орта Азия мемлекеттерінің саяси қатысуы туралы мәселелер..... 17

Досжанов Б.Б. О политическом участии государств Центральной Азии в процессе развития международных политических институтов и организаций

Doszhanov B.B. About political participation of the states of Central Asia in development of the international political institutes and the organizations.....

Досмұратова Н.Ж. БҰҰ жүйесі негізіндегі адам құқығын қорғау мәселесі..... 21

Досмуратова Н.Ж. Вопросы защиты прав человека в основе системы ООН.....

Dosmuratova N. Zh. Questions of protection of human laws at the heart of the un system.....

Сейтжанова М.Г. Қазақстан Республикасындағы парламентаризм институтының дамуының мәселелері..... 26

Сейтжанова М.Г. Проблемы развития института парламентаризма в Республике Казахстан.....

Seitzhanova M.G. Problems of development institute parliamentarism in Kazakhstan.....

Төлеген Д.Г. Конституциялық заңдылықтың құқықтық негіздеріндегі басты сұрақтар..... 29

Төлеген Д.Г. К вопросу о нормативно-правовой основе конституционной законности.....

Tolegen D.G. The question of the legal basis of constitutional legality.....

Шункебаева И.С. Құқықтар мен міндеттердің бірлігі мен өзара әрекеттесу қағидасы туралы мәселелер..... 33

Шункебаева И.С. К вопросу о принципе единства взаимодействия прав и обязанностей.....

Shunkebayeva I.S. To question about unity and intercommunication of laws and duties in constitutional law...

Көлемі.... е.б.т.
Таралымы дана.
Тапсырыс
050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ
Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспаханасының
баспаханасында басылды
**Казахский национальный
педагогический университет имени
Абая**

**ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№ 1 (47), 2017**

Главный редактор
д.ю.н., профессор
Б.Х.Толубекова
Члены редколлегии:
д.ю.н., проф. **Е.А.Бурибаев** -
(заместитель главного редактора)
д.ю.н., академик НАН РК, профессор
С.Н.Сабикинов,
д.ю.н., проф. **Н.А.Абдиканов**-
Председатель Суда СКО,
д.ю.н., профессор Академии МВД РФ
В.Ф.Цепелев (г. Москва),
д.ю.н., проф. **Н.Г.Муратова**-
Зав. кафедрой «Уголовный процесс»
Казанский государственный
университета (г.Казань),
доктор Права **Джон Берк** - Ректор
университета «Таллинн» (Эстония),
д.ю.н., проф. **А.А.Арабаев** -
заслуженный юрист КР, заведующий
центром науки
Юридического института КНУ им.
Ж.Баласагына (Кыргызстан),
к.ю.н., доцент **А.М.Хлус**-
Беларусский государственный
университет (Минск),
к.ю.н., доцент **В.И.Самарин**-
Беларусский государственный
университет (Минск),
д.ю.н., проф. **Т.К.Айтмухамбетов**
(Астана),
д.ю.н., доцент **А.Ф.Сулейманов**
(Алматы),
к.ю.н., доцент **Ю.Л.Шевцов**-
Беларусский государственный
университет (Минск),
доктор Ph.D. **С.И.Шелухин**-
профессор Нью-Йорского
университета Джон Джэя (США),
к.ю.н., доцент **Д.О.Ежевский** –
доцент кафедры конституционного
права и конституционного
судопроизводства Российского
университета дружбы народов (г.

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

- Амангельдиев Д.М.** Қазақстан Республикасында жер мониторингін жүргізу тәртібі..... 37
- Амангельдиев Д.М.** Порядок осуществления мониторинга земель в Республике Казахстан.....
- Amangeldiyev D.M.** Procedure for monitoring the implementation of land in the Republic of Kazakhstan.....
- Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С.** Кәсіпкерлік қызмет аясындағы кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) шартының рөлі..... 41
- Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С.** Роль договора комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинга) в сфере предпринимательской деятельности.....
- Belkhozhaeva D.Zh., Baysymakova D.S.** Role of the agreement complex entrepreneurial licenses (franchayzing) in the sphere of business activity.....
- Забиев А.А.** Қазақстан Республикасындағы бағалы қағаздар нарығы жүйесіндегі мәселелері..... 46
- Забиев А.А.** Проблемы развития рынка ценных бумаг в Республике Казахстан.....
- Zabiev A.A.** Problems of the securities market in the Republic of Kazakhstan.....
- Иманбеков Е.** Франчайзингтегі фирмалық атауларды және тауарлық белгілерді қорғау мәселелері..... 49
- Иманбеков Е.** Вопросы защиты фирменных названий и товарных знаков в франчайзинге.....
- Imanbekov E.** Questions of protection of company names and trademarks in franchayzing.....
- Мамырхан Қ.** Ислам дініндегі шариғат бойынша азаматтық құқықтың қалыптасуы мен даму кезеңдері..... 54
- Мамырхан К.** Становление и этапы развития гражданского права по шариату в исламской религии.....
- Mamyrkhan K.** Formation and stages of development of civil law in sharia in islamic religion.....
- Махамбетжанова А.Т.** Табиғи ортаны қорғаудағы заңнама ерекшеліктері..... 58
- Махамбетжанова А.Т.** Особенности законодательства в охране естественной среды.....
- Makhambetzhanova A.T.** Features of the legislation in protection of the habitat.....

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

- Толубекова Н.М.** Азаматтық процестегі құқықтық қатынастар және оның субъектілерінің құқықтық жағдайы... 63
- Толубекова Н.М.** Правовые отношения в гражданском процессе и правовое положение их субъектов.....
- Toleubekova N.M.** Legal relations in civil process and the legal status of their subjects.....
- Хайроллин Е.Р.** Азаматтық іс бойынша татула... 67

Москва)
 Ответ. секретарь – к.ю.н., асс.
 проф. **Н.Б.Калкаева**
 © КазНПУ имени Абая, 2017

Зарегистрированов Министерстве
 культуры и информации
 Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
 N 10111 – Ж

Подписано в печать
 Формат 60x84 1/8.
 Объем уч.-изд.л.
 Тираж ... экз. Заказ
 050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
 КазНПУ им. Абая
 Издательство «Ұлағат»
 Казахского национального
 педагогического университета
 имени Абая
**Kazakh National Pedagogical
 university after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№ 1 (47), 2017

Editor in chief
doctor of law, professor
Toleubekova B.KH.
Executive Editor:
doctor of law,
professor **Buribayev E.A.**
The editorial board members:
academician, doctor of law, professor
Sabikenov S.N.
doctor of law, professor **Abdikanov**
N.A.
doctor of law, professor **Tsepelev V.F.**
 (Moscow)
doctor of law, professor **Muratova**
N.G.
 (Kazan)
doctor of law (PhD) **John Burke**
 (Estonia)
doctor of law, professor **Arabaev A.A.**
 (Kirgistan)
candidate of law., associate professor
Hlus A.M.
 (Minsk)
candidate of law., associate professor
Samarin V.I.
 (Minsk)
doctor of law, professor
Aytmukhambetov T.K. (Astana)
candidate of law. **Suleimanov**
A.F. (Almaty)
candidate of law., associate professor
Shevtsov Yu.L.
 (Minsk)
S. Cheloukhine – PhD, professor law
 police science and criminal justice John

рәсімдерін жасаудың құқықтық мәселелері.....
Хайроллин Е.Р. Правовые проблемы процедуры
 составления мирового соглашения по гражданскому
 делу.....
Hairullin E.R. Legal problems of the procedure of drawi
 up a settlement agreement in a civil case.....

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
ADMINISTRATION OF GOVERNMENT

Мэлсов М.Г. Мемлекеттік органдар жүйесіндегі
 прокуратура..... **72**
Мэлсов М.Г. Прокуратура в системе
 государственных органов.....
Melsov M.G. Prosecutor's office in the state
 bodies.....

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

Аккасов Б.К. Қазақстан Республикасында
 терроризммен экстремизмге қарсы тұрудың
 механизмі және құқықтық реттеу жолдары..... **76**
Аккасов Б.К. Правовое регулирование и механизм
 противодействия терроризму и экстремизму в
 Республике Казахстан.....
Akkasov B.K. Legal regulation and the mechanism of
 counteraction to terrorism and extremism in the Republic
 of Kazakhstan.....
Амирова А.А. Қылмыстық құқық бұзушылықтың
 объективті жағының белгілері туралы
 мәселелер..... **79**
Амирова А.А. К вопросу о признаках объективной
 стороны уголовного правонарушения.....
Amirova A.A. To the question of signs of the objective
 party of the criminal offence.....
Әшім Б. Шарифаттағы кек алу және айыппұл
 жазаларының ерекшеліктері..... **85**
Ашим Б. Особенности наказаний в виде мести и
 взысканий штрафа по шариату.....
Ashim B. Features of punishments in the form of revenge
 and collectings the penalty according to sharia.....
Буранбаева С.Р. Қылмыстық табысты
 заңдастырумен күресу институты контекстіндегі
 жазадан құтылмайтындық қағидасы..... **89**
Буранбаева С.Р. Принцип неотвратимости наказания
 в контексте института противодействия легализации
 преступных доходов.....
Buranbayeva S.R. The principle of inevitability of
 punishment in the context of institute of counteraction of
 legalization of the criminal income.....
Даулбаева А.Д. Қылмыстық құқық бұзушылыққа
 сыбайлас қатысудың объективті және субъективті
 белгілері..... **94**
Даулбаева А.Д. Объективные и субъективные
 признаки соучастия в уголовном
 правонарушении.....
Daulbayeva A.D. Objective and subjective signs of
 partnership in criminal offences.....

Jay College of criminal Justice The City
University of New York
candidate of law., associate professor-
D.O.Yezhevsky(Moscow)
Answer. secretary–candidate of law.,
associate professor **Kalkayeva N.B.**

© Kazakh National Pedagogical
university after Abai, 2017

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. № 10111– Ж

Signed to print
Format 60x84 1/8.
Volume publ.literature
Edition...num.
Order

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»Kazakh
National Pedagogical university after Abai

Ержан А.Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы
үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің
құқықтық негіздері..... **98**

Ержан А.Правовые основы уголовной
ответственности за коррупционные уголовные
правонарушения.....

Yerzhan A.Legal basis of criminal liability for
corruption criminal offences.....

Ибрайым Е.С.Қарақшылықтың қылмыстық
құқықтық сипаттамасы..... **104**

Ибрайым Е.С.Уголовно-правовая характери-
стика разбоя..

Ibraym E.S.Criminal and legal characteristic
robbery.....

Калкаева Н.Б. ҚР қылмыстық заңнамасы бойынша
белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір
қызметпен айналысу құқығынан айыруды атқару
тәртібі..... **108**

Калкаева Н.Б. Порядок исполнения лишения права
занимать определенную должность или заниматься
определенной деятельностью по уголовному
законодательству РК....

Kalkayeva N.B.Order of execution of deprivation of the
law to hold a certain position or to be engaged in certain
activities for the penal legislation RK.....

Қанкетаев Е.Өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне
қол сұғатын экологиялық қылмыстардың себептері
мен жағдайлары..... **114**

Қанкетаев Е.Причины и условия экологических
преступлений, посягающих на растительный и
животный мир.....

Kanketayev E.Reasons and terms of ecological crimes
trenching upon the vegetable and animal world.....

Сайлибаева Ж.Ю.Қылмыстың жәбірленушісінің
түсінігі: виктимологиялық сипаттама..... **118**

Сайлибаева Ж.Ю.Понятие жертвы преступления:
виктимологическая характеристика.....

Saylibayeva Zh.Yu.The meaning of crime's victim:
viktin's describe.....

Шевцов Ю.Л.Сотталғандарды түзету
қылмыстық жауаптылықтың мақсаты
ретінде..... **123**

Шевцов Ю.Л.Исправление осужденных как
цель уголовной
ответственности.....

Shevtsov Yu.L.Correction of convicts as purpose of
criminal liability.....

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

Алмаганбетов П.А.Жаңа ҚРҚПК аясында сот
сараптамасын тағайындау тәртібі..... **133**

Алмаганбетов П.А.Порядок назначения судебной
экспертизы в свете нового УПК РК.....

Almaganbetov P.A.Order of purpose of judicial
examination in the light of the new code of criminal
procedure of RK....

Кенжибекова Э.П.Қылмыстық процестегі медиация
институты (ендірудің өзекті мәселелері)..... **137**

Кенжибекова Э.П.Институт медиации в уголовном
процессе (актуальные вопросы ее внедрения).....

Kenzhibekova E.P. Institute of mediation in criminal procedure (topical issues of its implementation).....	
Омаров А. Қылмыстық процесте адам құқығы жөніндегі уәкілдің қызметі және оны ұйымдастырудың құқықтық негіздері.....	142
Омаров А. Деятельность уполномоченного по вопросам прав человека в уголовном процессе и правовые основы её....	
Омаров А. The ombudsman for human laws in criminal proceedings and the legal basis for the organization.....	
Толеубекова Б.Х. Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық-процестік заңнамасындағы бағалау ұғымдары.....	
Толеубекова Б.Х. Оценочные понятия в современном уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан.....	146
Toleubekova B.Kh. Estimated concepts of modern criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan.....	

КРИМИНАЛИСТИКА КРИМИНАЛИСТИКА CRIMINALISTICS

Ержанұлы А. Тапсырыс бойынша адамды өлтірудің криминалистикалық сипаттамасы.....	
Ержанұлы А. Криминалистическая характеристика заказного убийства.....	156
Erzhanuly A. Criminalistic characteristic of contract murder...	
Мухаметкерім Ж. Криминалистік болжаудың негізгі бағыттары, түсінігі және мағынасы.....	
Мухаметкерім Ж. Понятие, значение и основные направления криминалистического прогнозирования.....	162
Mukhametkerim Zh. Concept, value and main directions of criminalistic forecasting.....	

НОТАРИАТ НОТАРИАТ NOTARY

Каленова А.Д. Қазақстандық нотариатты дамытудың өзекті мәселелері.....	
Каленова А.Д. Актуальные вопросы развития казахстанского нотариата.....	167
Kalenova A.D. Topical issues of development of the kazakhstan notariate.....	

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

Бокенова М. Прокурорский надзор на стадии предварительного расследования.....	
Бокенова М. Сотқа дейінгі тергеу сатысындағы прокурорлық қадағалау.....	173
Bokenova M. Public prosecutor's supervision at the stage of preliminary investigation.....	
Жайпанова А.Ж. Адвокатураның адам құқығын қорғаудағы маңызы.....	
Жайпанова А.Ж. Значение адвокатуры в защите прав человека.....	178

Zhaypanova A. Zh. Value of legal profession in protection of human laws.....	
Хведелидзе Т.Б. Жедел іздестіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының заңнамалық үлгісінің тұжырымдалуы....	
Хведелидзе Т.Б. Концептуализация модели законодательства Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности	183
Hvedelidze T.B. Conceptualisation in model of legislation in Republic of Kazakhstan on operational search activity.....	

Бас редактордың колонкасы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Хабаршы/Вестник» ғылыми-тәжірибелік мерзімді басылымының өзінің көптеген серияларымен көрініс тапқан көп жылдық тарихы бар. «Құқықтану» сериясы 2001 жылдан бастап шықты. Алғашқы жылдары жылына екі номерден жарыққа шыкса, 2009 жылдан бастап жылына төрт номерге дейін шығатын болды. 2016 жылдан бастап «Құқықтану» сериясы алғашқы рет жазылымды басылымға айналғанның арқасында, авторлары мен оқырмандарының ауқымының айтарлықтай кеңейуіне мүмкіндік берді.

Бұл басылымның жарыққа шығуына бірінші күннен бастап атсалысып, бас-қасында жүрген бүгінгі күнгі Қазақстан Республикасының Конституциясының белді құрастырушыларының бірі, көрнекті заңгер академик Сапарғалиев Гайрат Сапарғалиевич.

Бастапқыда журнал, оқушының дәптерінен сәл ғана қалың, негізінен басым көпшілігі редакциялық кеңесі мүшелерінің ғана мақалалары орналасқан басылым болатын. Бүгінгі күні бұл А4 форматтағы және 200 беттік көлемнен асатын сапалы басылым.

Әр жылдары редакциялық кеңесті академик Г.С. Сапарғалиев, с.ғ.д.К.Н. Бурханов, с.ғ.д., профессор А.М. Жунусов, з.ғ.к. Т.Т. Балашов, з.ғ.д., профессор Б.Х. Төлеубекова басқарды. Редакциялық кеңестің құрамында С.Н. Сабикенов, Т.К. Айтмухамбетов, Э.Б. Мухамеджанов, Э.Э. Дуйсенов сияқты атақты, көпшілікке танымал заңгерлер жұмыс істеді. Бүгін редакциялық кеңесте В.Ф. Цепелев (Мәскеуден), Н.Г. Муратова (Қазаннан), Джон Берк (Таллиннен), А.А. Арабаев (Бішкектен), Шевцов Ю.Л. (Минскіден), В.И. Самарин (Минскіден), А.М. Хлус (Минскіден), Д.О. Ежевский (Мәскеуден), С.Ж. Шелухин (Нью-Йорктен) сияқты ғалымдар бар.

Басылым докторанттар мен магистранттарға өздерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижесін кең аудиторияның назарына жеткізе алатын, заң ғылымы саласындағы жаңа зерттеулермен таныса алатын, біле алатын алаң болып табылады. Редакциялық кеңес болашақта заң ғылымдарының магистрі деген академиялық дәрежені алуды жоспарлап жүрген бакалаврдың студенттеріне де басылымға мақалаларын шығаруға мүмкіндіктер беріп отыр.

Редакциялық алқаның алдында басылымның жылына алты номерге дейін шығару керектігі міндеті тұр, сондай-ақ нөлдік емес импакт-факторлық басылымдардың тізіміне кіруді көздеп отыр. Бұл мақсаттарға жету басылымдардың ғылыми мерзімді басылымдарға қойылатын қазіргі заманғы талаптарға олардың арасындағы сәйкестігін қамтамасыз ету болып табылатын міндеттерді шешуді көздейді. Мұндай талаптардың ішіне ӨӘЖ-ні қоюмен қатар, FTAMP-рын да қою керек (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы). Сонымен қатар, мақаланың мәтіні нақты құрылымдалған және келесі элементтерден тұруы керек: кіріспе, зерттеудің әдістемесі, зерттеуді сипаттау сияқты (ол дәлелдердің автордың ұстанымын жақтайтын, ең маңызды нәтижелерін көрсететін жекеленген бөлімдерден тұруы мүмкін), дискуссия, қорытынды немесе негізгі тұжырымдамалардан (жаңа талаптардың егжей-тегжейлі сипаттамасын журналдың соңынан қараңыздар).

Мақалаларды ағылшын және өзге де әлем тілдерінде шығару керектігі де маңызды талаптардың бірі болып табылады.

Басылымға оқырмандардың қызығушылығын арттыру үшін, мақалалардың авторларының фотосуретін қоюды да мақсат қылып отырмыз. Әсіресе «Хабаршы/Вестник» басылымының «Құқықтану» сериясының авторларының өз еңбектерінің басылымды болғанына ерекше көңіл бөлінеді. 2017 жылдың 27 қаңтарындағы Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ғылыми жұмыстар жөніндегі проректорының төрағалығымен өткен басылымның сериясының бас редакторлар жиынында, магистранттар мен докторанттардың өздерінің ғылыми жетекшілерінің жұмыстарына сілтеме жасамағандары, олардың жұмыстарының маңыздылығын ақтамайды делінген. Басым жағдайда ғылыми мектеп осы белгілермен анықталады, яғни олардың ғылыми бағытта дамуы мен шыңдалуы ғылыми жетекшілерінің ғылыми көзқарастарымен етене тығыз байланыста болғандығымен.

Сонымен, ғылыми жетілудің жолдары асып артылады. Редакциялық алқа заң білімі саласы мен тәжірибеде қажетті болып табылатын отандық құқық ғылымына өз үлестерін қосқан барлық авторларға алғысын білдіреді. Қымбатты авторлар мен оқырмандар! Редакциялық алқа сіздерді 2017 жылдың басталуымен құттықтайды және творчестволық белестер, көздеген мақсаттарыңызға жетулеріңізге, әлаухатты және бақытты болуларыңызға тілектес!

Бас редактор

Б.Х. Төлеубекова

Колонка главного редактора

Научно-практическое периодическое издание «Хабаршы/Вестник» Казахского национального педагогического университета им. Абая имеет многолетнюю историю, отраженную во множестве своих серий. Серия «Юриспруденция» издается с 2001 года. В первые годы серия выходила в количестве двух номеров в год, и только начиная с 2009 года количество издаваемых номеров возросло до четырех. С 2016 года впервые серия «Юриспруденция» стала подписным изданием, что позволило значительно расширить круг как авторов, так и читателей.

У истоков издания стоит выдающийся юрист академик Сапаргалиев Гайрат Сапаргалиевич, являющийся одним из ведущих разработчиков действующей Конституции Республики Казахстан.

Изначально журнал был не более ученической тетради, в нем преимущественно размещались статьи членов редколлегии. Сегодня это достаточно серьезное издание формата А4 и объемом более 200 страниц.

Редакционную коллегию в разные годы возглавляли академик Г.С. Сапаргалиев, д.п.н. К.Н. Бурханов, д.п.н., профессор А.М. Жунусов, к.ю.н. Т.Т. Балашов, д.ю.н., профессор Б.Х. Толеубекова. В составе редакционной коллегии работали такие известные юристы, как С.Н. Сабикенов, Т.К. Айтмухамбетов, Э.Б. Мухамеджанов, Э.Э. Дуйсенов. Сегодня в коллегию входят В.Ф. Цепелев (г. Москва), Н.Г. Муратова (г. Казань), Джон Берк (г. Таллинн), А.А. Арабаев (г. Бишкек), Шевцов Ю.Л. (г. Минск), В.И. Самарин (г. Минск), А.М. Хлус (г. Минск), Д.О. Ежевский (г. Москва), С.Ж. Шелухин (г. Нью-Йорк).

Издание является платформой для докторантов и магистрантов, позволяющей довести до сведения широкой аудитории результаты своих научных исследований, ознакомиться с новыми изысканиями в сфере юридической науки. Редакционная коллегия предоставляет возможность опубликоваться студентам бакалавриата, которые в будущем планируют получение академической степени магистра юридических наук.

Перед редакционной коллегией стоят цели увеличения количества выпусков до шести номеров в год, а также вхождения в список цитируемых изданий с ненулевым импакт-фактором. Достижение этих целей предполагает решение ряда задач, среди которых стоит обеспечение соответствия публикаций современным требованиям, предъявляемым к научным периодическим изданиям. В числе таких требований значится проставление, наряду с УДК, также МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации). Кроме того, текст статьи должен быть четко структурированным и состоять из следующих элементов: введение, методология исследования, описание исследования (оно может состоять из отдельных частей, отражающих наиболее значимые результаты, аргументы в пользу позиции автора), дискуссия, заключение или основные выводы (более подробное описание новых требований см. в конце журнала).

Не менее важным требованием является опубликование статей на английском и других мировых языках.

Для увеличения интереса читателей полагаем целесообразным размещение фотографий авторов статей.

Особого внимания заслуживает вопрос о цитируемости авторов, публикующих свои труды в серии «Юриспруденция» издания «Хабаршы/Вестник». На совещании главных редакторов серий издания, проходившем под председательством проректора по научной работе КазНПУ им. Абая В.Н. Косова 27 января 2017 года, было отмечено, что является неоправданным отсутствие в работах магистрантов и докторантов ссылок на работы своих научных руководителей. По большому счету научная школа определяется по такому признаку, как следование воззрениям научного руководителя и их дальнейшее углубление и развитие.

Таким образом, путей для усовершенствования более чем достаточно. Редакционная коллегия благодарит всех своих авторов за вклад в отечественную науку права, востребованный практикой и юридическим образованием.

Уважаемые авторы и читатели! Редакционная коллегия поздравляет Вас с наступившим 2017 годом и желает творческих успехов, достижения намеченных целей, личного благополучия и счастья!

Главный редактор

Б.Х. Толеубекова

Editor's Note

The scientific-practical periodical "Habarsky" (the "Herald") of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay has a long history reflected in many of its series. The "Jurisprudence" series is being published since 2001. In its early years the series was published in the amount of two issues per year, and only starting from 2009 the number of published issues has increased up to four. In 2016 the series of "Jurisprudence" became the subscriptions, which has significantly extended the range of both authors and readers.

At the root of the edition stands a distinguished lawyer, academician, Sapargaliyev Gayrat Sapargaliyevich, who is one of the leading developers of the current Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Originally the magazine had a size of a school notebook. It mostly contained articles of the members of the Editorial board. Today it is quite a serious issue of "A4" format and the volume is more than 200 pages.

In different years the Editorial board was headed by academician G.S.Sapargaliyev, D.Ed.K.N.Burhanov, D.Ed., Professor A.M.Zhunusov, CSc. Legal Sciences T.T.Balashov, D.Ed., Professor B.H.Toleubekova. The Editorial Board included such well-known lawyers as S.N.Sabikenov, T.K.Aitmukhambetov, E.B.Mukhamedzhanov, E.E. Duisenov. Today the Board includes V.F.Tsepelev (Moscow), N.G.Muratova (Kazan'), John Berk (Tallinn), A.A. Arabaev (Bishkek), Shevtsov Y.L. (Minsk), V.I. Samarin (Minsk), A.M. Khilus (Minsk), D.O. Ezhevsky (Moscow), S.Z. Shelukhin (New York).

The publication serves as a platform for the holders of doctoral and master's degree that allows to bring to the attention of a wider audience the results of their research, to learn about new researches in the field of jurisprudence. The Editorial Board provides to the master degree's studentstudents, who are planning in future to obtain the academic degree of "Master of Laws", the possibility to publish their works.

The Editorial board has a goal of increasing the number of issues to six per year, as well as the entry in the list of cited publications with non-zero impact factor. Achieving these goals involves a number of tasks, among which is to ensure compliance of the publications with modern requirements to scientific periodicals. Among these requirements there is affixing, along with the Universal Decimal classification (UDC), also ICSTI (Interstate Categories Scientific and Technical Information). Besides, the text of the article should be clearly structured and consist of the following elements: introduction, research methodology, research description (which may consist of separate parts, reflecting the most relevant results, the arguments in favor of the author's position), discussion, conclusion or the main conclusions (more detailed description of the new requirements, see. at the end of the magazine).

An equally important requirement is the publication of articles in English and other world languages.

To increase the readers' interest, we believe the placement of photos of the authors of articles is appropriate.

The issue of quoting the authors who publish their works in the series "Jurisprudence" of the "Habarsky" deserves special attention. At a meeting of chief editors of the publication series, chaired by the Vice-Rector for Research of the KazNPU after Abay - V.N. Kosov – on 27 January, 2017, it was noted that the absence of references to the works of their supervisors is not justified in the masters' and doctoral works. Mainly, a scientific school is determined on such basis as following the research supervisor's views and their further deepening and development.

Thus, ways to improve are more than enough. The Editorial Board thanks all of its authors for their contribution to national legal science, demanded by practice and the legal education.

Dear authors and readers! The Editorial Board congratulates you on the 2017 year and wishes you success, achievement of the set goals, personal well-being and happiness!

Chief Editor

B.H. Toleubekova

**ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW**

УДК: 342.7
МРНТИ: 10.15.59

Е. Ч. Бонабаев¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы, з.ғ.к., e-mail: timsan_88@mail.ru
Алматы қ., Қазақстан*

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ ҰҒЫМЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАТЫ
РЕТІНДЕГІ МӘНІ, МАЗМҰНЫ, ЕРЕКШЕЛІГІ**

Аңдатпа

Жалпы, адам құқықтары – құқықтық мемлекеттегі ең жоғарғы құндылық. Өркениеттің мыңжылдық тәжірибесі жинақтаған адамның әмбебап құқықтарының жиынтығының құндылық мәні оларда жалпы адамзаттың қалыпты тіршілігі үшін қажетті табиғи және бұлжымас қасиеттер әлеуетінің жатқандығында. Бұл басты идеяны мемлекеттік аппарат қызметінде де негіз қалаушы идея деп тану аса маңызды деп ойлаймыз.

Түйін сөздер: құқық, тұлға, конституция, декларация, әлемдік, пакт, саяси, қоғам, полиция, президент, заң, ұлттық, тәуелсіздік.

Е. Ч. Бонабаев¹

*¹к.ю.н., ст.преподаватель кафедры
уголовно-правовых дисциплин Института
истории и права Каз НПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: timsan_88@mail.ru*

**ЗНАЧЕНИЕ, СОДЕРЖАНИЕ, ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО НАРОДА
КАК КОНСТИТУЦИОННАЯ КАТЕГОРИЯ**

Аннотация

Понятие народ может также означать обособленную от других национально-культурную общность, которая может и не быть связана с территорией какого-либо государства. В этом случае термин “народ” синонимичен термину «нация». В историческом материализме это субъект истории, совокупность тех классов и социальных групп данного общества, которая является основной его производительной и преобразующей силой, главной движущей силой общественного развития.

Ключевые слова: право, личность, конституция, декларация, общество, полиция, президент, закон, независимость.

Е. Ch. Borabayev¹

*¹candidat of law, senior teacher of department
criminal - legal disciplines of Institute
of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: timsan_88@mail.ru*

**VALUE, MEANING, FEATURE OF THE CONCEPT OF THE KAZAKHSTAN'S PEOPLE AS
CONSTITUTIONAL CATEGORY**

Abstract

The concept the people can also mean the national and cultural community isolated from others which can't be connected with the territory of any state in this case the term "people" is like to sometimes to the term "the nation" in historical materialism it is the subject of history, set of those classes and social groups of this society which is its basis by productive and reformative force, the main driving force of social development.

Keywords: law, personality, constitution, declaration, society, police, president, law, independence

Кіріспе

Өзектілігі. Қазақстан Республикасының конституциялық құқық теориясында өзінің шешімін таппаған көптеген келелі мәселелер баршылық. Солардың бірі, Қазақстан халқының конституциялық құқықтық категория ретіндегі ұғымын беру болып табылады. Оның жалпы теориялық және тәжірибелік маңызы бар. Қазіргі кезеңде дамыған елдердің барлығы демократиялық және құқықтық мемлекетті қалыптастыруды негізгі бағыт ретінде ұстануда. Демократиялық мемлекеттің басты ерекшеліктерінің бірі, биліктің бастауы – халық болып табылатындығында. Сондықтан да, демократиялық дамуды басшылыққа алған Қазақстан үшін де халықтың билікке араласуын нақтылап, дамыта түсу қажет. Осы жағдайлардың барлығы конституциялық құқықтық тұрғыдағы халық ұғымын салмақтауға еріксіз бізді жетелейді.

Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 жылы қабылданған қазіргі қолданыстағы Конституциясында халықтың ұғымы нақты ашылып, талданбайды. Бірақ та, онда мынандай талап белгіленген: “Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы-халық. Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді” [1, 7 б.]. Көріп отырғанымыздай, конституциялық деңгейде халық ұғымы бізде нақты айқындалмаған. Сондықтан да, біз жалпы халық, ұлт ұғымдарының мәнін ажыратып алуымыз қажет.

Отандық философиялық сөздіктердің бірінде, халық деген ұғым тікелей берілмесе, оның мәні халықтың орналасуы деген түсініктің аясында қамтылғандай. Бұл сөздікте былай делінеді: “Халықтың орналасуы-белгілі бір әлеуметтік ортада тіршілік ететін адамдар тобының жалпы адамзаттың, елдер тобының, жекелеген елдердің, сол елдердің ішіндегі нақты бір мекендерге дейінгі түрлі аймақтық бөлімшелердің жиынтығы. Философиялық, социологиялық тұрғыдан алғанда халықтың орналасуы қоғамдық өндірістің субъектісі және сонымен бірге объектісі деп саналады. Саяси экономикада халықтың орналасуы еңбек ресурстарының көзі және тұтыну объектісі: демографияда-саны, жасы жән жынысы жағынан әр түрлі адамдар ұрпағының шоғырлануы: демографияда – белгілі бір территория шеңберінде орналасқан және орын ауыстыратын сол адамдар тобының жиынтығы” [2, 470 б.].

1. Қазақстан халқы ұғымының конституциялық құқықтық категория ретіндегі мәні, мазмұны, ерекшелігі. Мұның өзінен халық ұғымы бірнеше аспектіде қаралатындығын көруге болады. Біздің ойымызша, халықтың бірнеше бағыттағы мәнін конституционалист ғалымдарымыздың бірі, Д.К. Нұрпейісов төмендегідей кеңінен талдап көрсетеді: “Народ -

1) в науке конституционного права понятие, обычно подразумевающее все население данного государства, образующее единую социально-экономическую и политическую общность независимо от деления его на какие-либо национальные общности. В этом смысле современные конституции говорят о народе как о “носителе суверенитета и единственном источнике власти” в государстве.

Понятие народ может также означать обособленную от других национально-культурную общность, которая может и не быть связаны с территорией какого-либо государства (в этом случае термин “народ” синонимичен иногда термину “нация”). 2) в историческом материализме это субъект истории, совокупность тех классов и социальных групп данного общества, которая является его основой производительной и преобразующей силой, главной движущей силой общественного развития. В более узком, конкретно - социологическом смысле народ - совокупность социальных групп, занятых в массовых видах деятельности в системе общественного разделения труда (прежде всего - в материальном производстве). Народ – единое социальное целое, поскольку имеет общую историческую судьбу, существенные признаки сходного образа жизни и нравов, а также чувство принадлежности к единой исторической общности. 3) субъект международно-правовой системы прав народов. Народ впервые стал общепризнанным субъектом международного права в 1945 году в результате закрепления в Уставе ООН принципа “равноправия и самоопределения народов” (см. самоопределения народов принцип). Ныне в международном праве закрепляется широкий круг прав народов, обобщаемый в различных конвенционных и результативно-декларативных актах (см. права народов). Вместе с тем общепринятого всем международным сообществом понятия народ до сих нет. Не только в международно-правовой, но и в этнографической литературе дискуссии на эту тему идут с XIX в.” [3, 110 б.]. Қарап отырсақ, халық мәселесі қай тұрғыда болса да, әлі толыққанды өзінің шешімін таба қоймаған мәселелердің қатарына жатады. Соңғы кезеңдердегі Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздіктерінің бірінде, халыққа мынандай конституциялық-құқықтық талқылау берілген: “Қазақ халқы-өз билігін тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы, сондай-ақ оны мемлекеттік органдарға өкілдік беру жолымен жүзеге асыратын Қазақстан Республикасы азаматтарының әлеуметтік құқықтық бірлігі.

2. Қазақстан халқы ұғымының конституциялық – құқықтық нормаларының тұрақты ерекшелігі.

Конституцияның 3-бабаның 3-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасында билікті ешкім де иемденіп кете алмайды.

“Қазақстан халқы” деген конституциялық ұғым тұрғылықты қазақ ұлтымен тарихи тағдыры бір және ортақ тілекпен ежелгі қазақ жеріндегі тұрақты дамыған көп сатылы біртұтас экономика мен жарқын өмір салтының негізінде топтасқан адамдардың саяси этникалық тұрақты бірлігі болып табылатын Қазақстан халқының әлеуметтік ерекшелігін; конституциялық жолмен белгіленген ұлттық, конфессиональдық және азаматтық теңдікті, тең қолданылатын мемлекеттік және ресми тілдерді; сан қырлы қазақстандық мәдениет пен туысқандық менталитетті, жалпы бауыр басушылықты, естеліктер мен үміттерді барынша нығайта түседі [4, 21-22 б.].”

Қазақстан Республикасының конституциялық-құқықтық дамуында заңдық тұрғыдан халықтың түсінігі де кезінде берілген. 16 желтоқсан 1991 жылғы Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы конституциялық заңның 6-бабында Қазақстан Республикасының халқы былай айқындалады: “Тарихи тағдыр ортақтастығы қазақ ұлтымен біріктірген Республиканың барлық ұлттарының азаматтары Қазақстанның біртұтас халқын құрайды, бұл халық Қазақстан Республикасындағы егемендіктің бірден-бір иесі және мемлекеттік биліктің қайнар көзі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары негізінде тікелей де, сондай-ақ өзі сайлайтын мемлекеттік органдар арқылы да мемлекеттік өкімет билігін жүзеге асырады” [5, 133 б.]. Әрине бұл түсініктер қазіргі кезеңдегі қолданыстағы конституциямыздың негізін қалағаны көрініп тұр.

Халықты құқықтық тұрғыдан айқындаудың тағы бір маңызы жалпы мемлекет және құқық теориясымен айналысатын ғалымдар бүгінгі таңда, мемлекеттің негізгі белгілерінің біріне жатқызатындығында деп айтуға болады.

3. Қазақстан халқы конституциялық заңдарды қолдану ұғымы.

Әрине, бұл көзқарасты қолдамайтында пікірлер кездеседі. Мысалы, Ресейлік белгілі мемлекеттанушы ғалым В.Е. Чиркин бұл бағыттағы ойын былай түсіндіреді: “Вместе с тем сама по себе констатация населенности территории не служит признаком государства, как это считается с точки зрения классического (арифметического) подхода к понятию государства” [6, 93 б.], - дей келе халық пен мемлекеттіліктің арасындағы байланысты төмендегі оймен толықтыра түседі: “Есть и другие формы взаимосвязи государственности и населения, в том числе признак гражданства и негражданства человека, находящегося на территории данного государства, порядок регулирования государством правового положения определенных общностей людей,

объединенных естественными причинами (например, этнические группы, молодежь) или создаваемых людьми в соответствии со своими убеждениями или иными факторами (политические партии или союзы писателей) и др.” Әрине, бұл мәселе бойынша қандай пікір болғанмен, халықсыз мемлекет бола алмайды. Сондықтан да, халық мәселесін мемлекеттік құқықтық тұрғыда айқындау қалай да болмасын маңызды болып табылады. Халықты мемлекеттік егемендікпен астастыра қарайтын ғалымдар да баршылық. Еліміздің белгілі ғалымдардың бірі, А.К. Котов Қазақстан халқына байланысты кезінде мынандай маңызды пікір айтқан болатын: “Феномен казахстанского народа образуемого многонациональным составом населения территории Казахстана из равноправных граждан различных национальностей, объединенных исторической судьбой вокруг коренной нации как консолидирующего ядра этой полиэтнической общности, и постоянно хозяйствующих на казахстанской земле, можно назвать социально-демографическим основанием государственного суверенитета Республики Казахстан.

Одного-его этнико-политической основание определяет государственный суверенитет, другое социально-демографическое основание, обуславливает государственный суверенитет Республики Казахстан, а вместе они, в своем взаимопроникновении, взаимодополняя друг-друга в динамическом равновесии, образует единство государственной власти в казахстанском обществе, источником которой являются, только будучи органически целостны как одна историческая нация-народ Казахстана” [7, 96 б.].

4. Қазақстан халқы ұғымының парлам ентегі заң шығарушылық процесіндегі қолданыс категориясы ретінде.

Қазіргі қолданыстағы конституциямызда көрініс тапқан халыққа байланысты түсініктер, осындай конституционалист ғалымдарымыздың теориялық негіздеуінен туындағанын аңғару қиын емес. Біз жоғарыда халыққа байланысты айтылған түсініктерді саралай келгенде, Қазақстан халқы деген түсініктің конституциялық – құқықтық тұрғыдағы маңызы, оның мемлекетпен саяси-құқықтық байланысты болатындығында деп санаймыз. Бұл мемлекеттегі халықтың негізгі өзегін құрайды.

Қазақстан халқын айқындаудағы тағы бір маңызды мәселе халық билікті қалай жүзеге асыратындығы. Ол туралы С.А. Табанов пен А.Ә. Оразова мынандай дұрыс пікір айтқан: “Мұнан кейін біз, халықтық биліктің екі нысанының тікелей (республикалық референдум және еркін сайлау) және өкілді демократияға (өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға беру) бөлінгендігін аңғарып отырмыз.

Өкілді демократия мен тікелей демократияның арасында орасан зор алшақтық болғанымен халықтың осы екі нысан арқылы мемлекет ісін басқаруға қатысуға, мемлекеттік

органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына тікелей өзі жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштер жолдауға құқығы бар.

Сонымен қатар, Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға, бірлестіктерге бірігуге құқығы бар» [8, 117 б.]. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясында да көрініс тауып бекіген. Халық билігін жүзеге асырудың көріністері болып табылады.

Қазіргі кезеңде біздің ойымызша, халық, ұлт мәселесі көпшілікті ойландырып жүрген өзекті мәселеге айналуға. Соңғы кезеңде “Қазақ ұлты” деген түсініктің орнына, “Қазақстандық” деген ұғымды қолдану туралы пікірдің шығуы да, осы мәселелердің заңдық тұрғыда айқындалмауымен байланысты. Сондықтан да, конституциялық-құқықтық категория ретінде халық және ұлт мәселелерді ажыратуымыз қажет. Қазақ ұлты бүгінгі таңда мемлекетті қалыптастырушы және оған бірден-бір жауапкер болып отыр. Әрине, бұл мәселе саяси сақтықты қажет етеді. Біз Қазақстанда мекендейтін барлық ұлт өкілдерінің басын біріктіру үшін Қазақстандық патриотизмді дамыта түсуіміз қажет.

Қортынды. Мұндай жағдайды өтпелі кезеңдегі барлық мемлекеттер бастан кешірген. Қазақстан Республикасы ұлттық мемлекет болғандықтан, барлық қазақстандықтар осы ұлттық мемлекетті дамытуға үлес қосу керек. Конституциялық тұрғыда бұл мәселелер толық

деңгейде өзінің шешімін таба алған деп санауға да болады.

Жалпы халық ұғымын конституциялық-құқықтық тұрғыда нақтылау, оны жүзеге асырудың бірден-бір негізі болып табылатындығы белгілі. Қазақстан халқы және қазақ ұлты деген ұғымдарды конституциялық-құқықтық тұрғыда айқындау, ағымдағы заңнаманы дұрыс қолдануды және оның тиімділігін арттыруға септігін тигізеді.

Қазақстан халқының конституциялық құқықтық тұрғыдағы мәртебесінің маңызды қырларының қатарына жалпы Қазақстан халқының азаматтықпен байланысы жатады. Қазақстан халқы-азаматтық пен құқықтық тұрғыда байланысқан адамдардың жиынтығы.

Сонымен қатар, Қазақстан халқына Қазақстанды мекендейтін барлық ұлт өкілдері кіреді. Қазақстан халқы Қазақстанды мекен еткен ұлттар мен ұлыстардың құқықтық байланысының жиынтығын береді.

Қазақстан халқының конституциялық құқықтық тұрғыдағы тағы маңызды қырларына егемендіктің бірден-бір иесі және мемлекеттік биліктің қайнар көзі болып табылатындығы жатады. Қазақстан халқының халық билігін жүзеге асыруға қатысу нысандары да қазақстан халқының конституциялық құқықтық мәртебесін айқындаушы негізгі ерекшелікті көрсетеді.

Қазақстан халқы дегеніміз- конституциялық құқықтық тұрғыда алғанда қазақстан аумағын мекендейтін азаматтықпен байланысқан өзара құқықтары мен міндеттері бар адамдардың жиынтығынан тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі. - Алматы: Жеті Жарғы, 1996. – 368 б.
2. Нурпеисов Д.К. Национальная безопасность: правовой аспект // Научно-справочное издание. – Алматы. – 2003. - 168 с.
3. Философиялық сөздік / құраст. Р.Н. Нұрғалиев., F.F. Ақмамбетов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы. – 1996. - 525 б.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. – 136 б.
5. Баймаханов М.Т., Вайсберг Л.М., Котов А.К. Становление суверенитета Республики Казахстан (государственно-правовые проблемы). – Алматы, 1994. – 153 с.
6. Бәйішев Ж. Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері. Конституциялық актілер. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – Б. 148-178.
7. Бәйішев Ж. Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация 1990 жыл 25 қазан // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері. Конституциялық актілер. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – Б. 107-111.
8. Бәйішев Ж. Тоғызыншы сайланған Қазақ ССР Жоғарғы Советінің кезектен тыс жетінші сессиясында 1978 жылғы 20 апрельде қабылданған Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Конституциясы (Негізгі Заңы) // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері. Конституциялық актілер. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – Б. 33-72.

УДК: 342(08) 3:02

МРНТИ: 10.15.55

Б.Б. Досжанов ¹

¹к.ю.н., ст. преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ им. Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: bulat8188@mail.ru

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Данная статья описывает некоторые вопросы формирования партийной системы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: партийная система, суверенитет, парламент, политические взгляды

Б.Б. Досжанов¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, азаматтық құқықтық пәндер
кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail:bulat8188@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА ПАРТИЯЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы партиялық жүйелердің қалыптасуының кейбір мәселелері қарастырылады

Түйін сөздер: партиялық жүйе, егемендік, парламент, саяси көзқарастар

B.B.Doszhanov¹

¹Candidate of Law Sciences, the senior teacher of civil disciplines of Institute of history and law of KAZNPU
of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail:bulat8188@mail.ru

ABOUT QUESTION OF FORMATION OF PARTY SYSTEM IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article describes some questions of formation of party system in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: party system, sovereignty, parliament, political views

В последнее время особую социальную потребность приобретает деятельность политических партий, а партийное строительство в Казахстане, идёт в определенной степени позитивно. Однако, вместе с объективными причинами, следует обратить внимание на отсутствие развитой конкуренции политических элит и политической культуры в Казахстане.

Партиям приходится рассчитывать на практику выдвижения кандидатов или самовыдвижения своих представителей, в рамках мажоритарной системы. В силу несовершенства выборного законодательства, большинство партий, либо вообще не представлены в парламенте, либо имеют представительство, не позволяющее им сформировать свои фракции. Можно полагать, что законодательно не определены механизмы воздействия партий на депутатов, являющихся их членами, что даёт некоторым из них возможность проводить в парламенте политическую линию, противоречащую партийным интересам и решениям.

В силу указанных причин, и для устранения изложенных негативных факторов возникла потребность в принятии поправок в

закон «О политических партиях»[2], что, на наш взгляд, должно способствовать созданию условий для эффективного партийного строительства в РК.

В основе требований к партийной системе лежат, как известно: гарантия народного суверенитета; уважения прав и свобод личности; многопартийность как форма реализации политического плюрализма и учёта общественного мнения всех социальных групп и общностей.

Логично, что плюрализм и свобода политической деятельности взаимосвязаны и предполагают свободную пропаганду любых политических взглядов, что граждане могут создавать любые ассоциации, преследующие политические цели.

При этом, и это важно отметить, что какие-либо ограничения в этой области вводятся на основе закона и относятся только к такой деятельности, которая создаёт угрозу безопасности граждан, или допускают насильственные действия, в том числе нацеленные на изменение существующих порядков в стране [3].

Следует признать, что с началом периода политических реформ 1989 г., и до обретения

бывшими союзными республиками независимости, с появлением различных политических партий, институциализируется более глубокое понимание данного понятия.

Следовательно, закон гарантирует включение партий в осуществление политической власти. Интегрирование партий в структуру власти, превращение партийной системы в атрибут политической системы предполагают известный уровень развития самих партий. Таким образом, формируемая партийная система страны должна также учитывать исторически сложившийся менталитет и традиции кочевых народов. Кроме того, партийная система должна обеспечивать состоятельность экономических и политических установок, социальных программ и законов. И с этой точки зрения переход к рыночной экономике не самоцель, а средство для создания среднего класса в качестве массовой социальной и политической базы демократии.

Отметим, что в данное время программы большинства партий в Казахстане, отражают в определенной степени социально-экономические ожидания населения, тенденции общественного развития. Так, по мнению Калиева Н., «В большинстве партий не сложилась команда всесторонне подготовленных, работоспособных людей...» [4].

Формирование партийной системы, должно способствовать созданию условий для участия граждан в политической жизни общества посредством:

- формирования и выражения политической воли граждан, социальных групп и общностей;
- участие в выборах всех уровней;
- представление интересов граждан в органах государственной власти и МСУ.

В условиях транзитного общества, в котором пребывает Казахстан, особое значение имеет утверждение идеологического плюрализма, признанного Конституцией РК [1]. Как известно, институциональным оформлением этого многообразия, являются политические партии. В соответствии с этим конституционным положением каждая политическая партия вправе придерживаться, развивать и пропагандировать определённую систему идей и ценностей, совпадающую с интересами и духовными ориентирами представляемых ею социальных групп [1].

В такой организованной системе как государство, реализующих общее благо, слагаемое из множества разнородных, часто конфликтующих интересов, и имеющее принудительную юрисдикцию, контроль со стороны народа или общества, практически невозможен без этих союзов, обществ, партий. Таким образом, партии не только выражают интересы тех или иных социально-политических

групп. Они способствуют формированию гражданами групп, разграничивающие те приоритеты, которые делают их политическими союзниками. В то же время они выполняют не только представительные, но и инструментальные функции.

Партии как институт, способны координировать процесс принятия решений на уровне государства. Партии, объединив гражданское общество с государством, способствуют преодолению конфликтов, присущих отношениям между ними. Именно благодаря партиям, обеспечивается функционирование законодательных собраний и исполнительной власти. Можно утверждать, что именно сильные партии укрепляют государство, обеспечивая каналы связи с обществом, его контроль над политическим процессом.

Партии, таким образом, мобилизуют общественное мнение в поддержку выдвигаемых ими проблем, обеспечивают избирательные компании и выдвигают кандидатов на выборные должности всех уровней власти. Следовательно, в демократической конкурентной партийной системе оппоненты правящей партии могут обвинить в ослаблении государства, но существование самой политической системы не подвергается сомнению и опасности.

Можно полагать, что свобода политического самовыражения помогает утверждению легитимности политической системы. Ведь одной из главных функций политических партий и избирательной системы, состоит в формализации и институционализации политического участия граждан, замене спонтанных форм политических действий, - законными, институционализированными формами участия, через партии и избирательную систему.

Что касается состояния партий и партийной системы, то в Казахстане, после принятия нового партийного и выборного законодательства, осенью 1998г., произошёл спад партийной активности. Из-за слишком завышенных требований предъявляемым партиям (так, к примеру, чтобы зарегистрировать партию необходимо набрать 50тыс. человек и преодолеть 7% барьер на парламентских выборах), что сказалось на партийном строительстве в стране в целом. Ведь правовое регулирование деятельности политических партий имеет большое значение, по сути, является важным условием становления и функционирования партийной системы.

В Казахстане до 2011 г. было законодательное ограничение и малое количество отданных мест партиям в нижнюю палату парламента, что не стимулировало партийный процесс. Следствием чему стало, что большинство казахстанских партий, были увлечены вопросом включения своих представителей в государственные структуры,

нежели выражением и защитой интересов социальных групп. Именно выборы позволили сделать выводы, как о расстановке партий на политической арене, так и о степени их влияния в Казахстане.

Верным представляется мнение Калиева Н., что в Казахстане, в целях развития многопартийной системы, большинство депутатов парламента должны быть представителями политических партий. При таком составе парламента, наиболее целесообразным критерием образования парламентских фракций, является партийная принадлежность депутатов. В организационном плане структура партийных фракций даёт возможность политическим партиям участвовать в формировании органов парламента партийной группой [4, с.125].

К тому же стоит отметить, что большое значение придаётся парламентской деятельности партий, что свидетельствует о конституционном признании их парламентских фракций. Известно, что в таких странах, как ФРГ, США, Франция существуют так называемые, специальные законы о статусе депутатов и парламентских фракций, где определяются порядок создания парламентских фракций, их правовой статус, права и привилегии, порядок финансирования.

Говоря о конституционном признании парламентских фракций в большинстве стран мира, необходимо отметить уже указанную прежде тенденцию к конституционному закреплению правового статуса оппозиционных политических партий, что находит своё выражение в особом статусе их парламентских фракций. В политическом плане такая структура, способствует взаимодействию партий в парламентской деятельности, выработке решений по проблемам внутренней и внешней политики, превращению парламента в независимый представительный институт.

Между тем, следует отметить, что в большинстве государств, взаимодействие партий с государственным механизмом проявляется в отношениях, складывающихся между партиями и правительством. В парламентских государствах и других государствах со смешанной формой правления, партии играют решающую роль в формировании правительства, его отношениях с главой государства и парламентом. В президентских республиках, к числу которых относится и Казахстан, как и ряд государств со смешанной формой правления, партии, либо вообще не участвуют в процедуре формирования правительства и контроля за ним, либо участие их ограничивается и опосредованно парламентом, в котором они представлены, осуществлением соответствующих полномочий. Так, например,

в США: Сенат утверждает кандидатуры членов правительства, назначенных президентом и т.д.

В то же время, в Казахстане наблюдается аполитичность электората, объясняемая социально-экономической ситуацией, неверием населения в возможность влияния на решение государственных вопросов, недоверием к существующим партиям и их возможностям. Например, проводимые социологические исследования, с постоянством показывают слабые представления казахстанцев о партийной системе и действующих в республике партиях. Так, около 75% не могли назвать ни одной из существующих в Казахстане политических партий. К тому же они не могли назвать лидеров этих партий и основные положения их программ [6].

Безусловно, партии – итог развития общества, которые достигли определённого уровня, и их нынешняя слабость – естественное следствие транзитного состояния, к тому же обусловленным небольшим опытом деятельности партий и партийной системы. С другой стороны – само общество не может быть демократизировано без активного участия политических партий. По мнению политологов, во многих развитых странах существует кризис «партийной формы», который обусловлен рядом причин:

- меняется облик общества и иерархия потребностей, гамма ценностей, их становится труднее организовать в цельной программе, которая бы опиралась на несколько задач, служащих объединяющим началом;

- в обществе проявляется тенденция прямого выражения интересов и влияния на государственные институты;

- усиливается тенденция «секуляризации» политики, в связи с чем уменьшилась сила идеологий, доверие к всеобъемлющим концепциям. Цели и идейные ценности не стали менее необходимыми, но доверие к ним основывается не на их включённости в долговременную программу, а на соответствии повседневной реальности. Отсюда – возникновение движений вокруг конкретных целей и вопросов, отрицание партий в роли посредника;

- возрастает воздействие СМИ, интернета на формирование общественного мнения и позиций общественности, значительно сокращая просветительскую функцию, которую выполняли партии.

Кроме того, традиции корпоративизма, семейно-родовые и клановые отношения, слияние государственно-бюрократического аппарата с партийными кадрами, коррупция мешают интеграции запросов политизированной части общества, в систему власти. Как следствие этого, произошла деполитизация массового сознания.

Неопределённость публичных и социальных идентификаций, низкий уровень взаимного доверия индивидов сопрягаются с нежеланием граждан оказывать существенную политическую поддержку социальным и государственным институтам. Можно полагать, что для укоренения демократических норм, требуется поддержка демократических институтов общественным мнением. Конечно, такую поддержку трудно ожидать от граждан с низкой гражданской и политической активностью. Эти обстоятельства сопровождаются ростом недоверия к политическим институтам, и их идеологическим приёмам. В то же время, учитывая мировой опыт, политические партии, уже обладают такими качествами и чертами, которые необходимо сохранять и развивать.

Таким образом, речь идёт не об отказе от политических партий, как организационной структуре и функционирующего института политической системы, а об их обновлении, т.е. на современном этапе развития политической системы РК, партии должны понимать, что «политика существует не ради политики», что также важна и политическая культура, в которой особенно важны моральные и нравственные доминанты деятельности. Также партии, должны делать акцент на демократические ценности, права и свободы личности, плюрализм мнений, на объединяющие ценности, методы политического плюрализма, ориентацию на человека, как главную ценность политической и социальной жизни казахстанского общества.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан – Алматы: Издательство Норма-К, 2007. 62 с.
2. Закон РК «О политических партиях» Электронный ресурс: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005615#pos=187;-298.
3. Ильин, М.В. Демократия и демократизация [Текст] / М.В.Ильин // Полис. -1996.- №5. -С.161.
4. Калиев, Н.Парламент и политические партии: проблемы взаимодействия. // Евразийское сообщество. -2004. - №1 (45).- С.15.
5. Хазанов, А. М. Посттоталитарные общества ЦА. // Государство и Общество в странах постсоветского Востока. Материалы междунар. конф. – Алматы, 1999. - С. 96-97.
6. Муканова, Н. Развитие многопартийности в РК // Изденис - Поиск. – 2003. - № 4. - С.111.

УДК: 327.7:341.24(575.2)

МРНТИ: 10.11.01

Б.Б. Досжанов ¹

¹к.ю.н., ст. преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ им. Абая, г.Алматы, Казахстан

e-mail:bulat8188@mail.ru

О ПОЛИТИЧЕСКОМ УЧАСТИИ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ И ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация

В статье дан анализ политического участия государств Центральной Азии в процессе развития международных политических институтов и организаций. Политическое участие по своему масштабу осуществляется на уровне местной, региональной, общегосударственной и международной политики.

Ключевые слова: международное право, международные отношения, политическое участие, интеграция, сотрудничество, политические институты и организации.

Б.Б. Досжанов ¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,

Алматы қ., Қазақстан

e-mail:bulat8188@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСИ ИНСТИТУТТАР МЕН ҰЙЫМДАРДЫ ДАМУҒА ҮРДІСІНДЕ ОРТА АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ САЯСИ ҚАТЫСУЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Мақалада талдау берілді Орталық Азия мемлекеттерінің халықаралық саяси институттардың саяси қатысу даму үдерісінде ұйымдар кіреді. Саяси қатысу өзінің көлемі бойынша ауқымды жалпымемлекеттік және халықаралық саясаттың жергілікті, аймақтық, деңгейінде жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: халықаралық құқық, халықаралық қатынастарға, саяси қатысу, интеграция, ынтымақтастық, саяси институттар мен ұйымдар.

B.B.Doszhanov¹

*¹Candidate of Law Sciences, the senior teacher of civil disciplines of Institute of history and law of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: bulat8188@mail.ru*

ABOUT POLITICAL PARTICIPATION OF THE STATES OF CENTRAL ASIA IN DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL POLITICAL INSTITUTES AND THE ORGANIZATIONS

Abstract

In article the analysis of political participation of the states of Central Asia in development of the international political institutes and the organizations is this. Political participation on the scale is performed at the level of local, regional, nation-wide and international policy.

Keywords: international law, international relations, political participation, integration, cooperation, political institutes and organizations.

Одним из важнейших свойств международного сообщества является вовлечение его членов в политико-управленческие отношения. Можно также утверждать, что политическое участие по своему масштабу осуществляется на уровне местной, региональной, общегосударственной или международной политики.

Политическое участие может быть прямым и косвенным, всеобщим и ограниченным, конвенциональным и неконвенциональным, мирным и насильственным, добровольным и принудительным, традиционным и новаторским, активным и пассивным, легитимным и нелегитимным, законным и незаконным (противоправным) [1].

Политическое участие в современной системе международного права призвано реализовать функции выражения различных интересов.

Мотивы политического участия можно объединить в группы:

- 1) инструментально-рациональные (деятельность, направленная на достижение и защиту интересов субъектов политики);
- 2) образовательно-развивающие;
- 3) коммунитаристские (морально-этические причины) [2].

История человечества свидетельствует, что социально-политические сдвиги вызываются стремлением общностей получить доступ к участию в делах государства. При этом, по мнению исследователей, возникновение, становление многочисленных образований прошлого, причины жизнеспособности одних политико-государственных институтов и нежизнеспособности других, политическая стабильность, особенности развития отдельных политических систем современности, политические конфликты и революции получают

дополнительное доктринальное объяснение посредством политического участия [3].

На современном этапе развития мирового сообщества в системе международных отношений наблюдается активизация международных политических институтов и организаций международного и глобального уровня. Кроме того, заметными стали процессы реформирования внутри международных политических институтов и превращения региональных союзов в организации глобального характера. Международные организации столь высокого уровня способны представлять интересы стран-участниц, а также согласовывать свои позиции по вопросам с другими международными форумами и затрагивать все общественные сферы жизнедеятельности государств.

Таким образом, из узкоспециализированных многие международные организации модернизировались в многоаспектные союзы, что отражается на процессе политического участия государств в формировании и развитии международных и межправительственных институтов.

В системе международных отношений основной формой межгосударственного сотрудничества является формирование и развитие международных политических институтов и организаций.

В теории имеются определенные научные точки зрения, различные позиции относительно понятия, типологии функций международных организаций. Стремление исследователей охарактеризовать в политическом, социальном и экономическом плане систему международных отношений и обозначить перспективы ее развития привели к изучению сущности и функциональной нагрузки международного политического института.

От характера международной организации во многом зависит ее функциональная деятельность, способы и принципы принятия политических решений, структура ее внутренней организации.

Примечательно, что политические институты, международные организации в системе международных отношений формируются на основе межправительственных договоров или соглашений, то есть государствами участниками союза. На наш взгляд, определить сущность и природу международной организации, исходя из современных реалий и специфики развития международных отношений, можно следующим образом.

Анализируя теоретико-методологические основы исследования роли суверенного государства в деятельности международных политических институтов, а также параметры политического участия государств в процессе формирования международных политических институтов и организаций, необходимо учитывать и существующие в современной науке теоретические конструкции относительно развития мирового политического процесса и в целом системы международных отношений.

По своей современной сути реалистический подход основан на двух тезисах. Во-первых, отсутствие в мире центральной власти - это основной фактор для государств, который направляет их на обеспечение безопасности и собственных интересов. Во-вторых, сотрудничество различных стран является результатом схождения национальных интересов, а противостояние - результат их различия.

Таким образом, реализм как научное направление акцентирует внимание на роли национальных интересов и принципа силы. По мнению одного из теоретиков реалистического направления Г.Моргентау, в теории реализма существует ряд общих принципов, которые важно обозначить:

- Политика, как и общество в целом, управляется объективными законами, укорененными в природе человека, попытки изменения которых обречены на неудачу; можно создать теорию, более или менее отражающую эти законы.

- Политический реализм учитывает значимость политического действия с моральной точки зрения. Он также учитывает неизбежное противоречие между моральным предписанием и требованиями политического действия.

- Интерес, определяемый как власть, - объективная, универсально обоснованная категория, но не потому, что она установлена раз и навсегда; содержание и способ властвования обусловлены политическим и культурным контекстом [2].

Стоит признать, что либеральное видение развития мировой политической системы связывают с именем президента США Вудро

Вильсона, который обозначил в качестве основных принципов внешнеполитической деятельности открытость, демократичность и моральность. Внешняя политика В.Вильсона сочетала в себе жесткий прагматизм и идеализм, выражавшийся в попытках следовать принципам неприменения силы по отношению к более слабым государствам, в стремлении проявлять уважение к соседним государствам.

В современной науке о международных отношениях суть данного течения просматривается также во взглядах западных ученых. Например, по словам исследователей Р.Кларка и Л.Сона, международные организации рассматриваются рациональными и унитарными субъектами международных отношений в отличие от государств [4].

На наш взгляд, для определения теоретико-методологических основ исследования роли суверенного государства в деятельности международных политических институтов и участия в процессе развития международных институтов, необходимо обратить внимание и на существующие в рамках неолиберализма самостоятельные концептуальные школы, к числу которых относятся: теория комплексной взаимозависимости, акцентирующаяся на существовании плюрализма каналов связи, отношения между внешнеполитическими элитами; теория международных режимов, изучающая международные институты и механизмы регулирования в сфере мировой экономики; теория демократического мира, с акцентом на возможности государств решать противоречия путем мирного урегулирования.

В Европе стал формироваться обновленный порядок международных отношений между государствами, получивший название Венская система международных отношений. Европейские страны сделали попытку выстроить отношения на новых принципах сотрудничества, пресекая использование военных методов в решении межгосударственных противоречий. Таким образом, вместо принципа силовой политики было восстановлено равновесие сил, просуществовавшее до конца XIX века. В начале же XX столетия на мировой сцене произошла смена лидерства среди мировых держав. Экономического доминирования добились США, Япония, Германия и Италия.

Международный политический институт включает в себя институциональные механизмы, нацеленные на повышение эффективности сотрудничества государств-участников. Внутри международной организации действует определенная институциональная структура для координации и соблюдения исполнения совместных усилий заинтересованных государств-участников.

Новый этап в системе развития международных отношений и формирования

международных организаций связывается с таким историческим событием как Вторая мировая война (1939-1945 гг.). После ее окончания была создана система международных отношений, как часть Вестфальской модели мира, получившая название Ялтинско-Потсдамская. Положение о равновесии (балансе) сил стало основным элементом мироустройства второй половины XX столетия. Однако в геополитическом и военном планах мир оказался разделенным на сферы влияния между двумя державами - СССР и США и их союзниками. Впоследствии такая структура миропорядка была определена как биполярная (двухполюсная). В послевоенный период появился новый тип конфронтации - «холодная война». В такой ситуации, как известно, мир раскололся на два блока, что привело впоследствии к созданию двух военно-политических союзов - Организации Североатлантического Договора (НАТО) и Организации Варшавского Договора (ОВД).

Позиция Евросоюза в отношении Центральной Азии и взаимодействия с региональными структурами, в т.ч. ШОС, претерпела за последнее время радикальные изменения. Согласно документу, подготовленному 31 мая 2007 г. и получившему название «ЕС и Центральная Азия: стратегия для нового партнерства» и рассчитанному на период 2007-2013 гг., соответствующие цели ЕС в регионе состоят в следующем:

- 1) обеспечить стабильность и безопасность стран региона;
- 2) содействовать сокращению бедности и повышению жизненного уровня в контексте целей развития тысячелетия;
- 3) содействовать региональному сотрудничеству как между государствами Центральной Азии, так и между этими государствами и ЕС, особенно в сфере энергообеспечения, транспорта, высшего образования и защиты окружающей среды [5].

По мнению исследователя М.Т. Лаумулина, «...интересные возможности могут открыться в случае нахождения

взаимоприемлемого варианта оформления партнерских отношений между крупнейшими интеграционными объединениями Европы и Азии - Европейским Союзом (ЕС) и Шанхайской Организацией Сотрудничества [5].

Отмечая интеграционные процессы, происходящие в Европе, нельзя не отметить и интеграцию в рамках СНГ. Так, в начале 90-х гг. XX в. были созданы межправительственные организации:

Центрально-азиатское Экономическое Сообщество (ЦАЭС), преобразованное в дальнейшем в Центрально-азиатское Сотрудничество (ЦАС); ГУУАМ - Грузия, Украина, Узбекистан, Азербайджан, Молдова; Шанхайская Организация Сотрудничества (ШОС).

Надо отметить, что основой для построения данных региональных организаций послужила взаимозависимость государств-членов объединения в географическом плане. По мнению исследователей, зависимость от приграничных соседей в экономическом плане, в частности, общность водных и энергетических ресурсов, общая инфраструктура, «толкает» государства идти на компромиссы в выстраивании взаимовыгодного сотрудничества. Немаловажную роль в развитии отношений между государствами играет и социокультурный фактор взаимопонимания.

Таким образом, проанализировав политическое участие государств в процессе формирования и развития международных политических институтов и организаций, можно констатировать:

- современное состояние международных отношений в условиях появления и развития новых независимых государств на постсоветском пространстве потребовало переосмысления понятий и подходов в определении основных тенденций международной политики и права.

- мир, становясь гомогенным, вследствие развития процессов глобализации, влияет на новые составляющие экономического, социального, культурного, политического мироустройства.

Список использованной литературы:

1. Политология. Международные отношения и политический процесс в современном мире [Текст]. - М., 1998.
2. Политология [Текст]: курс лекций / под. ред. М.П.Марченко. - М.: Зерцало, 1997. - 300 с.
3. Гавричов, И. Современное состояние ШОС [Текст] / И.Гавричов // ШОС: становление и перспективы развития. - Алматы, 2005.
4. Цзянь Цзэминь. Реформа. Развитие. Стабильность [Текст]: ст. и выступ.: пер. с кит. / Цзянь Цзэминь. - М.: Палей, 1996. - 444 с.
5. Лаумулин, М.Т. Возможности для налаживания стратегического диалога ШОС и Запада [Текст] / М.Т. Лаумулин // ШОС и проблемы безопасности и сотрудничества в Центр. Азии. - Алматы, 2008.

УДК: 341.1

МРНТИ: 10.87.47

Н.Ж. Досмұратова¹

*¹Евразиялық технологиялық университетінің БМ030100-құқықтану мамандығының магистранты,
Алматы қ., Қазақстан*

Ғылыми жетекшісі: Н.Е. Байгелова²

²з.ғ.к. қауымд. профессор, Алматы қ., Қазақстан

БҰҰ ЖҮЙЕСІ НЕГІЗІНДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Қазіргі әлемде болып жатқан соңғы оқиғалар мен қоғамдық үдерістер адам құқықтарын қорғау мәселесіне көп көңіл аудартады. Сондықтан, қазіргі кезеңде халықаралық ұйымдар адам құқықтарын қорғау бойынша қызметін күшейтті. Адам құқығын қорғау әлемдік қоғамдастыққа жүктелген ең маңызды міндеттер қатарына жатады. Мақалада жаһандық және аймақтық ұйымдардың адам құқықтарын қорғаудағы қызметтері қарастырылады, ұйымдардың бұл саладағы жасалған қадамдарының негізгі қорытындылары бағаланады. Жеке алып қарайтын болсақ, бүгінгі таңдағы, іс жүзіндегі халықаралық және саяси актілер, сонымен қатар БҰҰ қызметі, ЕҚЫҰ және Еуропа Одағы секілді халықаралық ұйымдар бар. Жоғарыда аталған Халықаралық Ұйымдарды жалпы шолу жасап, соның ішінде БҰҰ адам құқығын қорғаудағы маңызы, басқа ұйымдардан ерекшелігі, қоғамдағы рөлі кеңінен баяндалады.

Түйін сөздер: халықаралық ұйымдар, адам құқықтары бойынша жалпығабірдей декларация, БҰҰ, еуропалық одақ, адам құқықтары бойынша Еуропалық сот, халықаралық жүйе.

Н.Ж. Досмұратова¹

*¹магистрант Евразийского технологического университета
Специальность: юриспруденция, г. Алматы, Казахстан*

Научный руководитель: Н.Е. Байгелова²

²к.ю.н., асс.профессор, г. Алматы, Казахстан

ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ОСНОВЕ СИСТЕМЫ ООН

Аннотация

Общественные процессы в нашем мире обращают особое внимание на проблемы защиты прав человека. Поэтому, в данное время международные организации по защите прав человека усилили свою деятельность. Защита прав человека считается самой главной задачей в мировом сообществе. В статье рассматривается деятельность защиты прав человека в мировых и региональных организациях, и оцениваются действия основных выводов организации в этой сфере. Если рассмотреть по отдельности, в настоящее время есть международные и политические акты, в том числе, деятельность международных организации как ООН, ОБСЕ и Европейский Союз. Если сделать обзор вышеупомянутым международным организациям, из них ООН имеет важное значение защиты прав человека и особенность от других организации, подробно излагается важная роль в обществе.

Ключевые слова: международные организации, всеобщая декларация прав человека, ООН, европейский союз, европейский суд по правам человека, международная система

N. Zh. Dosmuratova¹

*¹master degree's student of the Euroasian technological university
Specialty: law, Almaty, Kazakhstan*

Research supervisor: N. E. Baygelova²

²candidate in Law, the ass. professor, Almaty, Kazakhstan

QUESTIONS OF PROTECTION OF HUMAN LAWS AT THE HEART OF THE UN SYSTEM

Abstract

Last situations and public processes in our world pay special attention to problems of protection of human laws. So at present the international organizations for protection of human laws have strengthened the activity. Protection of human laws is considered the most important task in the world community. In article activity of protection of human laws in the world and regional organizations is considered, and actions of the

main conclusions of the organization in this sphere are estimated. If to consider separately, now there are international and political acts, including, activity international organizations as UN, OSCE and European Union. If to make the review to the above-mentioned international organizations, from them the UN is important protection of human laws and feature from others the organization, is in detail stated an important role in society.

Keywords: International organizations, Universal Declaration of Human Rights, UN, European Union, European Court of Human Rights, OSCE, International system

Кіріспе

Мақаланың өзектілігі. Мақала адам құқығын қорғаудың халықаралық жүйесіндегі қазіргі заман дамуының көкейкесті мәселелерін зерттеуге арналған. Осы жұмыстың негізінде бұл жүйенің күнге дейінгі даму кезеңдері қарастырылған. Жеке алып қарайтын болсақ, бүгінде, іс жүзіндегі халықаралық және саяси актілер, сонымен қатар БҰҰ қызметі, ЕҚЫҰ және Еуропа Одағы секілді халықаралық ұйымдар бар. Адам құқықтарын қорғаудың заманауи жүйесі қалыптасу кезеңінен бері өзінің біртіндеп дамуын жалғастыруда, және, сонымен бірге доктриналды деңгейдегі зерттеудің нысаны мен тақырыбына айналып келеді. Сонымен бірге, адам құқықтары мен негізгі бостандықтары концепциясы әсері мәнмәтініндегі тарихи және заңды фактілер олардың көлемінің біртіндеп кеңейіп келуін көрсетуде. Аталған жайттарға қоса, адам құқықтарын қорғаудың халықаралық жүйесінде де маңызды өзгерістер орын алуда. Олар, бір жағынан, әмбебап деңгейде – БҰҰ тұрғысынан ескі бақылаушы органдарды жойып, орнына жаңаларды құрумен, ал екінші жағынан, аймақтық деңгейде – ЕҚЫҰ және басқа белгілі еуропалық ұйымдардың қызметі мен ықпалын арттыруға бағытталумен байланысты. Нәтижесінде бұл шаралардың барлығы осы құрылымдардың құқық қорғаушы қызметін әлемдік қаумдастық мүдделеріне және негізінен ғылыми-техникалық прогресс салдары болып табылатын жаңа қауіп пен қарсылыққа сай оңтайландыруға бағытталған. Адам құқықтарын қорғау аясында мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар шешуге тиіс мәселелер Қазақстанға да қатысты, себебі онда адам құқықтары қорғалуының қамтамасыз етілуі бір мағыналы бағаланбайды. Жоғарыда айтылғандар адам құқықтарын қорғаудың халықаралық жүйесі жаңа теориялық-құқықтық ұғынуды және аталған саладағы халықаралық-құқықтық стандарттарға сай нәтижелер мен ұсыныстар әзірлеуді қажет етеді деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Бұл, сонымен қатар, жинақтай келгенде, қазіргі халықаралық құқықтың негізгі принциптерінің бірі болып табылатын адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеуге қатысты мәселелердің әлі біраз уақыт өзектілігін жоғалтпайтындығын білдіреді.

Осы мақаланың мақсаты.

Адам құқықтарын халықаралық-құқықтық тұрғыдан қорғау жүйесінің өткені мен қазіргі жағдайын жан-жақты талдап, БҰҰ негізінде бұл жүйенің мұнан былайғы жетілуіне бағытталған нақты теориялық және практикалық қорытындылар мен ұсыныстар жасау.

Мақаладағы белгіленген **мақсатқа** жету үшін төмендегідей **міндеттер** туындайды:

- Халықаралық ұйымдарды жан-жақты қарастыру;
- Ұйымдардың қызметін салыстыру;
- Адам құқығын қорғаудағы маңызы мен рөлін анықтау;
- БҰҰ-ның бүгінгі таңдағы жетістіктерін талқылау;

Зерттеу әдістері. Мақаланы жазу барысында салыстырмалы-құқықтық талдау, жүйелеу әдістері қолданылды. Зерттеудің әдістемелік негізі – адам құқығы теориясы, қазіргі конституциялық құқықтың ғылыми жетістігі болып табылады.

Халықаралық ұйымдарға жалпы шолу.

Соңғы жылдары әлемдегі қауіпсіздік пен тұрақтылыққа жаңа қауіп-қатерлердің пайда болуы әлемдік қауымдастықты адам құқықтарын қамтамасыз етудің қажеттілігін көрсетуде. Тарихқа жүгінсек, халықаралық ұйымдардың адам құқығын қорғау бойынша қызметі бұрыннан және түрлі формаларда жүзеге асырылуда. Бастамасы 1919 ж. Халықаралық еңбек ұйымын құрумен Ұлттар Лигасының тиісті Конвенциясын қабылдаумен қаланды. Алайда екі бірдей дүние жүзілік соғысты бастан кешіргеннен кейін ғана әлемдік қоғамдастық жеке тұлғаны бағалай бастады.

Мәселен, БҰҰ Жарғысы (1 бап, 3 тармақ) мемлекеттерді олардың аумағында тұратын барлық адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге міндеттейді[1]. БҰҰ жүйесіндегі және аймақтық халықаралық ұйымдардың шешімдерін айтпағанда, тек БҰҰ-ның өзі адам құқықтары бойынша 60 жуық декларациялар мен конвенциялар құрастырып, қабылдады.

Адам құқықтарын қорғау мен жүзеге асырудың нақты тетіктері мен құралдары қазіргі таңда әлемнің басқа аймақтарына қарағанда Еуропада көбірек құрылғандығын айта кеткен абзал. Аймақтық халықаралық ұйымдар қатарындағы 1949 ж. мамырда

құрылған Еуропа Кеңесінің осы саладағы қызметі ерекше. Құрылтайшы құжатында маңызды мақсаттары ретінде Еуропаны демократиялық және қауіпсіз кеңістікке айналдыруға ықпал ету, плюралистік демократия мен адам құқықтарын қорғау мен бекіту, парламенттік демократияны күшейту, заң билігін қамтамасыз етуін қалаған ұйым көптеген нәтижелерге жетті.

Тағы да бір орталық орган – Адам құқықтары бойынша Еуропалық сот (1953ж. құрылған). Адам құқықтары бойынша Еуропалық соттың штаб пәтері Страсбургте (Франция) орналасқан. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияға сәйкес құрылған бұл сот органы мүше-мемлекеттердің конвенция бойынша өз міндеткерліктерін орындау мәселелері туралы шешімдер шығаратын соңғы инстанциялар соты болып табылады[3, 802б.]. Қатысушы мемлекеттердің саны қанша болса, сот құрамы соншалықты соттардан тұрады.

Адам құқықтарымен байланысты мәселелер шеңберімен айналысатын және бұл салада қызмет ететін дамыған институттары бар тағы бір еуропалық ұйым ЕҚЫҰ. Атап айтсақ, Ұлттық азшылықтар мәселелері жөніндегі Жоғары комиссар ұлтаралық шиеленістерді тез арада жоюға күш салу және айқындау қызметін атқарады.

Әлемдік саясаттың беделді акторларының бірі, адам құқықтары мәселелеріне үлкен мән беретін халықаралық ұйымдардың бірі – Еуропалық Одақ (ЕО) болып табылады[2, 16б.]. ЕО адами өлшемдер бойынша ЕҚЫҰ құрылымдарымен бірлесе отырып, гуманитарлық салада батыс құндылықтарын насихаттау жолында беделді қызмет ететін ұйым. Адам құқықтарын қорғауға қатысты жаһандық және еуропалық конвенциялар, декларациялар және протоколдармен салыстырғанда Африка және Азия елдеріндегі құжаттар айтарлықтай ерекшеліктерге ие. Африкадағы адам құқықтарын қамтамасыз етудегі басты келісім құралы 1981 ж. 27 маусымда қабылданып, 1986 ж. 21 қазанында күшіне енген Адам және ұлт құқықтарының африкандық хартиясы болып табылады. Қазіргі таңда Адам және ұлт құқықтары туралы африкандық хартияны Африка Одағының барлық 53 мемлекеті ратификациялаған. Африкадағы Адам құқықтарына қатысты басты құжаттарға Гранд-Бэй Декларациясы және оған қосымша Адам құқықтары бойынша әрекет жоспарлары жатады. Декларацияда Африкадағы соғыстарға, жемқорлықтарға, непотизмге, геноцидке және т.б. адам құқықтарының бұзылуын тоқтату қажеттігі бекітіледі. Қазіргі жағдайларда, басқа жоғары тәртіптегі құқықтарды айтпағанда, адамның басты құқығы – өмір сүру құқығы сақталмай келеді.

Сондықтан да, Африкадағы адам құқықтары халықаралық гуманитарлық құқықпен тығыз байланыстырылған. Азия аймағындағы адам құқықтары саласындағы маңызды құжат – Адам құқықтары туралы Бангкок декларациясы – 1993 ж. Азияға арналған дүниежүзі конференциясының шеңберінде қабылданды.

БҰҰ-ның тарихы, қызметі.

Біріккен Ұлттар Ұйымы – халықаралық қауіпсіздікті және тыныштықты, мемлекеттер арасындағы бірлікті сақтауға бағытталған ұйым. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін пайда болды және қазіргі таңда 150-ден астам мемлекеттің үстінен қадағалайды. Бұл ұйым 1945 жылы әлемнің тыныштықты сақтауды көздейтін мемлекеттер тарапының бастамасымен құрылды.

Адам құқығы халықаралық қатынастардың анықтаушы факторы ретінде 1948 ж. желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы қабылдануынан кейін қалыптаса бастады. 1950 жылдан бастап әр 10 желтоқсанда Адам құқықтар күні атап өтіледі. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы алғашқы халықаралық әмбебап құжат ретінде адам құқықтарының қазіргі заманғы тұжырымдамасының негізін салды және оның халықаралық қатынастарда таралуына ықпал етті. Декларацияның баптары қазіргі халықаралық құқықтың және әлемнің барлық мемлекеттерінің құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі болды. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы халықаралық келісім-шарт еместігіне қарамастан, соның негізінде БҰҰ-ның басқа барлық құжаттары қабылданатын ереже ретінде қалыптасты[4]. 1946 жылы құрылған БҰҰ-ның адам құқықтары бойынша Комиссиясы Декларация негізінде адам құқығы саласында маңызды халықаралық құжаттар құрастырды. Сонымен қатар, Бас Ассамблея 1950 ж. БҰҰ-ның босқындар ісі бойынша жоғарғы комиссар Басқармасын құрды. Басқарма өз қызметін 1951 ж. 1 қаңтардан бастады. Биполярлық әлем жағдайында азаматтық-саяси немесе әлеуметтік-экономикалық құқықтардың басымдылығы жөнінде сөз таластыру болғанын айта кету керек. АҚШ бастаған Батыс елдері адамның азаматтық және саяси құқықтарын қорғау тетігі жөнінде халықаралық құжатты құрастыруды ұсынды. Жалпы, әр түрлі саладағы адам құқықтарын қорғап тұру үшін БҰҰ көп еңбек етуде екендігін айта кеткен жөн. Әсіресе қазіргі кезеңде БҰҰ адам құқықтарын қорғау бойынша қызметін күшейтті. БҰҰ-ның шеңберінде адам құқықтарымен байланысты жаңа құрылымдар пайда болды. 2000 ж. 8 қыркүйекте қабылданған БҰҰ-ның Мыңжылдық декларациясында адам

құқықтарын қамтамасыз ету үшін жаңа шаралардың қабылдануы керектігі көрсетілді. 2002 жылдан бастап БҰҰ мекемелері мүшелдерде ішкі және сыртқы саясатта «құқық қорғаушылық қадам тұжырымдамасын» (Human Laws Based Approach) басқару идеясын белсенді насихаттады. Құқық қорғаушылық қадам тұжырымдамасы 2003 жылы толықтай құрастырылып, БҰҰ-ның реформалау стратегиясының бір бөлігі болды. Осы мақсатта адам құқықтары бойынша Жоғарғы комиссар Басқармасының дәрежесі көтерілді. БҰҰ өкілдіктерінде адам құқықтары бойынша кеңесшілер институты құрылды. БҰҰ реформасы аясында адам құқықтары бойынша Комиссия 2006 жылы БҰҰ-ның адам құқықтары бойынша Кеңесіне ауыстырылды. Басты мақсаты соңғы жылдары өзара қырқысулар мен тіл тигізулер, шулы саяси дебаттар орнына айналған Комиссияны реформалау болды. Бірақ өз қызметінде Кеңес те бірнеше рет сынға ұшыраған, мәселен, көптеген эксперттердің айтуынша Кеңес шеңберінде Кения, Судан мен Мьянмадағы оқиғаларға мән бермеуі оның беделінің төмендеуіне алып келді. Адам құқықтары бойынша Кеңес БҰҰ жүйесіндегі басты құқық қорғаушылық мекеме болып табылады. Бас Ассамблея 47 орынға Кеңес мүшелерін сайлайды. Әр мүшенің өкілеттілік мерзімі 3 жыл және ешқайсысы қатарынан екі мерзімнен артық мүше бола алмайды. Орындар БҰҰ-ның аймақтық топтары арасында былай бөлінеді: 13 орын Африка, 13 - Азия, 6 - Шығыс Еуропа, 8 - Латын Америка және Кариб бассейні елдеріне, 7 орын батыс еуропалық және басқа мемлекеттерге. Адам құқықтары бойынша Кеңес, бұрынғы Комиссия сияқты, баяндаушылар, эксперттер арнайы іс-шараларын немесе адам құқықтарының жеке мәселелері және белгілі бір аймақтағы адам құқықтарының жағдайы жөнінде (2010 ж – Бурунди, Камбоджа, ҚХДР, Гаити, Мьянма, Палестина аумағы, Сомали және Судан) жұмысшылар тобын тағайындау мен жоюмен айналысады. 2012 ж. БҰҰ Бас Ассамблеясының кезекті сессиясында Кеңес құрамына Қазақстан Республикасы сайланды. 2006 жылдан бастап адам құқықтары бойынша Кеңес мемлекеттер төрт жылда бір рет тапсыратын адам құқықтарының жағдайы жайлы ұлттық есеп берудің жаңа тәжірибесін - адам құқықтары бойынша әмбебап кезеңдік баяндама (Universal Periodic Review) енгізді[5]. Бұл БҰҰ-на мүше-мемлекеттердің адам құқықтары саласындағы міндеттері мен міндеттемелерінің орындалуын жиі шолу жасайтын тетік. Бір жыл ішінде 48 елдегі жағдай талқыланады. БҰҰ-дағы жарқын оқиғалардың бірі Ресейдің адам құқықтары бойынша Кеңесте 2009 жылы ақпанда ұлттық кезеңдік баяндама беру болды. 2010 ж. 5

қарашада АҚШ осындай шолу алғашқы рет жасады. 2011ж. шілде айында Кеңес шеңберінде Қазақстан Республикасының алғашқы рет ұлттық есебі тапсырылып, мемлекеттік құқық қорғау тетіктеріне баға берілді. [6, 1566] Жалпы, БҰҰ аясында Адам құқықтары бойынша БҰҰ-ның Жоғарғы комиссар Басқармасы Адам құқықтары бойынша Жалпыға бірдей декларациясына кепілдік беретін, адам құқықтарын қорғау және сақтауын бақылайтын негізгі институт. Бұл комиссариат 1993 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы шешімімен құрылған. Адам құқықтары бойынша Жоғарғы комиссар Бас Ассамблеяның Бас Хатшысының ұсынысы бойынша төрт жылдық мерзімге тағайындалады, оған көп міндеттер артылған, соның ішінде адам құқықтарының іске асырылуының тиімділігін қорғау мен көмектесу, БҰҰ жүйесі аясында адам құқықтары саласындағы іс-әрекеттерді үйлестіру мен күшейту. 2008 жылы 28 шілдеде Бас Ассамблея БҰҰ-ның Бас хатшысы Пан Ги Мунның Наванетхем Пиллэйді (Оңтүстік Африка) БҰҰ-ның адам құқықтары бойынша жаңа Жоғарғы комиссары қылып тағайындау ұсынысын дауысқа салмастан бекітті. Жоғарғы комиссар адам құқықтарының бұзушылығы қатынастарында шаралар қабылдап, ескертушілік әрекет қолдануы керек. Жоғарғы комиссар құзырында адам құқықтары саласындағы БҰҰ-ның саясаты бойынша Бас хатшыға кеңес беру, жобалар мен іс-шараларды іске асыру, адам құқықтары саласында басқа құрылымдарға негізгі және екіншілік көмек көрсету, Бас хатшының шешімі бойынша арнайы тапсырмаларды орындау т.б. Оның қызмет бағыты өте кең: демократия, жаһандану, бизнес, балалар, азаматтық және саяси құқық, ВИЧ, ЖИТС, тұрғын үй, денсаулық, жазалар, көші-қон, кедейлік, ланкестік, нәсілшілдік және т.б. Қызметтің әр саласында баяндамашы, мамандар тобы, жеке комитеттер тағайындалады.

Халықаралық ұйымдар және БҰҰ қызметін салыстыру.

Жоғарыда атап өткеніміздей БҰҰ қызметі кең және әр түрлі салаларды жан жақты қамтиды. Біріккен Ұлттар Ұйымының адам құқықтарын қорғаудағы рөлі мен маңызы өте зор. Уақытында өзіне жүктелген тарихи жауапкершілікті асқан беделділігімен атқара білген Біріккен Ұлттар Ұйымының адам құқықтарын қорғаудағы қызметі көптеген саясаткерлер мен мемлекеттік қайраткерлерді қатты толғандыруда. БҰҰ-ның жарғысы - осы халықаралық ұйымның құрылу тәртібі мен әрекет етуін реттейтін, мемлекеттердің адам құқығы саласындағыынтымақтастығының құқықтық негізін қалайтын маңызды құжат. БҰҰ-ның Жарғысының қабылдануынан кейін

халықаралық ынтымақтастықтың дамуының маңызды бағыты адам құқығы мен бостандығы саласындағы әмбебеп стандарттарды өңдеу және бекіту болып табылды. БҰҰ-ның мақсаты Жарғының 1-бабында анықталған, ол – адам құқығы мен баршаға ортақ негізгі бостандықтарды бағалауды дамыту және мадақтауда мемлекетаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру. Қазіргі таңда адамның негізгі бостандықтары мен құқықтарын қамтамасыз ету бойынша келісілген халықаралық ынтымақтастық үшін кең түрдегі нормативтік база құрылды. Бұл базаны жетілдіру процесі әлі аяқталған жоқ деп айтуға болады, дегенмен әлемді қауымдастық жалпы адамзат пен ұлттық прогресс және жеке адамның мүддесін ескере отырып адам құқығы жөніндегі өңделген нормаларды тәжірибелік тұрғыдан қолдану кезеңіне көшті. Саясаткерлер, ғалымдар адамзаттың болашағына қауіп төндіретін мәселелерді шешу қажеттілігін мойындайды. Адам құқығы мен бостандықтарын қорғау, оны іске асыру – бұл құқықтық мемлекеттің басты құндылығы болып табылады. Сонымен қатар, құқықтық мемлекеттер қауымдастығының басты құндылығы қарулы шиеленістердің пайда болу мүмкіндіктерін жою, барлық ұлт өкілдерінің құқықтарын сыйлау жағдайындағы әрбір адамның құқығы мен мүддесі болуы керек. Бұл мәселелер адам құқығы мен негізгі бостандықтарды қорғау мен қамтамасыз ету жөніндегі халықаралық ынтымақтастықтың дамуына кедергі жасауы мүмкін. Қазіргі кезде батыстың өркениетті елдерімен қатар Қазақстанда да адам құқықтары жөніндегі халықаралық келісімдерді біркелкілікті талқылау мен қолдану мәселесі де маңызды болып отыр. Себебі бүгінгі таңда адам құқықтарын реттейтін құжаттардың саны көп, ал бұл келісімдерге сәйкес мемлекеттердің міндеттері әр түрлі.

Ал ЕҚЫҰ алып қарайтын болсақ, онда қаралатын адам құқықтарын қорғау мәселелері ЕҚЫҰ адами өлшемдерінің бөлігін құрайды. ЕҚЫҰ-ның адами өлшемдеріне тән элементі оның көптеген қабылданған міндеттерінің терең нақтылану сипаты болып табылады. ЕҚЫҰ тәртіптерін жүзеге асыру өте қолайлы болғанымен, кей жағдайларда тиімсіз болып келеді. Атап өтетін жайт, ЕҚЫҰ-да адам құқығы бұзылуының жеке шағымдарын қарастырыу және оларды халықаралық құқық құралдарымен қорғау тетігі жоқ. Бұл жағдайда ЕҚЫҰ Демократиялық институттар мен адам құқықтары бюросының, немесе, Еуропа Кеңесінің Венеция комиссиясының сарапшы топтары, «әлі демократиялық емес елдердің» заң шығарушы органдарына белгілі бір заңды қабылдауда оның қаншалықты демократиялық екендігіне баға беру арқылы ұсыныстарын білдіреді. Осы орайда Қазақстанның аталған

Еуропалық комиссияның толыққұқылы мүшесі болғанын маңызды деп санаймыз.

Және бір айта кетерлік ұйымның бірі – Еуропа одағы, онда ЕО елдерінің сыртқы істер министрлігі құрылымдарында адам құқықтары доктринасын дәріптеу мәселелерімен айналысатын арнайы органдар құрылған. Осы орайда Қырғызстанмен байланысты мысалды келтіруге айта кеткен абзал. Қырғызстан үкіметтік емес ұйымдардың қызметін шектейтін заңды қабылдаған жағдайда республикадағы Еуропалық комиссияның өкілдігі миссияны қайтаратындығын мәлімдеген кезде мемлекет билігіне шегінімдерге баруға тура келді.

Қорытынды.

Қазіргі кезде адам құқығын қорғау жөніндегі ұйымдарға мүше-елдердің өз міндеттерін орындауларын қадағалауды күшейтіп әрі кеңейтіп, еуропалық конвенциялар мен келісімдер шеңберінде адам құқықтарын сақтау, ұйымдасқан қылмыс, зорлықтың алдын алу, ақпараттық және мәдени ынтымақтастықты қорғау, құқық, денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет және спорт саласында және т.б. үкіметтерге кеңес беру қызметін мүлтіксіз орындауда.

Соның ішінде халықаралық ұйымдардың, алғашқы кезекте БҰҰ-ның қызметі, олардың адам құқықтарын қорғауда маңызды кепіл және қажетті элемент екендігі белгілі. Сонғы уақыттағы әлемде болып жатқан жағдайларды есепке алар болсақ, осы салада БҰҰ-ның басқа халықаралық ұйымдармен ынтымақтастығын арттыру маңызды. Бұл жағдайда БҰҰ үйлестіруші рөл атқаруы керек. Сонымен қатар, аталған аймақтарда Еуропадағыдай арнайы құрылымдар қалыптаспаған, яғни Еуропаның тәжірибесі негізінде бірқатар тетіктер құру қажеттілігі туып жатыр. Тәжірибеде БҰҰ-ның орталық үйлестіруші рөлі негізінде барлық мемлекеттер, сонымен қатар, барлық континенттегі басқа халықаралық ұйымдар қатысуымен адам құқықтары мен бостандығын қорғаудың көпкомпонентті тетігі құрылуы тиіс. Бұл жүйе арқылы мемлекеттер, нақты жағдайларда жеке азаматтар да, олардың құқықтары бұзылған жағдайда бақылау инстанцияларына жүгіну құқығына ие болады.

Қорыта айтар болсақ, ең алдымен, БҰҰ-ның Жарғысы адам құқықтарын халықаралық деңгейде көтерді. Көп жақты келісім болып табылатын Жарғыға қосыла отырып, қатысушы мемлекеттер адам құқықтары туралы мәселе халықаралық деңгейдегі мәселеге айналғанын, демек, оның осы мемлекеттердің ішкі құзырына жатпайтынын мойындайды. Екіншіден, БҰҰ мүше-мемлекеттерінің адам құқықтары мен негізгі бостандықтардың дамуын қолдау үшін

Ұйыммен ынтымақтасу міндеттемесі БҰҰ-на бұл құқықтарды анықтау мен оларды бір жүйеге келтіруге жан-жақты шара қолдануға қажет заңды өкілеттіктер берді. Ең бастысы БҰҰ бас және көмекші органдары қай жағынан алғанда да адам құқығына қатысты сұрақтармен айналысады. БҰҰ-ның Жарғысында қарастырылған адам құқығы саласында мемлекетаралық серіктестікке ықпал ету міндеттерін БҰҰ өзінің көмекші органдары, арнайы мекемелері және ресми түрде бағынышы жоқ, бірақ онымен байланысты халықаралық ұйымдар арқылы іске асырады. Бұлардың жиынтығы халықаралық ұйымдар арқылы іске асырады. Бұлардың жиынтығы халықаралық құқық туралы әдебиеттерде «БҰҰ жүйесі» атауын

алды. Адам құқығы саласында БҰҰ-ның арнайы мекемелері арасында Халықаралық еңбек ұйымы (МОТ), білім, ғылым және мәдениет мәселелері бойынша ЮНЕСКО маңызды рөл атқарады [7, 719-725 б]. Бұл мекемелер мемлекеттердің күшін ұйымдастырады және жеке тұлғаның еңбек, әлеуметтік, мәдени т.б. негізгі құқықтарына қатысты халықаралық құқық нормаларын құруға ықпал етеді. Қорыта айтқанда, әлемдегі геосаяси жағдайдың өзгеруі БҰҰ-ы мен оның органдары үшін гуманитарлық салада жаңа бағыт ашып берді. БҰҰ-ның адам құқығы мәселесіне қатысты нормативті актілерді өңдеуі мен қабылдауы БҰҰ-ның адам құқығы саласындағы рөлінің зор екендігін дәлелдеп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. БҰҰ Жарғысы, 1945 ж
2. *Право Европейского Союза: учеб. пособие // С.Ю. Кашкин [и др.]; отв.ред. С.Ю. Кашкин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 304 с.*
3. *Туманов В.А. Европейский Суд по правам человека // Москва., 2000., 841с. и 802с.*
4. *Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы, 1948 ж*
5. *Лаумулин М. На пути к новой Европе // Континент., 2003г., №8., с 9-10*
6. *Бекяшев Д.К. Международное публичное право // Москва, 2015, 280 стр.*
7. *Нысанбаев Ә. «Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясы // Алматы, Өнер, 2001 ж., 719-725 беттер*

УДК: 342.52

МРНТИ: 10.15.35

М.Г.Сейтжанова¹

*¹магистрант Института истории и права КазНПУ имени Абая,
Республика Казахстан, г.Алматы
e-mail: Madikos_13@mail.ru*

*Научный руководитель: Б.А.Тайторина²
²д.ю.н., доцент*

*кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан*

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Анализируются проблемы конституционно-правового статуса двухпалатного парламента. На основе анализа современных исследований в Республике Казахстан и зарубежных государствах подняты актуальные вопросы формирования и развития данного правового института.

Ключевые слова: конституция, парламент, парламентаризм, депутат парламента, конституционно-правовой статус, организация деятельности парламента, полномочия.

М.Г.Сейтжанова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының магистранты, Қазақстан
Республикасы, Алматы қ.
e-mail: Madikos_13@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: Б.А.Тайторина²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекет және азаматтық
құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.д.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдампа

Мақалада екі палаталық парламенттің конституциялық-құқықтық мәртебесінің проблемалары сарапталған. Қазақстан Республикасындағы және шет елдердің қазіргі таңдағы зерттеулердің сараптамалары негізінде аталған құқықтық институттың қалыптасуы мен дамуының өзекті мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: конституция, парламент, парламентаризм, парламент депутаты, конституциялық-құқықтың мәртебесі, парламент қызметін ұйымдастыру, парламент өкілеттігі.

M.G. Seitzhanova¹

¹Institute of history and law of KazNPU of Abai, magister degree student, Almaty, Kazakhstan

e-mail: Madikos_13@mail.ru

Research supervisor: B.A. Taytorina²

²doctor of law, associate professor

departments of the state and civil disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS OF DEVELOPMENT INSTITUTE PARLIAMENTARISM IN KAZAKHSTAN

Abstracte

The problems of the constitutional and legal status of the national parliament. Based on analysis of current research in the Republic of Kazakhstan and foreign countries raised topical issues of formation and development of the legal institution.

Keywords: constitution, parliament, parliamentary system, member of parliament, constitutional and legal status, the organization of the activities of Parliament, the powers of parliament.

В Республике Казахстан сложилась своеобразная история формирования и развития казахстанского парламента. Эта история включает в свои пределы этапы становления парламентаризма в стране, специфику образования правовой основы, на которой строится ныне вся многогранная деятельность парламента, специфику сложнейшего и конструктивного по сути законодательного процесса, происходящего в его стенах. Сегодня можно говорить о парламентаризме как о состоявшемся феномене, о парламенте как о важнейшем органе, представляющем в полноте своего значения законодательную ветвь государственной власти. Работая во имя закона, он способен влиять на органы исполнительной власти, судебную систему, становясь своеобразным индикатором законности в стране.

Пройдя стадию предпарламентаризма, представленную деятельностью Верховного Совета 12-13-го созывов, законодательная ветвь власти взшла на новый виток развития с образованием в 1996 году профессионального двухпалатного парламента, тем самым утвердив в реальных формах идею воплощения принципа разделения власти как основы создания подлинно демократического правового государства.

Парламентаризм, с одной стороны, есть политико-правовой институт, реализующий единство представительной и законодательной власти в государстве, опирающийся в своей базовой основе на принцип разделения власти; с другой, способ государственного управления в

лице парламента, который может быть структурирован в основном из одной или двух палат; в-третьих, он может быть представлен в качестве идейно-теоретической концепции, служащей научным основанием для полноценной практической деятельности парламента страны [1, с.47].

Не случайно страна пришла к двухпалатному парламенту, ибо только таковая структура законодательной ветви власти позволила выбраться республике из той тотальной стагнации, что охватила ее после распада Советского Союза. Не случайно и то, что в круге его функционализма доминирующей стала законодательная деятельность: таков был диктат нового времени и противостояние этому диктату вело к катастрофическим последствиям [2, с.54].

Правовым основанием для государственного строительства, основанного на принципе разделения властей, явились Декларация о независимости Республики Казахстан, конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», Конституции 1993, 1995 гг., положившие начало развитию независимого Казахстана, активизации формирования в стране законодательной ветви власти, ее органа – Парламента, статус и компетенция которого были также закреплены в КЗ «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов», организационно-техническая специфика – в Регламенте Парламента.

Результатом интенсификации политического процесса в стране явилось закрепление в Конституции принципа разделения властей; осуществление законодательной, исполнительной и судебной власти различными субъектами; принцип равенства и автономности всех ветвей власти [3, с.5]. Соблюдение этих принципов, укрепление системы сдержек и противовесов во взаимодействии трех ветвей власти, неустанная деятельность в данном направлении способствовало тому, что в 2007 году в силу принятия Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК», конституционных поправок произошла некоторая трансформация президентской модели республики в сторону президентско-парламентской. В связи с этим можно констатировать следующие изменения, которые коснулись статуса и деятельности Парламента и его нижней палаты Мажилиса:

- в функциональной сфере – передача части прав Президента Парламенту, усиление ответственности исполнительных органов власти перед законодательным, наделение Мажилиса правом утверждения Премьер-Министра парламентским большинством, повышение роли законодательной власти в формировании ряда государственных органов – Конституционного совета, Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета, Центральной избирательной комиссии;

- в организационной сфере – расширение численного состава обеих палат Парламента, актуализация принципов формирования и укрепления фракционной дисциплины; при этом состав Мажилиса формируют политические партии через пропорциональную систему выборов (по партийным спискам).

Как следствие усилилась роль политических партий (особенно значительный вес приобретает поправка, предусматривающая частичное финансирование партий, прошедших 7-процентный барьер) со стороны государства, местного самоуправления, укреплен статус Ассамблеи народа Казахстана, который отныне представлен в составе Мажилиса Парламента и др. Следовательно, Закон «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК» от 21 мая 2007 года ознаменовал новый этап в дальнейшей модернизации казахстанского государства и общества. Для принятия такого закона были созданы необходимые предпосылки на протяжении многих предыдущих лет. Внесение на основании данного закона поправок в Конституцию РК способствовало тому, что в организационном, функциональном, правовом и идеологическом аспектах государственный механизм и институты гражданского общества получили новое направление в решении задач по защите конституционных прав и интересов человека и гражданина, по дальнейшему укреплению политической системы, повышению

социально-культурного уровня развития страны, в удовлетворении назревших на новом этапе потребностей народа.

Таким образом, интересный и одновременно многосложный эволюционный путь развития прошел парламент страны на рубеже XX-XXI веков. И потому закономерен, пожалуй, вывод о том, что Парламент на сегодняшний день в полной мере представляет законодательную ветвь власти и призван выражать в форме законов политико-правовую волю народа, с одной стороны, с другой, исполняя заглавную функцию – принятие законов, активно участвовать в государственном управлении страны.

По единодушному мнению исследователей, Парламенту присуще по природе своего назначения осуществлять функции: представительную, законодательную, контрольную, и в определенной мере учредительную. Но эти функции, составляя ядро компетенции Парламента, требуют дальнейшего своего совершенствования, модернизации в духе времени, в соответствии с принципами и задачами современного права, современных критериев государственного строительства.

Так, согласно Конституции РК, доминирующей функцией казахстанского Парламента определена законодательная, которая реализуется с соблюдением принципов правотворчества и требований законодательной техники. В процессе законодательной деятельности он исходит из основной задачи принятия качественных и своевременных законов, регулирующих разнообразные общественные правоотношения.

Не менее важной функцией Парламента является контрольная. Данная функция в детальном виде не проработана в соответствующем законодательстве, но сама природа органа представительной демократии предполагает «выход полномочий его за рамки законодательной деятельности», то есть наличие данной функции. Объектом парламентского контроля прежде всего является исполнительная власть, представленная в лице Правительства Республики. К процессуальным формам контроля над его деятельностью относятся: вотум недоверия, который может быть выражен по итогам рассмотрения отчета Правительства об исполнении республиканского бюджета и в связи с неприятием внесенного Правительством законопроекта; заслушивание отчетов Правительства, вернее, индивидуальных отчетов членов Правительства; депутатский запрос и депутатский вопрос. Опыт парламентской деятельности показывает, что необходимо усилить данные формы депутатского контроля.

Исследование основных вопросов развития института парламентаризма в Республике Казахстан закономерно требует обоснования путей решения проблемы. Во-первых, это повышение качества принимаемых законов, что

напрямую связано с качественным составом депутатского корпуса. В депутатском корпусе должны преобладать специалисты юридических, экономических профилей. Возможно, эта тенденция должна иметь позитивное значение при разработке законопроектов. Во-вторых, целесообразно усиление контрольной функции Парламента, в том числе контроль над исполнением принимаемых законов Парламентом Республики Казахстан. В-третьих, необходимость совершенствования избирательного законодательства, то есть срок полномочий избранного депутата Сената Парламента должны совпадать со сроками депутатского корпуса избравшего его маслихата. В-четвертых, улучшить взаимодействие местных представительных органов с Сенатом Парламента Республики, так как депутатов Сената Парламента напрямую избирают депутаты маслихатов республики. Это взаимодействие должно четко регулироваться на законодательном уровне, например: депутат Сената Парламента должен отчитываться о проделанной работе перед депутатами избравшего его маслихата [4, с.18].

Законодательная ветвь власти составляет одну из основополагающих основ фундамента

конституционного строя современных государств. Вопросы теории и практики парламентаризма, при глубинном и всестороннем изучении раскрываются новыми гранями и аспектами и это дает повод к дальнейшим поискам путей и способов совершенствования данного института. Парламентаризм определяется как система верховной государственной власти, основанная на принципе разделения властей, верховенстве закона и характеризующаяся существованием постоянно действующего, выборного парламента, наличием необходимых для парламента полномочий, специфических форм и методов работы, а также особыми отношениями члена парламента с избирателями [5, с.18].

Двухпалатный парламент - необходимый «атрибут» современных государств, гарант их суверенности, незыблемости конституционного режима, правового порядка и защиты, поэтому обращение к проблемам функционирования данного органа, модернизации методов реализации кадровой политики и нормотворческой деятельности его палат, совершенствования избирательного законодательства всегда актуально и правомерно.

Список использованной литературы:

- 1 Горобец В. Д. Конституционно-правовой статус парламента Российской Федерации: дис... докт. юрид. наук. – М., 2000. – 401с.
- 2 Копцева Ю. В. Двухпалатный парламент в отечественной и зарубежной практике. Сравнительно-правовой анализ: дис... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 158 с.
- 3 Абдрасулов Е.Б., Доскалов В.А., Абдрасулова Г.Э. Парламентское право. Учебное пособие. – Астана, 2008. – 240 с.
- 4 Мухамеджанов Э.Б. Статус депутата Парламента Республики Казахстан // Юрист. - 2010. - № 6. – С.4- 5.
- 5 Ализода З. Становление и развитие института Парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис... докт. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 334 с.

УДК: 340/1.574
МРНТИ: 10.15.01

Д.Г.Толеген¹

¹магистрант Евразийского технологического университета по специальности «Юриспруденция», г.Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Н.Х.Калишева²

²д.ю.н., ассоц. профессор

E-mail: kalish29@mail.ru

К ВОПРОСУ О НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ ОСНОВЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЗАКОННОСТИ

Аннотация

В статье анализируются некоторые проблемы качества закона как нормативно-правовой основы режима законности. Проведенный анализ правовой категории законности позволил рассматривать и ее философские аспекты. Также в обзоре приведены научные точки зрения относительно теоретико-правовой категории законности.

Ключевые слова: принцип права, режим законности, прапорядок, государство, государственные органы власти, единство, Конституция.

Д.Г.Төлеген¹

¹Еуразия технологиялық университетінің магистранты

Мамандығы: «Құқықтану», Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Н.Х.Калишева²

²з.ғ.д., ассоц. профессор

E-mail: kalish29@mail.ru

КОНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ЗАКОННОСТЬЮ ПРАВОВОГО НЕОСНОВАННОСТИ БАЗЫ ВОПРОСЫ

Аңдатпа

Мақалада заңдылық режимінің кейбір мәселелері құқықтық базасын сапалы заңмен қарастыру мәселелері талданады. Жүргізілген талдауда құқықтық категорияның заңдылықтарының философиялық аспектілері де қарастырылады. Сондай-ақ, сауалнамаға заңдылықтың теориялық және құқықтарына қатысты ғылыми көзқарастар да берілген.

Түйін сөздер: құқық принциптері, заңдылықтың режимдері, заң үстемдігі, мемлекет, үкімет, бірлік, Конституция.

D.G.Tolegen¹

¹undergraduate Eurasian Technological University

specialty «Jurisprudence», Almaty, Kazakhstan

Scientific adviser: N.H. Kalisheva²

²Doctor of Law, Assoc. professor

E-mail: kalish29@mail.ru

THE QUESTION OF THE LEGAL BASIS OF CONSTITUTIONAL LEGALITY

Abstract

The article analyzes some of the quality issues of law as a legal framework regime of legality. The analysis of the legal category of law will be considered and its philosophical aspects. Also in the survey given the scientific point of view, with respect to the theoretical and legal category of law.

Keywords: principle of law, the rule of law regime, the rule of law, government, public authorities, the unity, the Constitution.

В условиях формирования правового государства в Казахстане особый научный интерес приобретает исследование законности как многогранного правового явления. В юридической науке определение категории законности не является новшеством, вместе с тем, вопросы содержания законности, ее принципов, требований и гарантий находили отражение в связи с реализацией нормативных правовых актов.

Идеи законности и правопорядка связаны с возникновением государств и правовых институтов. Еще мыслители Древней Греции, такие как Сократ, Платон, Аристотель говорили о необходимости укрепления государства путем соблюдения законов.

Ст. 1 Конституции РК закрепляет положение, согласно которому Республика Казахстан утверждает себя демократическим правовым государством[1]. Следовательно, необходимо реализовать вопрос о том, какие пути и средства необходимо использовать для достижения этой цели.

Итогом правотворческой деятельности государства являются политические, нормативные и организационные гарантии, которые влияют на состояние общей и конституционной законности и правопорядка в стране.

В условиях кардинальных изменений в

Казахстане должен обеспечиваться правопорядок, существовать адекватные механизмы сдерживания радикальных сил, соблюдаться права и свободы человека и гражданина. Безусловно, предпосылкой законности выступают правовые предписания, составляющие ее нормативную базу.

Основным источником действующего права в Республике Казахстан признается Конституция, гарантирующая права и свободы человека согласно общепризнанным принципам и нормам международного права, где основными критериями должны выступать конституционные положения, и закон будет правовым, если он соответствует Конституции Республики Казахстан, конституционным законам Республики Казахстан [2, с. 368].

Следовательно, если под «правовым законом» понимать закон, принятый в установленном порядке, соответствующий по содержанию и форме Конституции, общепризнанным принципам и нормам международного права, то эти признаки входят в само определение закона как юридического явления [3, с.10-12].

Право может быть охарактеризовано как система норм, т.е. общих правил, критериев поведения, которые распространяются на неопределенное количество ситуаций и воздействуют на неопределенное количество лиц.

Но это лишь его внешняя, формальная сторона. Сущность права состоит в том, что оно представляет собой нормативно-ценностный регулятор. Д.А. Керимов справедливо отмечает: «регулировать - это не только устанавливать границы, пределы, масштабы поведения людей, но и вносить в общественные отношения стабильность, систему, порядок, и тем самым, направлять их в определенное русло» [4, с.34]. Это возможно только при условии признания следующего положения: праву присуща совокупность строго определенных признаков, придающих ему особое качество и позволяющих ему реализовать свое предназначение в обществе.

К данным признакам относятся:

- нормативность;
- формальная определенность;
- государственная обеспеченность;
- общеобязательность и системность.

Из проведенного анализа вытекает, что: определяющим признаком выступает нормативность, поскольку она позволяет выделить право, обозначить его обособленность среди других институтов общества, придать ему качество специфического регулятора, координатора деятельности людей.

Нормативный характер права заключается в том, что право как воля общества выражается вовне, выступает в реальной жизни как система официально признаваемых и действующих в данном государстве юридических норм. Связь права с государством состоит в том, что составляющие право нормы, воплощающие государственную волю общества, в отличие от других социальных норм, издаются и санкционируются государством и охраняются наряду с воспитанием и убеждением возможностью применения, когда это необходимо, юридических санкций [5, с.42-46].

Полагаем, что нормативность права - закономерное требование общественного развития привести и обеспечить надлежащий уровень упорядоченности и организованности общественных отношений. Не случайно после периодов экономических кризисов и политических потрясений появлялась необходимость в правовом закреплении реформ, продиктованных историческими потребностями. Право оказывало и должно оказывать воздействие на поведение и деятельность людей посредством согласования их специфических интересов. Причем оно не нивелирует частный интерес, не подавляет его, а соотносит с общим интересом [6, с. 101-112].

Наконец, нормативность права позволяет выразить присущую ему идею справедливости. Справедливость всегда соотносилась с правом. Р. Давид отмечает: «при создании права в европейской традиции руководствуются стремлением достичь в каждом вопросе решения, отвечающего общему чувству справедливости и основанного на сочетании различных интересов,

как частного, так и всего общества» [7, с.149]. Данное положение дает основание для вывода о том, что право есть нормативно закреплённая и реализованная справедливость. «Нормы права – это ядро, сердцевина всей системы правовых средств» [5, с.91].

В этой связи особое значение имеет то, каким образом на законодательном уровне фиксируются те или иные юридические категории, от понимания которых зависит процесс уяснения правовых норм, реализации закона.

В доказательство сказанному важно отметить положения ст.4 Конституции Республики Казахстан, которая относит к действующему праву в Республике Казахстан нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики. Согласно, п.8 ст.62 Конституции Республики Казахстан предусматривается порядок разработки, представления, обсуждения, введения в действие и опубликования законодательных и иных нормативных правовых актов, которые регламентируются специальным законом и регламентами Парламента и его палат [1].

Законом Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года регулируются общественные отношения, связанные с порядком разработки, представления, обсуждения, принятия, регистрации, введения в действие, изменения, дополнения, прекращения, приостановления действия и опубликования правовых актов Республики Казахстан, и именно он закрепил ряд основных юридических терминов на нормативном уровне. Однако и в новом законе имеется ряд недочетов, оказывающих влияние на нормативную основу законности в Казахстане. К примеру, не достаточно четко сформулировано определение нормы права, которое зафиксировано в пп.18) ст.1 Закона: «норма права – общеобязательное правило поведения постоянного или временного характера, рассчитанное на многократное применение, распространяющееся на индивидуально неопределенный круг лиц в рамках регулируемых общественных отношений» [8].

В данной связи уместно отметить, что норму права нельзя характеризовать, как правило, поведения, обязательное для всех. Есть, например, управомочивающие нормы, которые предоставляют субъектам варианты юридически возможного поведения.

Исходя из определения, данного в законе, норма права рассчитана на многократное применение. Однако, помимо применения, существуют и другие способы реализации: соблюдение, исполнение, использование. Следовательно, можно признать, что «положение

определения закона о том, что норма права реализуется только путем применения, является неправильным, противоречащим Конституции» [9, с. 97].

В законодательном определении не указывается элемент правовой нормы - его обеспеченность, гарантированность государством. Между тем, без гарантии со стороны государства любая правовая норма не будет обязательной для кого бы то ни было.

Нормативно-правовая основа законности, безусловно, сложная правовая категория, имеющая свою форму и содержание. Внешней формой выражения нормативно-правовой основы законности выступает система нормативных правовых актов, прежде всего с Конституцией Республики Казахстан.

Именно требования, гарантии, принципы законности, которые закреплены в нормативных предписаниях, составляют суть нормативно-правовой основы законности. Содержанием данной категории выступает само качество нормативных правовых актов [10, с.508-512].

Говоря о социальном назначении нормативно-правовой основы законности, можно отметить, что она складывается, прежде всего, из потребностей общественного развития. В прямой зависимости от остроты потребностей зависит и социальная роль нормативно-правовой основы законности, т.е. закрепления, защиты определенных общественных отношений.

Предпринятый анализ, позволил сделать некоторые выводы и выделить следующих функций нормативно-правовой основы законности.

- *Учредительная функция*, направленная на установление на нормативном уровне того понимания законности как правового явления, позволяет закрепить на теоретическом уровне сущности, принципов, требований общей законности, и как ее подвид конституционной законности.

- *Регулятивную функцию* можно определить как обусловленное социальным назначением законности направление воздействия ее нормативно-правовой основы на общественные отношения, выражающееся в предоставлении субъективных прав и возложении юридических обязанностей на субъектов права на конституционном уровне.

- *Охранительная функция* основы законности, подразумевает такое направление ее воздействия, которое предназначается для охраны наиболее важных экономических, политических, национальных интересов, содержанием которых является нацеленность правовых предписаний на реализацию требований законности в сфере деятельности по пресечению и предупреждению

правонарушений, а также защиты и восстановления нарушенных прав и интересов, что нашло отражение в нормах действующей конституции.

- *Функция гарантий* основы законности, заключающаяся в должностовании выполнять роль гаранта точного и неуклонного соблюдения и исполнения правовых предписаний, содержанием которой выступают нормативно закрепленные механизмы обеспечения законности в различных сферах жизни общества.

- *Воспитательная функцию* основы законности, которая основывается на понимании законности со стороны определенных социальных групп, т.е. выражение их идеологических установок в этом вопросе и для ее воздействия на мысли и чувства людей. Данная функция может способствовать распространению идей права в обществе, формированию стимулов правомерного поведения у граждан [6, с.101-112].

Таким образом, можно прийти к следующим выводам:

- выделение нормативно-правовой основы законности в качестве особого правового образования с безусловным единством формы и содержания позволит более продуктивно проводить исследование сущности теории законности, в общем, и теории конституционной законности в частности, а это, в свою очередь повысит эффективность мер по утверждению законности и правопорядка в казахстанском обществе.

- Если Конституция содержит конкретные меры ответственности и процедуры применения таких мер, то в таком случае налицо прямое действие конституционной ответственности[11]. Они, как правило, могут быть конкретизированы в уголовном, административном и ином законодательстве.

- Так, в п.2. ст. 39 Конституции РК записано, что признаются неконституционными любые действия, «способные нарушить межнациональное согласие». В п.3. ст.5 Конституции записано, что запрещается «создание и деятельность общественных объединений, цели и действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни, а также создание непредусмотренных законодательством военизированных формирований». Подобных положений, показывающих антиконституционный характер определенных деяний, имеют место в Конституции РК и что они зачастую не предусматривают конкретных мер юридической ответственности [11, с.41-58].

Список использованной литературы:

- 1 Основной закон Республики Казахстан (принят на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г.) // Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029.
- 2 Баймаханов М.Т. Избранные труды по теории государства и права [Текст] М.Т. Баймаханов. - Алматы: Академия юриспруденции – ВПШ «Әділет», 2003. - С. 367-369
- 3 Нерсесянц В.С. Право: многообразие определений и единство понятия [Текст] / В.С. Нерсесянц // Советское государство и право. - 1983. - №10. - С.10-12
- 4 Керимов Д.А. Законодательная техника [Текст] / Д.А. Керимов. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. - С.34-37
- 5 Явич Л.С. Право и общественные отношения [Текст] / Л.С. Явич. - М., 1971. - С.42-46
- 6 Варламова Н.В., Лукашева Е.А., Мальцев Г.В., Нерсесянц В.С. и др. Правовое государство, личность, законность. - М.: Изд-во НИИ правовой политики и проблем правоприменения РПА МЮ РФ [Текст] Н.В.Варламова. 1997. - С.101-112
- 7 Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / [Текст] Р.Давид. - М.: Международные отношения, 1999. - С.19-24.
- 8 Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 30 декабря 2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.) // Режим доступа: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/110996>
- 9 Розин В.М. Юридическое мышление [Текст] / В.М.Розин. - Алматы.: ВШП «Әділет», 2000. - С. 14-34, 97
- 10 Витрук Н.В. Законность: понятие, защита и обеспечение. Конституционная законность и конституционное правосудие // Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. / Под ред. М.Н. Марченко / [Текст] Н.В. Витрук. - М., 1998. - С.508-512. Сапарғалиев Г.С.,
- 11 Салимбаева Ж. Проблемы конституционной ответственности [Текст] / Г.С. Сапарғалиев, Ж. Салимбаева. - Алматы, 2001. - с.41-58

УДК: 340.1:321.01

МРНТИ: 10.07.01

И.С.Шункебаева¹

¹магистрант Евразийского технологического университета

Специальность «Юриспруденция», г.Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Н.Х.Калишева²

² д.ю.н., ассоциированный профессор

Евразийского технологического университета

E-mail: kalish29@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПРИНЦИПЕ ЕДИНСТВА И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье автор излагает различные подходы к пониманию принципа единства и взаимодействия прав и обязанностей как общего принципа права и его место в конституционном праве Казахстана. Особая роль в разрешении этих проблем принадлежит, в первую очередь, Конституции.

Ключевые слова: принцип права, обязанности, аспект, взаимосвязь, государство, государственные органы власти, единство, конституция, местные органы власти, механизм правового регулирования, обязанности, право, принципы, самоуправление.

И.С.Шункебаева¹

¹Еуразия технологиялық университетінің магистранты

Мамандығы: «Құқықтану», Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Н.Х.Калишева²

²з.ғ.д., ассоц. профессор

E-mail: kalish29@mail.ru

ҚҰҚЫҚТАР МЕН МІНДЕТТЕРДІҢ БІРЛІГІ МЕН ӨЗАРАӘРЕКЕТТЕСУ ҚАҒИДАСЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Бұл мақалада автор құқықтар мен міндеттердің біртұтастығы мен өзара әрекеттестігі қағидасын түсінудің әртүрлі жолдарын баяндайды. Оның құқықтың жалпы қағидасы ретінде рөлін және Қазақстан

Республикасының конституциялық құқығында алатын орнын қарастырады. Осы проблемаларды шешудегі негізгі рөлді бірінші кезекте елдің Конституциясы алады.

Түйін сөздер: құқық қағидасы, міндеттер, аспект, өзара байланыс, мемлекет, мемлекеттік билік органдары, бірлік, конституция, жергілікті билік органдары, құқықтық реттеу механизмі, міндеттер, құқық, қағидалар, өзін-өзі басқару.

I.S.Shunkebayeva¹

'master degree's student of the Euroasian technological university

Specialty "Law", Almaty, Kazakhstan

Research supervisor: N.Kh.Kalisheva²

² doctor of law, the associated professor

Euroasian technological university

E-mail: kalish29@mail.ru

ABOUT QUESTION OF UNITY AND INTERCOMMUNICATION OF LAWS AND DUTIES IN CONSTITUTIONAL LAW

Abstract

In this article the author states various approaches to understanding of a principle of unity and interaction of the laws and duties as general principle of the law and its place in a constitutional law of Kazakhstan. A special role in the resolution of these problems firstly belongs to the Constitution.

Keywords: the principle of laws, duty, aspect, intercommunication, state, public organs of power, unity, constitution, local authorities, mechanism of the legal adjusting, duty, law, principles, self-government, efficiency.

Отдельно взятые индивидуумы, группы людей, общества, государства, отдельные народы и человечество в целом имеют всегда насущные интересы и потребности, порождающие определенные права. То есть проблема прав и свобод человека не сводится только лишь к личным интересам и потребностям людей, а охватывает еще и общественный и государственный строй, институты власти, все социально-экономическое, политическое и духовное развитие народов, обществ и человечества.

То есть, права и свободы человека - это грандиозный и не всегда видимый глазу комплекс естественных и рукотворных условий, факторов и действий, необходимых для нормального функционирования индивидуума как человека и гражданина, творца и работника. Это - фундаментальные основы бытия, условия его оптимизации и рационализации. Это - права человека делать то-то и поступать так-то и так-то (производить те или иные действия, получать или передавать имеющиеся в его распоряжении ценности) с соблюдением определенных, выработанных сообществом и устоявшихся на протяжении столетий норм и правил жизни, то есть без обмана, насилия и ущерба другим людям, природе и обществу [1].

Реализация своих прав одними субъектами становится возможной только при строгом выполнении своих обязанностей другими субъектами, являющимися сторонами прав и свобод человека. Права, свободы и обязанности тесно взаимосвязаны, неразрывны друг от друга и порождают друг друга. Как отмечал один из первых исследователей данной проблемы Самюэль Пуфендорф, эти моральные качества насколько взаимосвязаны и взаимообусловлены,

что везде, где возникает то или иное обязательство человека, немедленно обнаруживается право другого человека (Pufendorf, 1704, III: 205) [2].

Правоведы конца XIX-начала XX вв. признают, что «между правами и обязанностями существует тесная связь, те и другие возникают одновременно и соответствие между ними не нарушается никогда» [3, с. 234].

По мнению Л.И. Петражицкого, права и обязанности стремятся к единству, тождеству, совпадению [4, с. 172].

Существует и иная позиция русских правоведов этого периода. Коркунов Н., например, считал, что «право непременно предполагает соответствующую обязанность, но обязанность может существовать и без соответствующего ей права» [5, с. 151].

С ним так же солидарен, и В.М. Хвостов: «если всякому субъективному праву необходимо соответствует обязанность, то это не значит, что всякой обязанности должно соответствовать чье-нибудь субъективное право» [6, с. 129].

В.А. Патюлин видит смысл принципа единства прав и обязанностей в том, что «всякое субъективное право предполагает чью-то обязанность, и, наоборот, всякая обязанность предполагает чье-то право требовать ее исполнения... Именно в этом корреспондировании обязанности права, а права обязанности состоит единство прав и обязанностей, предполагающее как минимум двух субъектов правового отношения» [7, с. 113].

Н.И. Матузов, Б.М. Семенко под единством прав и обязанностей понимают, во-первых, их социально-политическую однородность, одинаковую значимость и ценность; во-вторых, объективно необходимую

юридическую согласованность (корреляция); в-третьих, диалектическое взаимодействие как парных категорий; в-четвертых, однозначность роли как определителей вида и меры поведения субъектов (соответственно возможного и должного); в-пятых, невозможность раздельного (независимого) функционирования и реализации; в-шестых, общность целей, задач, путей развития; в-седьмых, гарантированность со стороны государства и одинаковая заинтересованность в осуществлении тех и других [8, с. 25].

С.С. Алексеев, между тем отмечает, что «связь между правом и обязанностью в правоотношении носит характер объективной закономерности, который имеет не только сама по себе связь между правом и обязанностью в правоотношении, но и «сцепления» между отдельными правомочиями и обязанностями, переходы от одного правомочия к другому. Более того, по мнению С.С. Алексеева, субъективное право без соответствующей обязанности «становится юридической «пустышкой»: оно не может быть гарантировано принудительной силой государства (последняя может быть применена лишь за неисполнение обязанности)» [9, с. 154].

Таким образом, исходя и с учетом указанных подходов к пониманию единства и взаимодействия нрав и обязанностей, можно заключить, что большинство правоведов признают необходимую связь, единство, взаимодействие прав и обязанностей. На наш взгляд, любое право либо обязанность должны быть обеспечены иными связанными с ними правами и обязанностями. Без такой связанности, взаимообусловленности, права и обязанности попросту бы бездействовали и не могли быть реализованы. Абсолютно прав С.С. Алексеев в том, что права без корреспондирующих обязанностей не могут быть гарантированы принудительной силой государства. Следуя этой логике, на наш взгляд, и обязанность без корреспондирующего права ее требовать со стороны управомоченных субъектов, а также без права самого обязанного субъекта в некоторых случаях требовать создания условий выполнения обязанности, - превратили бы обязанность в бесполезное, «пустое» правовое средство.

Следует отметить, что принцип единства и взаимодействия прав и обязанностей в конституционном праве выражает взаимосвязь основных интересов личности, общества и государства. Интересы государства, общества, личности выражаются через соответствующие права и обязанности. Так Г.С. Сапаргалиев отмечает, что важным принципом правового статуса человека и гражданина является единство, неразрывность прав и обязанностей [10, с. 92].

По мнению Л.Д. Воеводина, интересы служат также условием жизнестойкости, действенности прав и обязанностей. Последние имеют вполне определенную реальную ценность

только тогда, когда не утратили значение интересы, вызвавшие их к жизни. Если интересы потеряли свое прежнее значение, то соответственно теряют ценность права и обязанности. Отсюда Л.Д. Воеводина делает вывод о необходимости своевременно обновлять систему прав и обязанностей, исключать из нее устаревшие, не отвечающие новым интересам права и обязанности, пополнять ее новыми правами и обязанностями, более полно отвечающими вновь возникшим интересам [11, с. 131].

Принцип единства и взаимодействия прав и обязанностей в конституционном праве не может функционировать вне системной связи с другими конституционными принципами. Принцип единства и взаимодействия прав и обязанностей в конституционном праве, вместе с такими общими принципами права, как принципы равенства прав и обязанностей, справедливости, сбалансированности (пропорциональности), добросовестности, - опосредованно, т.е. исходя из их смысла и значения, служат одними из основ конституционного строя и имеют тесную связь с конституционными принципами: единства системы государственной власти, разделения властей, демократизма и др.

Но в то же время, принцип единства и взаимодействия прав и обязанностей в конституционном праве может быть все же лучше понят с учетом принципа приоритета прав и свобод человека (ст. 2 Конституции РК) и принципа социального государства (ст. 2 Конституции РК) и др.

Базовой основой правового сознания является конституционное правосознание, которое воплощает в себе базовые идеи и социально-ценностные ориентиры, и именно оно интегрирует и обеспечивает внутреннее единство всех форм правового сознания, отражая основополагающие идеи, лежащие в основе права, в соответствии с которыми функционирует правосознание в целом.

И официальное, и доктринальное толкование норм законов тогда достигает цели, когда оно осуществляется исходя из идей, принципов Конституции. В этом отношении исключительно велико значение толкования норм Конституции Конституционным советом. В нормативных постановлениях Конституционного совета конституционное правосознание находит свое концентрированное выражение. Однако нормативные постановления Конституционного совета, его правовые позиции доводятся до сведения публики совершенно недостаточно [12, с. 23]. Необходимо увеличить число субъектов, имеющих право обращаться к Конституционному совету, включив Уполномоченного по правам человека и Ассамблею народа Казахстана. Если такое предложение будет принято, то это позволит получать от Конституционного совета значительно больше официальных толкований норм Конституции, чем в настоящее время, что, в свою

очередь, способствовало бы более широкому распространению знаний об Основном законе республики.

Итак, под принципами права мы понимаем руководящие начала, формально закрепленные в национальном и международном законодательстве, а также основополагающие идеи правосознания, общепризнанные в практической деятельности правоприменительных и судебных органов.

Таким образом, в литературе для понимания принципов права используется в основном нормативный подход. Под принципами права понимаются основополагающие начала, получившие официальное закрепление в нормах права. Отсюда в литературе принципы права рассматриваются через объективные закономерности общественного развития. Однако, на наш взгляд, принципы права имеют тесную связь с правосознанием и правоотношением, что придает принципам права определенную степень субъективности.

Нормативный подход к пониманию правовых принципов не согласуется и с казахстанскими реалиями. В соответствии со ст. 4 Конституции РК общепризнанные принципы международного права являются составной частью правовой системы Казахстана, принципами казахстанского права. Общепризнанность принципов международного

права не означает их обязательного закрепления в международных договорах и иных формальных источниках юридических норм. Общепризнанные основные начала выражаются не только в нормативных источниках государств, но и во всеобщности и постоянстве их фактического применения, прежде всего, в устойчивой практике судов и иных юрисдикционных органов.

Принимая во внимание указанные обстоятельства, делается вывод о том, что принципами права являются не только те, которые закреплены в законодательстве и иных правовых источниках, но и основополагающие идеи правосознания, получившие общее признание в деятельности органов правосудия, иных субъектов внутригосударственного и международного права, несмотря на отсутствие их формальной фиксации в объективном праве.

Исходя и с учетом существующих в науке подходов к содержанию категории «единства и взаимодействия прав и обязанностей», мы приходим к выводу, что права и обязанности имеют непрерывную взаимосвязь и находятся во взаимодействии. Данное основополагающее положение и выражает принцип единства и взаимодействия прав и обязанностей. Кроме того, принцип единства и взаимодействия прав и обязанностей выражает взаимосвязь основных интересов личности, общества и государства.

Список использованной литературы:

- 1 Goodwin W. An Enquiry Concerning Political Justice, and its Influence on General Virtue and Happiness. Vol. I. London, 1793
- 2 Pufendorf S. Of the Law of the Nature and Nations: In 8 volumes. 1704
- 3 Капустин М. Теория права общая. Догматика - Москва, 1868.
- 4 Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. - Спб. - 1909. - Т. I.
- 5 Коркунов Н.М. Лекция по общей теории права. - Спб., 1897.
- 6 Хвостов В.М. Общая теория права. - Спб., 1914.
- 7 Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. - Москва, 1974.
- 8 Матузов Н.И., Семенко Б.М. Некоторые теоретические вопросы единства и взаимодействия прав и обязанностей граждан в свете Конституции СССР / Вопросы теории государства и права. Государство, право и правопорядок развитого социализма. - Межвузов, науч. сб.-к. - Изд-во Саратов. ун-та. - 1980.
- 9 Алексеев С.С. Теория права. - Москва, 1994.
- 10 Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан: Учебник. - Алматы: Жеті-Жарғы, 1998.
- 11 Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. - Москва, 1972.
- 12 Ударцев С. Ф. Правовая политика: новые приоритеты развития и преемственность // Юридическая газета, 9 сентября 2009 г., № 136.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

УДК 349.414
МРНТИ: 10.55.01

Д.М.Амангельдиев¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

e-mail: Daulet.amangeldiev@inbox.ru

Ғылыми жетекшісі: Б.А.Тайторина²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекет және азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.д.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР МОНИТОРИНГІН ЖҮРГІЗУ ТӘРТІБІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы жер мониторингін жүргізу мәселелері қарастырылған. Жер мониторингі - болып жатқан өзгерістерді уақытында анықтау, оларды бағалау, одан әрі дамуын болжау және жағымсыз процестерді болдырмау және оның зардаптарын жою мақсатында жүргізілетін, жер қорының сапалық және сандық жай-күйін базалық (бастапқы) жедел, мерзімді байқау жүйесін білдіреді.

Түйін сөздер: жер, мониторинг, қағидалар, әдістер, бақылау, жерді пайдалану.

Д.М.Амангельдиев¹

¹Магистрант Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан

e-mail: Daulet.amangeldiev@inbox.ru

Научный руководитель: Б.А.Тайторина²

²д.ю.н., доцент

кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ПОРЯДОК ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МОНИТОРИНГА ЗЕМЕЛЬ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы осуществления мониторинга земель в Республике Казахстан. Процедура мониторинга земель представляет собой систему базовых (исходных), оперативных, периодических наблюдений за качественным и количественным состоянием земельного фонда, проводимых в целях своевременного выявления происходящих изменений, их оценки, прогноза дальнейшего развития и выработки рекомендаций по предупреждению и устранению последствий негативных процессов.

Ключевые слова: земля, мониторинг, принципы, методы, контроль, землепользование.

D.M.Amangeldiyev¹

¹ master degree's student of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: Daulet.amangeldiev@inbox.ru

Research supervisor: B.A.Taytorina²

²doctor of law, associate professor

departments of the state and civil disciplines
Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

PROCEDURE FOR MONITORING THE IMPLEMENTATION OF LAND IN THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN

Abstract

The article deals with the problem of land monitoring in the Republic of Kazakhstan. land monitoring procedure is a system of basic (source), rapid, periodic observations of the quantitative and qualitative state of the land fund, conducted in order to identify the changes taking place and their assessment, the forecast for further development and make recommendations for the prevention and elimination of consequences of negative processes.

Keywords: land monitoring, principles, methods, control land use.

Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу үшін жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғауды, алынатын өнімдердің және тұрғындардың өмір сүруінің экологиялық қауіпсіздігін жоспарлау мен басқару саласындағы бірқатар проблемаларды шешу үшін мемлекеттік басқару органдарында, жер иелері мен пайдаланушыларда жерлер жағдайы туралы, оларда болып жатқан өзгерістер туралы, олардың әрі қарай дамуын болжау туралы толық және жан-жақты ақпараттар болуы қажет, басқаша айтқанда, нарықтық экономика талаптарын қанағаттандыратын жер мониторингі болуы керек.

Жер мониторингінің мазмұнын топырақ, агрохимиялық және геоботаникалық зерттеулер, стационарлық пункттердегі жүйелі түрдегі бақылаулар (стационарлық және жартылай стационарлық экологиялық алаңдар, полигондар, кескіндер), сызықтық және көлемдік түсірістер, іздестірулер басқа да материалдар құрайды [1].

Сонымен қатар, облыстық жерлердің басым бөлігі сапалы жоспарлы-картографиялық, топырақ және басқа да зерттеу материалдарымен, мониторинг мәліметтерімен қамтамасыз етілмеген. Осы проблеманы жер үсті әдістерімен және осы жұмыстарды жүргізудің ескірген технологиялары бойынша шешу мүмкін болмай отыр.

Табиғат қорғау іс-шаралары кешенінде жерді ұтымды пайдалану, жерге орналастыру жұмыстарын жүргізу, жер ресурстарын қорғауды қамтамасыз ету, мемлекеттік жер кадастры мен жер мониторингін жүргізу; жер мониторингі желісін дамыту және оның деректері негізінде келенсіз процестерді жою жөнінде ұсыныстар әзірлеу; жерді ұтымды пайдалану жөніндегі іс-шараларды әзірлеу мен жүзеге асыру кезінде ландшафтық-экологиялық тұрғыдағы тәсілдерді іске асыру; жер ресурстарын басқару мен жер қатынастарын реттеу саласында ғылыми-әдістемелік құжаттармен қамтамасыз етуді қажет етуде.

Жерге орналастыру – мемлекеттің жер саясатын іске асырудың, жер қатынастарын реттеуге, жерді тиімді пайдалану мен қорғауды ұйымдастыруға арналған жер заңдарының сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар жүйесінің маңызды құралы болып саналады. Осыған байланысты қойылған міндеттердің айрықша маңыздылары келесідей: жер қатынастарын реттейтін нормативтік-құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу; жерге орналастырудың және жерді аймақтарға бөлудің республикалық; облыстық және аймақтық схемаларын (жобаларын) әзірлеу; мемлекеттік жер кадастрын жетілдіру, оны автоматтандырылған режимде құру және жүргізу; жерді тиімді пайдалану; топырақ құнарлылығын сақтау мен жетілдіру, жер мониторингін енгізу,

жер ресурстарын қорғау жөніндегі Мемлекеттік Бағдарламаны әзірлеу; зерттеу және іздестіру жұмыстарын жүргізу; жерді бағалау жұмыстарын жүргізу; егістік жерді есепке алуды жүргізу және өзге де шаралар [2, 456 б.].

Республика аумағында жер мониторингін жүргізу үшін стационарлық бақылау пункттері бар, олар республиканың барлық табиғи - ауыл шаруашылық аймақтарында орналастырылған.

Жер мониторингін жүргізу нәтижесінде белгілі болып отырғандай, шөлейттену процесстерімен Қазақстан аумағының 70 пайызы әр түрлі мөлшерлерде ұшырап отыр, ал жел және су эрозиясына ұшырап отырған жалпы жер көлемі 30 миллион гектар, оның ішінде егістік жерлер 1,6 миллион гектар. Бұл ретте барлық егістік жерлердің (23,5 миллион гектар) сипаттамасына келетін болсақ, 15,8 миллион гектардың сапасы жақсы; 3,9 миллион гектар тұзды және сортаң жерлер; жел және су эрозиясына бейім жерлер 1,6 миллион гектар; 1,3 миллион гектар қиыршық тастақталған және 0,4 миллион гектар шамадан тыс ылғалданған жерлер болып отыр.

Сондықтан да мемлекет алдында жер қатынастары саласында келешекте тұрған үлкен міндеттер қатарына ауыл шаруашылық жерлерінің қорғау мен тиімді пайдалану міндеттемелері тұр деп те айтуға болады. Аталмыш міндеттерді іске асырудағы аграрлық-индустриялық әртараптандыру арқылы ауылшаруашылық шикізатын қайта өңдеуді шұғыл арттыру, жаңа құрал-жабдықтар мен жаңа технологияларды енгізу, ауыл шаруашылығында заман талабына сәйкес, сапалы өнім өндіруге жаңа көзқарасты қалыптастыру, сонымен қатар әлемдік тәжірибені кеңінен пайдалану – бүгінде еліміз өздігінен шеше алатын істер. Бұл ретте, әрине, ауыл шаруашылығында негізгі өндіріс құралы болып саналатын жер ресурстарын тиімді пайдалану, аталған міндеттерді іске асыруда аса маңызды рөл атқаратыны белгілі [3, 99 б.].

Ашық нарықтық экономика жағдайында және әлемдік азық-түлік рыногында орын алып отырған үлкен бәсекелестікте ауыл шаруашылығы өндірісінде жетістіктерге жету үшін де жерді тиімді пайдалану басты шарт болып табылады. Қазіргі кезде республикамыздағы ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің жалпы көлемі 91, 7 млн. га, оның ішінде егістік жерлер – 22,5 млн. га. Бұл ретте, егістік жерлердің 70 пайызы Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстан және Павлодар облыстарында шоғырланған. Сонымен қатар, республика бойынша 2,1 млн. га суармалы жер бар, оның ішінде 1,4 млн. гектары егістік жер және ол негізінен (80%) Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстарында орналасқан.

Дегенмен, суармалы жерлердің 37%-ы пайдаланылмаған, оның басты себептері, көп

жылдардан бері суару жүйелерінің техникалық төмен жабдықталуы, су тарту мен су бөлу жүйелерінің ескіруі және алаптардың қайта сорлануы топырақ сапасын нашарлатып, аталған жерлерді тиімді пайдалануға кері әсерін тигізуде.

Елімізде, ТМД елдері мен басқа да шет мемлекеттердің заңнамаларына сәйкес, жер мониторингісіне сәйкес жерлерді тиімді пайдалану қатысты мәселелер негізінен екі бағытта жүргізіледі.

Біріншісі, мемлекет тарапынан жерді тиімді пайдалануға қатысты жүргізілетін іс-қимылдар. Оларды мақсатына қарай үш бөлікке бөлуге болады. Олардың алғашқысы жерді тиімді пайдалануға байланысты заңнамаларды жетілдіру. Қолданыстағы Жер кодексіне сәйкес, екі жыл пайдаланбаған жер учаскелері, жерді бақылау инспекциялары тарапынан жазбаша ескерту берілген соң, жер учаскесі тағы да бір жыл пайдаланылмаған жағдайда, сот тәртібінде жер учаскесі оның иесінен мәжбүрлеп алынады. Ал ауылшаруашылық жерлері оларды пайдалануда жер құнарлылығының едәуір төмендеуіне соғатын болса, жер инспекциясының талап арыз беруден үш ай бұрын, заң бұзылуын жою туралы жазбаша ескертуден кейін ғана және осы мерзімде жер иесі заңдардың бұзылуын жоймаған жағдайда сот тәртібімен жер учаскесі мәжбүрлеп алынуы мүмкін [3, 96 б.]

Жерді пайдаланбауына байланысты жер учаскесін алу механизмі өте күрделі және сот процедурасын қоспағанның өзінде, жерді пайдаланбау мерзімі үш жылға дейін созылады. Бұдан басқа жер құнарлылығының төмендеуіне байланысты оларды алып қою тетігі жер құнарлылығының төмендеуінің көрсеткіштері заңнамалармен белгіленбеуіне байланысты бүгінгі күні аталған заң бұзушылық бойынша шара қолдану мүмкін емес.

Мемлекеттің басты әкімшілік функцияларына жататын мемлекеттік бақылаудың негізгі мақсаты жер пайдалануда заңдылықтардың сақталуын бақылау болып табылады. Аталған функцияны өңіраралық жер инспекциялары атқарады. Жерлерді тиімді пайдалану бойынша мемлекет тарапынан жүргізілетін іс-шаралардың бағыты - ол жер иелерінің өздері бастамақшы болатын іс-қимылдар.

Еліміздің заман талабына сай нарықтық экономикаға көшуіне байланысты, республикамыздағы ауылшаруашылық мақсаттағы жерлері негізінен мемлекеттік емес субъектілердің иелігіне көшкені аян. Осы себепті, ауылшаруашылық жерлерінің 98 пайызынан астамы 207 мың шаруа қожалықтары және 7,1 мың шаруашылық серіктестіктер, акционерлік қоғамдар мен ауылшаруашылық кооперативтерінің иелігінде. Сондықтан да, өз иеліктеріндегі жерлерді тиімді пайдалану мен оларды қорғау аталған субъектілердің басты мүддесі мен міндеті.

Бұдан басқа, жерлерді тиімді пайдалану арқылы, осы салада еңбек өнімділігін арттырудың

келесі бір бағыты – жерді пайдаланудың ғылыми негізделген жерге орналастыру жобаларын жасау. Жоба аясында жерді сапасы мен мақсатына орай орналастыру шаралары, ауыспалы егістерді қолдануды ұйымдастыру, жерді жел және су эрозиясынан қорғауға және топырақ құнарлылығын арттыруға негізделген жерді өңдеудің технологиялық карталарын жасау, рынок сұранысына орай, жергілікті жерге бейімделген дақылдарының құрамын анықтау, тағы да басқа осы айтылған мәселеге қатысты кешенді жұмыстарды жүргізу. Осы себепті бұл шараларды жүргізу жер иелерінің олардың мүдделерімен қатар осы саладағы мемлекет саясатымен ұштасатын іс-шаралар десек қателеспейміз.

Еліміздің ауылшаруашылығында ғана соңғы жылдары ерен өзгерістердің болғанын білеміз, бұл жөнінде біздің Алматы облысы бойынша таразылауға да болады. Аграрлық сектор, өнеркәсіптік өндірістің қозғаушысы болды, оның материалдық-техникалық базасы шындап нығайды.

Республикада жүргізіліп жатқан жер реформасының өз орны бар, яғни жер қатынастарын қайта құру, жаңа жер құрылымында жерді пайдаланудың қазіргі жүйесін құрумен, жерге меншік құқық заңнамамен бекітілуімен, осы құқықты нақты қамтамасыз етуімен, жер нарығын дамытумен сипатталады. Жаңа жер құрылымын жүзеге асыру мақсатында басқа да жер ресурстарын басқару элементтерімен қатар, жерді қорғау мен пайдалануды мемлекеттік бақылауға да айтарлықтай мән берілуде.

Жер ресурстарын тиімді пайдалану бағдарламасының бекітілуі, басқа да табиғатты қорғау кешеніндегі іс шаралардағы топырақтың құнарлылығын арттыру, бізге тиімсіз пайдаланылған жерлерді қайтару бойынша жұмыстарды күшейтуге және оларды ауыл шаруашылық айналымына енгізуге жағдай туғызады.

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметінің қаулысы бойынша Қазақстан Республикасында жер мониторингін жүргізу және оның деректерін пайдалану ережелері бекітіледі; топырақ және геоботаникалық зерттеулерді жүргізуде қайталауға жол бермеу, жер мониторингі деректерінің сенімділігін қамтамасыз ету мақсатында жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті органға топырақтық, топырақтық-тұздық, топырақтық-эрозиялық, топырақтық-агрохимиялық, топырақтық-геохимиялық, топырақтық-мелиорациялық, геоботаникалық зерттеулер мен тексерулердің бірыңғай мемлекеттік есебін, сондай-ақ көрсетілген зерттеулер мен тексерулердің негізінде жасалатын тақырыптық карталардың, картограммалардың сараптамаларын жүргізілуі жүктелген. Қазақстан Республикасында жер мониторингін жүргізу

және оның деректерін пайдалану ережесі Қазақстан Республикасын жер мониторингінің мазмұнын, құрылымын, оны жүргізу және деректерін пайдалану тәртібін белгілейді.

Жер мониторингінің мазмұны – жер қорының жай-күйін жүйелі түрде бақылау (суретке түсіру, іздестіру, зерттеу), онда болып жатқан өзгерістерді анықтау және оларға баға беру. Жер мониторингінің құрылымы жердің негізгі нысаналы мақсатымен және аумақтық ауқымымен айқындалады.

Мониторинг жердің нысаналы мақсатының ерекшелігі ескеріле отырып жүргізіледі және жердің санаттарына сәйкес келетін мынандай қосымша жүйелерге бөлінеді: ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің мониторингі; елді – мекендер (қалалар, кенттер мен аудандық елді – мекендер) жерінің мониторингі; өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатына арналмаған жердің мониторингі; ерекше қорғалатын табиғи аумақтағы жердің, сауықтыру аумақтағы жердің, сауықтыру мақсатындағы, рекреациялық және тарихи – мәдени мақсатындағы жерлердің мониторингі; орман қоры жерінің мониторингі; су қоры жерлерінің мониторингі; босалқы жерлердің мониторингі.

Аумақтық ауқымына қарай жердің республикалық, өңірлік және жергілікті мониторингі жүзеге асырылады: республикалық – Қазақстан Республикасының бүкіл аумағын қамтиды; өңірлік – физикалық географиялық, әкімшілік, экономикалық және өзге де шекаралармен шектелген аумақтарды қамтиды; жергілікті – жекелеген жер учаскелері мен ландшафтық – экологиялық кешендердің қарапайым құралдарына дейінгі өңірлік деңгейден төмен аумақтық объектілерде жүргізіледі.

Жер мониторингін жүргізудің мерзімдері мен кезеңділігіне қарай жердің жай – күйін бақылаудың мынадай: базалық (бастапқы жер мониторингін жүргізуді бастау сәтіндегі бақылау объектілерінің жай – күйін бақылайды); жедел (ағымдағы өзгерістерді тіркейтін); кезеңдік (бір және одан көп жылдан кейін) түрлері жүзеге асырылады.

Жер мониторингі:

- жүйелі байқауларды, іздестірулерді, суретке түсірулерді, тексерулерді (қайта тексерулерді және түзетулерді) орындау;

- жердің жай – күйін талдау мен бағалауды жүргізу;

- жердің құнарлығына антропогенді әсер етуді реттеу жөніндегі ұсыныстарды әзірлеу;

- белгілі бір уақыт кезеңінде жердің сапалық жай – күйін болжауды әзірлеу;

- жер туралы деректер банкін ұйымдастыру жөніндегі жұмыстарды қамтиды.

Жердің жай-күйін бағалау жөнінде

жүргізілетін байқауларды (кезеңдік, маусымдық, тәулікті) талдау, алынған көрсеткіштерді нормативтермен салыстырғандағы өзгерістердің бағыттылығы қарқындылығын зерделеу арқылы орындалады.

Жердің жай-күйін бағалаудың нәтижелері бойынша оларға өзгерістердің дамуының, ерекше жағдайда жағымсыз сипаты бар серпінің, бағытталуын және қарқындылығын сипаттайтын тақырыптық карталар, диаграммалар және кестелер қоса беріліп отырып, жедел мәліметтер, баяндамалар, ұсынымдар және ғылыми болжамдар жасалады.

Жер мониторингін ұйымдастыруды жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті орган жүзеге асырады [4].

Жер мониторингін Қазақстан Республикасының барлық аумағында бірыңғай жүйе бойынша «Азаматтарға арналған үкімет» Мемлекеттік корпорациясы жүргізеді. Жер мониторингін жүргізуді ұйымдастыруды жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті органның ведомствосы жүзеге асырады.

Жер мониторингін Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында мамандандырылған мемлекеттік кәсіпорындар бірыңғай жүйе бойынша жүргізеді, жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті орган оларға қатысты мемлекеттік басқару органы болып табылады. Жер мониторингін жүргізу республикалық бюджеттің қаражаты есебінен жүзеге асырылады. Жер мониторингін жүргізу үшін жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті орган жердің жай-күйін бақылау пункттерінің аумақтық-аймақтық желісін анықтайды.

Мониторингтің аумақтық-аймақтық желісі жердің жай-күйін бақылаудың стационарлық және жартылай стационарлық пункттерін қамтиды. Стационарлық бақылау пункттері берілген толықтық пен дәлдік арқылы жердің жай-күйі туралы ақпаратты-жүйелі алып тұру үшін құрылады. Стационарлық алаңдар, түйінді учаскелер және полигондар осындай пункттерге жатады. Жартылай стационарлық бақылау пункттері (жартылай стационарлық алаң, бейін) жұмыстың нақты шарттары мен мақсаттарына қарай ұйымдастырылады. Оларды бақылау жүйелі түрде 3, 5, 10 және одан көп жыл аралықпен жүргізіледі.

Жер мониторингінің деректерін пайдалану қағаз немесе магниттік жеткізгіштермен стандартты ресімделген құжаттармен танысу және (немесе) оларды алу, сондай-ақ техникалық телекоммуникациялық байланыс құралдарын қолдану арқылы деректер банкіне тікелей рұқсат етілген кіру нысанында жүзеге асырылады. Жер мониторингінің мемлекеттік құпияларды және өзге де шектеулерді қамтымайтын деректері жалпыға қол жетімді болып табылады және мүдделі жеке және заңды тұлғаларға ақылы негізде беріледі.

Жер мониторингінің деректерін мемлекеттік органдарға беру осы мақсаттарға көзделген

бюджет қаражаты есебінен ақысыз негізде жүзеге асырылады [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер Кодексі // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_
2. Есполов Т., Жоламанов Т., Пентаев Т., Абралиев О. Жер кадастры: Оқулық. - 2013. - 264 б.
3. Сейфуллин Ж.Т., Нюсупова Г.Н., Иканова А.С. Жер мониторингінің әдістерінің ғылыми негіздері. (Оқу құралы) – Алматы: 2011 – 104 б.
4. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы N 212 Экологиялық Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212>
5. Қазақстан Республикасында жер мониторингін жүргізу және оның деректерін пайдалану қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2014 жылғы 23 желтоқсандағы № 159 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 26 қаңтарда № 10148 тіркелді // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400010148>

УДК: 347.13

МРНТИ: 10.27.41

Д.Ж.Белхожаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, құқық магистрі,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: dinara_1576@mail.ru

Д.С.Байсымакова²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, құқық магистрі,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: dana_2274@mail.ru

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ АЯСЫНДАҒЫ КЕШЕНДІ КӘСІПКЕРЛІК ЛИЦЕНЗИЯ (ФРАНЧАЙЗИНГ) ШАРТЫНЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Осы мақалада кәсіпкерлік қызмет аясындағы кешенді кәсіпкерлік лицензияның (франчайзингтің) ерекшелігі қарастырылған. Сонымен қатар, тұтынушылардың әрекеттері зерттеліп, кәсіпкерлік қызмет аясында жетілдіру ұсыныстары жасалып және франчайзинг қызметі аясындағы тәжірибелік ұсыныстар жасалынған.

Түйін сөздер: Шарт, франчайзинг, лицензия, кәсіпкер, франчайзер, франчайзи, кәсіпкерлік құқық.

Д.Ж.Белхожаева¹

¹магистр права, ст. преподаватель
кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: dinara_1576@mail.ru

Д.С.Байсымакова²

² магистр права, ст. преподаватель
кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: dana_2274@mail.ru

РОЛЬ ДОГОВОРА КОМПЛЕКСНОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ЛИЦЕНЗИИ (ФРАНЧАЙЗИНГА) В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается специфика франчайзинга в предпринимательской деятельности, а также исследуется поведение потребителей и разработаны предложения по усовершенствованию

предпринимательской деятельности и выработаны практические рекомендации для франчайзинговой сферы услуг.

Ключевые слова: договор, франчайзинг, лицензия, предприниматель, франчайзер, франчайзи, предпринимательское право.

D.Zh.Belkhozhayeva¹

¹the master of law, the senior teacher

departments of the state and civil disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: dinara_1576@mail.ru

D.S.Baysymakova²

²the master is law, the senior teacher

departments of the state and civil disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: dana_2274@mail.ru

ROLE OF THE AGREEMENT COMPLEX ENTREPRENEURIAL LICENSES (FRANCHISING) IN THE SPHERE OF BUSINESS ACTIVITY

Abstract

In this article specifics of franchizing in business activity are considered. And also, are investigated behavior of consumers and suggestions for improvement of its business activity are developed and practical recommendations for a franchising services sector are developed.

Keywords: contract, franchizing, license, businessman, franchiser, franchisee, enterprise law.

Жұмыстың өзектілігі Франчайзинг институтының маңызы біздің еліміз үшін де арта түсуде. Қазіргі кезде Қазақстанда қолданыста Қазақстан Республикасының 24 маусым 2002 жылғы "Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы" арнайы заңы, ол Азаматтық кодекстің Ерекше бөліміне сәйкес, қолданысқа енді.

Міне сондықтан да Қазақстан Республикасында франчайзинг шарты қолданысқа енгелі осы институттың құқықтық – теориялық аспектілерін зерттеуге деген қызуғышылықтың өрісі кеңейді. Осы мақсатта түрлі ғылыми ізденістер жасалып қолданыстағы заңнаманы жаңа сапалық деңгейге көтеруге бағытталған біршама қосымша ұсыныстар мен өзгертулер жасалды.

Жұмыстың басты мақсаты франчайзинг институтының құқықтық мәнін, мазмұнын және де маңызын құқықтық-теориялық тұрғыдан кең әрі кешенді түрде ашып көрсету болып табылады.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін төмендегідей біздер төмендегідей міндеті кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының құқықтық мазмұнындағы ерекшеліктерді қарастыру болды.

Жұмыстың әдістемелік негізін жалпы ғылыми диалектикалық танымдық әдістерімен қатар, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістерді

құрайды.

Құқықтық классификация тұрғысынан алып қарағанда қазақстандық заңнамада франчайзинг шарты мен кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты, синонимдер бола саналады. ҚР Азаматтық кодекстің 966-бабының мағынасы бойынша лицензиялық шарттың бір түрі болып табылады [1]. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты бойынша бір тарап (кешенді лицензиялар) екінші тарапқа (кешенді лицензиятқа) сыйақыға айрықша құқықтар кешенін (лицензиялық кешен), соның ішінде лицензиардың фирмалық атауын және қорғалатын коммерциялық ақпаратты пайдалану құқығын, сондай-ақ лицензияттың кәсіпкерлік қызметінде пайдалану үшін шартта көзделген айрықша құқықтардың басқа да объектілерін (тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, патент және т.б.) беруге міндеттенеді.

Әлемнің көптеген елдерінде франчайзинг термині пайдаланылатын болғандықтан, қазақстандық заң шығарушылар бұл терминді аталған бап атауындағы жақшаның ішінде атап өтіп, Қазақстан Республикасында кешенді кәсіпкерлік лицензия деп франчайзинг аталатындығын көрсетті. Осылайша әлемдік заңнамамен белгілі бір үндестік жасалады. Сонымен бірге баптардың мәтінінде біздің заңнамаға белгілі терминология пайдаланылады. Осындай жолмен заң шығарушылар отандық құқықтық терминологияның дәстүрлерін сақтап қалды [2, 288 б.]. Ресей Федерациясының заңнамасында бұл тенденция РФ АҚ-де айқын көрініс тапқан, дәл сондай құқықтық институт коммерциялық концессия шарты деген атауға ие. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты белгілі бір көлемде лицензиялық кешенді лицензиардың

іскерлік беделі мен коммерциялық тәжірибесін белгілі бір қызмет аясына қолданатын аумақты көрсетіп немесе көрсетпей пайдалануды көздейді.

Франчайзингтің лицензиялық келісімдердің басқа түрлерінен ерекшелігі кешенді кәсіпкерлік лицензия арқылы айрықша лицензияны беру қамтамасыз етілетіндігінде. Оның тағы бір ерекшелігі — ол интеллектуалдық меншіктің жеке объектісіне деген құқықтарды беру жөнінде бекітілмейді, ол лицензиялық кешенге деген құқықтарды беруді білдіреді. Франчайзинг шарты қызмет көрсету элементтерімен күрделенуі мүмкін. Ол айқын кәсіпкерлік сипатқа ие. Бұл шарттың мақсаты болып халық тұтынатын тауарларды (тауарлардың өзін, қызмет көрсетулерді, жұмыстарды) өндірудің бәсекеге қабілетті, жоғары технологиялық тәсілдерін, тауарларды (өндірістік) өндірудің құралдарын тарату табылады. Осыған сүйене отырып, кешенді кәсіпкерлік лицензияның (франчайзингтің) түрлерін ажыратуға болады. Оларға мыналар жатады: 1) кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) — жұмыс орны, соған сәйкес лицензиар дайын жұмыс орнын құрады және оны лицензиялық кешенмен бірге лицензиятқа — жеке кәсіпкерге береді; 2) Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) кәсіпорын, бұл кезде лицензиар кәсіпорын құрады және оны лицензиялық кешенмен бірге лицензиятқа береді; 3) конверсиалық, кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг), бұл жағдайда тараптар құрылымдық бөлімшелерді жеке кәсіпорындарға қайта құру негізінде шарт бекітеді; 4) көбейтілген кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг), соның негізінде лицензиат бірнеше кәсіпорындар құрады; 5) өндірістік кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) бұл жағдайда кешенді лицензиар кешенді лицензиятқа кешенді лицензиармен немесе оның келісімімен жеткізілетін шикізатты, материалдарды, технологияларды және жабдықтарды пайдаланумен өз тауар белгісі не дараландырудың өзге де құралымен тауарларды (жұмыстарды, қызмет көрсетулерді) өндіруге немесе оларды өндіріп сатуға деген құқықты береді; 6) тауарлы кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг), бұл орайда кешенді лицензиар кешенді лицензиятқа кешенді лицензиармен берілетін не оның келісімімен белгіленетін маркетинг технологиясын пайдаланумен өз тауар белгісі бойынша немесе дараландырудың өзге де тауарларды (жұмыстарды қызмет көрсетулерді) сату құқығын береді. Заңнамамен кешенді кәсіпкерлік лицензияның (франчайзингтің) өзге де түрлері көзделуі мүмкін.

Құрылымы бойынша кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты консенсуалды, екі жақты және ақылы шарт болып табылады.

Франчайзинг шарттары бойынша төлем жүргізудің нысандары, тәсілдері мен мерзімдері кешенді кәсіпкерлік лицензия шарттары

тараптарының келісімдерімен анықталады. Сыйақы төлеудің қалыптасқан тәжірибесі бар. Олар лицензиятпен лицензиарға белгіленген бір жолға немесе кезеңдік төлемдер нысанында түскен сомадан бөлу нысанында, қайта сату үшін лицензиармен берілетін тауарлардың көтерме бағасын өсіру жолымен және шартпен көзделген басқа да нысанда төленуі мүмкін [3, 503 б.].

Франчайзинг шарты әртүрлі салаларда қолданылады. Патенттердің тауар белгілері мен интеллектуалдық меншіктің басқа да нысандарының иелері оларды басқа тұлғаларға лицензия бере отырып шетелдерде жиі пайдаланады [4, 139 б.].

Франшиздік келісім деп - лицензиар белгілі бір іскерлік операцияларды (бизнесті) лицензиарға тиесілі атаумен жүргізуге және оның кәсіпкерлік қызметінің әдісін пайдалануға лицензия беретін шартты түсінеміз. Әдетте, франшиздік келісім лицензиарға рұқсат етілген іскерлік белсенділікке лицензияның әрекет ету мерзімі ішіне қатал бақылау жасау мүмкіндігін береді [15, 133 б.]. Батыс фирмаларының дамыған технологияларына қарсы тұру өте қиын. Сондықтан біздің экономика үшін интеллектуалды меншіктің ішкі нарығын қорғауға бағытталған белгілі бір саясатты жасап шығару қажет. Бірақ қарсы тұру түпкі мақсатқа айналмау керек. Өз нәтижелерімізді олардың көп шығындылығынан ұзақ уақыттылығына, тиімділігінің төмендігіне байланысты, пайдалану тиімсіз болатын бағыттар бойынша дайын интеллектуалдық нәтижелерді шеттен алу мүмкіндігін белсенді түрде пайдалану керек.

Т.Е. Қаудыровтың пікірінше, Азаматтық кодекстің 896-бабында кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының негізгі объектісі ретінде ең алдымен фирмалық атау қарастырылған. Алайда, сондай-ақ осы кешенді құқықпен байланысты өзге де қосымша айрықша құқықтар құқықтардың берілуі мүмкін екендігі ескерілуі тиіс. Сондықтан да лицензиат лицензиардың атынан емес, тек рұқсат етілген айрықша құқықтардың шеңберінде ғана азаматтық айналымға түсетіндігі жайлы автор баса көрсетіп кетеді [5, 253 б.].

Ал С.И. Климкиннің пікірінше, іс жүзінде кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының объектісі болып заңды тұлғаның тікелей фирмалық атау емес, тек оның коммерциялық белгісі, яғни кең танымал болған «бренд» нысандағы атауы танылады [6, 43-47 бб.].

Сонымен, франчайзинг шарты кәсіпкерлік болғандықтан жазбаша нысанда жасалуға тиіс. Осы тұста интеллектуалдық меншік объектілеріне құқықтарды беру сол объектілердің өзін және берілетін құқықтардың шарттағы көлемі нақтыламайынша мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Сондықтан осы шарттың елеулі талаптар ретінде мерзім және берілген лицензияның әрекеті таралатын аумақ танылатын болады. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының елеулі талабы болып баға, яғни, лицензиятпен

лицензиялауға төленуге тиіс сыйақы табылады. Бұл сол бір немесе өзге жағдайларда рынокта төленуге тиесілі сыйақының кәдімгі (орташаландырылған) ставкаларына сүйене отырып, оның (оның жекелеген бөліктерінің) құндылығын анықтауға келмейтін шарт пәнінің ерекшеліктерімен байланысты. Осы айтылғанның негізділігі франчайзинг шартының пәнін қарастырумен расталатын болады.

Тараптардың келісімі бойынша елеулілік маңыздылығы шарттың өзге де талаптарға берілуі мүмкін. Лицензиялық кешеннің кейбір бөліктеріне құқықтарды беру (атап айтқанда өнер тапқыштыққа, пайдалы модельдерге және т.б. деген құқық) олармен (оларға деген құқықтармен) мәміле бекітудің заңнамамен көзделген арнайы тәртібін талап ететін болады. Бірақ, басым жағдайларда, кешенді кәсіпкерлік лицензия шартындағы тараптар тауарлардың жұмыстарды және қызмет көрсетулерді дараландыратын құқықтарды берумен шектелетіндігін ескерген жөн. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты мерзімді шарт және мерзімсіз шарт (оның әрекет ету мерзімін көрсетусіз) ретінде де бекітіле алады. Шарттың тараптары мен өзге де қатысушыларын айта кеткен жөн. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының тараптары болып кешенді лицензиар және кешенді лицензиат табылады. Шарттың екі тарабы да кәсіпкерлер болып табылады.

Кешенді лицензиар — бұл лицензиялық кешенге деген айрықша құқықтар кешенін беретін субъект. Бұл құқықтардың көлемі оларды шарт бойынша одан әрі беру үшін жеткілікті болуына тиіс. Лицензиялар ретінде интеллектуалдық меншік объектілеріне (лицензиялық кешенге) құқықтардың бастапқы иесі болады. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты бойынша құқықтарды беру рәсімі жағынан кәсіпкерлік қызмет болады және субъект оны жүзеге асыра отырып өзін кәсіпкер ретінде көрсететіндігін атап өту маңызды. Осыдан франчайзинг шартының басқа шарттардан соның ішінде, мүлікті сенімгерлікпен басқару шартынан ерекшелігі көрініс табады. Соңғы шарт, кейбір жағдайларда өзі арқылы "кәсіпкердің мүмкін беруді қамтамасыз ете отырып, сонымен бірге оның кәсіпкерлік қызметке қатысуының аяқталғандығын (мүмкін уақытша) білдіреді [7, 217-218 бб.].

Кешенді лицензиат болып өзіне айрықша құқықтарды беру туралы шарты бекіткен, кәсіпкерлік қызметтің кез келген субъектісі табылады. Алынған лицензиялық кешеннің көмегімен тұрақты кәсіпкерлік қызметі жүзеге асыру туралы сөз болып отырғандықтан, лицензиаттар ретінде коммерциялық заңды тұлғалар немесе жеке кәсіпкерлер шығуға тиіс. Осы құқықтық қатынастарға коммерциялық емес заңды тұлғалардың мемлекеттің әкімшілік - аумақтық бөліністердің қатысуына жол берілмейді.

Кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының пәні болып лицензияларға тиесілі айрықша құқықтар табылады. Интеллектуалдық меншік объектілерінің үлгілік тізімі АК-ң 961-бабында келтірілген. Жоғарыда атап өткеніндей, лицензиялық кешеннің негізгі құрамдас бөлігі болып азаматтық айналым қатысушыларын және олардың тауарларын жұмыстары мен қызмет көрсетулерін дараландыру құралдары табылады. Оларға аталған баптың 3-тармағына сәйкес фирмалық атаулар, тауарлық белгілер (қызмет көрсету белгілері) жатады. Объективті себептерге байланысты лицензиялық кешеннің құрамында тауарлар шығарылатын жерлердің атауларын (шығатын жерлерін көрсету) беру бірқатар жағдайларда орынсыз болады. Егер заңды актілерінен тауарларды (жұмыстарды қызмет көрсетулерді) дараландырудың басқа да құралдары көзделетін болса, онда олар да лицензиялық кешендердің құрамына енгізілетін болады.

Заңнамада кешен деген ұғым қолданылғанымен, оның франчайзинг қатынастарына қатысты түсінігі басқаша болып табылатындығын атап өткен жөн. Құқықтар кешенінің бөлінбейтіндігі туралы талап жоқ. Тараптар лицензиялық құқықтардың өздерінің көңілдерінен шығатын "пакеттерін" өз-беттерінше құрастыра алады. Оның барлығы тараптардың (ең алдымен кешенді лицензиаттың) іс жүзіндегі қажеттіліктеріне, кешенді лицензиаттың төлем қабілеттігіне байланысты.

Кәсіпорындарды иеліктен айыру мен байланысты мәмілелерге қарағанда франчайзинг кезінде материалдық ресурстарды беру орын алмайды, материалдық емес мүліктік ресурстарды беру орын алады, бұған конверциялық кешенді кәсіпкерлік лицензияны беру жағдайы жатпайды. Бұл лицензиялық кешендерді беру актісін іс жүзінде шектеусіз "тираждауға" мүмкіндік береді. Шектеулер тек бастапқы кезде бекітілген франшизм келісімдерінің талаптарымен және нарықтағы осы тауар түріне деген сұраныспен белгіленетін болады. Осы айтылғанға сүйене отырып, біз кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының пәні болып айрықша текті тауар (денесіз заттар немесе басқаша айтқанда мүліктік құқықтар) табылады деп айта аламыз. Осы мүліктік құқықтардың басқаларынан ерекшелігі - олар оның иесіне кейіннен кімнен болса да қандай да бір ақшаны немесе заттарды беруді талап етуге мүмкіндік бермейді. Олар өз алдына жеке бір құндылық болып табылады.

Азаматтық айналым қатысушыларын, тауарларды жұмыстарды және қызмет көрсетулерді дараландыру құралдарынан басқа лицензиялық кешен құрамына шығармашылық интеллектуалдық қызмет нәтижелеріне деген құқықтар кіруі мүмкін. Лицензиялық кешеннің мұндай құрамдас бөліктері әдетте франчайзингті өндірістік аялар үшін пайдалану кезінде қажетті болып табылады. Өндіріс салаларына қарай

интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижелеріне деген берілетін құқықтар түрленетін болады. Мысалы, ауыл шаруашылық өндіріс аясындағы франчайзинг селекциялық жетістікгерге деген құқықтарды компьютерлерді өндіру жөніндегі технологияларды интегралды микросхемалардың топологияларына деген құқықтарды және т.б. беруге себепші болады.

ҚР АҚ 896-бабының 2-т. сәйкес лицензиялық кешенмен қатар кәсіпкердің (лицензиардың) іскерлік беделі мен коммерциялық тәжірибесі сияқты интеллектуалдық меншік сипатына ие емес игіліктерді беру мүмкіндігі көзделеді. Кешенді кәсіпкерлік лицензия пәнінің аясы берілуге жатпайтын игіліктер мен және әрекет етуші заңнамаға сәйкес оларға іскерлік бедел жатпайтын кәсіпкер құқықтарымен шектелуге тиіс.

Кешенді кәсіпкерлік лицензия шартын қолдану яғни лицензия бойынша айрықша құқықтардың жекелеген түрлерін беру (оларды шарт пәніне енгізу) бойынша шектеулер заңды актілермен белгіленуі мүмкін. Франчайзинг бойынша құпия түрде ойлап табылғандарға және т.б. мүліктік құқықтар беріле алмайды. Лицензиялық кешендерді беруге мүмкіндік бермейтін объективті фактор болып, лицензиялармен қатар шығармашылық интеллектуалдық қызмет нәтижелерінің құқық иелері болып табылатын субъектілердің мүдделеріне зиян келтіру мүмкіндігі табылады. Айрықша болып табылатындығына қарамастан, әрекет ету аясында белгілі бәр аумақтар мен уақыт кезеңдерімен шектелуі мүмкін. Кешенді кәсіпкерлік лицензия белгілі бір қызмет аясына қатысты беріле алады, мысалы, лицензиялардан алынған немесе пайдаланушымен өндірілген тауарларды сатуға ғана немесе лицензия лицензиятты өзге коммерциялық қызметті (жұмыстар атқаруға, қызмет көрсетуге) жүзеге асыруға уәкілдендіруі мүмкін. Лицензия, әрине, лицензиар жүзеге асыратын қызметтің барлық түрлеріне де беріле алады. Лицензияны беру лицензиятқа берілген құқықтарды жүзеге асырудың іс жүзіндегі мүмкіндігін беру қажеттігін білдіреді [4, 294-301 бб.].

Франчайзинг шарты біз үшін жаңа, бүгінгі таңда экономикалық және теориялық тұрғыдан әлі де болса айтарлықтай, толығымен қамтамасыз етіле қоймаған өте тың құбылыс болып табылады. Оның өзекті проблемалары әлі де болса жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Сонымен бірге, франчайзинг шартын реттейтін заңдардың даму мен жетілдірілуіне арналған зерттеулердің де жоқтың қасы екенін білеміз. Бүгінде республикамызда экономиканы қайта құру жолында оның негізі болып табылатын кәсіпкерлік қатынастарды соның ішінде франчайзинг шартын дамытып жандандыру оны мемлекеттік реттеу әдістерін жетілдіру күн

тәртібіндегі мәселелер бойынша бірінші кезекке қойылып отыр.

Қазақстанда франчайзинге негізделген кәсіпкерліктің дамуы екі бағытта жүргізілуіне жеке меншік нысандары себепкер болып отыр. Нарық қатынастарында айтарлықтай өсіп дамытын кәсіпкерлік тек жеке кәсіпкерлік болмақ. Көп кәсіпкерлердің ішінде аса көңіл бөлінетіні, жеңілдік берілетіні өз қызметтерін материалдық өндіріс аясында жүзеге асыратын кәсіпкерлер болып табылады. Қазақстанда бастапқы кездерде, сондай-ақ қазір де мемлекеттің жеке кәсіпкерліктің бостандығын кепілдендіруі, оның дамуын, қорғалуын қамтамасыз етуі және қолдауы жолға қойылған болатын. Нарықтық қатынастарға өту процессі экономикалық өмірдің ортасына кәсіпкерлік қызметпен айналысатын кәсіпкерді шығарады.

Қазақстандық ғалым Б. Покровский франчайзинге негізделген кәсіпкерлікті дамытудың міндетті түрдегі 5 шарты бар деп түсіндіреді. Даму барысында, яғни нарықтық экономиканың айтарлықтай дамып франчайзинге негізделген кәсіпкерліктің нығайған кезінде бұл шарттардың кейбіреуінің жойылуы мүмкін, ал кейбіреулеріне баса назар аудару қажет болады. Енді сол міндетті қарастырып түрдегі шарттарды (жайларды) көрейік [8, 66-67 бб.].

Кәсіпкерлік, оның ішінде жеке кәсіпкерлік толығымен оның қызметіне қол сұғудан қорғалуы қажет. Олардың қызмет бағытарына шектеу қойылмауы, межелеңбеуі тиіс. Бұл жерде мына "заңмен тыйым салынғаннан басқасы кәсіпкерлікке рұқсат етілген" деген принцип жүзеге асырылса жеке кәсіпкерліктің жұмысы жемісті болатыны сөзсіз. Кәсіпкерлік аясында белгілі бір келенсіз оқиғалар туындататын чиновниктер бар екені белгілі. Осы чиновниктер мемлекет тарапынан белгіленген қорғау, қолдау шараларын кәсіпкерлікке арналған шектеу шаралары деп түсінеді. Кәсіпкерлікке шектеу қоюды ешқандай мемлекеттік басқару органдар және мемлекеттік чиновниктер емес, тек қана ҚР Парламенті жүзеге асыруы тиісті.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасының нарықтық қатынастарға негізделген, дамыған экономикасы бар демократиялық мемлекет құруға бағытталған саяси курсы нарықтық қатынастарды тереңдете түрлендіруге және кәсіпкерліктің айтарлықтай дамуына кепіл болып отыр. Парламент қабылдаған көптеген нарықтық бағыттағы заңдар еліміздегі франчайзинге негізделген кәсіпкерлік қызметтің құқықтық негізін құру жөніндегі алғашқы қадамдар болып табылған еді. Қазақстан Республикасының Конституциясы мен басқа да тиісті заңдарда мемлекет экономикасының әралуан меншік нысандарына негізделгені бекітілген. Жекеменшіктің экономикадан орын алуы франчайзинге негізделген кәсіпкерліктің дамуының өте маңызды шарты ретінде көрініс тапты. Сонымен, мемлекет аумағында

франчайзинге негізделген кәсіпкерлік екі нысанда дамиды. Алайда, аса көңіл бөлінетін кәсіпкерлік нысан жеке меншікке франчайзинге негізделген экономикалық қызмет болып табылатыны туралы жоғарыда айтып кеткенбіз.

Франчайзинге негізделген шағын кәсіпкерлік және орта кәсіпкерлікті дамыту, қолдау және қорғау бүгінгі таңда мемлекет алдындағы кезекті мәселенің бірі, бірі болғанда

да ең маңыздысы болып отыр. Бұл аяда мемлекеттік емес меншік нысаны басты рөл атқарады. Осы бағыттағы кәсіпкерлікті дамыту қызметі тек мемлекеттік кәсіпорындарды жекешелендіру негізінде ғана емес, сонымен бірге жаңадан құрылған кәсіпкерлік құрылымдар есебінен жүзеге асырылуға тиісті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлімі). – Алматы: Юрист, 2017 ж.
- 2 Жанайдаров И.У. Гл.45 Комплексная предпринимательская лицензия (франчайзинг). Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий (постатейный): В двух книгах. Книга 2 / Ответственные редакторы: М. К. Сулейменов Б. Г. Басин.— Алматы, 2006.- 800 с.
- 3 Довгань А.Н. Франчайзинг – путь к расширению бизнеса. – М., 1994. - 620 с.
- 4 Шмит Гофф К. М. Экспорт: право и практика международной торговли: Пер. с англ.— М.: Юрид. лит., 1993.- 560 с.
- 5 Қаудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности. Монография. - Алматы, 2001.-360 с.
- 6 Клишкин С.И. Юридические лица: Сборник статей. - Алматы. Норма-К, 2004.-250 с.
- 7 Пугинский Б.И. Коммерческое право России. - М., 2000. - 458 с.
- 8 Сулейменов М.К., Покровский Б.В., Худяков А.И., Жакенов В.А. Право и предпринимательство в Республике Казахстан. – Алматы: Жеті жарғы, 1994. - 360 с.

УДК 347.73
МРНТИ: 10.21.01

А.А. Забиев¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының 6М030100-құқықтану мамандығының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
e-mail: Zabiev@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: Б.А.Тайторина²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.д.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы бағалы қағаздар нарығы жүйесіндегі мәселелері қарастырылған. Бағалы қағаздар нарығы көптеген елдер үшін әр түрлі қатынастарда қаржылық экономикалық өсуі мен ұлттық бәсекеге қабілеттілігін жоғарлатуда маңызды механизм болып табылатыны аталған.

Түйін сөздер: бағалы қағаздар, нарықтық қатынастар, заң, заңнамалар, қаржы институттары.

А.А. Забиев¹

¹магистрант Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: Zabiev@mail.ru

Научный руководитель: Б.А.Тайторина²

²д.ю.н., доцент

кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы и современное состояние рынка ценных бумаг в Республике Казахстан. Рынок ценных бумаг во всех государствах является важным механизмом финансового, экономического роста и развития национальной конкурентоспособности.

Ключевые слова: ценные бумаги, рыночные отношения, право, законодательство, финансовые институты

A.A.Zabiev¹

¹master degree's student of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: Zabiev@mail.ru

Research supervisor: B.A.Taytorina²

²doctor of law, associate professor

departments of the state and civil disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

KAZAKHSTAN'S SECURITIES MARKET'S PROBLEMS

Abstract

The article deals with the problems and the current state of the securities market in the Republic of Kazakhstan.

The securities market in all countries is an important mechanism of the financial, economic growth and national competitiveness.

Keywords: securities, market relations, law, legislation, financial institutions.

Егеменді Қазақстанның қоғамы мен мемлекеті екінші он жылдан аса уақыт нарықтық экономиканың негізгі қағидаттарына сәйкес дамып келе жатыр. Осы кезең ішінде экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастың жүйесінде бүгінгі күнге дейін әлі дұрыс бағаланбаған өте маңызды өзгерістер болды. Сонымен қатар, біздің қоғам өркениетті және еркін нарыққа қарсы бағытта үлкен талпыныс жасады.

Мұндай өзгерістердің құқықтық негізі жаңа Қазақстанның Конституциясы және оның негізінде қабылданған заңдар болып табылады. Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздар нарығын құру және оны одан әрі дамыту мақсатында қажетті шараларды жасауда. Қазақстанның меншікті мемлекет иелігінен алу және жекеменшіктендірудің Ұлттық бағдарламасы бағалы қағаздар нарығының негізгі элементтерін құру процесін жеделдетті, мемлекеттік кәсіпорындардың акционерлік қоғамдар түрінде қайта құру олардың инвестиция тартудың ең бір тиімді механизмдерінің бірі – акция шығаруды пайдалану мүмкіндігін ашты.

Бағалы қағаздар нарығы механизмі барлық экономикалық субъектілерге қажетті инвестициялық ресурстарды тартуды жүзеге асыру мүмкіндігін ұсынады. Акцияларды шығару кәсіпорынның тіршілік етуінің барлық мерзімінде ресурстарды шектеусіз, мәңгі пайдалануына мүмкіндік береді. Облигацияларды шығару арқылы инвестициялық ресурстарды алуды тиімді түрде қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, мемлекет бюджеттік тапшылықты жою үшін ақша белгілерін эмиссиялау емес, бағалы қағаздарды шығаруды қалайды.

Бағалы қағаздар нарығы көптеген елдер үшін әр түрлі қатынастарда қаржылық

экономикалық өсуі мен ұлттық бәсекеге қабілеттілігін жоғарлатуда маңызды механизм болып табылады.

Қазіргі таңда бағалы қағаздар нарығы ұлттық шаруашылықтың жоғары деңгейде дамуы мен халықаралық экономиканың негізі болып табылады. Оның даму деңгейі кәсіпкерліктің мәдениеті мен экономикасының дамуынан байқалады. Бағалы қағаздар нарығы «экономикалық жағдайдың» барометрі болып табылады. Бұл нарық еркін ақша қатынастарынан және оған қажеттілігі бар капитал қоғалысына байланысты туындады.

Соңғы жылдар бойы Қазақстанда қаржылық сектордың сандық және сапалық дамуының позитивті қағидалары қарастырылуда. Қаржылық ұйымдардың активі мен капиталы жоғарғы қарқында дамуда және олар мемлекет экономикасын сипаттайтын көрсеткіштер болып табылады.

Бағалы қағаздар нарығындағы бірінші реттілік нарығы қанша қарқынды даму үстінде болса да, екінші реттілік нарық механизмі артта қалуда. Соның салдарынан қор нарығының бірінші реттілік нарығы бәсеңдейді. Ресей ғалымдарының айтуынша бағалы қағаздар нарығы бағалы қағазға деген қатынасқа байланысты өседі, алайда соңғы уақыттары осы нарықтың екінші реттілігінің артта қалуынан бағалы қағаздар нарығы толығымен әлсірейді деген сөз.

Қазақстан Республикасы өз егемендігін жариялау уақытында басқа барлық қаржылық секторларға қарағанда бағалы қағаздар нарығы артта қалды. Қор нарығындағы көптеген мәселелердің шешілмеуінен нарық мүлдем жойылды деп айту қате тұжырым. Себебі, қор нарығы позитивті процесс негізінде дамып

отыратын жас, орнықты және перспективалық нарық болып табылады. Бағалы қағаздар нарығы мемлекетте қаржылық ресурстарды қайта бөлу жүйесінде маңызды роль атқарады, сонымен қатар нарықтық экономиканың қалыпты қалыптасуында маңызы зор[1].

Бағалы қағазбен куәландырылатын құқықтың пайда болуының негіздемесін бір мағынамен айқындаудың: оны жасаушының еркінсіз айналымда пайда болған бағалы қағаздың нақтылық белгілерін заң жүзінде белгілеу, ақшаның осылай пайда болуына байланысты туған тәуекелдіктерді бөлу және тиісті құқықтық қатынас тараптарының мүдделерін құқықтық қорғау шараларын анықтау үшін түбегейлі маңызы бар. Әлбетте, бұл мәселенің талап етушіге берілетін бағалы қағаздар үшін де, сонымен бірге құжаттандырылмаған бағалы қағаздар үшін де өзекті болып табылатынын жоққа шығаруға болмайды.

Бағалы қағаз және ол куәландыратын субъективтік мүліктік құқық мұндай бағалы қағаздардың айналысы барысында, шын мәнінде, «бағалы қағазға құқық» және «бағалы қағаз куәландыратын құқық» деген сөз тіркестерін пайдалану әбден жеткілікті болатын үзілместей құқықтық байланыста екенін айта аламыз, өйткені бұл сөздеріміз мәселенің мәнін парапар білдіріп тұр және, ең қызығы, қатаң заңдық қисынға сәйкес әртүрлі маңызға ие болса да, оларды бірін-бірі өзара алмастыра алатын сөздер ретінде пайдалануға болады, себебі, мүліктік құқықтың тиісті құжатсыз өмір сүруі ақылға қонбайды, яғни бұл түсініктерді пайдаланудың заңдық ауыртпалықтары бірдей.

Алайда бүгінгі күні жағдай өзгерді: жоғарыда аталған сөз тіркестерін пайдалану өне бойы бағалы қағаздар немесе басқадай құқықтық құралдар куәландыра алатын құқықтарды білдіре алмайтын болады. Сол себепті құжаттандырылмаған бағалы қағаздардың кең таралуы енді үлкен дәрежеде бағалы қағаздар бойынша құқықтардың пайда болуы негіздемелеріне назар аудартады.

Қандай заңды факт бағалы қағаздарда көрінетін құқықтардың туындауына негіздеме бола алады деген бірнеше теория бар. Барлық осы теорияларды талдауға ерекше тоқталмай-ақ, мысалы, шарттық және эмиссиялық теорияда талап етушіге берілетін бағалы қағаз айналымда оны жасаушының еркінсіз пайда болса, онда ол сатып алушы атынан құқықтар тудыра алмайды, ал креативтік (шығармашылық) көзқарас тұрғысынан алғанда, керісінше, қағазды адал сатып алушы бұл қағазда жүзеге асырылған талаптар құқығының субъектісіне айналады[2].

Сонымен бірге бағалы қағаздардың айқын теориясында басымдыққа ие пікірге сәйкес, олар азаматтық айналымда мәмілелер негізінде пайда болады. Шын мәнінде, бағалы қағаз өзінің мазмұнында бұл мәміленің талаптарын жеке-жеке атап шығады немесе осы талаптар жазылған

көпшілік құжатқа жолдайды: бастысы, мәміленің мазмұны құжат мәтінінде басынан бастап толық айқындылық және нақтылық талаптарын сақтап берілуге тиіс. Аталған мәміле көп жағдайда тек келісім-шарт бола алады деп есептеледі: бағалы қағазды айналысқа шығаратын тұлға оны әлеуетті иеленушіге қарыз қатынастарын растау немесе басқадай талаптарда кәсіпорынға инвестиция салу ретінде ұсынады. Егер екінші тарап (сондай иеленуші) бағалы қағазды қабылдаса, шарт бағалы қағаз мәтінінде егжей-тегжейлі аталған талаптарда жасалған болып саналады.

Бағалы қағаздар нарығын реттеу мемлекеттің ең маңызды міндеті. Ондағы мақсаты-бағалы қағаздармен келісімге қатысушылардың заңды мүдделері мен құқығын сақтауды қамтамасыз ету[3].

Бағалы қағаздар нарығының жұмысын қамтамасыз етіп, оның міндетін атқаратын кәсіби мамандар, яғни делдалдар. Ол жұмыс баға белгілеу үшін және қажетті хабарларды тарататын уақытқа сай нарыққа әдейі дайындалған кәсіби мамандар қажет. Олардың жалпы экономикалық, техникалық және кейбір күтпеген жағдайды шешетін психологиялық дайындықтары болуы шарт, сонымен бірге бағалы қағаздар нарығы кәсіби мамандарының тәжірибесінің маңызы мен олардың сезімталдығын да бағалауға болмайды. Бағалы қағаздар нарығының кәсіби мамандары: брокерлер, дилерлер, джобберлер[4].

Брокерлер-делдал ретінде келісімге қатынасатын адамдар. Брокер келісім жасасатын әрбір табыстыруды көздейді. Брокер өкіл емес, ешбір жақтың шарттық қатынастарына қатыспайды, ол жекелеген тапсырмалар негізінде жұмыс істейді. Брокерге әрбір жеке келісімді жасасуға арнаулы өкілеттілік беріледі. Ол тек сол өкілеттік шегінде әрекет етуге міндетті.

Дилерлер-өз капиталымен келісім жасайтын делдалдар.

Джобберлер-нарық конъюнктурасын бақылаушылар.

Осы мамандармен қатар бағалы қағаздар нарығына банк қызметкерлері, инвестициялық қорлардың қызметкерлері және нарық қызметін реттейтін ереже-нормалар шығаратын мемлекеттік шенеуніктер мен заң қызметкерлері қатысады.

Қазіргі кезде республикада бағалы қағаздар нарығының қызметін толық қамтамасыз ететін инфрақұрылым құрылып бола қойған жоқ. Оның ішінде бағалы қағаздар нарығында кеседетін барлық қатынастарды толығынан реттейтін жеткілікті нормативтік заң актілері жоқ. Сол сияқты бағалы қағаздар нарығында қалыптасып келе жатқан көріністі жеткілікті түрде хабарлайтын ақпарат құрлдары аз. Бағалы қағаздар нарығын мемлекеттік реттеу ғылымға негізделіп, алдын-ала дайындалған концепцияға жүгінгені дұрыс [5].

Қазақстан Республикасының Президенті және Ұлттық банкінің ақша бірлігін белгілеу, енгізу және оның жұмыс істеуінің шарттары мен тәртібін анықтау жөніндегі өкілеттіктерін тиісінше ажыратып бере отырып, Заң ақша айналысын реттеудің қалған мәселелерін Ұлттық банк құзыретіне жатқызды және оның алдында тұрған негізгі мақсат етіп Қазақстандағы

бағалардың тұрлаулылығын қамтамасыз етуді міндеттеді.

Қазақстан Республикасындағы бағалы қағаздар нарығы жиырма бес жыл өтсе де әлі қалыптасу кезінде. Осы жағдайларды басынан бастап бағалы қағаздар нарығы және оның инфрақұрылымдары кейін қолайлы қалыптасуы үшін қолайлы және тиімді құқықтық базаны құру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Агарков М.М. Учение о ценных бумагах. - М., 1994. - 254 с.
2. Басин Ю.Г. Совершенствование законодательства о ценных бумагах. - Алматы, 2001. - 296 с.
3. Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасындағы банктер және банктік қызмет туралы Заңы //www.zakon.kz
4. Қазақстан Республикасының «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Заңы // Параграф құқықтық ақпараттар жүйесі, 2016.
5. Лифшиц И. М. Правовое регулирование рынка ценных бумаг в Европейском Союзе // автореф.дисс. ... к.ю.н. - М., 2011. -25 с.
6. Почержева З.А. Правовое регулирование рынка ценных бумаг в России: частно-правовые и публично-правовые начала: монография. – М., 2014. – 267 с.

УДК: 347.13

МРНТИ: 10.27.41

Е.Иманбеков¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының құқықтану мамандығының

1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Б.М.Кошпенбетов²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институты, мемлекет және азаматтық- құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.к. Алматы қ., Қазақстан
e-mail:kbakhytkali@mail.ru

ФРАНЧАЙЗИНГТЕГІ ФИРМАЛЫҚ АТАУЛАРДЫ ЖӘНЕ ТАУАРЛЫҚ БЕЛГІЛЕРДІ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Осы мақалада кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) шартының элементтері зерттелінген, тараптардың лицензиар мен лицензиаттың құқықтары мен міндеттері қарастырылған. Сонымен қатар, Қазақстандағы франчайзингтің даму тарихы, қазақстандық рыноктағы франчайзингтің негізі мәселелері мен ерекшеліктері зерделенген.

Түйін сөздер: франчайзинг, франчайзинг шарты, лицензия, франчайзер, франчайзи, кәсіпкер, айыппұл.

Е.Иманбеков¹

¹Магистрант Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Б.М.Кошпенбетов²

²к.ю.н., доцент

кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин

Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

e-mail:kbakhytkali@mail.ru

ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ФИРМЕННЫХ НАЗВАНИЙ И ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ В ФРАЙЧАЙЗИНГЕ

Аннотация

В данной статье было проведено исследование элементов договора комплексной предпринимательской деятельности (франчайзинга), изучение прав и обязанностей сторон – лицензиара и лицензиата, история развития франчайзинга в Казахстане, основные проблемы франчайзинга и особенности

казахстанского рынка.

Ключевые слова: Франчайзинг, договор франчайзинга, франчайзер, франчайзи, лицензия, предприниматель, штраф.

E. Imanbekov¹

¹master degree's student of Institute of history and the law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

Research supervisor: B. M. Koshpenbetov²

²candidate of law, associate professor

departments of the state and civil disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: kbakhytkali@mail.ru

QUESTIONS OF PROTECTION OF COMPANY NAMES AND TRADEMARKS IN FRANCHISING

Abstract

In this article research of elements of the contract of complex business activity (franchizing), studying of the laws and obligations of the parties – the licensor and the licensee, history of development of franchizing in Kazakhstan, the main problems of franchizing and feature of the Kazakhstan market was conducted.

Keywords: Franchizing, contract of franchizing, franchiser, franchisee, license, businessman, penalty.

Тәуелсіз Қазақстанның дамуының жекелеген кезеңдерінде осы біздер қарастырып отырған тақырып, яғни кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) институты әр түрлі деңгейде және әр жылдары қазақстандық цивилист-ғалымдардың назарынан тыс қалмай ара-тұра болса да қарастырылып, ғылыми-теориялық талқылаулардың дискуссиялардың, пікір таластың пәні болып келеді. Бірақ бұл сала бойынша кешенді ғылыми зерттеулер жүргізілген емес. Бұл жағдай өз кезегінде кешенді кәсіпкерлік лицензия институтының *өзектілігін* айқындайтын басты мән жайлардың бірі болып табылады.

Біздер бұл жұмыс барысында франчайзинг институтының жалпы ережелері мен ерекшеліктерін және оның кейбір құқықтық-теориялық аспектілерін жете қарастырып кетуді басты *мақсат* етіп белгілеп отырмыз.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін төмендегідей біздер төмендегідей *міндеттер* белгілеп отырмыз:

-кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының құқықтық мазмұнындағы ерекшеліктерді қарастыру;

-франчайзингтегі фирмалық атауларды және тауарлық белгілерді қорғауға байланысты мәселелерді анықтап, оған қатысты кейбір құқықтық және теориялық мәселелерді қарастыру.

Жұмыстың *әдістемелік негізін* ғылыми диалектикалық танымдық, салыстырмалы-құқықтық талдау, әлеуметтік зерттеу әдістерді құрайды.

Әр жеке тұлға күнделікті өмірде тауарлық белгілермен кездесіп жатады, қызмет көрсетумен және де тауар тұтынушысы бола алады. Қызмет және тауар классификациясы халықаралық (Ниццк классификациясы)⁴⁰ –қа жуық басқа топ тауар 2 томдық басылымдарда сұрыпталады. Тауарлық белгілерінде тәжірбиеде тандағанда тауардың сапасы ғана емес,

өндірушінің қызметінің тәуелсіздік бір кескіні компанияның белгілі тауарынан көрінеді, тауарға қарағанда өзінің бейнелеуіндегі қызметін көруге болады. «Тауардың белгісі және қызмет көрсетудегі дәреженің тауарлардың жоғары сапалы екенің және тауардың сенімділігін айқын көрсетеді. Кездейсоқ емес дүниежүзілік фирмалар көптеген шығын жұмсап ойлап шығарған жаңалықтарын патенттейді, өздерінің тауарларын сақтап дамыту үшін тіркеуге асығады және қиындықтан тынғылықты құтқаруға тырысады». «Әр түрлі фирмалардың тауарлары барлығы бір текті болуы мүмкін, мысалы, сабын әр түрлі фирмаларда жасалады, бірақ әрқайсысы өзінің тауарлық белгісін ұсынады.

Тұтынушылар осы тауарлық белгіні пайдалана отырып сатып алады. Егер сатып алған тауар толықтай қанағаттандырса онда қалған тауар белгісі, тура сол сияқты қайталанып ұсынылады». Тауарлық белгі тек қана тауарды бірдейлендірмей және оның қызметті көрсетеді, сонымен қатар, шығарылған материалдық ақпараттының қызметін атқарады, көмекші қызметінің тұтынушылар потенциалдық көзқарасымен біртектес көптеген топ тауарлардың ішіндегі оның толған тауарды тандап алуға өзін-өзін айтарлықтай ұсынады. Бір уақытта айтулы кең көлемдегі тауарлық белгі жарнамалық тауардың дамуына себепші болады.

Факторлардың бірі тауарлық белгіні заңсыз қолданылғанның амалы, бухгалтерлық есептің жүзгірілген процессінде активті материалдық емес тауарлардың белгісіне қызмет етуі мүмкін. Осындай мысал, есеп беру және бухгалтерлік есепте нұсқаманың негізіне бекітілген, активтік материалдық емес амортизир етілмеген қатысты қызмет белгісі мен тауар белгісі [1, 71 б.]. Сонымен қатар, бухгалтерлік есепте активті материалды емес тіркеуге, тауар белгісін қолдануға құқылы. Дәл осылай, егер тауарлық белгі франчайзинг келісім шарты бойынша алынған болса нақты бір мерзімге

немесе анықталған өнімнің көлемі, дегенмен оның бағасы амортизацияланады, яғни шығарылған өнім өзіндік құнын жоғалтпайды. Осыған байланысты сұрақтар туындайды, қаржының шығыны, туралы өндірістік өнімге байланысты процесстер шығарылған тауарлық белгіге қатысты.

Бұл тәжірибеде келесі мәселеге алып келеді: Заңды түрде тауарлық белгіні сатып алушы міндетті түрде шығарылатын өнім бағасын өлшеуі тиіс, сонымен алынған үстеме пайда тауарлық белгіні иеленгенде шығарылған шығынның орнын толтырады, қиянатшыл өндіруші тауарлық белгіні заңсыз қолданады, айтулы тауар белгісіне ең аз бағамен қолжеткізеді қысқартылған шығынмен. Бірақ ол шығарған өнімнің сапасын қамтамасыз ете алмайды, алайда ол франчайзер құпиясын білмейді [1, 74-75 бб.]. Ақырында осындай жағдайда тұтынушылар жапашегеді. Бухгалтерлік есептік сұрақтар бойынша Нормативтік – құқықтық актілерді қабылдаған кезде жаңағы жоғарыда айтылып өткен мәселеніде көзден тыс қалдырмау керек.

Заңсыз тіркелген тауарлық белгілерді және қолданыстағы тауарлар мен тауарлық топтарды қателік пен тұтынушыларға ұсынылады. Кейінгі қатар тұтастай өзімен бірге келеңсіз салдарды артады: тіркелген тауарлық белгінің иесіне зиян келеді, сондай-ақ айтар болсақ отандық өндірушілердің беделіне және жай қарапайым тұтынушыларға да нұқсан келеді.

Қарақшылықпен жасалған тауарлық белгі мен фирмалық атаулар заңды иесінің іскерлік беделіне нұқсан келтіреді. Фирманың атағына және материалдық жағдайы жақсы болып тұрғанына қарамастан, тұтынушылар мен контрагентікке тәуелді. Сондықтан фирманың атауы (тауарлық белгі сияқты) материалының активті кәсіпорындағы құрамындағы керекті бағаны жетерліктей алады. Құқық бұзушы өзінің шығын әкелгенінің орнын толтырады [1, 16 б.].

Кейбіреулері бөтен тауардың жарнамасын өздерінің көрмесіне тауарды жарнамалағанына тауар белгілерінің иесі оларға алғыс айтуы тиіс. Олар ойланбайды тұтынушылардың осындай жағдайда алып жүрген тауарлары дарынсыз компаниядан алынғандай. Осы ерекше жағдайда тауарлық белгі фирманың атаулық белгісімен сәйкес келеді [2, 78 б.]. Тұтынушыларды тауар туралы өтірік алдағаны мынандай сынаулар жүргізілуі арқылы анықталады: тұтынушылардың түсінігіндегі тауардың жасалғаны, шығарылған жері немесе сапасы шындыққа сәйкес келмейді, егер бір элементе қате кетсе онда ол адастыруға әкеп соқтырады.

Жекешелендірілген өнеркәсіптік құқықты реттейтін басты келісім шарт ол, патенттік одақтас туралы келісім шарт болып табылады. Париждық конвенция «Жекешелендірілген өнеркәсіпкерлікті қорғау туралы» және соған қатысты протоколдары,

Еуропалық патенттік конвенция, қарастырылған бір бюро Мюнхенде келісім шарттың қатысушылары барлық елдің патенті Гаагеде және патенттік конвенция. Осы құжаттардың ішінде ерекше бөліп қарастыратын 1883 жылғы «Жекеменшіктік өнеркәсіптік қорғау туралы» Париждық конвенция, жергілікті тауардың шетелдік иелеріне құқық ұлттық режімі орнатылған, дәл осындай басымдылық құқықтары, осылайша патент ұстап тұрған жағдайда ұсынып, олар басқа елдерге өтінішін өткізеді, он екі айдан соң өтініштерін өздеріне ұсынады [3, 186-187 бб.]. Авторлық құқықты Дүниежүзілік 1952 жылғы (Женева) конвенциясы арқылы қорғай алады, авторлық құқыққа байланысты, 1886 жылғы Бренцкий конвенциясы, және тағыда басқа да халықаралық шарттар бар.

Мемлекеттің ішіндегі заңнаманың зияткерлік меншігі құқықтың регламентациясынан алынған (ҚР АҚ 14, 59, 115, 119, 125, 126, 961, 970 баптары Жалпы және ерекше бөлім). ҚР «Селекциялық жетістіктер қорғау туралы» заңы; «Патент туралы» заңы; «Тауарлық белгі, қызмет көрсету белгісі және тауардың жасалып шығарылған атауы туралы» заңы; «Авторлық құқық және сабақтас құқық туралы» заңы.

Иеленуші монопольдік құқықпен тауарлық белгіні қолдануға құқылы. Барлық құқықтық рәсімі осы кездегідей құрастырылған және тауарлық белгінің тіркеуі туралы өтініш беріп және оның тіркеуіндегі бейне бір жөн-жобасы құрастырылған тауарлық белгінің тіркеуі туралы өтініш беру.

Тауарлық белгі қайсы бір ауызша түрде, әріптік белгіде немесе гүлді спектерде, көлемді болып табылады, кейбіреулері варноция немесе комбинация қолданады. Қазақстандағы заңнамадағы тауарлық белгіде дыбыстық көрініс болмайды. Дүниежүзілік тәжірибеде қолданылатын белгілі маркалар соның ішінде әйелдерге, ерлерге, балаларға арналған иіс сулар сияқты.

Тауарлық белгіні құқықтық тұрғыда қорғау, кез келген жеке және заңды тұлғалар кәсіпкерлік қызметін орындап қорғалуы мүмкін. Тауарлық белгіні қолдануы құқығын, тауарлық белгінің иесі басқа тұлға ұсынуы мүмкін. Мысалы, ол лицензиялық шарт бойынша лицензияр мен лицензиат арасында жасалуы тиіс, тауар куәлігінде көрсетілген барлық қарым-қатынастар мен өзгеде қызмет көрсету шарт бойынша лицензиатқа өтеді. Лицензиялық шарттың лицензиатқа тауарлық белгіні қолдануға құқық береді, бірақ сапасы мен қызмет көрсетуі төмендемеуі және шарт бойынша келісімді бұзбауы керек, жасалған жұмыстың сапасын тексеруге лицензиярдың толықтай құқығы бар.

Жалпыға танымал тауарлық белгі осындай негіздер бойынша «Тауарлық белгінің қызмет көрсетудегі белгісі және тауардың жасалған атауы туралы» ҚР Заңнамасы, тауарлық белгі

болып табылады, жалпыға танымал халықаралық келісім күші бар және ҚР-да мүшесі болып табылаты, құзіретті органдардың немесе соттың шешімі және мүдделі тұлғалардың дәлелінің негізі бойынша. Тауарлық белгінің қызметі бірдей тауарларды бір-бірінен ажырату үшін керек. Осыдан байқауға болады тауарлық белгінің ерекшелігін. «Тауарлық белгі» терминінің астарында тауарлық белгіні тіркеу үшін өтініш беру.

Тауарлық белгінің тоқтатылуы шартта көзделген негіздер бойынша тоқтатылады. Ұқсас құқықтық салдар бөтен фирманың атауын заңсыз қолдануына әкеп соқтырады. 20.03.1883 жылғы «Жеке кәсіпкерлікті қорғау туралы» Париждік конвенциясының 9 бабына сәйкес:

1. Париждік одақтан шығаруға тиым салу, тауарлық белгілер немесе фирмалық атауларды заңды түрде қорғалуына толықтай құқылы (п.1).

2. Елде заңсыз көзбойаушылық арқылы шығаруға өнімдерге тиым салу және шет елдерге тасмалдауға болмайды. (п.2).

3. Тиым салу нормалары ішкі заңнамада көзделеді (п.3).

1891 жылы Мадридте халықаралық дәрежеде «Тауардың қате көрсетілімі туралы» шарт талқыланды. Мемлекеттік – қатысушылар негізгі келісімге байланысты аналогтық қатар ойлап тапты, онда қате және адастыру нұсқасы бар тауарлардың белгісі көрсетілген Париждік конвенциясының 9 бабына сәйкес. Тауардың кешігуі туралы деректі көрсету жаңа енгізілген процедура мүдделі тараптар кедендік органдар. Бір уақытта айтылмыш Конвенцияның 4 бабында байланысты тауардың шығуы мен қорғауы қарастырылмаған. Әр елдік қатысушылар бір жақты тарапта анықтайды.

«Кез келген өнімге заңсыз жабыстырылған тауарлық белгілермен және фирмалық атауларға» «құзіретті органдар» тиым салуды жүктеуі міндетті емес, егер өнімді тасмалдау транзитті түрде болса жоғарыда көрсетілген баптың 1-4 тармақарына сәйкес. Фирманың атаулары тауарлық белгінің құрамдас бөлігі болуы міндетті емес. «Жеке кәсіпорынды қорғау туралы» көрсетілген Конвенцияның 8 бабының негізінде.

Ұлыбритания, Австралия, Гонконг, Үндістан, Сингапур, Канада бұл елдердің АҚШ-тан ерекшеліктері, тауарлық белгіні қолдану кезінде франчайзингтің пайдасына шешілмейді, франчайзинг шартын жасамас бұрын тіркелген қолданушымен келісімді ресімдеуі керек, олай жасамаса онда франчайзинг тауарлық белгісінің тәуелсіз құқығына ие болады [4, 46 б.].

Айтылмыш мына типтік келісім тіркелген қолданылушылармен келесі бөлімдерді ұстануы керек:

а) франчайзер тауар белгілерінің иесі болып болып табылатын ережені;

б) қолданылушының тіркелген мекен-

жайы мен атауы болуы керек;

в) тауарлық марканы қолданылуын шектеу, стандартық сапасын сәйкес келуі иеленушінің орнатылған қағидасына сай болуы керек;

г) осы талап барлық баспада қандайда тауар белгісінің түрі ескертпесі болуы керек лицензия иесі қолдану тіркемесінің бауыр белгісін қолдануы керек;

д) өтіп жатқан уақыт болжамы бойынша қолдануға берілген.

Көрсетілген келісім анықтауы керек, осы франчайзинг бұзылған кезде тауар белгісін қолдануды тоқтату керек. Қандайда бір франчайзинг келісіміде ережелерді қосылуды талап етеді.

Осыдан айта кетсек, тауар белгісі кепілдік құқық қолдану қызметіне құқық меңгерушімен ерекше тәсілі жасаланды. Осыған байланысты Израилдегі және Парагвайдағы елдерде джинсилардың заңсыз жасалуын алсақ «Леви Страус» фирмадағы осы тіркеулі тауар белгілері осындай. Сондықтан АҚШ-та 1994 жылы Конгресте тауар белгісін жалған түрде жасағаны үшін қылмыс жауапкершілікке тартылу және келтірген зиянының ақысын үш есеғып қайтарып алу туралы заңы қабылданды [4, 191 б.].

Фирмалық атаулар, тауарлық белгілер қызмет көрсету белгілері сияқты азаматтық айналымның жекешелендірілген құралдық қатысушылары болып табылады.

Заңнама коммерциялық ұйым болып табылатын, заңды тұлғаны тіркелгенінен кейін, фирмалық атауларды заңды тұлғалардың атаулары деп таниды. Сондықтан заңды тұлғалардың атаулары келесі мінездеме белгілерін көрсетеді. Басқа заңды тұлғалардың айырмашылығын ажырату үшін, өзіне оның атың қоса отырып және мекемедегі құқықтық нысанын көрсетеді, өзіне қосымша ақпараттарды енгізе алады және заңды тұлғаларының құрылтайлық құжаттарында көрсетіледі (ҚР АҚ 38 бап 1 тар).

Фирмалық атауларды мына белгілер арқылы атауға болады «... атауы, нені білдіретіні, жеке және заңды тұлғаларды анықталған кәсіп орындармен теңестіру» [5, 16 б.]. Ол адамның аты-жөнінен құралуы мүмкін, жәй ойдан ойлап шығарылған белгілер болуы мүмкін және тағы басқасы.

Айта кетер бір мәселе, Париждік конвенция жағдайына қарай отырып, ҚРАК-ның Ерекше бөліміне, 1021 бабына назар аударсақ, фирмалық атау жекешелендірілген тауар тауарлық белгінің функциясын орындай алады. Бұған келесі нәрселер қажет: Тауарлық белгі мен фирмалық атау сәйкес келуі керек. Тауарлық белгі қойылған тәртіп бойынша тіркелуі міндетті.

Фирмалық атауға заң бойынша тәртіптік талаптар қойылады, олар мыналар: оның жағарысының бекітілгенің анықтау (РҚ АҚ 1020-бап. 2-тар); мемлекеттік заңды тұлғаларды тіркеу басқармасында тіркелу; ертеде қолданыстағы

фирмалық атауларға және тіркеліп қойған заңды тұлғаларға ұқсас болмауы керек.

Фирмалық атауларды тауарлық белгілерде қолдануы мүмкін 1021 бап ҚР АҚ.

Фирмалық атауларды қиянатшыл бәсекелестіктің дамуы жағынан құқықтық қорғауға мұқтаж. «Қарақшылықтың» ағыны өте үлкен, тұтынушыларды алдап фирмалық беделіне үлкен нұқсан келтіреді және қаржылық кірісті азайтады. «Жекешелендірілген азаматтық айналымның функциясын орындау, фирмалық атауларды ажырата алатындай болу керек, фирмалық атаулардың ұқсас болуына жол бермеу. Басқа сөзбен айтқанда, фирмалық атаулар жаңа атау болуы тиіс, ертеректегі қолданыстағы атауларға ұқсас болмауы керек» [2, 58 б.].

Құқықтың - кәсіпорынның дәрежесінің өзгеруі фирмалық атаулардың мәліметтік көрінісі сәйкес келуі, сонымен қатар, жағдайлардың бірі саудағы коммерциялының үлгерімі фирмалық атауларға байланысты, шығарылған өнімдер фирмалық атаулармен тауарлық белгімен үлесімдігі болуы тиіс [5, 131 б.].

ҚР-ның Ұлттық патенттік ведомствасы туралы ережесіне сәйкес, Қазпатент жоба жасау кезінде заңнамалық, жекеменшік өнеркәсіптік объектісін қорғау туралы нормативтік актісі, халықаралық серіктес тіктерді, жекешеленген кәсіпорынды қорғау аумағында іске асыру, Қазпатенттің басты тапсырмасының тізімдері. Қазпатентікке қойылған тапсырмаларға байланысты жоғарыда көрсетілген жекемендірілген өнеркәсіптік объектісі лицензияны тіркейтін ережесінің 4 бабына байланысты, ҚР-ның аумағындағы қорғалатын және қызметін көрсету шартының негізінде, жекелендірілген өнеркәсіптік объектісінде қолданылады.

Қазақстандағы құқықты қолдану тәжірибесіндегі қазпатенте тек қана екі шарттың тіркелуі бақыланады франшиз ерекше құзретті лицензия негізінде:

а) көтерме және дара сауда-саттықтағы ерекше құзретті лицензиясы негізінде «С.А.Р-де Гимн Пьер Карден» (Франция) фирмасы және ЖШС «Томирис» (ҚР) арасындағы ерекше құзретті лицензия үш жылға беріледі және ҚР-ның аумағындағы на жарамды.

б) көрсетілген тауарлық белгінің «Томирис» - білімін, тәжірибесін, фирмалық атауын қолдану үшін ЖШС «Томирис» (ҚР) мен ЖШС «Конкорд» (ҚР) арасындағы шартты алатын болсақ шарттың мерзімі 5 жыл 4 ай, ол МҚС-ның (май құю станциясы) аумағында ғана жарамды.

Қалған үш шарт мынандай анықтама береді: франшиз шарты ерекше құзретті емес лицензияны беру тауарлық белгіні «VERTEX» қолданады АҚ «ВЕРТЕКС» келесі лицензиятпен:

а) «Мұнай-Сервисі» ЖШС 27.12.1999 жылғы

б) «Вертекс-Достар» ЖАҚ 07.02.2000

жылғы

в) «Реестр» ЖШС.

Франшиз шартының жарамдылығы 1 жыл және франшиз шарты ішкі жағдайға ғана қатысты болды.

Франчайзинг шартында құқық беру мәселесі қаралады және басқада жекеменшілікті зияткерлік объектісіне авторлық құқықты арнайы орнатылған құралдың көмегімен қорғай алады: франчайзер нұсқасы ЭСМ-дік (электронды есептеу машинасы) жобасын арнайы франчайз шартына бере алады. Авторлық құқықты қорғау кезінде көбінесе 1952 жылғы Барлығына жалпы конвенция «Авторлық құқықты қорғау туралы» немесе 1886 жылғы Брендік конвенциялармен қаралады. Ресейде АҚ 1027 бабында қарастырылған, жаңағы бапта объектілердің тізімі жазылған «ашық мінездемесі көрсетіледі» тиіс [5, 61 б.], шарты жасау пәні (ерекше құқық жиынтығы) болып әр түрлі мүлкілік құқық болды.

Ерекше құқық объектісі құқықтық қатынаста ерекше түрін қолданады. Заңды қорғау мақсаты жекешелендірілген зияткерлік объектіні қолдану кезінде белгілі тұлғаларға ерекше мүмкіншілік беріледі [6, 254 б.].

Құқықтық жүйеде ерекше құқықтың алатын орны – заттық құқық қатарына, абсолюттық құқықтық бөліміндегі орны. Заттық құқық және ерекше құқықтардың айырмашылығын айта кетер болсақ, осы аспектілік мәселе ресейлік заң әдебиеттерінде өткен ғасырдың бас кезінен басталған.

Г. Шершеневич айтып өткен «заттық құқықтың құқыққа деген түсінігін тарату, өзінің объектілік затының болмауы, теориялық жайсыздығын ұсыну. Пайда болу тәртібінен, ауысу, заттық құқықтың тоқтатылуы материалдық мазмұнына байланысты есептелген, сондықтан осы тәртіптің таралуынан басқа областтар теория және тәжірибе саласында қажетсіз араласқан түсініктер тудырады» [6, 254 -255 бб.].

Осыған ұқсастық позициялар Қазақстандық заңнамаларында да ұқсастығын табады, меншік құқығын және заттық құқығын анық бөліп тастау, зиялылық меншік құқығы, Нормативтік бөлімдер.

Атап өту керек, Қазақстандық заң ғылымында қалыптасып қалған пікір зиялылық меншік құқығы, франчайзер беріледі кешендік шартпен кәсіпкерлік лицензиясымен абсолюттік заттық емес құқық [7, 5-7 бб.]. Өз кезегінде, жалдау шартымен ұқсас лицензиятта абсолюттік заттық емес құқық туындайды франчайзердің интеллектуалдық меншігін пайдаланады.

Интеллектуалды меншікті қорғауды қамтамасыз етудің жеткіліксіздігінен тікелей Қазақстандық кәсіпорының тауар айналымына әсерілері тиуде. Халықаралық альянс интеллектуалдық меншікте (ХАИМ), Қазақстан Республикасында қарақшылық көрсеткішінің дәрежесі 95% құрайды [8, 8 б.]. Франчайзингтік

секторда жаңағы жағдай айтарлықтай Қазақстандық кәсіпорындарының франшизінің көлемінің азайуына әкеп соқтырады.

Әдебиеттерде де көзделеді интеллектуалдық меншікті қорғау құқығының қамтамасыз етуінің кедендік органдарында тиімділігінің ролі көруге болады. Тауарды кедендік бақылаудан, кедендік шекар арқылы өткізген кезде. Бұлда интеллектуалды меншік объектісінің дәрежесіне қатысты [8, 9 б.].

Көбінесе интеллектуалдық меншіктің құқықты бұзылуы кедендік рәсімдеу кезінде анықтылуы мүмкін [9, 204-215 бб.].

Жазылған қорытындыға қоса кетсек тауарлық белгіні мен фирмалық атауларды құқықтық тұрғыдан қорғайтын құралы бір уақытта тәжірибеде заңсыз коданыста жүрген тауарлық белгі мен фирмалық атауларды азайту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Медведев А. Товарный знак: Отражение в бухгалтерском учете // «Хозяйство и право». Ежемесячник для деловых людей. 1997. № 9 (248). –71 с.
- 2 Вацковский Ю. Защита товарных знаков. Право и экономика, документы, комментарии, практика. № 1, 1998. - 380 с.
- 3 Фолсом Р.Х., Гордон М.У., Сраногл Дж. А. Международные сделки: Краткий курс / Пер. с англ. – М.: Издательская корпорация «Логос». 2008.-580 с.
- 4 Петров И. Исключительное право на фирменное наименование // Интеллектуальная собственность. 2000. № 6. -16 с.
- 5 Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М., Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика его применения: Учебное пособие. - М.: Юрист.1997. - 358 с.
- 6 Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) - М.: Фирма «СПАРК», 1995. - 680 с.
- 7 Сулейменов М.К. Вещные и обязательные права в Казахстане. – Алматы, 1999. - 260 с.
- 8 Жиланкозова Г.В. В защиту интеллектуальной собственности // Внешнеэкономическая деятельность в Казахстане.-2000. №10 (136). -8 с.
- 9 Шаикова С.С. Защита товарных знаков и фирменных наименований во Франчайзинге. // Субъекты гражданского права. Том 2. Материалы международной научно-практической конференции (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 18-19 июня 2008 года / Отв.ред. М.К. Сулейменов. - Алматы: КазГЮА, 2008. -560 с.

УДК: 32-027.21(091); 340.1(091)
МРНТИ: 10.11.01

Мамырхан Қамар¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Е.А.Бурибаев²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекет және азаматтық- құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, з.ғ.д., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: yermek-a@mail.ru

ИСЛАМ ДІНІНДЕГІ ШАРИҒАТ БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада мұсылмандық құқық жүйесінің бастаулары мен қайнар көздері, ислам діні шариғат заңы бойынша азаматтық құқықтың қалыптасуы мен даму кезеңдері, оның негізгі институттарының мәні мен мазмұны, ерекшеліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: ереже, заң, құқықтық жүйе, шариғат заңы, құқық, қағидаттар, қайнар көздер, азаматтық құқықтарды қорғау.

Мамырхан Камар¹

¹магистрант 2- курса

Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Е.А.Бурибаев²

²д.ю.н., профессор

кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин

Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

СТАНОВЛЕНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА ПО ШАРИАТУ В ИСЛАМСКОЙ РЕЛИГИИ

Аннотация

В данной работе рассматривается и раскрывается понятие мусульманского права, понимание и применение норм шариата мусульманскими правовыми институтами, а также особенности становления и развития мусульманского права. На основе сравнительно-правового метода даётся определение понятию мусульманского права.

Ключевые слова: нормы, право, закон, правовая система, законы шариата, права человека, принципы, защита гражданских прав.

Mamyrkhan Kamar¹

¹master degree's student Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

Research supervisor: E.A.Buribayev²

²doctor of law., professor

departments of the state and civil disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: yermek-a@mail.ru

FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF CIVIL LAW IN SHARIA IN ISLAMIC RELIGION

Abstract

In this paper the concept is revealed and Islamic law, understanding and application of Sharia Islamic legal institutions. As well as features of formation and development of Islamic law. Compare and concepts are Muslim law.

Keywords: rules, law, law, legal system, Sharia law, human laws, the principles of human laws.

Мемлекеттің құқықтық жүйесінің пайда болуы ымында тарихына барлық қоғамның рухани мәдениеті: дін, философия, мораль, бейнелеу мәдениеті, ғылым әсер етеді.

Мұсылман құқығының қалыптасуында дәстүршірелдідіналды. Мұсылмандық құқық жүйесінің негізгі қайнар көздері болып Құран мен Хадис табылады. Құран Исламның негізгі қайнар көздердің бірі болып табылады.

Құран өз ішіне діни және мәдени мәселелерді, әлеуметтік және экономикалық мәселелерді, құқық және құқықтанушылықты, тарих, саясат және халықаралық қатынастарды қарастыра отырып, адамзат баласын ізгілікке тәрбиелейді. Құранның негізгі мазмұны жақсы мен жаманды, обал мен сауапты, ақ пен қараны ажырата әрекет етуге баулиды.

Шығыстанушы, профессор, Құран мәнін жетік білетін ғалым Т.Б.Ирвинг: «Чтобы понять, что представляет собой Коран, необходимо поразмышлять о его сути и его исторической функции и роли. Коран – книга для руководства. Она обращена к любой жизненной ситуации. Его предметом является человек в его взаимоотношениях с Богом, с его верой, личностью и характером, его личной и общественной жизнью, его ролью в истории» [1, 23 б.] – деп қасиетті Құранға баға береді. Сөйтіп, Құран бүкіл адамзат баласын жақсы мен жаманды, обал мен сауапты түсіндіре отырып тура жолға салатын кітап.

Құранның алғы шарттары мыналардан тұрады:

- Бүкіл әлем, адамзат табиғаттың кездейсоқтығы нәтижесінде емес, мақсатты түрде ұлы жаратушының жаратқаны әрі бұл жаратылыстардың баршасын Алла тағала белгілі заңдармен басқарады;

- Алла тағала – тек жаратушы ғана емес, барша жаратылыстың сүйеніші әрі билеушісі;

- Алла тағала барлық жаратылыстар ішінен адамзатты артық етіп жаратты, яғни білуге, ойлауға, түсінуге, шешім шығаруға қабілетті етіп жаратты. Алайда таңдау еркін адамның өзіне берді;

- Адамзат баласына Құранды түсірді;

- Алла тағала адам баласын мәжбүрлеп тура жолға салмайды. Оны адамның өз еркіне қалдырған;

- Мейірімі мол жаратушы адамзат баласына жаны ашып, ең соңғы пайғамбар Мұхаммедке дейін қаншама пайғамбарлар жіберді. Алайда, адамзат баласы тура жолдан тайып, күнәға батып, қылмыстар істейді, имандылықты ұмытып, азғындыққа түседі. Осындайлардан сақтандыру мақсатында Құранның өн бойы толған қағида-ережелер мен үлгі-насихаттар болып табылады.

Құран Мұхаммед пайғамбардың тірісінде жеке кітап болып жүйеге келмеген болатын. Алайда, келіп түскен аяттарды тек қана Мұхаммед пайғамбар ғана емес, айтылған аяттарды тыңдаушы сахабалар жаттап алып,

бірінен біріне таратып отырған еді. Ол кезде барлық сүрелерді жатқа айтушылар да болды. Оған мүлдем таңдануға болмайды. Көшпелілер шетінен құйма құлақ, зерделі, естігендерін қолма-қол қағып алып, ешқандай өзгеріссіз дәл сол қалпында айта беретін тума қасиетке ие болған.

Құран сүрелерінің жалпы саны 114, уақытына және мәніне қарай емес, көлеміне қарай орналастырылған. Тек бірінші сүре «Фатиха» 7 аяттан тұрып, қалған сүрелер көлеміне қарай жалғастырылған. Сүрелер Мекке немесе Мәдина қалаларында түсуіне орай нақты көрсетіледі. Аяттар саны – 6236, бұл алғашқы жазылған 4 нұсқада берілгені. Ал, басқа көшірмесінде – 6204 аят. «Қазір қалыптасып, басылым болып шығып жүрген көшірмелерде әдетте 6226 немесе 6238 аятқа дейін жетеді» [2, 37 б.]. Құранда барлығы болып 77934 сөз бар. Бұл сөздер еш уақытта өзгермейді.

Құранды оқуды жеңілдетіп, 30 жузаға (бөлікке) бөлген. Құранды «Кәләму Алла» (Алланың сөзі), «Кәләму шариф» («Шарапаттың сөзі»), «Құран кәрім» («Жомарт Құран»), т.б. деп атайды. «Құранның тілі өте бай, мәні терең, ұйқасқан кара сөзді өлең. Қате оқымау мақсатында 702 жылы Құран әріптері үстіне қысқа дауыстылар мен диакритив белгілер қойылып, сүрелер нөмірленіп, аяттары белгіленген. Аталған жұмыстар деректер бойынша Ирактың билеуші әмірі ибн Жүсіп әл Хажжаж (660-714) ұсынысымен қалыптастырылған. Оған дейін құранда диакритивтік белгілер мен ұзын –қысқа дауыстыларды көрсететін белгілер қойылмаған болатын. Кейінірек Құран сүрелерінің аттары қойылған [2, 36 б].

Құранды мақамдап оқудың 7 әдісі бар.

Құран текстінің ең көне қолжазба түрі Өзбекстанда сақтаулы. Бұл қолжазба ең алғашқы рет Зайд ибн Сабит жазған нұсқа делінеді. Бұл қолжазба бір жағы жылтыр сары, екінші жағы ақ бедерлі 353 қалың да қатты пергамент қағазға әсем көшіріліп, әдемі әшекейленген. Әр бетте 12 қатардан ғана Құран аяттары жазылған, парақ қағаздың көлемі 68х53 см болып, ал текст көлемі қағаз бетінің 50х44 см көлеміне әдемі жайғастырылған [2, 36 б].

Құран көшірмелері Қазан, Ташкент, Стамбулда, т.б. жерлерде тасқа басылып, Қазақ жеріне көне кездерден таныс болған. Ал, арабшадан аударма тек тәуелсіздігімізге ие болған кезден қолға алынды. Құранды бірінші рет араб тілінен қазақ тіліне шығыстанушы – арабист, заң ғылымдарының докторы, профессор Өсерұлы Нұралы 5 том етіп аударып, алғашқы томдарын Мәскеуден, қалған томдарын Алматыдан жарыққа 1990 жылдан бастап шығарды [3].

Кейіннен Охап Қыдырханұлы мен Ратбек Нысанбайұлы аударған Құран және Халифа Алтай аударған қазақшалаған Құран нұсқалары (1992-1993) жарық көргені көпке белгілі. Әрине,

бұл рухани тұрғыдан қазақ халқының дамуына қосылған үлкен сый.

Сайып келгенде, Құрандағы негізгі қағида – ережелер қысқаша төмендегі қағидат – талаптардан тұрады:

1. Өкімет өз азаматтарының намысын, өмірін және мүлкін қорғауы;
2. Билеуші адамдар мен адамдар, халық пен халық арасындағы мәселелерді әділ шешуі;
3. Мемлекеттік мәселелер кеңесу арқылы шешілуі;
4. Өкімет адамдардың тамағын, киімін, тұрғын үйін және жұмысын қамтамасыз етуі;
5. Экономикалық жүйе әділ әрі құқықты болуы;
6. Әлсіздерге күштеп келісімдерге отырғызудан бас тарту;
7. Ождан, сенім бостандығы;
8. Берілген уәде мен келісім шартқа адал болу, т.б. [2, 35 б.]. Сөйтіп, Ислам Құран қағидаттарына негізделе отырып, Алланы бір жаратушы есебінде ең жоғарыға қояды, әрі әркім өз іс-әрекетіне Алла алдында жауап беретінін ескертеді.

Құранды саралап қараған кезімізде бүкіл адамзат баласы тең құқықты екенін бірден аңғарамыз. Өйткені Құран Адам Ата мен Хауа Анадан таралған барлық ұрпақтарына арналған. Олардың баршасы Алла алдында бірдей. Тек істеген іс-әрекеттерінің жақсы – жаманына қарай ажыратады.

Жалпы алғанда, адамзат балаларына Құран тарапынан міндеттелген іс - әрекеттерді екіге бөлуге болады. Бірі – бір Аллаға құлшылық ету, екіншісі – адамдардың өзара қарым – қатынастарынан туындайтын міндеттер.

Аллаға құлшылық қылу – намаз оқудан, ораза тұтудан, зекет беруден тұрса, ал адамаралық қатынастардан туындайтын міндеттері әралуан. Олар азаматтық құқық қатынастарынан тұрады. Азаматтық құқық қатынастарының субъектілері: жеке тұлға, заңды тұлғалар, әкімшілік – аумақтық бөліністер, сондай – ақ мемлекет болып табылады.

Шариғат- өзгелердей заңсыз іс - әрекеттерді қарағанда оны қылмыстық немесе азаматтық деп бөлмейді.

Құранда шаруашылық, әкімшілік, этикалық, құқықтық норма – қағидалармен рұқсат етілген не тыйым салынған нормалар жетерлік. Мысалы, кісі өлтіру, зінәкорлық жасау, күштеп – мәжбүрлеу секілді іс - әрекеттерге мүлдем тыйым салынған.

Сунна (Хадис деп те атала береді) – арабша мағынасы «ғұрып», «үлгі», «өнеге» деген мәнге ие. «Суннаны барлық мұсылман қауымы, әрбір мұсылман баласы басшылыққа алуға тиіс, оларға үлгі ретінде адам мен қоғам өмірінде бүкіл мәселені шешудің қайнар көзі ретінде ұсынылатын Мұхаммедтің өмірінен алынған мысалдар» [4, 51-59 бб.] – деп түсіндіреді Ислам энциклопедиясы. Біздіңше «Хадис

– Собрание изустно переданных изречений и наставлений пророка Магоммеда и некоторых примеров из частной и общественной жизни его» [5, 11 б.] – деген дұрысырақ. Өйткені Хадис немесе Сунна Мұхаммед пайғамбардың өз өмірінде істеген іс-әрекеттерін, айтқан шешімін, үлгі сөздерін түгел қамтиды. Пайғамбардың істеген, айтқан іс-әрекеттері мен сөздері Құранды құлпырта түсіп, мұсылмандарды әділдікке, қарапайымдылыққа, шынайлыққа баулиды.

Сунна Мұхаммед пайғамбар өлгеннен кейін жиыла бастады. Хадистерді Мұхаммедтің Сахабалары әрі шынайы серіктестері Әбу Һурайадан, Ибн Аббастан, Әнес Ибн Мәліктен, Айшадан, т.б. ауыздарынан жазылып алынған. Өте нақты әрі дұрыс деген Хадистер жинағы 6: әл-Бухаридың, Мүсілімнің, Дәуіттің, Термизидің, Ниссайдің және Казрунидің жинақтары.

Хадис негізі үш формада кездеседі:

1. Пайғамбардың айтқаны
2. Пайғамбардың істеген іс - әрекеттері;
3. Қандайда бір іс-әрекетті Мұхаммедтің мақұлдап қолданғаны.

Халифа Омар тұсында Хадистер шындап жинала бастады. Хадистерді жинап, саралау X ғасырларда өзінің шырқау шегіне жетті. Себебі, мұсылман дінін мойындаған елдер саны артып, ислам бір шеті Орта Азия мен Қазақстанға Қашқарияға, бір шеті сонау батыстағы Испанияға дейін таралды. Ендігі жерде араб халифатына қарасты аумақты құқықтық тұрғыдан реттеп отыру қажеттілігі туындады. Ол үшін құранға қосымша қайнар көздер қажет болды. Солардың бірі – Хадис.

Һижраның 3-ғасырында хадис ілімі шындап қолға алынып, «муснад», «сахих» және «сунан» атты хадистер жинағы, кітап етілді. «муснадты» Абдолла ибн Мұса, имам Ахмед ибн Ханбалшілер жазып, ол жинаққа Мұхаммед пайғамбардың өзінен естіген Сахабалардың хадистері жаппай берілген. Ал «Сахих» жинағын имам Бұхари жазды. Ол өз жинағына ең сенімді де нақты хадистерді енгізді. «Сунан» жинағында барша хадистер енгізіліп, ондай жинақтарды Әбу Дәуіт, Иса ат-Термизи, ан-Насан, ибн Мажан, т.б. жазды. Осы Хадис жинақтарының ішіндегі ең сенімдісі «ас – Сахих». Оны жинақтаған Әбу Абдолла Мұхаммед ибн Исмаил әл – Бұхари. Ол хадистерді жинап, кітап ету үшін ислам діні жайылған мемлекеттерді түгел аралап, 600 мыңдай Хадис жинаған. Оның 100 мыңын саралап, оның 7275 Хадисін «Сахих» («Сенімді») деп жинаққа енгізген. [6, 45 б.].

Құран мен Хадистерге сүйеніп діни және құқықтық мәселелерді шешу Мұхаммед пайғамбар өлгеннен кейін Әбу Бакр, Омар, Оспан және Әли Халифалар тұсында да қолданылды.

Сөйтіп, шарият салалары кеңейе түсіп, институттары қалыптасып, даму барысында заңгер – факаһтардың мақұлдасып, келісілген заң-қағидалары пайда болды. Мұны «иджма» деп атады. Иджма алғашқы 4 халиф тұсындағы заңгер-факиһтардың азаматтық және діни мәселелер жөніндегі келісіп шығарған шешімдері.

Ал, Құран, Сунна (Хадис) немесе идждада айтылмаған даулы азаматтық және діни мәселелерді логикалық ойлау арқылы Құран мен Суннаға жақындастыру арқылы шешілген шешімдерді «Қияс» дейді. Қияс тәжірибелі де аса білімді қазылар тарапынан жиі қолданылған. Мұндай логикалық тұжырым арқылы шешімдер шығару қазақ билері тәжірибесінде де жиі кездеседі. Мысалға нәресте кезінде жоғалған балаға айтылған шешімді алсақ та жетеді. Туған анасы би баланы екіге бөліп, екі әйелге беруге үкім шығарғанда, "баланы өлтіре көрмеңіздер, сол әйел – ақ алсын, бала тірі жүрсін" дегенінен би әділ үкім шығарып, баланы анасына берген екен.

XI ғасырға келіп, мұсылмандық мектептер (мазһабтар) өздерінің жолдарын тұрақты ету жолында құқықтық қағида-ержелерін қалыптастырып оны негізге алды.

Шарияттың бір қайнар көздері болып әдет – ғұрып заң нормалары болып саналады. Әдеп-ғұрыпты тек имам Ағзам жолын ұстанушылар (соның ішінде қазақ халқы да бар) пайдаланады. Исламның басқа ағымдары және шииттер әдет-ғұрып нормаларын шарияттың қайнар көзіне ендірмейді.

Болса да әдет-ғұрып заң қағидалары кез келген халықтың тарихының ұзына бойына қалыптасып, қоғамдық қатынастарды реттеп отырған. Рас, көпшілік халықтар әдет – ғұрып заң-қағидаларын ұзақ мерзім сақтай алмаса, қазақ халқы әдет-ғұрып заң нормаларын әдемі сақтап, тіпті осы күнге жеткізіп отыр. Оның үстіне қазақи әдет-ғұрыптық заң нормаларының негізі әділдік, теңдік, заңдылық болғандықтан халықтық сипатқа ие болды әрі ислам діні оны құлпыртып жіберді.

Міне, осы айтылған Құран, Сунна, Иджма, Қияс және әдет-ғұрып-шарияттың негізгі қайнар көздері болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ирвинг Томас Балантин и др. Коран: основные учения. Антология избранных отрывков из Корана. - Исламик Фаундейшн,. 1994. - 206 б.
2. Өсерұлы Н. Қазақтың үкім – кесімдері. – Алматы: «Ана тілі», 1994. – 104 б.
3. Құран. 5 томдық. Аударған Н.Өсерұлы. – Мәскеу, 1990. - 656 б.
4. Ислам энциклопедиясы. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1995 – 288б.
5. Изложение начал мусульманского законовования.- СПб., 1850 – 48 б.
6. Хадис. 4 томдық. 1-том. - Ташкент. 1991.– 560 б.

УДК: 349.6
МРНТИ: 10.53.01

А.Т.Махамбетжанова¹

*¹Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
Азаматтық авиация академиясы,
Алматы қ. Қазақстан
e-mail: aigul_81_81@mail.ru*

ТАБИҒИ ОРТАНЫ ҚОРҒАУДАҒЫ ЗАҢНАМА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Ең жақсы экология үшін күрес қажеттілігі, адамдар өмірінің сапасын арттырудың жаңа мүмкіндіктері, қоршаған ортаны қорғау және қайта қалпына келтірудің тиімділігін арттыруға талпыныс сынды себептер табиғат пен қоғам арасында өзара үйлесімді байланыс құруға, табиғи ортаны қорғауға деген беталыс бойынша құқықтың жаңа саласын – экологиялық құқықты қалыптастыруға ықпал етті. Сондықтан мақалада қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттестігі аясындағы адамдардың қазіргі және келешек ұрпақтың мүдделері үшін табиғат байлығын қорғау және ұтымды пайдалану саласындағы өзекті мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғауға байланысты мемлекет белгілеген заңнамаларды дұрыс пайдалану және олар орындалмаған жағдайда әкеліп соқтыратын салдары жөнінде, қоршаған табиғи ортаға келтірілген зиян үшін жауапкершілік туралы сөз болады.

Түйін сөздер: субъект, объект, экология, қайнаркөз, заңнама, кодекс, қаулы, өкім, табиғи ресурс, құқық бұзушылық, қылмыс, экоцид.

А.Т.Махамбетжанова¹

*¹ст.преподаватель кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Академии
гражданской авиации,
г.Алматы, Казахстан
e-mail: aigul_81_81@mail.ru*

ОСОБЕННОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОХРАНЕ ЕСТЕСТВЕННОЙ СРЕДЫ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы новых возможностей улучшения жизни людей, возникшей в связи с мировыми событиями необходимости борьбы за защиту окружающей среды и совершенствование экологии, гармоничного взаимодействия природы и общества, выявления причин и путей восстановления связей в природе. Все эти вопросы способствовали формированию экологического права, новой отрасли в области правовых отношений, деятельность которой будет направлена на защиту рационального использования природных богатств для будущих поколений. Данное право будет рассматривать случаи невыполнения пунктов законодательства и предусматривает соответствующие меры наказания, установленные государством, за случаи, повлекшие какие-либо последствия.

Ключевые слова: субъект, объект, экология, источники экологического права, законодательство, кодекс, постановление, распоряжение, природный ресурс, правонарушение, преступление, экоцид.

А.Т.Махамбетжанова¹

*¹senior teacher of department of history of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Academies of
civil aviation,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: aigul_81_81@mail.ru*

FEATURES OF THE LEGISLATION IN PROTECTION OF THE HABITAT

Abstract

This article considers actual problems of human life's improvement which appears due to world events, necessity for taking measures for protection of environment and improvement of ecology, harmony interaction between nature and society, assignable cause, ways of interaction reconstruction in the nature. All these matters contributed to organization of low ecology, new branch in the field of law which rational use of nature resources are being considered in this article for the benefit of future generations. This law considers in case of non-fulfillment of Legislation articles and provide for appropriate measures established by the state, caused any consequences.

Keywords: subject, object, ecology, ecology Law resource, code, decree, command, nature resource, delinquency, crime, ecocide.

Кіріспе

Қоршаған ортаны қорғау мәселесі – бүгінгі таңдағы адамзат өркениетінің аса ауқымды мәселелерінің бірі болып отыр. Аталмыш мәселенің пайда болуының басты алғышарты – қоршаған ортаға адам баласының антропогендік және техногендік ықпалдарының ұзақ жылдар бойы тигізіп келген әсері деп тұжырым жасауымызға болады. XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында адамзаттың шаруашылық әрекеттері мен өндірістік қатынастарының ғылыми-техникалық жаңару биігіне көтерілуі – экономикалық реформалардың ерекше сипат алуына (модернизациялануы мен интеграциялануына) түрткі болды. Біріккен Ұлттар Ұйымының бастамасымен өткен V Халықаралық экологиялық конгресс (Жапония, 1990), Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі конференция (Бразилия, 1992),

XXVII Халықаралық географиялық конгресс (АҚШ, 1992) және Йоханнесбург (ОАР, 2003) қаласында өткен бүкіл дүниежүзілік экологиялық форум – аталмыш мәселенің өзектілігін көрсетіп отыр.

Адам баласы өзін қоршаған ортаны аялай білуі және оны қорғаудың заңмен бекітілген құқықтық нормаларын толық орындауы тиіс. Еліміздің Ата Заңының «Адам және азамат» бөлімінің 31-бабына сәйкес, «мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» деп көрсетілген [1]. Демек, мемлекеттің өзі адамның денсаулығына байланысты қоршаған табиғи ортаны қорғауға түрлі шаралар қолдануға, еліміздің азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті. Бірақ қазіргі таңда елімізде осы бағыттағы заңдардағы құқықтық нормалар толығымен жүзеге аспай отыр. Бұл мәселені шешу ең алдымен, мемлекетте экологиялық саясатты, экологиялық білімді жоғары деңгейде дамыту қажеттігіне әкеледі. Осы тұрғыда жаңа құқық салаларының бірі болып табылатын экологиялық құқықтың рөлі аса жоғары. Экологиялық құқық қоршаған ортаны қалпына келтіру үшін негіз болатын маңызды құқықтық мәнге ие. Экологиялық құқықты реттеу мемлекет беделінің нығаюына, оныңхалықаралық қоғамдастықтағы интеграциясына, Еуропалық және әлемдік құқықтық кеңістікке енуіне ықпал ететіндігі белгілі. Сондықтан қоршаған ортаның заңмен қорғалуын зерттеу және экологиялық құқық арқылы экологиялық білімді дамыту қажеттігін заман талабы ретінде қарастыру зерттеу жұмысының өзектілігі болып табылады.

Зерттеудің негізгі мақсаты – экологиялық құқық ұғымын ұлттық заңнамалар тұрғысынан қарай отырып, мазмұнын анықтап, қоршаған ортаға деген әркімнің конституциялық құқық мазмұнын заңдылық тұрғысынан көрсету арқылы

қоршаған ортаны қорғау шараларын заң тұрғысынан зерттеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесідей міндеттерді орындау қажет:

- қоршаған ортаны қорғаудың конституциялық құқық ұғымын, мазмұнын мен заңдылық табиғатын ашу;

- берілген тақырып бойыншахалықаралық және ұлттықзаңнамаларды зерттеу;

- конституциялық құқықтар мен бостандықтары жүйесіндегі экологиялық құқықтың орны мен мәнін талдау, оның басқа құқық салаларымен өзара байланысын көрсету;

- берілген негізгі құқықты жүзеге асырудың стадиялары мен формаларын іске асыру;

- экологиялық құқықты жүзеге асыру тәртібін ашып көрсету;

- экологиялық құқықты іске асыруды қамтамасыз ететін жалпы және арнайы заңнамаларға салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу.

Жұмыс барысы зерттеудің әдістемелік және теориялық негіздері, қоғамдық-саяси, құқықтық-ғылыми және арнайы әдістер комплексінен тұрады. Сондай-ақ, жүйелік, логикалық, салыстырмалы-құқықтық әдістер қолданылды. Жалпы ғылыми әдістер «экологиялық құқық», «қоршаған орта», «қоршаған ортаны қорғау» және т.б. ұғымдарды қарастыру үшін қолданылды.

1.Экологиялық құқық туралы жалпы түсінік

Қоршаған табиғи ортаны қорғау және табиғи ресурстарды тиімді пайдалану – қоғамның экономикалық даму барысын жетілдірудің міндетті шарты. Біздің елімізде табиғатты қорғау және оның байлықтарын тиімді пайдалану қоғамның дамуының конституциялық қағидаларына енгізілген, ол әрбір адамның парызы ретінде жалпы мемлекеттік, жалпы халықтық міндет болып табылады. Бұл бағытта тәуелсіз еліміздің экологиялық мәселелерінің дұрыс шешілуіне ықпал ететін ұлттық экологиялық заңнамалардың құрылуы алғашқы кадам болып табылады. Бұл Конституциялық құқық тұрғысынан қоршаған ортаны қорғау құқығын тереңірек зерттеу қажеттілігімен түсіндіріледі. Қазақстандағы қазіргі таңдағы заңнамалар бірінші кезекте қоршаған қолайлы ортаға деген құқықтарды көрсететін конституциялық ережелерді нақтылай түсіп, оны жүзеге асырудың жолдары мен тәртібін, кепілдік жүйесін және оны қорғау амалдарын көрсетуге тиіс. Экологиялық құқық – экологиялық-заңдылық нормалардың (тәртіп ережелері) жиынтығы. Ол қоршаған ортаны қорғау, экологиялық зияндылықтардың зардаптарын алдын-ала ескерту, адамды қоршаған табиғи ортаны сауықтыру және сапасын арттыру жолында адам мен табиғаттың өзара қоғамдық қатынасын реттейді. Экологиялық құқық – қоғам

мен табиғаттың өзара әрекеттері аясындағы адамдардың қазіргі және келешек ұрпақтарының мүдделері үшін табиғат байлығын қорғау және ұтымды пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларының жиынтығы [2, 186.].

2. Қоршаған орта мен табиғи ресурстардың заңмен қорғалуы

Өзге де елдер сияқты Қазақстанда да қоршаған орта мен табиғи ресурстарды қорғау заңнамада негізделген. Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын құрайтын экологиялық құқықтың көздері төмендегідей құқықтық құжаттар болып табылады: Қазақстан Республикасының Конституциясы, заңдары мен кодекстері, жарлықтар, министрліктер мен ведомстволардың нормативтік-құқықтық актілері жатады [3, 566.]. Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Конституциясында қоршаған ортаны қорғаудың негіздері бекітілген. Конституцияға сәйкес еліміздің азаматтары табиғат қорғау заңнамасының талаптарын сақтауға, қоршаған ортаны қорғауға қатысуға міндетті. ҚР Конституциясы азаматтардың жерге және т.б. табиғи ресурстарға құқықтарын жариялайды, әрбір адамның қолайлы қоршаған ортада құқығын бекітеді. Азаматтардың табиғатқа, оның байлықтарын қорғауға қатысты міндеттерін белгілейді. Қоршаған табиғи ортаны қорғау саласындағы барлық заңдар табиғи ресурстың құқықтық негізін құрайды. Олардың құрамына «Атмосфералық ауаны қорғау туралы», «Тұрғындардың радиациялық қауіпсіздігі туралы», «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы», «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» және т.б. енеді. 1997 жылғы 15 шілдеде қабылданған ҚР «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заңы экологиялық заңнама жүйесін басқарады. Табиғи ортаны қорғаудың мәселелерінде басқа заңдардың нормалары Қазақстанның Конституциясына және аталған заңға қайшы келмеуі тиіс. Экологиялық құқықтың негізгі қайнар көздері: Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995), Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (1999), Қазақстан Республикасының Жер кодексі (2003), Қазақстан Республикасының Су кодексі (2003), Қазақстан Республикасының Орман кодексі (2003), Қазақстан Республикасының Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы (2004), Әуе кеңістігін пайдалану және Қазақстан Республикасы авиациясының қызметі туралы (2010), Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі (2007) және министрліктердің қаулылары мен өкімдері болып табылады [4, 816.].

Кейбір нормативтік-құқықтық актілер экологиялық заңдардың құрамына кірмеуі де мүмкін. Мысалы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі – экологиялық заңдарды

бұзғаны үшін жауаптылықтарды реттейтін нормалардан тұрады, сондықтан ол экологиялық құқықтың қайнар көзіне жатады, бірақ экологиялық заңдылықтардың құрамына кірмейді, өйткені қылмыстық заңдардың құрамына кіреді, сол сияқты Азаматтық кодекс, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте экология құқығының қайнар көздеріне жатады, бірақ экологиялық заңдардың құрамына кірмейді. Сондықтан «Экологиялық құқықтың қайнар көздері» деген ұғым «Экологиялық заңдар» деген ұғымнан кең.

3. Экологиялық құқықтың пәні, әдістері, қайнар көздері мен объектілері

Экология құқығының қайнар көздері белгілері бойынша үшке бөлінеді: кешенді, ресурстық және әлеуметтік-экологиялық. Экология құқығының кешенді қайнар көздеріне нормативтік актілер жатады, егер құқықтық реттеудің объектісіне бүкіл табиғи ресурстар мен табиғи орта жатса, оған ҚР «Айналадағы қоршаған ортаны қорғау туралы», «Экологиялық сараптама туралы» заңдарды жатқызуға болады. Экология құқықтарының ресурстық қайнар көздеріне нормативтік актілер, егер құқықтық реттеудің объектісіне жеке табиғи ресурстар жататын болса, мұнда Жер кодексі, Су кодексі, Орман кодексі және т.б. жатады. Экология құқықтарының әлеуметтік-экологиялық қайнар көздеріне адамдардың өмір сүруіне қолайлы ортаны қамтамасыз етуге бағытталған факторлар жатады. Оған ҚР «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексі, «Семей ядролық полигонындағы ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» заңдарды жатқызуға болады [3, 1026.].

Экология құқығының әдістері – қоғам мен табиғат арасындағы үйлесімді байланысқа жетуге бағытталған, олар табиғатқа да, қоғамға да қатысты заңдылықтардың құқықтық реттелуінің сақталуына негізделеді. Экология құқығы үш негізде оқытылады: пән ретінде, сала ретінде, ғылым ретінде. Экология құқығы сала ретінде – экологиялық құқықтық сала, пән ретіндегі танудың ғылыми ілімдерінің жүйесін құрайды. Экологиялық құқықты – құқық саласы ретінде тану үшін біз белгілі бір заңдарға жүгінеміз, оның нормаларына түсінік береміз. Экологиялық құқықты оқу пәні ретінде біз, теориялық және тәжірибелік сұрақтарын қамтитын оқыту әдістемесіне және де құқық нормалары мен олардың тәжірибе жүзінде жүзеге асыру қажеттілігін білуге мән береміз. Экологиялық қатынастар дегеніміз – бұл объектісі табиғат пен оның құрамындағы элементтер болып табылатын қатынастарды айтамыз. Экологиялық құқықтың объектілері дегеніміз – айналадағы табиғи ортаны құрайтын, адамның тіршілік қажеттіліктеріне жұмсалатын табиғи ресурстар мен адамдардың экологиялық денсаулығы мен өмірін айтамыз. Экологиялық қатынастар субъектілеріне мыналар жатады: Қазақстан Республикасы, себебі біздің

мемлекетіміз табиғат ресурстарының меншік иесі болып табылады; шетелдік мемлекеттер – Қазақстанның табиғат ресурстарын пайдалану мәселелері бойынша экологиялық қатынастардың субъектілері болып табылады, республикаға табиғи ортаға келтірген залалы үшін жауап береді (шекаралық су объектілері бойынша бірлесіп су пайдалануы және т.б.); заңды тұлғалар; жеке тұлғалар.

Қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты ұтымды пайдалану мына принциптер негізінде жүзеге асырылады:

- адамның өмірі мен денсаулығын қорғаудың басымдығы, халықтың өмірі, еңбегі мен демалысы үшін қолайлы қоршаған ортаны сақтау және қалпына келтіру;

- ҚР нарықтық қатынастар жағдайында тұрақты дамуға көшуі, адамдардың қазіргі және болашақ ұрпақтарының салауатты және қолайлы қоршаған ортаға деген қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында қоршаған ортаның әлеуметтік-экономикалық міндеттері мен проблемаларын теңдестіре отырып шешу;

- экологиялық жағдайы қолайсыз аймақтардағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және бұзылған табиғи экологиялық жүйелерді қалпына келтіру;

- табиғат ресурстарын ұтымды пайдалану және молықтыру;

- биологиялық алуан түрлілікті және экологиялық, ғылыми және мәдени жағынан ерекше маңызы бар қоршаған орта объектілерін сақтауды қамтамасыз ету;

- қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарды мемлекеттік реттеу мен мемлекеттік бақылау, оларды бұзғаны үшін жауапкершіліктің ымырасыздығы;

- қоршаған ортаға нұқсан келтіруге жол бермеу, қоршаған ортаға ықпал ету мүмкіндігін бағалау;

- халықтың, қоғамдық бірлестіктер мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қоршаған ортаны қорғау саласына белсенді түрде және демократиялық жолмен қатысу;

- халықаралық құқық негізінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық принциптерін сақтау негізінде жүзеге асырылады.

Экология құқығының жүйесі әдістемелік жағынан екіге бөлінеді: жалпы бөлім және ерекше бөлім [3,476.].

Экологиялық құқықтың жалпы бөлімінде экологиялық құқықтың мәселелері, табиғи ресурстардың жағдайын көрсететін қоғамдық қатынастар және бүкіл табиғат ресурстарына мемлекеттің меншік құқығы туралы мәселелер қаралады. Ал ерекше бөлімде табиғи ресурстарды қорғау және пайдаланудың мемлекеттік-құқықтық механизмі және табиғат объектілерінің жеке жағдайлары қаралады.

4. Экологиялық құқықты қолдану критерийлері

Қазақстанда экологиялық заңдардың бұзылуы кең тараған. Қоршаған ортаны қорғауға байланысты мемлекет белгілеген ережелерді бұзу заң бойынша жауапкершілікке соқтырады. Өкінішке орай, елімізде экологиялық заңдарды бұзатын жағдайлар жиі кездеседі. Экологиялық құқық бұзушылық табиғи ортаны қорғау туралы заңдарды бұзушыларға, табиғи ортаға, адам денсаулығына зиян тигізушілерге, сондай-ақ осы тектес қауіп-қатер туғызушыларға қарсы қолданылатын заңды іс-әрекет. Экологиялық құқық бұзушылық – жеке және заңды тұлғалардың (мекеме, ұйым), мемлекеттің экологиялық құқықтары мен заңды мүдделеріне қол сұғатын, сонымен бірге қоршаған табиғи ортаға зиян келтірудің нақты қауіпін тудыратын кінәлі, құқыққа қайшы келетін әрекет немесе әрекетсіздік түріндегі іс-қимыл. Экологиялық құқық бұзушылық белгілерін қарастырайық:

- құқық бұзушылық кінәсінің болуы. Кінә – ол құқық бұзушының жасаған құқыққа қарсы әрекетіне психикалық қатынасы, ол қасақана не абайсызда болуы мүмкін. Мысалы, заңсыз аңға шығу, ормандағы ағаштарды заңсыз кесу тек қасақана болады, ал судың, жердің, ауаның ластануы абайсызда болуы мүмкін.

- құқық бұзушының құқыққа қарсы мінез-құлқы. Бұл экологиялық нормалардың және басқа да заңдардың бұзылуын білдіреді.

- экологиялық құқық бұзушылықтың қоғамға қауіптілігі қоршаған табиғи ортаға, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің экологиялық құқықтары мен заңды мүдделеріне келтіретін нақты зиянның болуы немесе келтіру қауіпінің болуын қарастырады.

- құқыққа қарсы әрекет пен келтірілген зиян арасындағы себепті байланыстың болуы.

- құқық бұзушыға заңды жауаптылық шараларын қолдану, яғни жазалану белгілері қолданылады.

Экологиялық құқық бұзушылық жасалған уақытта, әдетте, қоршаған ортаға, адамдардың өмірі мен денсаулығына, экономика мүдделеріне көп аспектілі зиян келтіріледі. Экологиялық зиянның болуы экологиялық құқық бұзушылықтың болуына парапар келеді. Бұл зиян бірден байқалмай, ұзақ уақытқа созылуымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, қоршаған ортаға келтірілген зиянның орнын толтыру мүмкін емес.

Экологиялық құқық бұзушылық жасағаны үшін жауаптылық 16 жастан басталады. Кейбір кезде, мысалы, мемлекет қорғауындағы табиғи кешендер немесе объектілерді қасақана жойғаны немесе бүлдіргені үшін 14 жастан басталады [4,886.]. Экологиялық құқық бұзушылық әр түрлі болады. Олар келтірілген зиянның сипатына қарай мынадай түрлерге бөлінеді:

- қоршаған табиғи ортаны және жекелеген табиғи объектілерді (орман, су, жер қойнауы және т.б.) ластау;

- табиғи объектілерін бүлдіру, бұзу, жою (жерді бүлдіру, Қызыл Кітапқа енгізілген жануарларды жою, орманды ағын сулармен құрту және т.б.);

- табиғи қорлардың азып-тозуы;

- табиғи ресурстарды тиімсіз (мақсатсыз) пайдалану (мысалы, суды ысырапсыз пайдалану және т.б.).

Экологиялық құқық бұзушылық жасағаны үшін оның артынан әкімшілік, қылмыстық, азаматтық, тәртіптік және материалдық жауаптылыққа тартады. Әкімшілік жауаптылықтың басталуына әкелетін экологиялық құқық бұзушылықтың тізімі ҚР «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексінде белгіленген. Оған мыналар жатады: табиғи ресурстардың, қоршаған ортаның ластануы, азаюы; табиғи ресурстардың бүлінуі, жойылуы; кәсіпорын, құрылыс ғимараттарын және басқа да объектілерді жоспарлау, орналастыру, салу, қайта өңдеу және пайдалануға дайындау, пайдалану кезінде экологиялық талаптарды бұзу. Қоршаған табиғи ортаға келтірілген зиян үшін жауаптылықтың ең қатаң түрі қылмыстық жауаптылыққа тарту болып табылады. Экологиялық қылмыстардың барлық түрі ҚР Қылмыстық кодексінде көрсетілген. Олар мыналар: атмосфераны ластау, теңіз айлағын ластау, жерді бүлдіру, заңсыз аң аулау, атом энергетика объектілерінде қауіпсіздік ережелерін бұзу, экоцид (экоцид – өсімдік немесе жануарлар

әлемін жаппай қыру, атмосфера, жер және су ресурстарын уландыру, сонымен қатар экологиялық апаттарды тудыратын немесе себепші болатын әрекеттерді жасау) және т.б. қылмыстар.

Қорытынды

Қорыта келгенде, экологиялық мәселелерді бірігіп шешу қажет. Табиғаттың ластануы, бүлінуі аясындағы өзекті мәселелерді тек мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар бірлесе отырып ғана шеше алады. Жылдан сайын экологиялық қылмыстар мен өзге де құқық бұзушылықтар саны өсуде. Олардың қоғамдық қауіпсіздік жағдайына ықпалы да жоғарылап бара жатыр. Экология саласындағы қылмыстар елдің экономикасына ғана зиян келтіріп қоймайды, сондай-ақ адам тіршілігіне де әсер етеді. Қоршаған табиғи ортаның сапасын жақсарту, қорғау, сауықтыру және экологиялық зиянды салдардың алдын алу – әрбір адамның қолында. «Жер қойнауының байлығы – барша келер ұрпақтың игілігі. Бәріміз мұндай байлық қолымызда болмағандағыдай өмір сүріп, жұмыс істеуге тиіспіз» – деп Елбасымыз атап өткендей, еліміздің қолда бар байлығын сақтау, оны тиімді пайдаланып, экологиялық құқықты білу арқылы жарқын болашақта өмір сүру – өзіміздің қолымызда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // 30 тамыз, 1995.
2. Боголюбов С.А. Экологическое право. //Москва: «Высшее образование», 2006.
3. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право. Учебное пособие // Алматы, 2004.
4. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. // Караганда, 2002.

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

УДК: 347.9.2
МРНТИ: 3.34.347

Н.М.Толубекова¹

*¹Евразиялық технологиялық университетінің магистранты
мамандығы «Құқықтану»*

Ғылыми жетекші: Байгелова Н.Е.²

²з.ғ.к., қауымд.профессор

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ОНЫҢ СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

Аңдатпа

Азаматтық процестегі құқық қатынастар ол азаматтық процесінің құқық нормаларымен реттелген, қоғамдық қатынастар болып табылады. Аталған қатынастар азаматтық істерді қарау мен шешу барысында туындайды. Сонымен қатар қатынастардың қатысушылары процессуалдық құқықтарға ие болып, процессуалдық міндеттерді атқарады. Мақаладағы азаматтық процесстің әрқайсысы белгілі бір азаматтық іс жүргізу құқығының нормасының негізінде пайда болатын және бір бірін ауыстырып отыратын жай қатынастардың күрделі жүйесі болып табылатындығы көрсетілген. Сот пен процесс қатысушысы арасында бірнеше процессуалдық қатынастар туындауы мүмкін. Салыстырмалы түрде дербес көптеген құқықтық қатынастар, жиынтығында азаматтық процесті құрайды.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, құқықтық қатынастар, құқық нормалары, қоғамдық қатынастар, қатысушылар, азаматтық істерді қарау, азаматтық істі шешу, процессуалдық құқық, процессуалдық міндет, сот.

Н.М.Толубекова¹

*¹магистрант Евразийского технологического университета
Специальность: юриспруденция, г. Алматы, Казахстан*

Научный руководитель: Н.Е. Байгелова²

²к.ю.н., асс.профессор, г. Алматы, Казахстан

**ПРАВОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ И ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ
ИХ СУБЪЕКТОВ**

Аннотация

Гражданские процессуальные правоотношения, урегулированные нормами права, являются общественными отношениями. Указанные отношения возникают в ходе рассмотрения и решения гражданских дел. Участники этих отношений имеют процессуальные права и процессуальные обязанности. Между судом и участниками процесса могут возникнуть несколько процессуальных отношений. Множество относительно самостоятельных правовых отношений составляют в совокупности гражданский процесс.

Ключевые слова: гражданский процесс, правоотношения, нормы права, общественные отношения, участники, рассмотрения гражданских дел, решения гражданского дела, процессуальные права, процессуальные обязанности, суд.

N.M.Toleubekova¹

*¹master degree's student of the Euroasian technological university
Specialty: law, Almaty, Kazakhstan*

Research supervisor: N. E. Baygelova²

²Candidate of law, the associated professor, Almaty, Kazakhstan

LEGAL RELATIONS IN CIVIL PROCESS AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS

Abstract

Civil procedural legal relations regulated by the norms of law are social relations. These relations arise during the consideration and resolution of civil cases. Participants in these relations have procedural laws and procedural duties. The data in the article is based on the norms of civil procedural law and civil process, each of which is a system of relations arising in complex ones that simply change each other. Several procedural relations may arise between the court and the participants in the process. Set of relatively independent legal relations, constitute in the aggregate civil process.

Keywords: civil procedure, legal relations, norms of law, public relations, participants, consideration of civil cases, decisions of civil cases, procedural laws, procedural duties, court.

Кіріспе

Өзектілігі: Қазақстандағы заң білімі мен құқықтану, оның ішінде азаматтық процесс құқығы ерекше тарихи сипатқа ие десек қателеспейміз. Өйткені, Қазақстан ұзақ жылдар бойы өзге мемлекеттің құрамына еніп, яғни оның құрамдас бөлігі болып саналған. Соның салдарынан заң білімі мен құқықтануы өз тізгініне өзі ие бола алмағаны да түсінікті. Ұлттық юриспруденцияға ең алдымен бөгде елдің ғылымы дәрежесіне көтерілу міндеті тұрды. Міне, сондықтан да ұлттық азаматтық іс жүргізу құқықтың ғылыми тұрғыдан дамуы орыс азаматтық құқығының тағдырымен тығыз байланысып жатыр. «Тіліне жүгінсек, орыс цивилистикасы өзінің ықшамдылығымен, кереметтей қарапайымдылығымен азаматтық іс жүргізу құқығының теориясын сомдап береді. Дәл қазір де ол ұлттық цивилистиканы азаматтық іс жүргізу құқығының билік шынына көтеруде оң әсерін тигізуде. Егеменді Қазақстанға бүгінгі талапқа толық жауап беретіндей азаматтық құқық ғылымын қалыптастыру өзекті мәселе болып отыр.

Мақсаты және міндеті: Қазіргі кезде көп жағдайда тараптар жөнінде әртүрлі пікірлер айтылып жатады. Сондықтан, осы мақаланың мақсаты және міндеті болып азаматтық процестегі тараптар дегеніміз кім, олардың қандай құқықтары мен міндеттері бар деген мәселенің мәнін ашып, талқылау болып табылады. Азаматтық процестегі тараптарға және үшінші тұлғаларға қатысы бар мәселелерді жан жақты қарастырып, талқылау. Себебі, тараптарға қатысты зерттелмеген мәселелер әлі де көп. Яғни, біз тараптардың түсінігіне, олардың процессуалдық құқықтары мен міндеттеріне байланысты сұрақтарға жауап беруге тырысамыз.

Зерттеу әдістемесі: Мақаланы зерттеу барысында азаматтық процестегі сот пен процеске қатысушы тараптардың мәртебесін құқықтық тұрғыдан талдау, салыстыру, анализ жасау.

Негізгі бөлім

Азаматтық процестегі құқықтық қатынастарының жалпы түсінігі

Жалпы, құқық қатынастары дегеніміз құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастар болып табылады. Құқықтық қатынас - бұл қатысушылары субъективтік құқықтар мен

заңды міндеттерді иемденетін қоғамдық қатынас болып табылады.

Азаматтық процестегі құқық қатынастары – азаматтық іс жүргізу құқық нормаларымен реттелген, қоғамдық қатынастар. Аталған қатынастар азаматтық істерді қарау мен шешу барысында туындайды. Осы қатынастардың қатысушылары процессуалдық құқықтарға ие болып, процессуалдық міндеттерді атқарады [1, 103б].

Ресейдің революцияға дейінгі ғылыми әдебиеттерінде азаматтық процесс юридикалық қатынас ретінде қарастырылған. Мұндай пікірді алғаш рет профессор О.Бюлов айтқан болатын. Ол талап өндірісінде екі заңды қатынас жүзеге асырылады деп есептеген:

- 1) Талапкер мен сот арасында;
- 2) Сот пен жауапкер арасында;

Ал, тараптар өзара құқықтық қатынасқа түспейді. Себебі, бір жақтың процессуалдық құқықтарына, екінші жақтың процессуалдық міндеттері сәйкес келмейді. Яғни, тараптар бір біріне қатысты процессуалдық құқықтар мен міндеттерге ие болмайды.

О.Бюловтың бұл пікірін оның замандастары толығымен дерлік қолдаған. Бірақ, сол жылдардың ғылыми әдебиеттерінде заңды қатынасқа (азаматтық процеске) деген басқа үш көзқарас болды:

- 1) Кейбір ғалымдар тараптардың өзара құқықтары мен міндеттері жоқ екендігімен келісіп, сот тек қана міндеттер атқарып қана қоймай, сонымен қатар құқықтарға да ие болады деп есептеген.

- 2) Басқа ғалымдар, соттың жеке мүддесі болмағандықтан, ол процессуалдық қатынастың қатысушысы бола алмайды. Сот мемлекеттік билік органы болғандықтан, ол тараптардан жоғары тұрады деген тұжырым айтқан.

- 3) Ал, үшінші топ процестің барлық үш субъектісі өзара процессуалдық құқықтар мен міндеттермен байланысты болады деген пікірді ұстанған.

Шынында да, процессуалдық құқықтық қатынас сот пен процеске қатысушы тұлғаның арасында пайда болады деген пікірге қосылуға болады. Себебі, процестің басқа қатысушылары, яғни тараптар, үшінші тұлғалар, прокурор, маман, куә және т.б. өзара құқықтар мен міндеттерге ие бола алмайды. Өзара құқықтар мен міндеттерге тек сот пен процеске қатысушы тұлға ие бола

алады. Азаматтық процессуалдық құқық қатынастары жоғарыда аталған субъектілердің жүріс-тұрысын бекітеді.

Азаматтық процестегі құқық қатынастарының қатысушылары және олардың жіктелуі

Азаматтық процестегі құқық қатынас субъектілері азаматтық процеске қатысатын кез-келген тұлғалар. Азаматтық іс жүргізу нормалары арқылы құқықтар алған тұлғалар азаматтық іс жүргізу құқық қатынас субъектісіне жатады.

Субъектілерді үш түрге бөлеміз:

Сот;

Іске қатысты тұлғалар;

Процеске көмектесуші тұлғалар.

Сот құзыретін құрайтын міндеттері мен құқықтары іс жүргізу құқық қатынастың субъектісі деп сипатталады. Сотқа құқық қабілеттілік деген құқық категориясы тән емес. өйткені, сот мемлекеттік билік органы болғандықтан құқықтық жағдайлар құқықтық қабілеттілікпен сипаттала алмайды. Субъективтік құқық - бұл басқа тұлғаға міндеттелген заңмен қамтамасыз етілген құқықтық қатынастың әрекет шамасы.

Сот – сот әділдігін жүзеге асыратын мемлекеттік орган болып табылады. Ол іс жүргізу құқықтық қызметті де орындайды және сот әділдігін жүзеге асыру барысында ол бір ауқытта мемлекеттік және іс жүргізу қатынасында болады.

Сондықтанда ол мемлекет алдында және өзінен жоғары тұрған соттар алдында, іс жүргізу қатынасына түсетін қатысушылар алдында жауапты болады. Сот өз міндеттерін дұрыс жүзеге асырып, талап мүддесін қамтамасыз ету үшін іс жүргізу шаралары қолданылуы мүмкін. Олар - сот әрекетіне, сот шешіміне келіспеушілік, шағымдану және тағы басқалар.

Сот іс жүргізу қатынас субъектісі сот іс жүргізу қатынасында басқару жағдайы бойынша сипатталады. Сот әділдігін жүзеге асыру - бұл соттың құқығы болуымен шектелмей міндеті де болып табылады.

Бұл міндетті жүзеге асыру үшін сот билік құзыретіне ие болу тиіс.

Н.А. Чечин соттың басқару ролін былай қарастырады:

1. сот процес жүрісін басқарады;

2. сот биліктік күші бар қаулылар шығарады;

3. сот процеске қатысушы барлық тұлғаларға санкция қолдана алады;

4. соттың құқықтары мен міндеттері іс жүргізу қатынасқа түсетін барлық субъектілердің құқықтарымен міндеттеріне сәйкес келеді;

5. соттың міндеттері іске қатысушы тұлғалардың құқық күшіне сәйкес деп айтып кеттік, оның міндеттері мемлекеттік құқықтық

пәрменге сәйкес келеді және ол соттың мемлекеттік - құқықтық қызметін көрсетеді;

6. іс жүргізушілік қатынастың субъектісі ретінде соттың құқықтары мен міндеттерінің көлемі барлық іс жүргізушілік қатынастарға қатысатын кез-келген субъектінің құқықтары мен міндеттерінің көлемінен асып кетеді. [2, 24 б]

Сондай - ақ Азаматтық процесс кодексінің 55, 56 – баптарында көзделген талаптар бойынша процеске қатысатын жекелеген азаматтар, сот ерекше іс жүргізу тәртібін негіздейтін мәлімдеушілер мен мүдделі адамдар, мемлекетті мекемелер мен ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер, куәлер, маман - сарапшылар, аудармашылар және тағы басқалар субъект болып келеді.

Азаматтық іс жүргізушілік құқықтық қатынасқа түсетін субъектілердің құқық жағдайлары әр түрлі. Бұл - олардың әр қайсысындағы іс жүргізушілік қызмет функциясының бірдей болмауы себебінен болып, азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарына және олардың субъектілеріне өзіндік әсерін тигізіп жататын жағдайларда бар.

Азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынаста сот өндірісін жүзеге асыру соттан басқа барлық субъектілер екі топқа бөлінеді.

Бірінші топқа талап өндірісіндегі талапкер мен жауапкер, әкімшілік-құқықтық қатынастан туындайтын істердегі тараптар, ерекше өндірістегі талап беруші, үшінші жақтар, басталып кеткен немесе жаңадан қозғалған азаматтық істегі прокурор, топтардың өкілдері, ерекше өндірістегі мүдделі тұлға, мемлекеттік орган, өзінің құзыреті мәселесі бойынша қатысатын қоғамдық бірлестіктер жатады.

Екінші топқа куә, маман-сарапшы, аудармашы, қоғамдық ұйымдардың өкілдері кіреді.

Бұл азаматтық іс жүргізудегі құқықтық қатынас субъектілер тобының екіге бөлінуі, олардың жеке сипаты мен жағдайына және процеске қатысу мақсаттарына қатысты. [3, 46 б]

Тараптардың құқықтары мен міндеттері

Азаматтық іс бойынша сот процесінде сот пен тарап арасында іс жүргізу құқықтық қатынас орнайды. Сот пен процеске қатысушылардың іс жүргізу қызметі процессуалдық әрекеттердің жиынтығынан тұрады. Ал, тараптардың процессуалдық әрекеттері олардың азаматтық іс жүргізуге қатысушылар ретінде пайдаланатын құқықтары мен міндеттерімен анықталады. Азаматтық іс жүргізу заңнамасы тараптарды азаматтық іс жүргізуде процессуалдық құқықтардың кең ауқымымен қамтамасыз етіп оларға белгілі бір процессуалдық міндеттерді жүктейді.. Тараптар тең іс жүргізу құқықтарды пайдаланады. Ол азаматтық процессуалдық тең құндылықтан туындап отыр. Екі жақтың мүддесі де тең қарастырылуы тиіс, ондай болмаған жағдайда сот шешімі заңсыз болып табылады.

Мұның бәрі біздің Конституциямыздан бастау алады.

Тараптардың процессуалдық құқықтарын жалпы азаматтық іс жүргізудің диспозитивтілігі мен тараптардың айтысуы мен тең құқықтылығы принциптеріне негіздей отырып қарастырған жөн болар.

Тараптардың азаматтық процестегі құқықтары мен міндеттері бірдей болады. Тараптардың іс жүргізушілік тең құқықтарды пайдалану көлемі іске қатысушы басқа тұлғалардың құқықтары мен міндеттеріне сәйкес келеді. Тараптардың нақты тең құқықтары мен міндеттері болып, екі тараптың (талапкер және жауапкер) жеке өздері немесе өздерінің өкілдері арқылы сот отырысында өздірінің ұстанымдарына орын алатын құқықтарын сақтауға тең көлемде құқықтарға ие.

Талапкердің талап ұсыну құқығына жауапкердің өз құқығын қорғау мақсатымен талапкерге қарсылық білдіру немесе қарсы талап ұсыну құқығы сәйкес келеді.

Азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарының ерекше белгісі ретінде, тараптардың әр іс жүргізу құқығына соттың осы құқықты сақтау міндеті сәйкес келуі. Ал, соттың құқығына тараптың процессуалдық міндеті сәйкес келеді. Сондай ақ тарап өзінің міндеттерін орындау үшін белгілі бір әрекеттерді жасауы тиіс.

Сот толық көлемде тараптарға олардың құқықтарын, заңды мүдделерін мен міндеттерін іске асыруға және оларды орындауға жәрдем беруге, тараптарға процессуалдық іс әрекеттерді жасауының немесе жасалмауының салдарын түсіндіруге міндетті және мұндай міндетті атқармауы азаматтық іс жүргізушілік нормаларының ережелерін бұзуға әкеліп соқтырады. Егер азаматтық іс жүргізу заңнамасының ережелерін бұзуға әкеліп соқса, онда құқықтық жауаптылық туындайды.

Сонымен қатар, тараптар іске қатысушы барлық тұлғалар үшін беліленген құқықтар мен міндеттерді иеленеді. Олар Азаматтық Іс Жүргізу Кодексінің 47-бабында белгіленген. Тараптардың процессуалдық құқықтары әр түрлі. Тараптардың құқықтары жалпы және арнайы деп екі топқа бөлуге болады. Тараптардың жалпы процессуалдық құқықтары бұл - тараппен қоса іске қатысушы барлық тұлғаларға тән құқықтар. [4,126].

Бұл құқықтар жоғарыда атап кеткендей, Азаматтық Процесс Кодексінің 47-бабында көрініс тапқан. Тараптардың ең алдымен мынадай құқықтарын атауға болады:

- іс материалдарымен танысуға;
- іс материалдарынан үзінділер жазып алуға;
- іс материалдарынан көшірмелер түсіріп лауға;
- қарсылықтарын білдіруге;
- дәлелдеме табыс етуге;
- дәлелдемелерді зерттеуге қатысу

- іске қатысушы басқа адамдарға, куәлерге, сарапшылар мен мамандарға сұрақтар қоюға;

- өтінім жасауға;

- қосымша дәлелдеме талап ету туралы өтініш жасауға;

- сотқа ауызша және жазбаша түсініктемелер беруге;

- сот процесі барысында туындайтын барлық мәселелер бойынша өз дәлелдерін келтіруге;

- сот жарыссөздеріне қатысуға;

- сот отырысының хаттамасымен танысуға және оған жазбаша ескертулер беруге;

- соттың шешімі мен ұйғарымына шағымдануға және азаматтық сот ісін жүргізу туралы заңдарда берілген басқа да іс жүргізу құқықтарын пайдалануға құқықтары бар.

Осы нормадан тараптар алдымен іске тікелей қатысу құқығына ие, олар іс бойынша барлық сот отырысына қатысуға, процессуалдық әрекеттерді жасауға қатысуға, іс материалдарымен танысуға, олардан үзінділер жазып алуға және көшірмелер түсіріп алуға құқылы, алдын-ала бейтарап сот мүшелерін сынау құқығына ие және оларға қарсылық білдіруге құқылы екендігі көрінеді.

Тараптардың арнайы процессуалдық құқықтары - бұл тек тараптарға берілген құқық. Сонымен талапкер талабынан бас тартуы, ал жауапкер оны тануы мүмкін. Тараптар даулы материалды құқықтық қатынастың болжамды қатысушылары болғандықтан, олар тек өздеріне тән ерекше процессуалдық құқықтарды иеленеді[5].

Қорытынды:

Мақала бойынша зерттеу жүргізу нәтижесінде келесі қорытындылар жасалды. Сот пен тараптар арасында пайда болатын құқықтық қатынастар негізгі азаматтық процестік қатынастары болып табылады.

Тараптар процеске қатысушы тұлғалардың қатарына жатады. Азаматтық процестегі тараптар - бұл субъективті құқық немесе заңмен қорғалатын мүдде туралы дауды сот қарауы мен шешуге міндетті іске қатысушы тұлғалар. Даулы құқықтық қатынас субъектілерінің санына қарамастан, тараптар әр қашанда екеу болады.

Азаматтық істі қозғау кезінде талапкер қорғау сұрап отырған субъективтік құқық нақты оған тиесілі екендігін және ол шын мәнінде бұзылды деп, сондай ақ талапкер жауапкер ретінде тартуды сұраған тұлға осы талап бойынша жауап беру тиіс деп нақты айтуға болмайды. Нақты мән жайларды сот істі қарау мен шешу барысында анықтайды. Сондықтан тараптар материалдық құқық қатынастарының нақты немесе болжамды субъектілері болып табылады[6]. Тараптар ретінде жауапкер мен талапкер танылады.

Талапкер – өзмүддесін қорғап немесе талап қойылған мүдделерді көздеп талап қоюшы азамат немесе заңды тұлға.

Жауапкер – өздеріне қуыным талабы қойылған азаматтар мен заңды тұлғалар болып табылады.

Азаматтық процестегі тараптардың өзіне тән белгілерін ажыратуға болады. Ол белгілерге мыналарды жатқызамыз:

- 1) Істің шешілуіне мүдделі болуы;
- 2) Процеске өз атынан және өзінің мүдделерін қорғау үшін қатысады;

3) Нұсқаушы әрекетерді жүзеге асыру құқығына ие болады;

4) Заңмен белгіленген процессуалдық құқықтар мен міндеттерге ие болады. Жауапкер мен талапкердің мүдделері әр қашан қарама қайшы сипатта болады. Сондай ақ, сот шешімі ең алдымен тараптар үшін маңызды болады. Сонымен қатар, тараптарға іс бойынша сот шығындары жүктеледі. Тараптар азаматтық іс жүргізуде процессуалдық құқықтарға ғана емес, сонымен қатар жалпы және арнайыға бөлінетін процессуалдық міндеттерге ие болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Гражданское процессуальное право РК, Баймолдина З.Х., Особенная часть. Учебник.- Алматы: КазГЮА, 2001г.*
2. *Мельников А.А. Субъективные процессуальные права сторон в гражданском процессе // Советское государство и право. - 1972. №21.*
3. *Пушкар Е.Г. Право на обращение в суд за судебной защитой: дис. ... докт. юрид. наук. - Львов, 1983.*
4. *Треушников М.К. Гражданский процесс. - М, 2000.*
5. *Қазақстан Республикасының «Азаматтық Процесс кодексі», 31 қазан, 2015ж.*
6. <http://adilet.zan.kz/>

УДК: 347.965 (574)

МРНТИ: 10.31.51

Е.Р.Хайроллин¹

¹6М030100-құқықтану І-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Е.А.Бурибаев²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, з.ғ.д., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: yermek-a@mail.ru*

АЗАМАТТЫҚ ІС БОЙЫНША ТАТУЛАСУ РӘСІМДЕРІН ЖАСАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Тиісті мақалада азаматтық сот ісін жүргізуге татуласу келісімнің рөлі, маңызы және өзекті мәселелері қаралады. Мақала авторы азаматтық істе татуласу келісімге келудің бағыттарын жақсартып, көтеру мақсатында бірнеше нақты шараларды жүзеге асыруды ұсынады.

Түйін сөздер: азаматтық іс жүргізу, татуласу келісім, сот, тараптар, талапкер, жауапкер.

Е.Р.Хайроллин¹

¹магистрант І-го курса, по специальности

6М030100-Юриспруденция, г. Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Е.А.Бурибаев²

*²д.ю.н., профессор кафедры государственных и гражданских правовых дисциплин КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: yermek-a@mail.ru*

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕДУРЫ СОСТАВЛЕНИЯ МИРОВОГО СОГЛАШЕНИЯ ПО ГРАЖДАНСКОМУ ДЕЛУ

Аннотация

В данной статье рассматриваются роль, значения актуальные проблемы мирового соглашения в гражданском судопроизводстве. Автором статьи предложены конкретные меры, направленные на повышение её роли и значения.

Ключевые слова: гражданский процесс, мировое соглашение, суд, стороны, истец, ответчик.

E.R.Hairullin¹

¹ master degree's student of 1st course specialty 6M030100-Law, Almaty, Kazakhstan

Research supervisor: E.I. Buribaev²

² doctor of law, professor of department in the state and civil legal disciplines

KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: yermek-a@mail.ru

LEGAL PROBLEMS OF THE PROCEDURE OF DRAWING UP A SETTLEMENT AGREEMENT IN A CIVIL CASE

Abstract

This article discusses the role, importance and current problems of the settlement agreement in civil proceedings. The author of the article proposed specific measures aimed at enhancing its role and values.

Keywords: civil litigation, settlement agreement, court, parties, plaintiff, defendant.

Kіріспе

Татуласу келісімі бұл диспозитивтік қағиданың іскеасуының бір көрінісі болып табылады. Диспозитивтік қағиданың мәнін, мазмұнын және толығымен сот өндірісінде қандай әрекет ететінін анықтау үшін біз бірнеше авторлардың ойларын қарап талдау жүргізбекпіз. Азаматтық процестік құқық саласында диспозитивтік қағидаға зерттеу жүргізген авторлар көбіне кеңестік дәуір кезеңіндегі ресейлік заңгерлер. Олардың ішінде И.А. Евтодьева диспозитивтік қағиданы сипаттай отырып, көпшілік процессуалистердің қуаттап отырған пікіріне сүйенеді, нақтылап айтқанда оның пікірі бойынша қағиданың мәні іске қатысушы тұлғалардың материалдық және процессуалдық құқықтарын пайдалану мүмкіндігінен тұрады [1, 119 б].

Диспозитивтік қағиданың мәні мен оның азаматтық процестің қозғаушы бастамасы ретінде функционалдық қызметімен ара қатысы туралы сұрағы бойынша әдебиетте айтылған пікірлерді талдай отырып, И.А. Евтодьева іске қатысушы тұлғаларға бір сатыдан, екінші сатыға жай өту ретінде процестің қозғалысы емес, олардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерінің жүзеге асырылуы тәуелді болатын процестің қозғалысы маңызды екеніне ерекше көңіл аударады. Сондықтан диспозитивтік қағиданың мәні материалдық және процессуалдық құқықтарын бірге пайдалану емес, ол процестің қозғаушысы болып табылады деп қарастырсақ, онда бұл қағиданың мәнін оның функционалдық рөліне ауыстырып алу деген сөз.

Негізгі бөлім

Процеске қатысушы тұлғалардың іс жүргізу әрекеттері соттың көмегімен және бақылауымен жүзеге асырылады. Сонымен бірге И.А.Евтодьева әдебиеттерде диспозитивтік қағиданың мазмұнынан соттың белсенділігін алып тастау туралы айтылған болжамдармен өзінің келіспеушілігін көрсетіп негіздейді. Оның пікірінше, процеске қатысушы тұлғалардың іс жүргізу әрекеттеріне мұқиятты бақылау жүргізу

қажеттілігі ата заңның ережелерінен шығады, яғни адам және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс.

Сонымен автор И.А. Евтодьева процесте мүдделі тұлғалардың ықыласы мен соттық бақылаушы қызметінің өзара әрекет етуі диспозитивтік қағидаға сапалы анықтықты, жұмыс істеудің белгілі шектерін көрсетіп береді және нақты құқықтық салаға тән құқықтық реттеу әдісінің белгілерін айқындап көрсетеді [1, 125 б].

Келесі процессуалист А.Ф. Клейнман диспозитивтік қағидаға төмендегі анықтаманы береді [2, 15 б].

Диспозитивтік қағида - бұл тараптардың өз құқықтарымен іс жүргізу құқығын прокурордың процесте қатысу және талап қою құқығымен үйлестіру, сонымен бірге соттың, қоғамдық ұйымдардың ынтасы мен белсенділігін және процесте соттың тараптардың іс жүргізу әрекеттеріне бақылау жүргізу құқығымен үйлестіруді білдіреді. Келтірілген анықтамада, диспозитивтік қағида - материалды /жеке/ мүдделі тұлғаның құқығымен бірге, соттың да, прокурордың да, процеске қоғамдық мүддесі бар тұлғалардың да құқығын біріктіреді

Ал В.М. Семенов өз еңбегінде бұл қағидаға өзінің анықтамасын ұсынады, яғни диспозитивтік қағида - азаматтық процестің бүкіл құрылымымен қамтамасыз етілген іске қатысушы тұлғалардың өз материалдық құқықтары мен процессуалдық құқықтарымен іс жүргізу бостандығы және мемлекеттің іске қатысушы тұлғалардың мүддесіне, заңға сәйкес тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін сотпен қорғау мақсатында азаматтық сот өндірісінің қозғалысына белсенді әсер ету мүмкіндігі [3, 58 б]. Азаматтық процессуалдық құқықтың сапалы ерекшелігі ретінде диспозитивтік қағида оның маңызды жағын қамтып көрсетеді, ал маңызды жағы бұл мынада: азаматтық сот

өндірісі соттың билік әрекеттерін және тараптардың іс жүргізу әрекеттерін үйлестірілу салдарынан пайда болады және дамиды. Әрине, тараптар процессуалдық әрекеттердің барлығын жасамаулары да болады, бірақ әр сот ісінде процессуалдық әрекеттердің көбін, олардың ішінде татуласу келісімін сот міндетті түрде іске қатысушы, тұлғалардың іс жүргізу әрекеттерімен байланыстыра отырып бекітеді. Нақты диспозитивтік қағиданың маңызды ерекшелігі белгілі шамада іске қатысушы, тұлғалардың процессуалдық құқықтарымен әрекеттерінің шектерін анықтайды. Азаматтық құқықтың диспозитивтік сипатының тура нәтижесі және азаматтық процессуалдық құқықтың диспозитивтік қағидасының мәнді элементімен іске қатысушы, тұлғалардың процесте өз материалдық құқықтарымен, процессуалдық құқықтарымен, олардың ішінде татуласу келісімін жасау, талапты тану, талаптан бас тарту жолымен процессуалдық құқығы болып табылады.

Нақты айтқанда, татуласу келісімі - бұл тараптардың өзара тиімді жағдайларда белгілі сот дауын қысқарту туралы келісілген ерік білдіруі болып табылады. Татуласу келісімі осы белгісімен басқа биліктік актілерден өзгеше, өйткені татуласу келісімін жасау кезінде бір жақ емес, екі жақ та іс бойынша ендірісті қысқартуға келісім білдіреді. Мұндай келісім тараптардың өзара ымыраға келуі, тек процессуалдық құқығында ғана емес, сонымен бірге материалдық субъективтік құқығында да тараптардың өзара келісуіне негізделген. Татуласу келісімінің шарттары әрқашан сот қорғауына деген процессуалдық құқығымен бірге процессуалдық әрекеттерді өзіне қосады. Сонымен бірге, татуласу келісімі сотта жасалғандықтан, ол соттан тыс жасалған татуласу келісімдерінен ерекшеленеді, өйткені соңғысы материалдық субъективтік құқыққа ғана қатысты, сондықтан татуласу келісімі тек азаматтық құқықтың институты.

Жоғарыда айтылған тараптардың және іске қатысушы, тұлғалардың процессуалдық әрекеттерін қабылдау сотқа байланысты болғандықтан, сот процессуалды белсенділік қағидасымен ол жасалған әрекеттердің еркін ерік білдіру нәтижесі болып табылатынын және басқа іске қатысатын, сонымен бірге қатыспайтын тұлғалардың заңды мүдделері мен құқықтарын бұзбайтындығын, яғни олардың заңдылығын тексереді. В.М. Семеновтың еңбегінде көрсетілген пікірлерді талдап қарағанда, оның азаматтық процессуалдық құқықтың диспозитивтік қағидасының қоғамдық құндылығын айқындай бастағанын көруге болады, сонымен бірге ол басқа авторлар сияқты соттың белсенділігін диспозитивтік қағидаға қоспай, оны жеке қағида ретінде қарастырып отыр [3, 83 б].

Диспозитивтік қағиданың мәнін анықтау үшін, оның процессуалдық қызметінің басқа қағидалардан ажырататын белгілері мен максаттарына тоқталуымыз қажет. Қазіргі кездегі диспозитивтік қағидаға берілген анықтамалар ол қағиданың негізгі белгілеріне және максаттарына қажетті мөлшерде көңіл аудармайды, тек бұл қағидаға тән ерекшеліктерді табумен шектеледі, бірақ олар қағиданың мәні болып табылмайды.

Сондықтан диспозитивтік қағиданың мәні азаматтық процестің қозғалысының тек материалды /жеке/ мүдделі тұлғалардың еркіне, яғни материалдық құқықтың болжамды субъектілеріне байланысты болады. Сонымен субъектінің мүддесіне негізделген, құқықтық субъектінің ынтасы азаматтық процестің қозғалысын анықтайды.

Диспозитивтік қағида азаматтық процестің қозғалысының бастамасын анықтайды. Ол процессуалдық құқық қатынастарында процессуалдық құқықтар мен міндеттерде көрінетін процессуалдық қағида. Сондықтан ол азаматтық процессуалдық құқықтың шегінен таратылмайды. Азаматтық процессуалдық құқық тараптарға бүкіл процестің бойында өздерінің материалдық және процессуалдық құқықтарын пайдалануға мүмкіндік береді. Оның ішінде, татуласу келісімін жасау тараптардың өздерінің материалдық құқықтарынан бас тартудың нәтижесі де бола алады. Бірақ материалдық құқықты пайдаланбау азаматтық процессуалдық құқықтың диспозитивтік қағидасынан шықпайды, ол материалдық құқықтың қасиетінің білінуі. Бұл әрекеттер процестің бойында жасалғанымен, оларға процессуалдық әрекеттердің сипатын бермейді, өйткені олар процессуалдық құқықтың емес, материалдық құқықтың заңды фактілері.

Сондықтан азаматтық процессуалдық құқықтың диспозитивтік қағидасының мазмұнына материалдық құқықтармен жүзеге асыруды кіргізуге болмайды, өйткені материалдық құқықтармен жүзеге асыру процессуалдық емес, материалдық құқықтың қасиетінде негізделеді, - деп тұжырымдайды Р.Е.Гукасян [4, 13 б].

Р.Е.Гукасянның бұл ойын дамытып жалғастырған И.Н.Поляков. Ол өзінің диссертациясында диспозитивтік қағиданы былай ашып көрсетеді: диспозитивтік қағида процессуалдық құқықтарды жүзеге асыру және олармен басқару актілерінде білінеді, және диспозитивтік әрекеттерді жасауға құқылы субъектінің белгісі мен ортақ бағыттылығының сипаты бойынша басқа процессуалдық әрекеттерден ажыратады. Өз еңбегінде автор диспозитивтік әрекеттердің белгілерін де атап көрсетеді:

- 1) диспозитивтік әрекеттерді тек іске қатысушы тұлғалар ғана жасай алады;
- 2) көрсетілген тұлғалар белгіленген жүріс-тұрыс ережелерінің нұсқасын таңдау құқысы бар; процессуалдық құқығын жүзеге асыруға, не

асырмауға, пайдалануға не пайдаланбауға құқысы бар;

3) болашақта жүзеге асырылған соң, нақты әрекеттер олардың материалдық құқықтары мен міндеттерін қорғауды қамтамасыз етеді;

4) азаматтық процестің қозғалысына өз әсерін тигізеді.

И.Н.Поляковтың пікірінше, диспозитивтік әрекеттер тараптарға процесте қажетті жағдайда өздерінің процессуалдық құқықтарын жүзеге асыру, яғни татуласу келісімін жасау, талаптан бас тарту сияқты процессуалдық әрекеттерін жүзеге асыруға мүмкіндік беру үшін арналған [5, 213 б]. Р.Е. Гукасян сияқты И.Н. Поляков та материалдық және процессуалдық диспозитивтікті біріктірмейді. Материалдық құқықтық қатынастың субъектілері процесс барысында өздерінің материалдық құқықтарына билік жасай отырып, процессуалдық құқықтарын да пайдаланады. Бұдан материалдық және процессуалдық диспозитивтігі біртұтас деген ой туады. Бірақ материалдық құқық пен процессуалдық құқықтың тығыз байланыстылығы диспозитивтік әрекеттерді жасаған кезде, міндетті түрде бір мезгілде процессуалдық және материалдық құқықтарды жүзеге асыруды және пайдалануды болжамдамайды. Процессуалдық құқықтарды жүзеге асыру ережесі бойынша материалдық құқықтарды жүзеге асырумен тікелей байланысты болады. Ал процессуалдық құқықтарды пайдаланған кезде, олар кей жағдайда тек «таза» процессуалдық сипаттағы әрекеттерді танытады. Мысалы: прокурордың талаптан бас тартуы. Сонымен бірге автор материалдық және процессуалдық құқықтық әрекеттердің құқықтық салдарының әр түрлі екенін көрсетеді. Егер субъект материалдық құқығын пайдаланып, жүзеге асырып отырса, онда ол материалдық құқықтық қатынасқа белгілі өзгерістерді кіргізгісі келеді, ал егер процессуалдық құқығын пайдаланып, жүзеге асырғысы келсе, онда белгілі бір процессуалдық мүддені көздейді.

Соттық және соттық емес юрисдикциялық органдардың қызметі бәріне тиісті диспозитивтік қағидаға сәйкес жүреді. Бұл қағида азаматтық құқықтарды қорғаудың ең тиімді нысанына сәйкес, шектерде ғана модификацияланады. Жоғарыда айтылғанның негізінде, автор диспозитивтік қағиданы азаматтық процессуалдық құқық нормаларында орын тапқан идея ретінде анықтауды ұсынады, яғни бұл идеяға сәйкес, сотпен немесе басқа юрисдикциялық органмен қарастырылып отырған істе қатысушы тұлға нақты азаматтық іс бойынша алдына қойылған белгілі мақсаттарға жету үшін, азаматтық процестің қозғалысына әсер ете отырып, өзінің процессуалдық құқықтарын еркін жүзеге асыра алады және олармен процессуалдық әрекет ете алады.

Диспозитивтік қағида азаматтық процесте тараптардың өз құқықтарын қорғау бостандығын және сол бар құқықтарының қорғалатынына кепіл болатынын білдіреді. М.А.Гурвичтің айтқаны өте дұрыс, өйткені іс жүргізу бостандығы кез келген субъективтік құқықтың ажырамас қасиеті болып табылады. Қорыта келгенде, азаматтық процессуалдық құқықтың диспозитивтік қағидасы - азаматтық процестің қозғалысының материалды /жеке/ мүдделі тұлғаның еркіне тәуелді болуын білдіреді, яғни тұлғаға істі қозғауға және азаматтық процестің қозғалысына әсер етуге еркіндік беріледі. Процесте материалды /жеке/ мүдделі тұлғаның еркінің бостандығы диспозитивтік қағиданың іске асырылуы, бұл мүддені қанағаттандыру құралы ретінде шығады [6, 215 б].

Қазіргі уақытта да процессуалистер бұл сұрақ төңірегінде зерттеулер мен талдаулар жүргізіп жатыр. Олардың бірі алдыңғы қатарлы қазақстандық процессуалист ғалым З.Х. Баймолдина. Ол «азаматтық процессуалдық құқықтың диспозитивтік қағидасының мәні туралы сұрағына» деген мақаласында Р.Е. Гукасян, В.М. Семенов сияқты процессуалистердің диспозитивтік қағидаға берген анықтамалары мен көзқарастарына талдау жүргізіп, заманның талаптарына сай жанадан шығарылған заңдылықтарда диспозитивтік қағиданың іске асуын және оның мәнін ашып көрсетеді, соңында диспозитивтік қағидаға өз анықтамасын береді [7, 124 б].

Негізінде азаматтық процессуалдық құқықта дауды шешуде сот шешімі ең күшті әдіс деп, жақтаушылардың болуы, бұл олардың татуласу келісімінің толық мәні мен оның не үшін міндетелгенін дұрыс түсінбеушіліктен. Ал жалпы татуласу келісімінің заңды болу жағдайында сот шешіміне қарағанда, татуласу келісімі артығырақ көрінеді. Оның артықшылығы мынада [7, 224 б]: татуласу келісімін бекіткенде тараптар даудың субъективтік жағын да жояды, осыдан борышқордың өз міндеттерін еркін орындауға мүмкіндік беріледі. Ал сот шешімі шығарылған кезде субъективтік жақ көп жағдайда жойылмайды, осыған байланысты шешім кассациялық тәртіпте тараптардың шағымымен қарастырылады. Осыдан татуласу келісімінің артықшылығын көруге болады. Сонымен бірге соңғы кезде азаматтық процессуалдық құқық теориясында және заң актілерінде азаматтық құқықтық дауды шешудің бірден-бір жақсы тәсілі және құралы ретінде татуласу келісімін тану тенденциясына жол ашылып жатыр. Мұны біз қазіргі уақытта 2015 жылы қазанда қабылданып, 2016 жылдан бері әрекет етіп отырған Қазақстан Республикасының азаматтық процестің кодексінен және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының азаматтық істер жөніндегі қаулыларынан көре аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Евтодьева И.А. Принципы диспозитивности и состязательности советского гражданского процессуального права: Автореферат дис. к.ю.н.-Москва, 1983,615б.

1. *Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. Москва, 1984, 564б.*
2. *Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. Москва, 1992, 812 б.*
3. *Лукасян Р.Е. Проблемы интереса в гражданском процессуальном праве. Саратов, 1990, 478 б.*
4. *Поляков И.Н. Принцип диспозитивности в деятельности судебных и общественных юрисдикционных органов, рассматривающих гр. дела.- Москва, 1987,810 б.*
5. *Гурвич М.А. Мировые соглашения в гражданском судопроизводстве: Автореферат. дис. к.ю.н.- Саратов, 1991, 218 б.*
6. *Баймолдина З.Х. Азаматтық процессуалдық құқықтық диспозитивтік қағидасының мәні туралы сұрағына.//Научные труды КазГЮУ, Вып 1-Алматы, 1999. 490б.*

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
ADMINISTRATION OF GOVERNMENT

УДК 343.163
МРНТИ: 10.71.35

М.Г.Мэлсов¹

¹магистрант Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г.Алматы, Казахстан
e-mail: Madiyar_92@mail.ru

Научный руководитель: Б.А.Тайторина²

²д.ю.н, доцент кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин Института
Истории и права КазНПУ им.Абая. г.Алматы, Казахстан

ПРОКУРАТУРА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы совершенствования института прокурорского надзора в Республике Казахстан. Осуществлен анализ конституционно-правовых основ статуса прокуратуры Республики Казахстан, развития института прокурорского надзора.

Ключевые слова: прокуратура, институт, статус, законодательные основы, нормативная база, модернизация, совершенствование.

М.Г.Мэлсов¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының магистранты, Қазақстан
Республикасы, Алматы қ.
e-mail: Madiyar_92@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: Б.А.Тайторина²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекет және азаматтық
құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.д.

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПРОКУРАТУРА

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау институтының жетілдіру мәселелері қарастырылған. Автор Қазақстан Республикасының прокуратура мәртебесін, прокурорлық қадағалау институтының дамыту мәселелерін анықтады.

Түйін сөздер: прокурор, институт, мәртебе, заңнамалық негіздер, нормативтік-құқықтық база, жаңғырту, жетілдіру.

M.G. Melsov¹

¹master degree's student of Institute of history and law of KazNPU of Abay,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: Madiyar_92@mail.ru

Research supervisor: B.A.Taytorina²

²doctor of law, the associate professor of the state and civil disciplines of Institute of History and law of
KazNPU of Abay. Almaty, Kazakhstan

PROSECUTOR'S OFFICE IN THE STATE BODIES

Abstract

The article deals with issues of improving the institution of public prosecutor's supervision in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the constitutional and legal basis of the status of the Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, development of prosecutorial supervision institute.

Keywords: Prosecutor, institute status, legislative framework, the regulatory framework, modernization and improvement.

В условиях дальнейшего развития и совершенствования системы государственного

управления, права и законодательства, органам прокуратуры отводится задача обеспечения

законности осуществления этих процессов, что, в свою очередь, предполагает научно обоснованное развитие прокурорского надзора. Это в полной мере согласуется с положениями Концепции правовой политики Республики Казахстан: прокуратуре, сочетающей широкий спектр надзорных функций с уголовным преследованием, требуется максимально использовать свой потенциал и предоставленные законом полномочия для утверждения и дальнейшего развития идей правового государства, незыблемости Конституции [1].

В настоящее время существует необходимость активизации деятельности органов прокуратуры по взаимодействию с институтами публичной власти в целях повышения эффективности работы прокуроров в рамках реализации поставленных перед ними задач, прежде всего в сфере надзора за исполнением законов. Данное взаимодействие следует рассматривать «не только в качестве основного компонента организации деятельности прокуратуры, но и как полноценный институт, который можно позиционировать как имеющий вспомогательный характер, в силу своих особенностей призванный обеспечивать надлежащее осуществление органами прокуратуры закрепленных за ними законом функций» [2, с.3].

В системе государственных органов, наделенных властными полномочиями, органы прокуратуры являются правовым средством Президента Республики Казахстан для обеспечения функций гаранта Конституции, законности и соблюдения прав и свобод человека и гражданина. Смысл данного положения заключается в том, что институт прокурорского надзора осуществляет опосредованный контроль главы государства за законностью деятельности органов государственной власти. Согласно п.4 статьи 44 Конституции Республики Казахстан Президент с согласия Сената Парламента назначает на должность и освобождает от должности Генерального Прокурора Республики Казахстан. Согласно п.1 статьи 1 Закона Республики Казахстан от 21 декабря 1995 г. № 2709 «О Прокуратуре» Прокуратура Республики Казахстан - подотчетный Президенту Республики Казахстан государственный орган, осуществляющий высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов на территории Республики, за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, административного и исполнительного производства. Из смысла норм законодательства о Прокуратуре ясно, что Прокуратура не входит ни в одну из ветвей власти, является президентской структурой. Как отмечается в юридической литературе, прокуратура входит в состав президентской власти, является цементирующим

элементом механизма сдержек и противовесов [3, с.46]. В этой связи уместно упомянуть о том, что среди исследователей имеет место полемика о развитии и переносе норм, регламентирующих статус прокуратуры, из раздела Конституции Республики Казахстан «Суды и правосудие» в раздел «Президент» [4, с.35]. Представляется целесообразным конституционализацию статуса прокуратуры модернизировать более кардинально: выделить нормы и положения о прокуратуре в отдельный раздел конституции.

Прокуратура тесно взаимодействует со всеми властными структурами и является практически элементом системы сдержек и противовесов, балансом, уравнивающим ветви власти.

Среди форм взаимодействия прокуратуры с законодательными (представительными) органами власти можно выделить целый ряд совместных мероприятий: определение приоритетов в сфере борьбы с преступностью; деятельность по подготовке проектов нормативных актов по вопросам борьбы с преступностью, ознакомление с проектами нормативных актов, принимаемых в органами власти; последовательную разработку, принятие и выполнение комплексных программ по борьбе с преступностью и т.д. Генеральная прокуратура, прямо не наделенная законодательной инициативой, не лишена тем не менее возможности инициировать внесение в повестку парламентских слушаний в комитетах Палат Парламента актуальных вопросов правового регулирования общественных отношений, которые впоследствии могут быть вынесены на заседания Палат и учтены депутатами Парламента в законопроектной работе. Что касается Парламента, он, в свою очередь, направляет в Генеральную прокуратуру законопроекты на правовую экспертизу с тем, чтобы специалисты прокуратуры, изучив проекты, дали заключение о соответствии законопроекта Конституции, его совместимости и соотношения с действующим законодательством, с нормами и принципами международного права и установления качества законопроекта с точки зрения примененных правил законодательной техники. Депутаты Парламента обращаются в органы прокуратуры с запросами по вопросам правоприменения, состояния законности и преступности и т.д.

Участие органов прокуратуры в правотворчестве, таким образом, проявляется в различных формах:

- участие в подготовке проектов нормативных актов,
- проведение правовой экспертизы проектов законов и нормативных актов,
- предоставление консультаций по правовым вопросам депутатам Парламента и разработчикам проектов в процессе законотворческой деятельности,

- внесение предложений в органы законодательной власти об отмене действующих актов или внесении в них изменений.

Важно иметь ввиду, что позиция целесообразности при обнаружении пробелов и нарушений в действующих нормативно-правовых актах дает все основания прокурорам использовать не только право, но и обязанность вносить предложения об отмене, изменении либо принятии новых законов, иных нормативных актов: действия прокуроров направлены на выполнение задач, регламентированных законодательством об органах прокуратуры - укрепление законности, защиты прав человека и гражданина. Специфика участия прокуратуры в правотворчестве проявляется в форме согласования, совместного издания с иными государственными органами нормативных актов как способа правового контроля за соответствием требованиям закона проверяемого нормативного акта.

Надзорная функция прокуратуры в отношении исполнительной власти проявляется в том, что органы прокуратуры осуществляют надзор за исполнением Конституции Республики, действующих законов министерствами, комитетами, агентствами, акимами - тем самым являются в данном аспекте фактором сдерживания исполнительной власти. Что касается органов исполнительной власти, наделенных контрольно-надзорными полномочиями, имеющими вневедомственный характер, то они работают над выполнением задачи обеспечения законности в управлении.

Наиболее тесные связи в системе государственных органов прокуратуры имеют с судами. Определяя элементы процессуально-правового статуса прокурора в суде, ученые считают необходимым, основываясь на общеправовых элементах правового статуса, учитывать особенности отрасли исследования, специфику субъекта, а также исходить из правовой регламентации деятельности прокурора в суде [5, с.18].

Прокурорский надзор является также важным элементом механизма реагирования на нарушения законов судами. Рассматривая проблему соотношения судебного контроля и прокурорского надзора, следует выделить отличие двух государственно-правовых институтов по формам деятельности (судебный контроль осуществляется только в особых процессуальных формах, а прокурорский надзор - как в административных, так и в процессуальных формах) и по предмету деятельности (судебный контроль осуществляется с целью рассмотрения и разрешения дел, проверки законности,

обоснованности и справедливости вынесенных судебных решений, соблюдения конституционных прав, свобод и законных интересов граждан путем осуществления правосудия). Судебный контроль имеет установленную законом иерархию, осуществляется непосредственно в судебной системе, строго ограничен в объекте контроля, все контрольно-надзорные функции осуществляются в рамках рассматриваемого конкретного дела.

Таким образом, вышеизложенным подтверждается имеющееся в научной литературе мнение о том, что «главная задача прокуроров заключается в том, чтобы ни в коей мере не подменять судебные органы, органы исполнительной власти, контролирующие органы, роль которых в рассматриваемой сфере является доминирующей, а эффективно использовать специальные правомочия прокурора для оперативного пресечения нарушений прав и свобод граждан» [6, с.181].

Специфика органа надзора дает основание характеризовать данный государственно-правовой институт как выходящий за рамки контрольной деятельности. Более того, особенность прокурорского надзора заключается в том, что прокуратура от имени государства осуществляет надзор за законностью в деятельности других контролирующих органов и уполномочен привлекать к ответственности лиц, виновных в нарушении законов. Учитывая специфику организационно-правового статуса органов контроля, прокуратура выстраивает в отношениях с ними такую линию, которая обеспечивала бы взаимный обмен информацией по вопросам выявления и устранения нарушений, постановку вопроса о проведении мероприятий, направленных на выявление и устранение нарушений законов.

Исходя из вышеизложенного, в результате общего анализа взаимодействия государственных органов самого разного спектра можно сделать вывод о целесообразности создания специального координационного органа в масштабах, охватывающих все контрольно-надзорные органы Республики Казахстан, с учетом специфики направлений деятельности органов исполнительной власти. Координационный орган, руководимый Генеральным прокурором Республики, на наш взгляд, должен быть сосредоточен в рамках президентского контроля в связи с тем, что только и именно президент наделен конституционным полномочием обеспечивать согласованное функционирование всех ветвей власти (п.3 ст. 40 Конституции Республики Казахстан).

Список использованной литературы:

1 О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858. - http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_

2 Семенов А.С. Совершенствование института взаимодействия прокуратуры с органами государственной власти и муниципальными органами в сфере обеспечения законности: автореф.дисс. ... кандидата юридических наук.- Москва, 2013.- 31 с.

3 Курмангалиев Б.С. Конституционно-правовые основы осуществления государственного контроля в Республике Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2002. - 124 с.

4 А.К. Котов., А.А. Котов. Конституционное предназначение института прокуратуры // Правовая реформа в Казахстане. - 2004. - №4.- С.29-36.

5 Агабаева А.В. Процессуально-правовой статус прокурора в суде с участие присяжных заседателей : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. - 225 с.

6 Бахтыбаев И.Ж. Концептуальные основы деятельности прокуратуры Республики Казахстан по обеспечению законности: монография / под общей редакцией Р.Т.Тусупбекова – Алматы: Жеті жарғы, 2008 . - 888 с.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

УДК: 343.265
МРНТИ: 10.77.51

Б.К. Аккасов¹

¹к.и.н., профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан.
e.mail:akkasov@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И МЕХАНИЗМ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ И
ЭКСТРЕМИЗМУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье автор рассматривает особенности правового регулирования борьбы с терроризмом и экстремизмом в Казахстане, законодательное формулирование дефиниции терроризма.

Именно определение терроризма и экстремизма позволяет выявить круг общественных отношений, затрагиваемых терроризмом и борьбой с ним, и выработать механизм правового регулирования этих отношений.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, интернационализация терроризма, концепция, правовое регулирование.

Б.К. Аккасов¹

¹Абай ат.ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының
профессоры, т.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан.
e.mail:akkasov@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТЕРРОРИЗММЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ТҮРУДЫҢ
МЕХАНИЗМІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Автор өз мақаламасында Қазақстанда терроризм мен экстремизмге қарсы күресу жолында құқықтық реттеу ерекшелігімен заң жүзінде шешу мәселесін қарастырған.

Нақты түрде терроризм мен экстремизмді анықтау үшін және қоғамдық пікіргесуіне отырып терроризм мен экстремизмге қарсы күресу мақсатында арнайы құқықтық реттеу механизмін қалыптастыру көзделген.

Түйін сөздер: терроризм, экстремизм, интернационалдық терроризм, концепция, құқықтық реттеу.

Б.К. Akkasov¹

¹candidate of historical sciences, professor of department of criminal - legal disciplines
Institute of history and law KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan.
e.mail:akkasov@mail.ru

LEGAL REGULATION AND THE MECHANISM OF COUNTERACTION IN TERRORISM AND
EXTREMISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

In the article author considers features of legal regulation of fight against terrorism and extremism in the Kazakhstan, the legislative solution of a definition of terrorism.

Definition of terrorism and extremism allows to reveal a circle of the public relations affected by terrorism and fight against him and to develop the mechanism of legal regulation of these relations.

Keywords: extremism, internationalization of terrorism, concept, legal regulation.

Актуальность проблемы связана со следующими обстоятельствами.

Во-первых, как известно, главная опасность терроризма заключается не только в

непосредственном вреде, причиняемом им жертвам преступлений. Не меньший ущерб он наносит общественной безопасности и вообще конституционному порядку. Страх, внушаемый

террористами в обществе, чувство полной беспомощности перед лицом безымянной и вездесущей угрозы, потеря веры в способность государственных структур защитить своих граждан – вот лишь наиболее очевидные последствия недостаточно эффективного противодействия терроризму.

Во-вторых, опасность международного терроризма исключительна, если учесть, что наибольшую угрозу он представляет для международного правопорядка и межгосударственных отношений, международной безопасности, международных интересов государств, для жизни и здоровья населения всей планеты.

Законодательные основы борьбы с терроризмом имеются как на национальном, та и на международном уровне. Однако после терактов 11 сентября 2001 года в США многие страны обнаружили, что их законодательство или вовсе не содержит специальных законов в борьбе с терроризмом, или законы не отвечают требованиям сегодняшнего дня.

Не остается в стороне от процессов законотворчества в области борьбы с терроризмом и экстремизмом в Казахстан. Республика за последние годы приняла ряд законодательных актов разных уровней, в той или иной мере касающихся противодействия и борьбы с терроризмом и экстремизмом.

В Уголовный кодекс РК внесены дополнения, предусматривающие запрещение освобождения от уголовной ответственности лиц, совершивших террористические преступления, в связи с истечением срока давности.

В процессе дальнейшего совершенствования законодательной базы по противодействию терроризму и экстремизму также следует исходить из реального уровня угроз для безопасности Казахстана.

Одна из основных целей данной статьи – это вопрос, который возникает при рассмотрении особенностей правового регулирования борьбы с терроризмом и экстремизмом, законодательное решение дефиниции терроризма.

Именно определение терроризма позволяет выявить круг общественных отношений, затрагиваемых терроризмом и экстремизмом и борьбой с ним, и выработать механизм правового регулирования этих отношений.

Интернационализация терроризма в ХХI столетие вывела проблематику борьбы с ним за рамки национальных государств. Рост числа террористических организаций и их активизация в различных регионах планеты потребовали принятия совместных усилий практически всех государств мира, которые тем или иным образом оказались перед лицом надвигающейся волны терроризма. Во многом это повлияло на характер развития международных правовых отношений, а также на эволюцию самой системы международных отношений. Ни одно государство

не имеет иммунитета против терроризма, который представляет собой самую радикальную форму политического поведения и реакцию на окружающую политическую реальность. С ростом научно – технического могущества человеке (овладения энергией ядра атома, создание химического, биологического оружия и т.п.) в мирное время у одного лица, занимающего государственный пост, появилось возможность совершать такие акты, который по своей значимости и опасности для государства, народа, международного сообщества могут приравниваться к действиям государства, что ранее могло осуществить только государство. С середины 60-х годов мир все чаще стали беспокоить акты терроризма и международного терроризма, угрожающие жизни людей, стабильности внутригосударственной и международной жизни. В заявлениях руководителей многих стран мира, неоднократно указывалось на особую опасность международного терроризма, особенно в форме применения или угрозы применения ядерного заряда.

1 апреля 2016г. Президент Казахстана принял участие в IV-Саммите по ядерной безопасности, прошедшем в Вашингтоне. Выступая с высокой трибуны. Глава государства подчеркнул, что сегодня использование террористами оружие массового уничтожения становится реальностью, требуя конкретных действий от лидеров стран мира.

- Под эгидой ООН назрела необходимость создание глобальной сети борьбы с терроризмом с участием всех стран. Только так мы сможем победить в этой необъявленной войне, - отметил Нурсултан Назарбаев.

Одна из главных причин незначительных успехов в борьбе государств с международными терроризмами заключается в одностороннем подходе к этому явлению как преступному деянию, преступному акту. Терроризм и экстремизм в любых их проявлениях все больше угрожают безопасности многих стран и их граждан, влекут за собой огромные политические, экономические и моральные потери, оказывают сильное психологическое давление на массы людей, чем дальше, тем больше уносит жизней ни в чем не повинных людей. Чтобы понять суть этой проблемы и постараться найти пути ее решения, в своей статье я хотел бы рассмотреть следующие вопросы:

Первый вопрос, который всегда возникает при рассмотрении особенностей правового регулирования борьбы с терроризмом, законодательное решение дефиниции терроризма, поскольку в данном случае эта ключевая для всей рассматриваемой темы проблема переходит из области теоретизирования в практическую плоскость. Именно определение терроризма позволяет выявить круг общественных

отношений, затрагиваемых терроризмом и борьбой с ним, и выработать механизма правового регулирования этих отношений. Вопрос о том, как именно определять в законодательстве терроризм, несколько конкретно или обобщенно, следует ли его выделять особо или остановиться на практике Европейской конвенции о борьбе с терроризмом (1977), перечисляющей лишь отдельные виды террористической деятельности. Понимание терроризма как преступление международного характера, представляющего собой действия отдельных лиц и организации, направленные на достижение каких-либо целей (обычно политических) путем применения акции насилия, нашло отражение и в уголовном законодательстве Республики Казахстан. В соответствии со ст.233 УК РК под терроризмом понимает совершение взрывы, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, если эти действия совершены в целях нарушения общественной безопасности, устрашения населения либо оказания воздействия на принятие решений государственными органами, а также угроза совершения указанных действий в тех же целях. Данная статья из множества террористических актов охватывает лишь те, которые совершаются обще опасными способами и в которые вкладывается смысл устрашения населения и властей. Поэтому индивидуальный террор не охватывается ею и составляет самостоятельный состав преступления. Одно из важных тенденций развития отечественного уголовного законодательства является также развернутая дифференциация преступлений международного характера, что позволит вести борьбу террористическими акциями с учетом их масштабов, целей способов совершения, уровня подготовки. Так, в самостоятельный состав преступления выделены террористические акты, направленные против лиц, позволяющих международную защиту. В соответствии со ст.163 УК РК нападение представителя иностранного государства или сотрудника международной организации, пользующегося международной защитой, или проживающих совместно с ним членов семьи, а равно на служебные или жилые помещения, либо транспортные средства лиц, пользующихся международной защитой, а равно похищение или насильственное лишение свободы этих лиц, если эти деяния совершены с целью провокации войны или осложнения международных отношений – наказываются лишением свободы на срок от трех до восьми лет с конфискацией имущества. Положения статьи полностью согласуются нормами Конвенции о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов, принятой

Генеральной Ассамблеей ООН в декабре 1973 года. Не вызывает сомнения целесообразность выделения в отдельный состав преступления захват заложника. В соответствии со ст.234 УК РК под захватом заложника понимается захват или удержание лица в качестве заложника, совершенные в целях принуждения государства, организации или гражданина совершить какое-либо действие или воздержаться от совершения какого-либо действия как условия освобождения заложника. Такая постановка проблемы представляется оправданным и тем, что в современных условиях террористические акты стали совершаться не только по политическим мотивам, но и с целью вымогательства крупных денежных сумм или освобождения от уголовного наказания своих подельщиков. Представляется, что дальнейшая дифференциация преступлений международного характера в зависимости от доминирования в их составе того или иного террористического акта позволит более точно учесть степень общественной опасности, социальные последствия избрать соразмерную им меру уголовного наказания и исключить политические спекуляции вокруг чисто криминального деяния. Дифференцированное регулирование различных проявлений терроризма отнюдь не отрицает наличие взаимосвязи каждого из них не только со смежными, но и другими преступлениями создающие необходимые условия для совершения. В последнее время в Казахстане наблюдаются активность властей, направленное на расширение и совершенствование правовой базы обеспечения национальной безопасности и противодействия терроризму и экстремизму. Казахстан неукоснительно выполняет требования Резолюций СБ ООН и ежегодно представляет Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН. Казахстан поддержал создание и принимает активное участие в деятельности Международной контртеррористической коалиции. Казахстан ратифицировал 15 правовых инструментов ООН по борьбе с терроризмом.

Не остается в стороне от процессов законотворчества в области борьбы с терроризмом и экстремизмом и Казахстан. Республика за последние годы приняла ряд законодательных актов разных уровней, в той или иной мере касающихся противодействия и борьбы с терроризмом и экстремизмом. К ним относятся: Закон Республики Казахстан “О национальной безопасности РК” от 26 июня 1997 г, Закон Республики Казахстан “О противодействия терроризму”, а также Указ Президента Республики Казахстан от 10 февраля 2000г. “О мерах по предупреждению и пресечению проявлений терроризма и экстремизма”, 18 февраля 2005г – вступление в силу Закона “О противодействия экстремизму”. Данный закон определяет правовые и

организационные основы противодействия экстремизму. Закон Республики Казахстан “О Борьбе с терроризмом и экстремизмом в Казахстане” была принята 10 ноября 2016 года, Указом Президента РК от 24 сентября 2013 года была принята программа “О борьбе с терроризмом и религиозным экстремизмом в Казахстане на 2013-2017 годы”. Наряду с законодательными актами по борьбе с внутренними угрозами распространения экстремизма и терроризма Казахстан подписал ряд международных договоров в сфере борьбы с терроризмом. Одним из таких документов стал принятый 21 апреля 2000 года “Договор между Республикой Казахстан, Киргизской Республикой, Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан о совместных действиях по борьбе с терроризмом, политическим и религиозным экстремизмом, транснациональной организованной преступностью и иными угрозами стабильности и безопасности Сторон”. Подводя итог общему обзору основных

проблем правового регулирования противодействия терроризму и экстремизму в Казахстане, хотелось бы акцентировать внимание на том, что в пользу комплексного подхода к правовому решению соответствующих вопросов, то есть закрепление комплекса законодательных основ борьбы с терроризмом и экстремизмом в специальных законах, при одновременном определении государственной политики в области контроля над терроризмом в Концепции противодействия терроризму и экстремизму, свидетельствует как сложность самих социально-политических явлений терроризма и экстремизма, так и двухъярусное построение самой системы защиты государства и общества от таких явлений. В частности, что наше исследование показывает наличие в Казахстане двух систем, которые нацелены на контроль над терроризмом и международным терроризмом: уголовной юстиции и системы обеспечения национальной безопасности.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Принят 03.07.2014. введен в действия с 01.01.2015.
2. О противодействия терроризму. - Закон Республики Казахстан № 416 от 13.07.1999.
3. Ещанов А. О проблемах законодательного обеспечения предупреждения терроризма в РК// Мир Закона. -2006, №4.

УДК: 343.8
МРНТИ: 10.77.01

А.А.Амирова ¹

¹ м.ю.н., преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ им.Абая
e-mail: aisha.amirova@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПРИЗНАКАХ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся признаков объективной стороны уголовного правонарушения: раскрыто содержание объективной стороны уголовных правонарушений, определены его обязательные и факультативные признаки. Дается характеристика группе признаков, определяющих внешнюю сторону общественно опасного поведения человека; причинная связь между деянием и последствиями; место, время, обстановка, в которой совершается общественно опасное деяние; способ совершения деяния, орудия или средства его совершения.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, преступление, уголовный закон, состав уголовного правонарушения, объективная сторона уголовного правонарушения, деяние, общественная опасность, причинная связь.

А.А.Амирова ¹

¹Абай ат.ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м., Алматы қ., Қазақстан.
e-mail: aisha.amirova@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ОБЪЕКТИВТІ ЖАҒЫНЫҢ БЕЛГІЛЕРІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық құқық бұзушылық объективті жағының белгілері, қылмыстық құқық бұзушылық объективті жағының мазмұны, оның міндетті және факультативті белгілері қарастырылып анықталады. Қоғамға қауіпті адам мінез-құлықтың сыртқы жақтарын анықтайтын іс-әрекеттері мен оның салдарының сепебті сілтемесі, әлеуметтік қауіпті әрекет жасалатын орынға, уақытына, жағдайына жасалған іс-әрекеттің сепеб салдарының, құралдарының белгілеріне мінездеме беріледі.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыс, қылмыстық заң, қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы, қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жақтары, іс-әрекет, қоғамдық қауіп, себепті сілтеме.

A.A.Amirova¹

¹the master of jurisprudence, the teacher of department of criminal - legal disciplines of Institute of history and law of KAZNPU of Abay
e-mail: aisha.amirova@mail.ru

TO THE QUESTION OF SIGNS OF THE OBJECTIVE PARTY OF THE CRIMINAL OFFENCE

Abstract

The article deals with the signs of the objective side of the criminal offense: reveals the content of the objective side of the criminal offenses defined by its mandatory and optional features. The characteristic features of the group defining the outer side of socially dangerous behavior of human -vred; causal link between the act and the consequences; place, time, environment in which committed a socially dangerous act; the way the act, tools or means for its commission.

Keywords: criminal offense, crime, criminal law, constitute a criminal offense, the objective side of the criminal offense, act, public danger, a causal relationship.

Ключевым фактором, на котором «стоит» общая часть уголовного права, является институт состава уголовного правонарушения.

В самом начале своего появления теоретики уголовного права разделили объективное и субъективное в преступном поведении: отнесли деяние к рассматриваемой нами объективной стороне уголовного правонарушения, а личное отношение к собственному деянию - к субъективной стороне правонарушения [1, с. 21].

Предметом нашего исследования выступает как раз объективная сторона и ее признаки как одного из элементов состава уголовного правонарушения.

Как известно, объективная сторона уголовного правонарушения является наиболее сложным и объемным учением уголовного права. Являясь внешней стороной уголовного правонарушения, она позволяет определять другие элементы и признаки состава уголовного правонарушения.

Так, изучая объективную сторону, можно установить объект, затем субъективную сторону, а зачастую и логически прийти непосредственно к субъекту уголовного правонарушения.

Рассматривая теоретическую точку зрения на объективную сторону уголовного правонарушения в условиях современной действительности, важность ее трудно переоценить, поскольку ежедневно возникают новые вопросы, разрушаются традиционные представления, сам институт казахстанского

уголовного права претерпел значительные структурные изменения.

Следовательно, научный анализ объективной стороны уголовного правонарушения не может сводиться к простейшему изучению нормативно-правового материала и примерам из судебной практики. Анализ должен состоять также и из исследований тех объективных закономерностей, на основе которых были созданы те или иные юридические нормы, и, как результат, следственная, прокурорская и судебная практика.

Целью настоящей работы не является освещение абсолютно всех проблем объективной стороны уголовного правонарушения; мы остановимся на ключевых вопросах, изучение которых позволит нам внести определенные предложения.

Итак, как известно, данным вопросам посвящено множество работ отечественных и зарубежных теоретиков уголовного права [2].

Но время идет, мир меняется. Соответственно, изменилось многое и в науке уголовного права.

Прежде чем мы приступим к изложению своих предложений по некоторым изменениям в данной области, мы остановимся на базовых вопросах объективной стороны уголовного правонарушения.

Так, объективная сторона есть внешний акт преступного поведения, имеющий место в условиях конкретной обстановки в определенном месте и в точное время. Данный акт выражается в виде действия или бездействия. Наличие

общественно опасного последствия является обязательным для материальных составов уголовного правонарушения. Сам непосредственно ход (развитие) уголовного правонарушения от действия/бездействия до наступления определенных последствий и есть причинная связь между действием/бездействием и преступным результатом, которая тоже является обязательным признаком объективной стороны в материальных составах уголовного правонарушения [3, с. 31]. Место, время, способ, обстановка, орудия и средства совершения уголовного правонарушения - факультативные признаки объективной стороны состава уголовного правонарушения.

Значение объективной стороны уголовного правонарушения трудно переоценить. На наш взгляд, оно состоит в следующем.

- в формате изучения состава уголовного правонарушения объективная сторона уголовного правонарушения является объективным основанием уголовной ответственности по казахстанскому уголовному праву;

- точное определение признаков объективной стороны позволит разграничить уголовное правонарушение от иных видов правонарушений;

- исследуемая проблема имеет ключевое значение для правильной квалификации уголовного правонарушения. Также необходимо иметь в виду, что все признаки объективной стороны уголовного правонарушения входят в круг обстоятельств, подлежащих доказыванию по каждому конкретному уголовному делу, и, как следствие, имеют существенное доказательственное значение.

- индивидуализация наказания напрямую зависит от особенностей объективной стороны уголовного правонарушения в части исследования обстоятельств, как смягчающих, так и отягчающих наказание.

В юридической литературе предлагаются различные основания для разделения родового понятия деяния на видовые понятия действия и бездействия.

Деяние в уголовно-правовом смысле не совпадает полностью с деянием в психофизиологическом значении, что определяет недостаточность оценки его лишь как психофизиологического акта. В целом оно представляет собой специфическое социально-правовое образование, основанное на психофизиологических свойствах, но не исчерпывающееся ими, а дополняемое нормативными (например, «должен и мог» при бездействии), в том числе условно фактическими элементами (приготовление при неудавшемся соучастии, покушение при ошибке в объекте и т.п.) [4, с. 26].

Мы солидарны с позицией Тер-Акопова, согласно которой предлагается объективно-юридическое основание, а именно, действие,

определять как активное поведение человека, заключающееся в воздействии на окружающую среду его физически проявленных действий, бездействие - как неисполнение лицом возложенных на него моральными нормами и законодательством обязанностей действовать установленным образом (конечно, если данное лицо имело физическую возможность действия), т.е. действие как явление, существующее в объективной реальности, а бездействие - как юридический факт, зафиксированный в норме уголовного закона [5].

Также мы предлагаем в институте объективной стороны изучать не только действие и бездействие, но также деятельность, отличающуюся от этих двух форм совершения уголовного правонарушения.

Любое уголовное правонарушение влечет за собой самые различные последствия, однако в целях квалификации имеют значение лишь некоторые, а именно:

- 1) вред объекту уголовного правонарушения, т. е. непосредственно сам факт посяательства на общественные отношения;

- 2) вред предмету уголовного правонарушения - физический, моральный, материальный.

Говоря о преступных последствиях в их реальном, действительном смысле (в плане объективной стороны), мы всегда имеем в виду лишь сам факт порождаемых уголовным правонарушением изменений окружающего мира, т.е. конкретные материальные последствия [6, с. 17].

Философское обобщение теорий причинной связи позволило сделать вывод, что взаимодействие причины и следствия характеризуется не только как передача вещества и энергии, но и как передача информации от одного предмета к другому. Следовательно, помимо энергетической, существует информационная причинность [7, с. 29].

Информационная причинность может найти применение в тех составах, так или иначе связанных с передачей информации (к примеру, в составах преступлений в сфере компьютерной информации). Так, без нее нельзя обосновать ответственность соучастников (подстрекателей, организаторов). Второе важное значение информационной причинности - обоснование уголовной ответственности при бездействии. Попытки обосновать ее с помощью классической (физической) причинности, как это было доказано в последних исследованиях, оказались не основательны [8, с. 21].

Указание на время как на признак, криминализирующий то или иное деяние, означает, как правило, не время как таковое (то есть не «астрономическое» время), а некий отрезок или период времени, в который происходят определенные события, оказывающие

качественное влияние на уголовное правонарушение.

Место совершения уголовного правонарушения нами рассматривается с двух позиций. В широком смысле - это часть физического мира, территория под юрисдикцией того или иного административного участка. В узком смысле - пространственная параметры уголовного правонарушения, оказывать влияние на квалификацию уголовного правонарушения и индивидуализацию уголовной ответственности и, соответственно, наказания.

Наибольшее юридическое значение среди факультативных признаков объективной стороны имеет способ совершения уголовного правонарушения. Способ - это та форма, в которой выразились общественно опасные действия, те приемы и методы, которые использовал преступник для совершения уголовного правонарушения. Все основные составы, предусмотренные действующим уголовным законодательством, различаются главным образом по способу внешнего проявления общественно опасного посягательства.

От внешних по отношению к совершению уголовного правонарушения процессов, развивающихся по собственным законам, следует отличать предметы и процессы, опосредованные деятельностью преступника, включенные в нее, то есть средства и орудия совершения уголовного правонарушения.

В уголовном праве термин средство применяется в двояком смысле. В широком смысле «средство» - это все то, что служит достижению цели (в таком плане средством посягательства является даже само деяние преступника). Специфическое уголовно - правовое понятие средства посягательства уже. Оно включает в себя предметы материального мира, находящиеся в непосредственном владении субъекта уголовного правонарушения и используемые им в процессе совершения уголовного правонарушения в качестве орудия воздействия на объект уголовно-правовой охраны.

Орудия - это разновидность средств совершения уголовного правонарушения. Ими могут быть любые предметы, используемые для непосредственного осуществления преступного деяния (все виды холодного и огнестрельного оружия, отмычки, орудия взлома и т.д.).

Правильное понимание объективной стороны уголовного правонарушения возможно лишь с учетом обстановки его совершения, то есть конкретных условий, в которых совершается преступное деяние, развивается объективная сторона и наступает преступный результат. Эти условия существуют объективно, независимо от воли

преступника, хотя в некоторых случаях они могут сознательно им использоваться и даже частично создаваться.

К числу материальных предметов, входящих в обстановку, как правило, относятся такие, которые обычно являются источниками повышенной опасности (транспортные средства, иные механизмы, взрывчатые, радиоактивные и т. п. вещества). В связи с их функционированием создается опасный вид обстановки. Также в некоторых случаях подобный вид обстановки может возникать из-за проявления природно-климатических факторов. Из иных факторов, образующих обстановку совершения уголовного правонарушения, могут быть выделены отношения и процессы, причем это могут быть и естественные процессы и отношения, протекающие, например, в среде диких животных, а также общественные и бытовые отношения и процессы.

В теории уголовного права объективная сторона уголовного правонарушения является наиболее сложным и объемным учением. Это внешняя сторона уголовного правонарушения, исследование которой позволяет судить не только о данном элементе состава, но и определять другие элементы и признаки состава уголовного правонарушения.

По объективной стороне можно установить объект, субъективную сторону, а подчас и субъект уголовного правонарушения [9. 43].

Значение объективной стороны уголовного правонарушения, прежде всего, состоит в том, что в пределах состава уголовного правонарушения она является объективным основанием уголовной ответственности по казахстанскому уголовному праву. Без объективной стороны невозможно прийти к выводу о наличии или отсутствии в действиях обвиняемого состава уголовного правонарушения.

Казахстанский законодатель дает следующее определение уголовному правонарушению:

«1. Уголовные правонарушения в зависимости от степени общественной опасности и наказуемости подразделяются на преступления и уголовные проступки.

2. Преступлением признается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное настоящим Кодексом под угрозой наказания в виде штрафа, исправительных работ, ограничения свободы, лишения свободы или смертной казни.

3. Уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде

штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста» [10].

В последующих статьях Кодекс, хотя и косвенно, определяет, что деяние может иметь две формы: действие и бездействие.

Давая характеристику действию, прежде всего, необходимо указать на его внешний характер.

Второй признак действия - это его активность. Активность действия означает определенное воздействие на окружающий нас мир. Следовательно, в основе всякого действия лежит телодвижение человека.

Но сводится ли действие только к телодвижению человека или оно охватывает совокупность движений, а также те силы и закономерности, которые использует человек?

Вопрос именно в такой форме был задан не случайно. Либо действие сводится только к телодвижению либо это совокупность движений, а также сил и закономерностей природы. И мы пришли к выводу, что совокупность телодвижений плюс сил и закономерностей природы должна рассматриваться как деятельность. Мы предлагаем в учении об объективной стороне изучать не только действие и бездействие, но и деятельность, как отличную от этих двух форму совершения уголовного правонарушения.

Если действие мы определяем как явление, существующее в объективной действительности, то бездействие - как абстрактную юридическую категорию.

В юридической литературе бездействие обычно определяется как пассивное поведение лица.

Мы в корне не согласны с определением бездействия как пассивного поведения. Нельзя представить себе человека, находящегося в состоянии абсолютного физического покоя. В момент совершения уголовного правонарушения субъект может развить самую бурную деятельность, однако, если он не выполняет при этом возложенную на него законом обязанность, то он считается бездействующим.

Бездействие можно определить, как неисполнение лицом возложенных на него законом обязанностей действовать определенным образом (если лицо имело возможность действовать), то есть чисто юридическое понятие.

Нормативный характер бездействия особенно четко подтверждается тем, что бездействие немисливо без обязанности действовать, а последняя возлагается только законом.

Любое уголовное правонарушение влечет за собой самые различные последствия; социальные, экономические, моральные. Из всех этих последствий для квалификации преступлений имеют значение только некоторые, а именно:

1) вред объекту уголовного правонарушения, т. е. посягательство на общественные отношения;

2) вред предмету уголовного правонарушения - физический, материальный вред.

Говоря о преступных последствиях в их в реальном, действительном смысле, мы всегда имеем в виду только сам факт порожаемых уголовным правонарушением изменений окружающего мира.

Последствия как признак объективной стороны - есть физический, имущественный или материальный вред предмету уголовного правонарушения.

Одним из обязательных условий уголовной ответственности является необходимость установления причинной связи [11].

Для решения проблемы причинной связи в уголовном праве предлагаются различные теории причинной связи. Во многих уже в названии (теория необходимости и случайности, возможности и действительности) просматривается больше философский, чем практический аспект. Эти теории отвечают на многие философские вопросы, но на основной практический вопрос, как же все-таки определить причинную связь, ответа не дают.

Философское обобщение теорий причинной связи позволило сделать вывод, что взаимодействие причины и следствия характеризуется не только как передача вещества и энергии, но и как передача информации от одного предмета к другому [12, с.7]. Следовательно, помимо энергетической, существует информационная причинность [3, с.31].

Информационная причинность может найти применение в составах, так или иначе связанных с передачей информации, например, в составах преступлений в сфере компьютерной информации. Без нее, в частности, нельзя обосновать ответственность соучастников (подстрекателей, организаторов).

Другое важное значение информационной причинности - обоснование уголовной ответственности при бездействии. Попытки обосновать ее с помощью обычной, классической (физической) причинности, как это было доказано в последних исследованиях, оказались не основательными.

Наряду с обязательными признаками объективной стороны уголовного правонарушения важное значение в процессе осуществления уголовно-правовой квалификации имеют факультативные признаки состава, характеризующие объективную сторону уголовного правонарушения. К их числу относятся: место, время, способ, средства, орудия

и обстановка совершения уголовного правонарушения.

Указание на время как на признак, криминализирующий то или иное деяние, означает, как правило, не время как таковое (то есть не «астрономическое» время), а некий отрезок или период времени, в который происходят определенные события, оказывающие качественное влияние на уголовное правонарушение.

Время также является обязательным признаком состава уголовного правонарушения. Порой время является конструктивным признаком простого состава уголовного правонарушения.

Место совершения уголовного правонарушения должно рассматриваться с позиции двух взаимосвязанных аспектов этого понятия. В широком смысле - это часть физического пространства, территория, на которой располагается участок юрисдикции того или иного государства. В узком - пространственная характеристика уголовного правонарушения, непосредственно указывающаяся или подразумевающаяся в диспозициях уголовно-правовых норм и влияющая на квалификацию уголовного правонарушения и индивидуализацию уголовной ответственности и наказания [13].

В большинстве статей УК место совершения уголовного правонарушения

включено в качестве конструктивного признака состава уголовного правонарушения. В данном случае определение того, что уголовное правонарушение совершено в другом месте, может означать либо полное отсутствие в деянии состава уголовного правонарушения, либо может влечь квалификацию по иным статьям уголовного законодательства.

Законодателем способ совершения уголовного правонарушения зачастую указан как конструктивный признак простого состава или как признак квалифицированного состава уголовного правонарушения (тайный, открытый, публичный, незаконный; путем обмана, с применением оружия, путем незаконного проникновения и т.п.).

Средства совершения уголовного правонарушения обычно усиливают вред, причиняемый им, упрощают его совершение, минимизируют опасность раскрытия. Орудия как разновидности средств совершения уголовного правонарушения используются для непосредственно самого осуществления преступного деяния.

Точное представление об объективной стороне уголовного правонарушения невозможно без учета обстановки его совершения, представляющей конкретные условия и детали, при которых реализовывалось преступное намерение.

Список использованной литературы:

1. Плотников А.И. Объективное и субъективное в преступлении. -М. -Прспект. - 2011.
2. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. -М., 2000; Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. -М., 1997; Каиржанов Е.И. Избранные труды: (Selected works in criminal law and criminology): В 2-х т. Т. 1 - Алматы: Экономика, 2008. - 360 с.; З.О. Ашитов, Н.Д. Сергеевский, Н.С. Таганцев, Н.Д. Дурманов, Н.Ф. Кузнецова, А.А. Пионтковский, А. А. Тер-Акопов, А.Н. Трайнин, Т.В. Церетели, М.Д. Шаргородский также достаточное внимание уделили данной проблеме.
3. Малинин В.Б. Причинная связь в уголовном праве. -СПб., - 2000.
4. Плотников А.И. Объективное и субъективное в преступлении. Автореф. дисс. на соискание степени к.ю.н. - М., 2012.
5. Тер - Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения. - М. -1980; А.А. Тер Акопов. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. - М. - 2003.
6. Кудрявцев В.Н. Противоправное бездействие и причинная связь Советское государство и право. - 1967.
7. Тер - Акопов А.А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. - М. - 2003.
8. Князев Н.А., Князева Е.Н. Два уровня причинности // Философские науки. - 1990. - №6. С. 27-36.
9. Бережнов А.Г. Объективное и субъективное в контексте теоретико-методологических проблем правопонимания. Теоретико-методологические проблемы права. -М. - Зерцало - М. - 2007. - Вып. 2.
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Принят 03 июля 2014 года № 226 – V ЗРК //ИС ПАРАГРАФ
11. Соктоев З.Б. Детерминизм и причинность: к вопросу об установлении объективной стороны преступления. Уголовное право.-2009.-№3. С. 40-43.
12. Балашов С. Причинная связь: Теоретические основы и судебная практика. - Уголовное право. 2009. - № 2. С. 26.
13. Мостепаненко А.М. Пространство и время в макро -, мега - и микро -мире. - М. - 1974.

УДК: 321(091)(4/9); 34(091)(4/9)
МРНТИ: 10.09.91

Әшім Бақжан¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Тарих және құқық институты 6М030100- Құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: Achim_90@mail.ru.

Ғылыми жетекшісі: Н.Б.Қалқаева²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru

ШАРИҒАТТАҒЫ КЕК АЛУ ЖӘНЕ АЙЫППҮЛ ЖАЗАЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада шариғат бойынша жаза тағайындау институтын оқып үйрену барысындағы жүйелеу жоспарын саралау, ең алдымен, мұсылман құқығы заңдарынан бастаудың да өзіндік алғышарттары бар заңды құбылыс мұсылман мемлекеті мен қоғамға тән екендігі айтылады. Алланың әмірлігімен деп жүзеге асатын шариғат бойынша қылмыстық жазаның пайда болу тарихы терең екендігі біздерге әуелден белгілі. Шариғаттағы тыйым салушы талаптары Аллаға сыйына отырып, шариғат тәртібімен белгіленген жазалармен тікелей байланысты болып келетіндігі айтылады. Заңды білуге ұмтылу, оны мойындау және Алланы құрметтеу, өз құқықтарын қорғау сол бойынша арыздану - халықтың үйреншікті әдетіне айналдыру жолында шариғат пен қазақ әдет-ғұрып құқығындағы қылмыс пен жазаны зерттеудің үлкен маңыздылығы мақаладағы өзекті мәселе болып отыр.

Шариғат пен қазақ әдет-ғұрып құқығында заңға бой ұсыну, оны құрметтеу, заң бұзушыны жазалау, кінәні шын жүректен мойындау, қылмыскерді жазасыз қалдырмау, қылмысты мойындау, шын өкінгенді кешіру, қиямет күнін білу сияқты қылмыс пен жазаға байланысты маңызды қағидалар тұжырымдалып, ол ережелер ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа тараған.

Түйін сөздер: құран, шариғат, диат, төгілген қан үшін өтемақы, құн алу, қанды кек, хадд, зинақорлық, ғайбат сөйлеу, ішімдік ішу, ұрлық, тонаушылық, діннен безу, көтеріліс жасау, өлім жазасы, түрмеге қамауға, дүрелеу, қол-аяғын кесу, таспен атып өлтіру, таъзир, аяғына жығу, кешірім сұрату.

Ашим Бақжан¹

¹магистрант 1-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
Achim-90@mail.ru.

Научный руководитель: Н.Б. Калқаева²

²к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru

ОСОБЕНОСТИ НАКАЗАНИЙ В ВИДЕ МЕСТИ И ВЗЫСКАНИЙ ШТРАФА ПО ШАРИАТУ

Аннотация

В статье отмечается такой важный момент, что претворение мусульманского уголовного права в жизнь - это прерогатива исламского государства и общества. Общества, в котором повеление доброго и порицание запретного являются обязанностью каждого члена. Общества, двигателем которого является богобоязненность его членов. Общества, в котором закон воспринимается как воля Всевышнего Аллаха. Что подразумевает веру в абсолютную справедливость его закона, совершенство, полную свободу от человеческого фактора и недоработок. Но самое важное с практической точки зрения - это то, что следование и подчинение шариату являются непременным условием искренности веры человека, и они наряду с намазом превращаются в поклонение Аллаху.

Шариат, взывая к совести мусульманина, воспитывает в нём сознательное стремление к соблюдению закона по своему внутреннему убеждению, а не из страха перед наказанием. Его божественная природа, предполагающая веру в его идеальность, взращивает в личности уверенность в Судном дне, в который тот, кто сделал зло весом в пылинку, увидит его.

Ключевые слова: қоран, шариат, диат, компенсации за пролитые крови, налог на добавленную стоимость, хадд, наказание за проституцию, сквернословие, склоки, употребление алкоголя, воровство,

мародерство, уклонение от религии, восстание, смертная казнь, тюремное заключение, бить битой, резать руки, ноги, убийство камнем, таъзир, преклонить колени, заставить извиняться.

Ashim Bakzhan¹

¹master degree's student of 1 course of specialty 6M030100 law of Institute of history and law of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

Achim-90@mail.ru.

Research supervisor: N. B. Kalkayeva²

²Candidate of Law Sciences, the associated professor of department of criminal - legal disciplines of Institute of history and law of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: nesibeli77@mail.ru

FEATURES OF PUNISHMENTS IN THE FORM OF REVENGE AND COLLECTINGS THE PENALTY ACCORDING TO SHARIA

Abstract

In article such important point is noted that implementation of the Islamic criminal law in life is a prerogative of the Islamic State and society. Society in which command kind and censure forbidden are an obligation of each member. Society which engine is the fear of God of his members. Society in which the law is perceived as a will of God Allah. What implies belief in its law absolute justice, perfection, complete freedom from a human factor and defects. But the most important from the practical point of view is that following and subordination to Sharia are an indispensable condition of sincerity of belief of the person, and they along with a Mohammedan prayer turn into worship of Allah.

Sharia, appealing to conscience of the Muslim, cultivates in it conscious aspiration to compliance with law on the internal belief, but not for fear of punishment. Its divine nature assuming belief in its ideality cultivates in the personality confidence in the Doomsday in which the one who made the evil is powerful in a mote, will see it.

Keywords: the Koran, Sharia, diat, compensations for the spilled blood, the value added tax, khadd, punishment for prostitution, foul language, squabbles, alcohol intake, theft, marauding, evasion from religion, a revolt, capital punishment, imprisonment to beat with a bat, to cut hands, legs, murder by a stone, таъзир, to bend to knees, to force to apologize.

Кіріспе. Шариғаттың түгелдей рухына Алланың шапағаты дарыған деп есептелгендіктен, жазалар да оның атынан “Алланың белгілеген шектерінен” асқаны үшін тағайындалады (Құран 65/1).

Шариғатта жаза төрт түрге: қысас, диат, хадд, таъзир болып бөлінеді. Толығырақ айтсақ:

1) Қысас (әрекетке әрекет) (Құран 5/49: “Жанға-жан, көзге-көз, мұрынға -мұрын, құлаққа-құлақ, тіске-тіс, жаралағандығы үшін кек алу”) Қысас жазасына көбіне кісі өлтіру, адамның дене мүшесін зақымдау, мертіктіру жатады. Мұны шариғат “адам құқығына қол сұғу” деп қарайды;

2) Диат (төгілген қан үшін өтемақы немесе құн алу). Өлген жақтың туысқандары кісі өлтірушіден “қанды кек” алмай, орнына құн (диат) аламын деуге құқылы. Кейде еш нәрсе алмай, кешіруі де мүмкін. Мұндай жазаның тәрбиелік мәні өте үлкен;

3) Хадд жазасына тартылғандарға кешірім берілмейді. Хадд жазасына зинакорлық, ғайбат сөйлеу, ішімдік ішу, ұрлық, тонаушылық, діннен безу, көтеріліс жасау және т.б. жасағандар тартылады. Бұлар өлім жазасына, түрмеге қамауға, дүрелеуге, қол-аяғын кесуге, таспен атып өлтіруге және т.б. жазаланады;

4) Таъзир жазасына қысаспен хадд жазасына жатпайтын, онша ауыр емес қылмыс жасағандар жазаланады. Бұларға айып салынады,

дүрелейді, жалаңаштап көшеде алып жүреді, аяғына жығып, кешірім сұратады және т.б.

Негізгі бөлім. Жазалау көпшілік алдында өтеді. Шариғат бойынша көп қолданылатын жазалар тізімін келтірейік: қан төгілгені үшін, өлім мен дене жарақаты үшін құн төлеу; түрлі қылмыстық және азаматтық қылмыстар үшін сот белгілейтін айыппұл; діннен бас тартқаны үшін, киелілерге залал келтіру, сенім мен дінді қорлағаны үшін өлім жазасына кесіледі немесе өмір бойына қамауға алынумен жазаланады; жақын туыспен зинакорлық жасағаны үшін жазалау; үш ретке дейін зинакорлық үшін - 100 дүре, төртінші рет үшін өлім жазасы; үйленген әйелмен зинакорлық жасау - таспен ұру немесе ұзақ уақыт бойына үйде қамап қою; бір жыныстылармен, өлікпен зинакорлыққа бару - 25 дүре; өтірік жала жапқаны үшін еркін адамға 80 дүре, құлға - 40; шарап ішкені үшін - еркін адамға 40-80 дейін дүре соғу, құлға - соның жартысы; ұрлық жасау - Алланың және адамдардың алдында ауыр күнә, сондықтан ұрының оң қолын шауып, жазалайды (Құран 5/42); әйелді өлтіргені үшін құнның жартысы (50 түйе), ер адамды өлтіргені үшін - 100 түйе төленеді; мұсылманның христианды немесе иудейді (зимми) өлтіргені үшін - 100 түйе немесе 1 мың динар көлемінде (10-12 мың дирхем немесе шамамен 10-12 кг күміс) құн төленеді; адамның дене мүшесін жарақаттағаны үшін тура сондай

жарақат немесе адам өлтіргендей жаза қолданылады; ұсақ тәртіп бұзушылық үшін халық алдында сөгіс жариялау, есекке, қара сиырға теріс отырғызып көше бойымен алып жүру секілді жазалар тағайындалады; өлтіруге итермелегені үшін өмір бойы бас бостандығынан айырумен жазалайды; әкесін өлтіргенге – қинау.

Шариғаттық ұстанымдар мен алғышарттардың барлық жүйесіне діни “заң” сипат берілген. Алайда, теологиялық бағыттағы барлық шариғат нормалары кешенінің мағынасы күнделікті тіршілікке қатысты болып саналады. Адамдар арасындағы қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігінен пайда болған шариғат адам өмірінің экономикалық жағын, саяси мүдделерін, мәдени тұрмыстық жағдайы мен діни көзқарастарын қамтиды. Оның нормаларында адамдардың ойлап тапқандары, жасағандары немесе неге талпынса, сол қамтылады. Бұл жерде Шығыс пен Батыстың көптеген халықтарының көпжақты тәжірибесі жинақталған, жалпы адамзаттық руханилықтың дұрыс нормалары біріктірілген, адам өміріне маңызы өте жоғары ойлар өте қысқа да, әдемі етіп берілген. Осы жағынан шариғат мұсылман Шығыс елдерінің тәжірибелік және рухани ескерткіші болып табылады.

Мұсылман құқығының барлық зерттеушілері кек алу және айыппұл төлеу адам өлтіру (кек алу мақсатында және абайсызда) және түрлі дәрежеде дене жарақаттарын салу сияқты қылмыстарға қолданылады деп санайды. Шариғатта бұл “қылмысқа тең жаза” тенденциясы деп жүргізіледі. Құранда “әрқалай жауыздықтың жазасы, өзіне ұқсасты жамандық деп, яғни әрбір жамандықтың өзіне тән жазасы бар” “Әй, мүміндер, егер сіздер өзіңізге жеткізілген бір залал үшін өш алғыңыз келсе, тек сіздерге келтірілген залалға тең қайтарым алыңыз”, - деп жазылған [1, 76 б.].

Мұхаммед пайғамбардың “кек алу мақсатында өлтіру үшін - өш, кек” деп айтқаны хадистердің бірінде жазылған.

Шариғатта кек алу - өш алудың санкциясы көрсетілген. Құқыққа қарсы және қоғамға қауіпті қылмыстың ауыр-жеңілдігіне қарай тең жаза белгілеу керек деген [2, 176.].

Шариғат бойынша кек алу жазасын қолданылудың, оны сақталып қалудың себептерінде әлеуметтік-тарихи негізділік болды. Ислам діні келгенге дейін араб тайпаларының және оларға жақын жерлерде өмір сүрген басқа тайпалардың халқы арасында да қанды өш алудың болғандығы, бір топтың мүшесі басқа топқа жататын кісіні өлтірілсе, марқұмның жақындарының кек алу мақсатында тек қылмыскерді емес, кінәлінің күнәсіз жақындарын өлтіргендігі тарихтан белгілі. Демек, кек алу жазасы исламға одан бұрынғы адамдардан, ережеден мирас болып келген. Сонымен қатар шариғаттың бірінші даму кезінде қанды өш алумен бірге жәбірленушінің жақындарының

ризашылығымен айыппұл, яғни қан ақысын алу арқылы өзара кешірім жасауды уағыздайтын да ережесі бар. Мысалы: құранда Бақара сүресінің 178 аятында “Әй, мүміндер! Сендерге қысас (есе қайтару) парыз етілді: Азатқа-азат, құлға-құл, әйелге-әйел (өлтіріледі). Дегенмен оған туыс жағынан кешірім берілсе, ережеге үйлесуі үшін екінші жақтың да оған дұрыс төлеуі қажет. (Егер қысас кешіріліп, құнға тоқтаса, алушының орынсыз егеске қысас істемеуі, берушінің де дұрыс орындауы керек). Міне, осы Раббылары жағынан жеңілдік және мәрхамет. Ал кім де кім бұдан кейін шектен шықса, (кек сақтаса) ол үшін ахиретте күйзелтуші азап бар”, - деп көрсетілген. Шейх Мұхаммедке америкалық ғалым “христиан діні исламнан қайырымдырақ емес пе, оның қағидаларында: “кім сенің оң бетіңнен ұрса, сол бетінді бер”, - делінген, исламда: “Алдымен өш алып, кейіннен кешіруге шақырады”, - деген сұрақтарды қойғанда, ол былай жауап берген: Ислам - адамның шын көңіл шақыруы, бұл мәселеде ислам шақыруы христиандықтан қайырымдырақ десем болады. Себебі жамандыққа жолыққан кісіге өш алу ақысы берілсе, оның көңілі тыныш табады. Ол ақы үшін бір істі істеуге рұқсат алады, кейін осы ақының иесін кек алудан кешіру дұрыс болады деген ойға көндірілсе, ол кешіріледі. Ешбір күдік жоқ, егер адам кек алуға мүмкіндігі бола тұрып кешірсе, бұл рақметпен құрметтей келіп шыққан кешірім болады. Бірақ біз оны кешіруге шақырсақ және кек алу құқығын бермесек (христиандар сияқты) ол мұнымен келіссе де, бәрібір жаман көріп кетеді, себебі бұл амалсыздықтан кешіру деп жауап берген.

Шариғатта дене жарақатын салу қылмысы үшін құранда көрсетілгендей: “жанға-жан, көзге-көз, құлаққа-құлақ, мұрынға-мұрын, тіске-тіс” бойынша жазалаумен бірге “кім кешірсе, бұл ол үшін алла тағаланың үкіміне лайықты үкім қылмаған рақымсыздар” деген ережеге де амал қылған.

Мұсылмандық қылмыстық құқық теориясында адам өлтірудің әдейі өлтіру түрін сипаттайтын бірқатар белгілеріне қарай оны аса ауыр қылмыс деп санаған жағдайда, мұндай қылмысты жасаған айыптыға тек тең жаза - өш алу қолданылады. Қазір де бірқатар ислам мемлекеттерінде адам өлтіру үшін тек өлім жазасы қолданылады. Кек алу мақсатында адам өлтіруге мүмкіндіктер берілген. Белгілі ғалым И.И. Карпец “Қылмысты қайталау, қылмыс жасауды кәсіпке айналдыру, қоғамның қауіпсіздігіне және тыныштығына қарсы қылмыстардың орын алу қауіпі бар қоғамда өлім жазасын қалдыру керек” дейді [3].

Шариғатта бірнеше қылмыскерлердің, яғни олардың қылмысқа қатысқандығының түріне қарамай бір адамды кек алу үшін өлтіргенде, олардың бәріне бірдей жаза - өш алу белгіленген. Сондай-ақ бір кісі бірнеше кісіні кек алу үшін өлтірсе, олардың барлығы үшін қылмыскерге өлім жазасы белгіленген.

Жас баланы кәмелетке жеткен кісі, әйелді еркек кісі, құлды еркін кісі, ақыл-есі дұрыс адамды ақылы дұрыс кісі, көрді көзі ашық кісі, қолы не аяғы кесілген кісіні барлық мүшелері бүтін кісі, кәпірді мұсылман кісі өлтірсе, кек алу назарға алынбайды, яғни қылмыскерде кек алынған, яғни өлім кесілген: Имам Шафии құл үшін еркін адамнан өш алынбайды, деп Ханафийге қарсы ойын білдірген.

Абу Ханифаның балиғат жасындағы және кәмелетке жетпеген адамды суға батырған адамнан кек алынбайды, деген ойына қарсы Абу Юсуф және Мұхаммед аш-Шайбани “кек алынады” деген болса, имам Шафии “Айыпты да суға батырылсын” деген [2].

Біреуді ойластырып жарақаттаса, бірақ кейін жәбірленуші төсекте жатып өлсе де кек алынған. Мұсылмандардың басына қылыш көтерген адам өлімге үкім етілген. Хадисте “Қалада бір адам бір кісіге қару көтеріп, кейін басқа бір нәрсемен ұрса, ал адамның өлімі басқа адамның әрекетіне байланысты болып, ол өлтірсе, онда осы өлтірген кісіден кек алынады. Түнде үйіне ұры кіріп мүлкін алып шығып кету кезінде артынан қуып барып өлтірген адамға жаза жоқ”, – деп көрсетілген [2]. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша керісінше, айыпты жазаланады. Шариғаттағы бұл ереже қазіргі жағдайға тура келмейді. Біздің ойымызша, адамның өмірі мүлктің құнымен өлшенбеуі керек. Адам денесіне зардап келтірген жағдайда кек алу үшін айыпталушыға да тура осындай жарақат немесе ұқсас жарақат келтіру мүмкін болмаса, мысалы, қолын, аяғын, денесінен кесіп алу, құлағын түбінен кесіп алу, көзін тамырымен ойып алуға ұқсас жарақат салудың мүмкіндігі болмаса, онда айыппұл төлеген.

Осы сияқты тістен басқа сүйектерді сындырып жарақаттағанда да кек алынбайды, көп мөлшерде айыппұл төлеген. Шариғатта келесі жағдайларда да дене жарақаты үшін тең жаза – талион қолданылмауы көрсетілген.

Еркін адам мен құл және екі құл бір-біріне денесінің маңызды бір органына жарақат салған жағдайда, талион қолданылмаған, себебі еркін адам мен құлдың арасында теңдік жоқ, сондай-ақ құлдардың арасында да олардың бағасы тең еместігі назарға алынған. Басты миға дейін, қарынды ішекке дейін жарақаттағанда, сондай-ақ тілді кескенде, күйеуі өз әйелін ұрғанда кек алынбаған. Бірақ айыптының бұл жағдайларда айыппұл төлеуі міндетті болған.

Жоғарыда көрсетілгендей, адам тарихының алға басуына, уақыттың өтуіне байланысты шариғатта да адам өлтіру және дене жарақатын салу қылмыстарына белгіленген кек жазасының қолданылуы азайып, қылмыстың ауыр-жеңілдігін ескере отырып, қажет болған жағдайда айыппұл төлеу кеңінен таралған.

Айыппұл өлтірілген кісінің мирасына, дене жарақаты болғанда жәбірленушіге айыпты жағынан төленетін ақы болып табылады.

Шариғатта өлтірілген кісі үшін төленетін құн ақысы: 100 бас түйе не 1000 динар (бір динар – 4,235 гр алтын тенге), 10 000 дирхам (1 дирхам – 3,13 гр күміс тенге) немесе 200 бас қой не 200м мата, (бір мата бір адамға киім бас тігуге жететін өлшемде) не 200 бас қара мал түрінде белгіленген .

Жоғарыда көрсетілген айыппұл ақы өлшемін белгілеуде Мұхаммед пайғамбар адам өлтірген айыптының мал-мүлкі есебінен: түйесі барларға -100 бас түйе, қара малы барларға – 200 бас қара мал, қойы барларға – 200 бас қой төлеу міндетін жүктеген. Халифа Омар болса алтыны бар айыптыларға мың динар, күмісі барларға он мың дирхам, түйесі барларға – 100 бас түйе, қара мал иесіне – 200 бас қара мал, қойы бар кісілерге – 200 бас қой, матасы барларға – 200 м. матадан тұратын айыппұл төлеуді белгілеген. Осыдан басқа Халифалар Омар және Осман адам өлтіргендерге төленетін айыппұл ақысын ақшалай не мүмкіндігі бар болса, түйемен төлеуге де рұқсат берген [4, 175 б.].

Кек алу үшін адам өлтіргенде ауыр айыппұл, яғни түрлі жастағы түйелерден 25 тең төрт ұлыс және бір жасқа толған ұрғашы түйе, екіншісі – екі жастағы ана түйе, үшіншісі – үш жасқа толған ана түйе, төртіншісі – төрт жасқа толған ана түйе төленген. Ауыр айыппұл деуге себеп ол түйелердің саны емес “бұл жастағы түйелерді бірме – бір тауып алу қиын болған”. Абайсызда кісі өлтірілгенде айыппұл ақысы жүз түйе, бірақ жасына қарай бес ұлыс: бір, екі, үш, төрт жасты ана түйеден жиырма, бір жасқа толған еркек түйеден – 20 берілуі шарт деп саналған [4, 175 б.].

Адамды абайсызда өлтірудің жазасы бір құлға бостандық беру болған, егер кінәлінің жағдайы бұл шараға сәйкес келмесе, онда екі ай ораза ұстаған, не 60 кісінің қарнын тойдыру керек болған. Тағы да айыбы үшін айыппұл төлеу керек болған, айыпты мирас құқығынан ажыратылған.

Әйелдер қылмыс жасағанда, еркектерден алынатын айыппұлдың жартысы алынған. Шариғатта әйелдердің экономикалық жағдайы есепке алынып, оларға қатысты айыппұл қолдануда біраз жеңілдік берілген. Сондай-ақ шариғатта адамға келтірілген жарақаттың ауыр-жеңілдігіне байланысты бірнеше түрдегі айыппұл төлеу белгіленген. Мысалы, денедегі жұп органның екеуіне залал келтірілсе толық айыппұл, біреуіне залал келтірілсе жарты айыппұл, мұрынға, жыныс органына, миға, тілге, сақал не шаш енді шықпайтын етіліп алып тасталса, саусақтардың барлығына залал келтірілсе де айыппұл белгіленген.

Шариғатта айыппұл төлеу сияқты жаза түрінен пайдалану бұл негізгі айыптының қылмыстық әрекетінен жәбірленген тұлғаға айыпты жағынан жеткізілген материалдық және рухани залалды толық мөлшерде өндіруге қызмет етеді. Қазіргі күнде де айыппұл шариғат заңдары мен қағидаларына бойұсынатын Сауд Арабия,

Оман, Йемен Халық Демократиялық Республикасы және басқа мемлекеттердің қылмыстық заңында жаза түрі сияқты пайдаланылуда. Оның мөлшері мемлекет тарапынан белгіленуі керек. Мысалы, Сауд Арабиясында айыппұл ақысы 45 мың реал, Йемен Араб Республикасында 60 мың реал деп белгіленген.

Бұл жазаның тиімділігі туралы В.А. Лихачёв “Жәбірленушіге келтірілген залалды өндіруді көздеген бұл санкция қылмыстық заңның және оны жүзеге асыратын соттың абыройын асырады. Сондықтан қазір ұлттық және халықаралық дәрежеде айыппұл жазасынан қосымша немесе негізгі қылмыстық жаза ретінде кеңірек пайдалануға ұсыныс байқалады” дейді [5, 134 б.].

Қорытынды. Шариғатта айыппұл жазасының келтірілуі оның жақсы жағын көрсетеді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексындағы адамның өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстар туралы 96, 98, 100, 105, 109, 117, 118, 119, 296 және тағы басқа баптарында көрсетілген қылмысты әрекеттерге қолданылатын жазаның бір түрі ретінде сотталушыны материалдық тұрғыдан жазалауды қолдана отырып, айыппұлдың бұл қылмыстар бойынша да белсенді түрде қолданылғанын қалаймыз. Бірақ біз айыппұл туралы сөз қозғағанда, тек

материалдық залалды емес, рухани залалды да өндіруді назарға аламыз. Азаматтық және Еңбек кодекстерінде рухани залалды өндіруге назар бөлінген. Осыларды есепке ала отырып және әлеуметтік экономикалық жағдайы мен саяси жүйесі дамыған шет мемлекеттердің жаза қолдану тәжірибесін ескере отырып, айыппұл жазасын Қылмыстық кодекске белсенді түрде кіргізуді мақсатқа лайықты деп санаймыз. Мұндай қорытындығы келуіміздің басты себебі дамыған шет елдердің жаза қолдану қызметінде айыппұл жазасы барлық қолданылған жазалармен салыстырғандағы үлес салмағы 80-90 % аралығын құрайды. Мысалы Жапония мемлекетінде ең жиі қолданылатын жаза түрі айыппұл болып, ол жазаға тартылғандардың 95 % құрайды екен. Айыппұл жазасы Жапония қылмыстық заңы бойынша автокөлікпен байланысты қылмыстарға ғана емес, сондай-ақ денсаулыққа жарақат салу, абайсыздықта қаза келтіру қылмыстары бойынша да қолданылады. Деректерде көрсетілгендей, Германия Федеративтік Республикасында айыппұлға жалпы сотталғандардың 80 % тартылады. Олардың мұндай көрсеткішіне қарай отырып, айыппұлдың тек пайдақорлықпен және қоғамдық тәртіпке зиян келтірумен байланысты қылмыстар бойынша ғана емес, сондай-ақ кез келген қылмыстар тобы бойынша қолданылатындығын байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Құран Кәрім (Қазақша мағынасы және түсінігі) / Аударған: Халифа Алтай. – Алматы, 2000. – 472 б.
- 2 Мұхаммед пайғамбардың хадистері / Аударған Н. Қазыбеков. – Алматы: Жазушы, 1993. – 64 б.
- 3 Карпец И.И. Смертная казнь: за и против. - М.: Юридическая литература, 1989. – 98 с.
- 4 Абу Юсуф Йакуб. Китаб ал-Харадж: Хрестоматия по исламу / Пер. с арабского, введения и примечания. - Москва: Наука, 1994. – 320 с.
- 5 Лихачев В.А. Уголовное право в освободившихся странах (сравнит.исслед.) – М.: Наука, 1988. – 205 с.

УДК: 343.97.

МРНТИ: 10.77.01

С.Р.Буранбаева¹

¹старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: miss.saliman@mail.ru.

**ПРИНЦИП НЕОТВРАТИМОСТИ НАКАЗАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУТА
ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ**

Аннотация

В статье раскрывается содержание принципа неотвратимости наказания в формате института противодействия легализации преступных доходов. При этом признание деяний преступными в этой статье ставится в прямую зависимость от соблюдения основных принципов правовой системы каждого государства-участника международного договора. В рамках принятых международно-правовых обязательств государства-участники международного договора призваны предусмотреть в рамках своего национального законодательства принятия перечня (предикатных) правонарушений, преступлений, совершенных как в пределах, так и за пределами юрисдикции соответствующего государства-участника.

Ключевые слова: легализация преступных доходов, преступления международного характера, международное сотрудничество, принцип неотвратимости наказания, уголовная политика, предупреждение преступности.

С.Р.Буранбаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Тарих және құқық институты Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: miss.saliman@mail.ru.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ТАБЫСТЫ ЗАНДАСТЫРУМЕН КҮРЕСУ ИНСТИТУТЫ КОНТЕКСТІНДЕГІ ЖАЗАДАН ҚҰТЫЛМАЙТЫНДЫҚ ҚАҒИДАСЫ

Андатпа

Бұл мақалада қылмыстық табысты заңдастырумен күресу институты форматындағы жазадан құтылмайтындық қағидасының мазмұны ашылады. Сондай-ақ, бұл мақалада әрекеттердің қылмысты деп танылуы, әрбір қатысушы-мемлекеттің құқықтық жүйесінің негізгі қағидаларының сақталуымен тікелей байланысты екендігімен түсіндіріледі. Қатысушы- мемлекеттер өздерінің ұлттық заңнамалары шегінде қабылданған халықаралық-құқықтық міндеттемелерге сәйкес тиісті қатысушы мемлекеттің юрисдикциясының шегінде болсын, тысқары аумағында болсын (предикатты) құқық бұзушылықтардың, қылмыстардың тізімін қайта жасауға шақыратын құқықтық актінің шегінде жұмыс жасауы керектігі туралы айтылады.

Түйін сөздер: қылмыстық табысты заңдастыру, халықаралық сипаттағы қылмыстар, халықаралық ықпалдастық, жазадан құтылмаушылық қағидасы, қылмыстық саясат, қылмыстан сақтандыру.

S.R. Buranbayeva¹

¹ Senior teacher of Criminal Law, Institute of History and Law of Kazakh National Pedagogical University of Abay
e-mail: miss.saliman@mail.ru.

THE PRINCIPLE OF INEVITABILITY OF PUNISHMENT IN THE CONTEXT OF INSTITUTE OF COUNTERACTION OF LEGALIZATION OF THE CRIMINAL INCOME

Abstract

Deprivation of the law to occupy certain positions or engage in certain activities is the prohibition to hold public office in local government or engage in certain professional or other activity. Deprivation of the law to occupy certain positions is, first, the need for the dismissal of the convicted person to that office, to hold that it is prohibited by the court and, secondly, the prohibition to hold the same or similar position in the public service, as well as in local government. Deprivation of the law to engage in certain activities is expressed in the prohibition to engage in it, both as a professional (medical, educational, transport management under the contract, and others.), And outside the scope of the profession (amateur hunting, management of private transport, and so on. N.).

Keywords: money laundering, crime, of international character, international cooperation, principle of inevitability of punishment, community service, corrective labor.

Международная законность и правопорядок как системообразующая основа современного миропорядка обозначают свое регулятивное воздействие в аспекте понимания целостности системы международного права. Любые случаи нарушения, равно как и злоупотребления, правом последовательно и всесторонним образом исключаемы. Позитив международного права в этом смысле работает на предупреждение и санкционирование (в смысле установления соответствующих санкций) случаев нарушения либо злоупотребления правом.

Включенность мирового сообщества в мероприятия по поддержанию международной законности и правопорядка прямо предусматривает последовательный курс на противодействие международной (транснациональной) преступности. В разд.2

«Мир, безопасность и разоружение» Декларации тысячелетия ООН (2000 г.) подтверждается решимость государств - членов мирового сообщества «активизировать наши усилия по борьбе с транснациональной преступностью во всех ее аспектах». В принятом в развитие Декларации тысячелетия международно-правовом акте универсального значения – Итоговом документе Всемирного саммита 2005 г. – раздел «Транснациональная преступность» выделен в отдельном режиме в пяти пунктах (п.111-115). По причине глубокой озабоченности негативными последствиями транснациональной преступности (п.111) обозначена заинтересованность присоединения к соответствующим международным конвенциям по борьбе с организованной преступностью и коррупцией, включения положений этих

конвенций во внутригосударственное законодательство (п.115). Укрепление систем уголовного правосудия тем самым установлено в формате своей юридической значимости в рамках общего контекста мер по поддержанию международной законности и правопорядка.

Конвенция ООН «О борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ», принятая в Вене в 1988 г. положила начало предпринимаемым мировым сообществом мерам по борьбе с легализацией преступных доходов. Несмотря на то что в Венской конвенции в качестве преступных доходов рассматриваются доходы, полученные от незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ, именно с ее принятием легализация преступных доходов приобрела обязательный признак преступления международного характера – закрепление в международно-правовом нормативном акте (Конвенции).

Венская конвенция предписывает каждой из договаривающихся сторон принять такие мероприятия, которые могут потребоваться, в целях признания уголовным преступлением согласно своему национальному законодательству следующих действий, в случае если они совершаются преднамеренно (п.1 ст.3); конверсии или перевода имущества, если известно, что такое имущество получено в результате любого правонарушения или правонарушений, признанных таковыми в соответствии с п/п «а» п.1 ст.3 Венской конвенции, что в результате утраты в таком правонарушении или правонарушениях в целях сокрытия или использования незаконного источника имущества, или в целях оказания помощи любому лицу, участвующему в совершении такого правонарушения или правонарушений, с тем чтобы оно могло уклониться от ответственности за свои действия; сокрытия или утаивания подлинного характера, источника, местонахождения, способа распоряжения, перемещения, подлинных прав в отношении имущества или его принадлежности, если известно что такое имущество получено в результате правонарушения или правонарушений, признанных таковыми в соответствии с п/п «а» п.1 ст.3 Венской конвенции, или в результате участия в таком правонарушении или правонарушениях.

Заявленный нормативный позитив Конвенции обозначен через представление широкого перечня умышленных, преднамеренных действий по легализации преступных доходов и их юридических определений, которые позволяют их квалифицировать как уголовные преступления.

При обстоятельствах, когда предусмотренные Венской конвенцией преступления представляют собой преступления международного характера, по отношению к ним действует общий принцип права (ст.38 Статута

Международного суда): «выдай или накажи» (aut dedere, aut punire), выдай или суди (aut dedere, aut judicare).

Соответственно, каждое суверенное государство самостоятельно определяет, какую ответственность следует устанавливать за конкретное преступление или осуществить выдачу государству-заявителю.

Несмотря на то что использование каналов Интерпола при осуществлении международного сотрудничества в целях, предусмотренных Венской конвенцией, прямо не обозначено, эффективная практическая реализация многих положений ст.6 (Выдача), ст.7 (Взаимная юридическая помощь), ст.9 (Другие формы сотрудничества и подготовка кадров), ст.10 (Международное сотрудничество и помощь для государств транзита) невозможна без использования каналов Интерпола.

Международно-правовой режим в соответствии с Венской конвенцией устанавливает, что преступления согласно п/п «а» п.1 ст.3 Конвенции являются уголовно-наказуемыми деяниями в сфере незаконного оборота наркотических и психотропных веществ. Следовательно, Венская конвенция определила в качестве преступления международного характера легализацию преступных доходов, полученных в результате совершения преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков, и обязала компетентные органы государств-участников осуществлять международное сотрудничество в сфере правоохранительной деятельности.

Дальнейшее развитие концептуальных положений Венской конвенции и установленных ею правовых стандартов в части легализации преступных доходов нашло подтверждение и дальнейшее развитие в последующих международно - правовых актах, в том числе и в региональных, к числу которых относится Конвенция Совета Европы №141 «Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности», принятая 8 ноября 1990 г..

Страсбургская конвенция прямо определяет легализацию преступных доходов как уголовное преступление. Согласно п.1 ст.6 Конвенции каждая сторона вправе принимать законодательные и иные необходимые меры с целью квалификации в качестве правонарушений следующие деяния, если они совершены умышленно: конверсию или передачу имущества, если известно, что такое имущество является доходом, полученным преступным путем, с целью скрыть его незаконное происхождение, либо оказать помощь любому лицу, причастному к совершению основного правонарушения, избежать правовых последствий за совершенное деяние; утаивание и сокрытие действительного происхождения, местонахождения, природы, размещения или передвижения имущества или

прав на него, если известно, что такое имущество представляет собой доход, полученный преступным путем; приобретение, владение или использование имущества, если в момент получения такого имущества или прав на него было известно, что таковые являются доходом, полученным преступным путем; участие или соучастие в любом из правонарушений, определенных в настоящей статье, или в покушении на его совершение, а также помощь, подстрекательство, содействие или консультирование в связи с совершением такого преступления.

Страсбургская конвенция существенно расширила перечень уголовных правонарушений, которые могут рассматриваться в качестве источников получения незаконных доходов, легализация которых уже сама по себе является преступлением международного характера. В частности, ст. 1 Страсбургской конвенции говорит уже об «уголовном правонарушении, в результате которого получены доходы». Следует полагать, что исходя из такой формулировки, источником получения преступных доходов является совершение преступления международного характера. Однако в соответствии с п. 4 ст. 6 Страсбургской конвенции государства - участники в момент ее подписания или ратификации вправе сделать оговорку о том, на какие основные (предикатные) правонарушения или категории каких правонарушений будут распространяться положения Конвенции.

Дискуссионным представляется п. 2 «а» ст. 6 Страсбургской конвенции, который гласит, что не имеет значения, попадает ли основное (предикатное) правонарушение под уголовную юрисдикцию государства - участника. Данное положение до сих пор является предметом дискуссий для практиков и ученых. Так по мнению Л.Н. Анисимова, квалификация основного правонарушения в качестве уголовно наказуемого деяния не имеет значения для квалификации основного правонарушения в качестве легализации преступных доходов[1, с.125]. Однако нам представляется, что легализовать можно и доходы, полученные в результате совершения административно наказуемых деяний, несмотря на то, что нормы уголовного законодательства большинства государств говорят именно о преступном происхождении капиталов.

Имплементируя положения Страсбургской конвенции в свое национальное законодательство, государства – участники призваны содействовать предотвращению попыток транснациональной преступности ввести в легальный оборот незаконно приобретенные капиталы. При этом конструирование норм национального законодательства будет иметь максимальный эффект лишь в том случае, если формулировки совпадают или имеют общее

смысловое значение с рекомендациями и нормами Страсбургской конвенции.

Помимо расширения перечня основных (предикатных) правонарушений (в формате конкретных преступлений международного характера) Страсбургская конвенция применила расширительное толкование понятия «доход». Согласно п. «а» ст. 1 понятие «доход» означает любую экономическую выгоду, полученную в результате совершения уголовного правонарушения, которое определено в п. «b» а именно: имущество любого рода, вещественное или неимущественное, движимое или недвижимое, а также юридические акты или документы, дающие право на имущество или долю в этом имуществе.

Довольно значительное внимание в Страсбургской конвенции уделено вопросам идентификации личности и имущества, а также повышения прозрачности кредитно-финансовой системы, что напрямую связано с эффективностью деятельности правоохранительных органов по противодействию легализации преступных доходов. Так, в ст. 4 подчеркивается, что стороны не могут отказываться от наложения ареста на банковские, финансовые или коммерческие счета под предлогом банковской тайны, и государствам - участникам рекомендовано принятие соответствующих законодательных и других мер, которые позволяли бы применять специальные приемы расследования, с помощью которых могли бы быть упрощены идентификация, выявление и розыск доходов, а также необходимых доказательств.

Ряд положений Страсбургской конвенции сохраняет за ее участниками право (и вытекающий отсюда комплекс дискреционных полномочий) на решение вопроса по имплементации юридических предписаний документа в национальное законодательство, в том числе и положение о том что совершение преступления, связанного с легализацией преступных доходов, не может вменяться в вину лицам, совершившим основное (предикатное) правонарушение. В то же время Страсбургская конвенция не возлагает на государство-участники каких-либо обязательств по усилению ответственности лица в случае, если оно самостоятельно легализовало доходы от своей преступности деятельности. Из сказанного можно сделать вывод, что в ряде случаев лица совершившие преступления, имеют возможность избежать ответственности за легализацию преступных доходов, и данный факт представляется существенным препятствием в борьбе с легализацией преступных доходов.

Особое значение на момент принятия Страсбургской конвенции имела ее норма п. 3 «а» ст. 10 согласно которой государства-участники могли признавать по своему национальному законодательству преступными деяниями

действия по легализации преступных доходов в случае, если правонарушитель должен был предполагать, что имущество является доходом, полученным преступным путем, т.е. мог действовать как по умыслу так и по неосторожности. При этом необходимо учитывать ответственность за совершение легализации преступных доходов по неосторожности (как форма вины), что имеет место в случаях ответственности сотрудников банков и иных финансовых учреждений, которые ведут работу с клиентами и обязаны уделять повышенное внимание вопросу о происхождении капиталов клиента.

Ответственность данной категории лиц за легализацию доходов была закреплена в национальных законодательствах ряда государств – участников согласно рекомендациям Страсбургской конвенции[2, с.28].

В отличие от Венской конвенции, которая лишь обозначила перечень и порядок международно-правового сотрудничества правоохранительных органов без указания конкретных форм, Страсбургская конвенция прямо указывает на Интерпол, по каналам которого может быть направлен любой запрос в рамках международно-правового сотрудничества в целях настоящей конвенции (ст.24 «Прямые контакты»).

Завершая анализ Страсбургской конвенции как международно-правового документа, признающего легализацию преступных доходов в качестве преступления международного характера, следует заметить, что позитивный вклад в международное право здесь определен прежде всего расширением перечня преступлений, относящихся к легализации преступных доходов. Этот фактор наряду с предложенными в Страсбургской конвенции рекомендациями и положениями позволил названной Конвенции стать одним из основных международно-правовых документов, послуживших позитивным импульсом к объединению усилий государств в рамках взаимодействия по борьбе с таким аспектом организованной транснациональной преступности, как легализация преступных доходов.

Международно-правовой позитив взаимодействия государств-членов мирового сообщества по противодействию легализации преступных доходов обеспечивает последовательность в уровне международно-правового нормотворчества в сфере противодействия легализации доходов, полученных преступным путем. Консолидированный позитив правоприменительной практики мирового сообщества по противодействию легализации преступных доходов ориентирован на уменьшение общего количества и в конечном итоге на исключение вообще такого

преступления общего международного характера, как легализация преступных доходов, из системы международных правоотношений.

По мнению специалистов, легализация доходов, полученных преступным путем, в настоящее время является одним из самых прибыльных видов незаконного предпринимательства в мире[3, с.192]. Так, по данным исследования, проведенного в 1998 г. Международным валютным фондом, общая сумма обращающихся в мире «грязных» денежных средств в различных финансовых системах составляла от 590 млрд. до 1,5 трлн. долл. США, что, по оценкам специалистов, составляет 2-5% валового национального продукта всех стран мира. По мнению П. Лапака, главы отделения по борьбе с организованной преступностью и отмыванием денег Управления ООН по наркотикам и преступности, аналогичные показатели сохраняются и на сегодняшний день[4, с.41].

Показательна в этом смысле схема с перемещением капиталов через счета юридических лиц, зарегистрированных в офшорных юрисдикциях и имеющих счета в банковских учреждениях стран с высоким уровнем защиты банковской информации, с целью камуфлирования реальных собственников и происхождения этих капиталов.

Тем самым обозначена востребованность перед мировым сообществом как в укреплении в развитии существующих международно-правовых основ сотрудничества и партнерства государств в противодействии легализации преступных доходов, так и в принятии новых международно-правовых документов с целью содействия международной законности и правопорядка.

Весомый вклад в дальнейшее развитие международной нормативной базы по противодействию легализации преступных доходов внесла Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 г., принятая в Палермо (далее Палермская конвенция). Статья 6 Палермской конвенции «Криминализация отмывания доходов от преступлений» предусматривает принятие государствами – членами в соответствии с основополагающими принципами своего внутреннего законодательства, правовых и иных необходимых мер в целях признания в качестве уголовно наказуемых следующих умышленных деяний: конверсию или перевод имущества, если известно, что такое имущество представляет собой доходы от преступлений в целях сокрытия или утаивания преступного источника этого имущества или в целях оказания помощи любому лицу, участвующему в совершении основного правонарушения, с тем, чтобы оно могло уклониться от ответственности за свои деяния; сокрытие или утаивание подлинного характера источника, местонахождения, способа

распоряжения, перемещения, прав на имущество или его принадлежности, если известно, что

такое имущество представляет собой доходы от преступлений.

Список использованной литературы:

1. Гафаров З.М. Преступления международного характера в глобализирующемся мире. М., 2006
2. Анисимов Л.Н. Международно-правовые средства противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем // Московский журнал международного права. 2001. №1.
3. Зимин О.В., Образцова Н.В., Борисова Л.В. Оперативно-розыскная характеристика легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем и правовые основы деятельности по противодействию ей. Учеб.пособие. М., 2007.
4. Pistage de l'argent sale – un expert s'explique.11 aout 2011//Официальный веб-сайт// <http://www.unodc.org/unodc/fr/frontpage/2011/August/postage-de-largent-sale-un-expert-sexplique.html>(Дата обращения: 25.04.2014 г.)

УДК: 343.23.01

МРНТИ:10.77.21

А.Д. Даулбаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты 6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы қ. Қазақстан

e-mail: ms.alukoni@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: Н.Б.Калкаева²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., Алматы қ. Қазақстан

e-mail: nesibeli77@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚҚА СЫБАЙЛАС ҚАТЫСУДЫҢ ОБЪЕКТИВТІ ЖӘНЕ СУБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу өзінің міндетті объективті және субъективті белгілерінің жиынтығымен сипатталатын қылмыстық әрекеттің ерекше нысаны ретінде қарастырылады. Егер де қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың объективтік жағына: бірнеше қатысушылардың әрекетінің бір жақтығы, яғни жасаған қылмыстарының ортақтығы немесе қылмысқа қатысушылардың бірін бірі толықтырып отыратындығы, қылмысқа қатысушылардың барлығының бірдей ортақ қылмыстық зардапты келтіруі, қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушылардың әрқайсысының әрекетінен туындаған ортақ қылмыстық зардаптың туындауына әкеп соққан себепті байланыстың болуы сияқты әрекеттердің қажет болатындығын зерттеген.

Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу субъективтік жағы бойынша қасақана кінәнің болуымен сипатталады. Қылмысқа қатысушылардың әрқайсысы өздерінің әрекеттерін орындаушы, ұйымдастырушы, азғырушы және көмектесуші сияқты қатысушылармен біріктіру арқылы, ортақ қылмыстық нәтижеге жететіндерін саналы түрде жүзеге асыратын әрекеттерін сипаттап берген. Совместная деятельность соучастников объединяется умыслом, направленным на достижение одного и того же результата. Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысуда қасақаналықпен жасаған тек өзәрекеті үшін ғана емес, басқа да қатысушылардың қылмыстық әрекеті үшін жауап береді, егер ортақ қылмыстық нәтижеге жетуді көздеген жағдайда. Сондықтан да, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысуда қатысушылардың әрқайсысының ортақ қылмыстық нәтижеге жетуге деген тікелей немесе жанама қасақаналықпен ұштасқан әрекеттерінде, әр қатысушыда тікелей қасақаналықтың болуы есептеледі.

Кілтті сөздер: қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу, қылмыстық нәтиже, әрекетсіздік, орындаушы, азғырушы, көмектесуші, ұйымдастырушы, абайсыздық, қасақаналық, қылмыстық ниет, мақсат, қылмыстың субъективтік жағы.

А.Д.Даулбаева¹

¹магистрантка 1-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан

e-mail: ms.alukoni@mail.ru

Научный руководитель: Н.Б. Калкаева²

²к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан

e-mail: nesibeli77@mail.ru

ОБЪЕКТИВНЫЕ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ СОУЧАСТИЯ В УГОЛОВНОМ ПРАВОНАРУШЕНИИ

Аннотация

В статье соучастие рассматривается как особая форма преступной деятельности, характеризующейся совокупностью обязательных объективных и субъективных признаков. Если для наличия объективной стороны соучастия необходимы: общность действий нескольких соучастников, то есть совершение преступления общими или которые взаимно дополняются, усилиями его участников, причинение одного и того же, единого для всех соучастников преступного результата, причинная связь между деянием каждого соучастника и единым преступным результатом.

С субъективной стороны соучастие характеризуется наличием умышленной вины. Каждый из соучастников осознает возможность действовать сообща, желает объединить свои усилия с усилиями других лиц и принимать участие как исполнитель, организатор, подстрекатель или пособник в достижении преступного результата. Совместная деятельность соучастников объединяется умыслом, направленным на достижение одного и того же результата. Лишь при наличии умысла соучастник подлежит ответственности не только за действия, которые он сам сделал, а за результат действий всех других соучастников. Соучастие предполагает наличие у каждого из соучастников прямого умысла относительно совместных действий и прямого или косвенного умысла.

Ключевые слова: соучастие в уголовном правонарушении, преступное последствие, бездействие, исполнитель, подстрекатель, пособник, организатор, неосторожность, умысел, преступный мотив, цель, субъективная сторона преступления.

A.D.Daulbayeva¹

¹master degree's student of 1 course of specialty 6M030100 law of Institute of history and law of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: ms.alukoni@mail.ru

Research supervisor: N. B. Kalkayeva²

²Candidate of law, the associated professor of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and law of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: nesibeli77@mail.ru

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SIGNS OF PARTNERSHIP IN CRIMINAL OFFENCES

Abstract

In article partnership is considered as a special form of criminal activity characterized by set of obligatory objective and subjective signs. If are necessary for existence of the objective party of partnership: a community of actions of several accomplices, that is commission of crime by the general or which are mutually supplemented, efforts of its participants, causing the criminal result, same, uniform for all accomplices, a causal relationship between act of each accomplice and uniform criminal result.

From the subjective party partnership is characterized by availability of intentional fault. Each of accomplices realizes an opportunity to act together, wishes to combine the efforts with efforts of other persons and to take part as the contractor, the organizer, the instigator or the helper in achievement of criminal result. Joint activities of accomplices unite the intention directed to achievement of the same result. Only with intention the accomplice is subject to responsibility not only for actions which he made, and for result of actions of all other accomplices. Partnership assumes presence at each of accomplices of a direct intention of rather collateral actions and direct or indirect intent.

Keywords: partnership in criminal offenses, criminal consequences, failure to act, the contractor, the instigator, the helper, the organizer, imprudence, intention, criminal motive, the purpose, the subjective party of a crime.

Көп жағдайда қылмысты бір адам емес, қылмыстық нәтижеге жету жолында өз күштерін біріктірген адамдар тобы жасайды. Топ болып қылмыс жасағанда олар орындайтын рөлдерін бөліп алуы мүмкін. Қылмысты топ болып жасаған қылмыс қылмыстық әрекеттің ерекше нысаны болып табылады да, қылмыс жасауды және оның ізін жасыруды жеңілдетеді, сондықтан осындай қылмыстардың қоғамға қауіптілік дәрежесін күшейтеді. Осыған байланысты бірлесіп жасаған қылмыстары үшін жауап беретін адамдар тобын,

олардың жауаптылығының негіздері мен шектерін, кінә дәрежесі мен жазаны заң көлемінде белгілеудің маңызы зор.

Басқа құқық салаларына қарағанда қылмыстық құқық қоғамдық қатынастардың ерекше саласын қорғайды. Оның міндеті жеке адам мен азаматтардың құқықтарының бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны Қазақстан Республикасының

Конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау, бейбітшілікпен адамзаттың қауіпсіздігін қорғау, сондай-ақ, қылмыстың алдын-алу болып табылады.

Қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың белгілерінің өзін объективтік және субъективтік белгілер деп жіктеуге болады.

Объективтік белгілер. Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың жалпы белгісі болып бір қылмыс жасауға бірнеше субъектінің қатысуы саналады.

Бұл сандық белгі болмай қатысушылықты көзге елестету мүмкін емес. Бірақ, бір ғана сандық белгінің қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысуды анықтауға жеткіліксіз болуы мүмкін.

Қатысушылық болу үшін бір қылмысты жасағанда қатысушылардың әрқайсысы нақты қылмыстық нәтижеге жету жолында елеулі әрекеттер жасауы тиіс. Қылмыстық құқық бойынша қатысушылардың болмағанда біреуі қылмыстық нәтижеге елеулі түрде әсер ететін әрекеттер жасамаса, бұл қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысу болып табылмайды.

Қылмысқа қатысушының әрекеттері объективтік жағынан әрекетсіздікпен сипатталған кезде де қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың болуы мүмкін емес. Бірақ, бұл қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың әрқашан белсенді әрекетпен көрінеді деген сөз емес[1, 13].

Ресей ғалымы Колоколов қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың «қатысушылар тек белсенді әрекет етіп, қылмыстық нәтижеге жетуге ұмтылғанда ғана болады», - деп есептеді[2, 51]. Трайнин Колоколовтың пікіріне қарсылық білдіре отырып, «қатысушы нәтижеге жету жолында әрекетсіздікпен де қатысуы мүмкін», - деп көрсетеді[3, 76].

Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу үшін қылмыстық нәтижеге жету жолында әрқашан белсенді әрекет жасау міндетті емес деген пікірді қолдасақ, Трайниннің пікірімен келісу керек. Бірақ әрбір қатысушы «қылмыстық нәтижеге жетуге әрекетсіздік арқылы қатысады» деген пікір қате. Бұл пікір орындаушы мен көмектесуші үшін дұрыс болуы мүмкін, өйткені, орындаушылық әрекет етумен қатар, әрекетсіздікпен де көрінуі мүмкін. Айдап салушының ішкі табиғаты сондай, айдап салушылықты жүзеге асыру тек белсенді әрекет ету арқылы ғана мүмкін болады, сондықтан әрекетсіздікпен жүзеге асыруға болады деген пікірмен келісуге болмайды. Ұйымдастырушының да қылмысқа қатысуы тек белсенді әрекетпен сипатталады.

Сонымен, қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысу үшін қылмыстық нәтижеге жету жолында екі немесе оданда көп адамдардың әрекет етуі қажет әрі қатысушылардың әрекеттері ортақ қылмыстық нәтижеге елеулі түрде үлес қосуы тиіс.

Бірақ, тек сандық көрсеткіштің болуы қатысушылық үшін жеткіліксіз. Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысуды анықтау үшін қатысушылықты басқа екі немесе оданда көп адамдардың әрекеттерінің кездейсоқ тоғысу жағдайларынан ажырататын белгі қажет. Мұндай белгі болып қатысушылардың әрекеттерінің бірлесуі саналады.

Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу үшін бір қылмысқа қатысушылардың бірлесіп әрекет еткендігі қажет. Кеңестік заң әдебиеттерінде әрекет бірлесімі мәселесі толық жан-жақты ашылып көрсетілмеген.

Қатысушылардың бір-бірінің әрекеттері туралы білуі мәселесін шешу орындайтын рөлдерді бөліскенде қиындайды, өйткені, әрбір қатысушының әрекеттері арасында біршама уақыт өтуі мүмкін. Ал айдап салушы мен көмектесушінің әрекеттері сырт көзге көріне бермейді. Кейде орындаушының өзі де олардың әрекеттерінен ешқандай қылмыс көрмеуі мүмкін. Бірқатар қылмыстарда айдап салушы өзі шетте қалып, жауаптылықтан қашып құтылу мақсатында орындаушының көмегіне жүгінеді[3, 75].

Орындаушының басқа адамдарды айдап салушылық немесе көмектесушілік рөлін біле бермеуі-олар бірлесіп әрекет жасаған жоқ деген сөз емес. Бұл жерде айдап салушының орындаушыны қылмыс жасауға көндіргенін білуі, ал көмектесушінің орындаушыға қылмыстық ниетін жүзеге асыруға көмектескендігін білуі маңызды.

Көмектесуші мен айдап салушының орындаушының қылмыстық әрекеті туралы білуі және өздерінің рөлдерін білуі олардың бірлесіп әрекет еткендігін көрсетеді, яғни, қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысу туралы айтуға мүмкіндік береді. Керісінше, көмектесуші мен айдап салушының орындаушының қылмыстық әрекеті туралы білмеуі, қылмысқа қатысушылықты жоққа шығарады.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе мына шешімге тоқтауға болады: қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың-бір қылмыс жасаудағы екі немесе одан да көп адамдардың бірлесіп жасаған қылмыстық әрекеттерін; қатысушылар арасындағы психикалық байланыс ретінде қатысушылардың әрқайсысының басқа адамдардың әрекеттері туралы білуін; орындайтын рөлдерін бөлісуі жағдайында айдап салушы мен көмектесушінің орындаушының әрекеті туралы міндетті түрде білуін қамтиды.

Субъективтік белгілер. Жоғарыда айтылып кеткендей қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың объективті және субъективті белгілердің жиынтығынан тұрады. Субъективті жағынан Қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың тікелей немесе жанама қасақаналықпен жүзеге асады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 20-бабының 1-бөліміне сәйкес, тікелей немесе жанама ниетпен жасалған әрекет қасақана жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады.

Абайсызда жасалатын қылмыстарда қатысушылық болмайды. Абайсызда жасалатын қылмыстар ниеттің немесе қылмыстық салдарға саналы түрде жол берудің болмауымен сипатталады. Мұндай жағдайларда қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысуға тән қылмыстық ниеттің біртұтастығы туралы айта алмаймыз, өйткені, ниеттің немесе қылмыстық салдарға саналы түрде жол берудің болмауы қылмыстық ниеттің біртұтастығын құрамайды, әрі қылмысқа қатысушылар арасында қажетті ішкі келісім болмайды.

Кеңестік қылмыстық құқықта көптеген авторлар қатысушылық тек қасақана жасалатын қылмыстарда мүмкін деп есептесе, енді біреулері, абайсызда жасалатын қылмыстарда да қатысушылықтың болуын жоққа шығармайды[4].

Абайсызда азғырушылық үшін қылмыстық жауапкершілік мүмкіндігін тану туралы Вышинский мынадай пікір айтты: «Азғырушылық үшін адам қылмыстың болуы мүмкін екендігін білген жағдайда және білуге мүмкін жағдайда жауапкершілікке тартылуы тиіс».

Абайсызда жасалатын қылмыстарда қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың құрамын негіздей отырып Филиановский былай деді: «Материалдық қылмыстар әрекет және нәтижеден тұрады, олардың субъективтік жағының анализін жеке-жеке көрсету керек».

Абайсызда және қасақана жасалатын қылмыстарды ажыратудың негізгі белгісі болып қылмыс жасаған адамның өз әрекетінің зардабына көзқарасы саналады. Бұл белгі, әсіресе, кінәнің екі нысананың түйіскен жерде-жанама қасақаналық және қылмыстық өзіне-өзі сенушілік-жақсы байқалады. Екі жағдайда да адам өз әрекетінің қоғамға қауіпті екендігін сезеді, қоғамға қауіпті зардаптарын алдын-ала болжайды, бірақ, бірінші жағдайда осы зардаптардың тууына саналы түрде жол берсе, екінші жағдайда оның тууына жол бермеймін деп сенеді. Осыған орай, адам қылмыс жасауға ниеттенген кезде ғана қасақаналық әрекет туралы айтамыз да, абайсыз әрекет туралы-адамның қылмыс жасауға ниеті болмаған кезде айтамыз.

Бірақ, бұл абайсызда қылмыс жасаған адамның әрекетінде саналы әрекеттің ерікті белгілері болмайды деген сөз емес.

Абайсыз әрекет ете отырып адам өз ісінің мәнін әрқашан түсінеді, оны саналы түрде және ерікті түрде жасайды.

Бірақ, мұндай адам ешқашан қоғамға қауіпті зардаптар келтіруге ұмтылмайды, осындай зардаптардың туу мүмкіндігін көріп тұрған кезде де, оны болдырмауға тырысады. Дәл осы қоғамға қауіпті зардаптарды болдырмау мүмкін деп есептей отырып, адам белгілі бір әрекеттер жасайды.

Абайсызда қылмыс жасаған адамның әрекетінің саналы және ерікті сипаттамасы қылмыстық құқықтық мағынада оның әрекетінің қасақаналығы туралы айтуға негіз емес. Абайсызда қылмыс жасаған адам саналы түрде әрекет етсе де, белгілі бір әрекетті жүзеге асырғысы келсе де, ол қасақана әрекет етті деп айта алмаймыз. Тұрмыстық мағынада саналы және ерікті әрекет туралы қасақана жасалды деп айтуға болса да, қылмыстық құқықтық мағынада олай атауға болмайды. «Қасақаналық»-жәй ғана сөз емес, заң шығарушы белгілі бір мағына берген арнайы термин.

Осыған орай, ғалым Апенев С.М. әрекет пен оның нәтиженің субъективті жағына жеке-жеке талдау жасау мүмкіндігін негізсіз деп табады. Оның пікірінше мұндай талдау жасау «қасақаналық» және «абайсыздық» терминдерінің заң шығарушы бекіткен мағынасына қайшы келеді.

Көмектесу арқылы қылмысқа қатысу орындаушыға қылмыстық ниетін жүзеге асыру жолында қасақана көмек көрсетуді қамтиды. Көмектесуші деп табу үшін қылмысты орындаушыға көмектесуге бағытталған қасақаналық ниетті анықтау қажет, яғни, көмектесуші болып, қылмыс жасауға тікелей көмектескен адам ғана саналады.

Қорыта айтқанда, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу екі немесе одан да көп адамдардың қасақана бірлесіп қылмыс жасауы кезінде болады. Егер қатысушылардың ең болмағанда біреуі абайсыз әрекет етсе, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу болмайды, сол сияқты, барлық қатысушылар абайсыз әрекет еткенде қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу мүлдем жоқ.

Барлық қатысушылар арасында келісімнің болуы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың міндетті белгісі емес. Кей жағдайларда айдап салушы мен көмектесуші орындаушының ниеті мен әрекетінің қылмыстық сипатын білсе де, бір-бірі туралы білмеуі де мүмкін. Сондай-ақ орындаушы да басқа қылмысқа қатысушылардың бірлесіп қылмыс жасауы туралы ниетін біле бермеуі мүмкін. Тіпті кей жағдайларда айдап салушы қылмысқа көмектесушінің қатысатынын немесе көмектесуші орындаушының біреудің азғыруы мен әрекет етіп отырғанын біле бермеуі мүмкін.

Осыған орай, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың субъективті

жағынан қасақаналықпен-тікелей және жанама-сипатталады.

Әрбір қылмысқа қатысушы келесі жағдайларды біліп, түсінуі тиіс.

- орындаушының әрекеті мен ниетінің қылмыстық сипатын;
- өз әрекетінің де қоғамға қауіпті екендігін, өйткені ол қылмыс жасаудың нақты жағдайында орындаушы мен басқада қатысушылардың әрекет етуі үшін қолайлы жағдай туғызады;
- оның әрекеті орындаушының қылмыс жасауға не қылмыстық нәтижеге жетуге қажетті шарт екендігі.

Орындаушы екеуіне ортақ қылмыстық нәтижеге жетуге бағытталған өзіне және орындаушының әрекетінің қоғамға қауіпті сипатын сезіне отырып, қылмысқа қатысушы осы нәтиженің тууын тілейді немесе оған саналы түрде жол береді.

Түйіндей келе, қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың тек қасақана жасалатын қылмыстарда болуы Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 27-бабында орын алды.

Қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың түсінігі үшін мақсат пен ниеттің маңызын айтпасақ, қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың субъективті жағының сипаттамасы толық болмаған болар еді.

Қылмыстың мақсаты мен ниеті ерік пен әрекет сипатын анықтайды. Бірақ, олар әрбір қылмыс құрамының субъективті жағының міндетті белгісі бола бермейді. Кейбір қылмыстық құрамдарда ғана мақсат пен ниет міндетті белгі ретінде қажет болады, өйткені оларсыз қылмыстық құрамның субъективті жағын анықтау мүмкін болмай қалады.

Мақсат пен ниет субъективті жақтың міндетті белгісі болатын қылмыстарда тек орындаушы мен ұйымдастырушы үшін ғана қажет. Басқа қатысушылар қылмысқа бөтен ниетпен қатысуы не басқа қылмыстық мақсаттарды көздеуі мүмкін.

Сондықтан бір қылмыс жасауға қатысатын адамдардың қылмыстық әрекеттері әртүрлі мақсатпен ниеттерді көздесе де қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың орын алуы мүмкін. Бұл жерде айта кететін жәй, егер қылмысқа қатысушылардың диспозицияда көрсетілген қылмыстық мақсатқа жетуге деген саналы әрекеттері болмаса, онда олардың әрекеттері осы қылмысқа қатысушы деп табуға негіз бола алмайды.

Осыған сәйкес, қылмыстық заң барлық қылмысқа қатысушылардың бір мақсатқа ұмтылуын не ниетпен әрекет етуін талап етпейді. Қылмысқа қатысушылардың мақсаттары мен ниеттерінің біртұтастығы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың субъективтік жағының міндетті белгісі болып табылмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кригер Г.А., Гришаев П.И. *Соучастие по уголовному праву*. -М., 1959. -255 с.
2. Колоколов Г.Е. *О участии в преступлении*. -М., 1881.
3. Трайнин А.Н. *Учение о соучастии*. -М., 1941. -168 с.
4. Пионтковский А.А. *Учение о преступлении по советскому уголовному праву*. -М., Госюриздат, 1961. - 666 с.
5. Әпенев С. М. *Қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысудың. Теория және практика мәселелері*. - Алматы, 2009. -173 б.

УДК: 343.3/.7

МРНТИ: 10.77.51

Ержан Айжан¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық институты 6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан e-mail: erzhankyzy_94@mail.ru.

Ғылыми жетекшісі: Н.Б. Калкаева²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан e-mail: nesibeli77@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығының алдын алу мақсатында Қазақстан Республикасының заңында заңнама процесінде іске асыру және есепке алу, заңмен белгіленген функциялар аясында қандай да бір қызметті жүзеге асыру, құқық қорғаушы және арнайы мемлекеттік органдарды, сондай-ақ жалпы алғанда мемлекеттік басқару органдарын қайта ұйымдастыру және реформалау үшін міндетті

болатын құқықтық шаралардың жүйесінің керектігі айтылған. Осындай шаралар ретінде арнайы шектеулердің заңнамалық тұрғыда белгіленуі мемлекеттік функцияларды атқаруға уәкілеттік берілген лауазымды тұлғаларға, оған кіріс алу мақсатанда тиесілі болған және өзінің баюы мақсатында қалыптасқан құқықтық нормалар мен моральды бұзып, қызмет бабын асыра пайдалану арқылы мемлекеттің беделіне, лауазымды тұлғаның статусына нұқсан келтіретіндігі туралы айтылған.

Мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтар халық алдында мемлекеттің заңдылығының деңгейін төмендетіп қана қоймай, азаматтар алдында мемлекеттік биліктің тиімділігінің мәртебесіне нұқсан келетіндігін айтып өткен. Сондықтан да автор, сыбайлас жемқорлықпен байланысты өзекті мәселелерді шешудегі мемлекеттің ұстанып отырған саясатының маңыздылығын, рөлін ашуға ұмтылыс жасаған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылық, латенттілік, әлеуметтік феномен, әлеуметтік-экономикалық негіз, құқықтық негіз, идеологиялық негіз, моральдық қағида.

Ержан Айжан¹

*¹магистрантка 1-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: erzhankyzy_94@mail.ru.*

Научный руководитель: Н.Б.Калкаева²

*²к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г.Алматы, Казахстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация

В статье поднимается вопрос о коррупции как проблемы, которая в настоящее время пользуется большой актуальностью и заинтересованностью. Вопрос о необходимости мер борьбы с коррупцией активно обсуждается в нашей стране. Борьба с коррупцией представляет собой борьбу с опасным социальным явлением, влекущим за собой разложение общества и государства. Когда государственные служащие, лица, уполномоченные на выполнение государственных и иных управленческих функций, в том числе и в частном секторе, используют свое служебное положение, статус и авторитет занимаемой должности вопреки интересам службы и установленным нормам права и морали в целях личного обогащения.

Данные преступления подрывают авторитет в эффективности государственной власти перед гражданами, что приводит как следствие, падению легитимности государства, в целом, среди народа. Поэтому автор в этой статье хочет раскрыть роль государственной политики, направленной на непосредственное решение данной проблемы.

Ключевые слова: коррупционное уголовное правонарушение, латентность, социальный феномен, социально-экономическая основа, правовая основа, идеологическая основа, моральный принцип.

Yerzhan Ayzhan¹

*¹master degree's student of 1 course of specialty 6M030100 law of Institute of history and law of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: erzhankyzy_94@mail.ru.*

Research supervisor: N. B. Kalkayeva²

*²Candidate of Law Sciences, the associated professor of department of Criminal - legal disciplines of Institute of history and law of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

LEGAL BASIS OF CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION CRIMINAL OFFENCES

Abstract

In article the question of corruption is brought up as now uses big relevance and interest. The question of need of measures of fight against corruption is actively discussed in our country. Fight against corruption represents fight against the dangerous social phenomenon involving decomposition of society and state. When the government employees, persons authorized on accomplishment of the state and other managerial functions including in a private sector, use the official position, the status and authority of a post contrary to interests of service and the established rules of law and morals for the purpose of personal enrichment.

These crimes undermine authority on efficiency of the government before citizens that brings as a result, to fall of legitimacy of the state, in general, among the people. Therefore the author in this article wants to open a role of the state policy directed to the direct solution of this problem.

Keywords: corruption criminal offense, latency, social phenomenon, social and economic basis, legal basis, ideological basis, moral principle.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (ҚР ҚК) өзінде «сыбайлас жемқорлық қылмысы» ұғымы аталған Кодекстегі кейбір ұғымдарды түсіндіруге арналған 3-б, 29-т. бекітілген. Бірақ бұл ұғым дефинициялық сипатқа ие емес, яғни түсінік беру көзіне, анықтама сөзінің тура мағынасында анықтамаға жатпайды. Аталған бап жемқорлық қылмыстарына жататын қылмыстық тұрғыда жаза қарастырылған әрекеттер тізбесін қамтиды.

Сонымен қатар «сыбайлас жемқорлық» ұғымының осындай анықтамасы болмай мемлекеттің жемқорлыққа қарсы қылмыстық саясатының мәнісін ұғыну мүмкін емес.

Қажетті анықтама 1998 ж. 2 шілдедегі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңында (2011 ж. 1 сәуірде берілген өзгерістер мен толықтырулармен) берілген. Аталған заңның 2 б. 1 т. сәйкес сыбайлас жемқорлық ретінде «мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып не мүлдіктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүлдіктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы» ұғынылады.

Негізгі бөлім. «Сыбайлас жемқорлық» ұғымымен қатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық саясат үшін «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы» ұғымы маңызға ие. «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы» ұғымының мазмұндық жағы «сыбайлас жемқорлық» ұғымынан тиісті құқық бұзушылықтар факт ретінде жемқорлықтың өзін ғана қамтып қана қоймай, онымен бірге жүретін құбылыстарды, әрекеттерді (әрекетсіздіктерді) қамтитынымен ерекшеленеді.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңында «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы» ұғымының өзіндік анықтамасы бар. Осылайша, аталған заңның 2 б. 2 т. сәйкес сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтарға (сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтар) «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңында, сондай-ақ өзге заңдарда көзделген, заңдарда белгіленген тәртіптік, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке әкеліп соқтыратын сыбайлас жемқорлықпен жымдасқан немесе сыбайлас жемқорлық үшін жағдай туғызатын әрекеттер жатады.

«Сыбайлас жемқорлық» ұғымының анықтамасында түсіндіруді қажет ететін бірқатар

терминдер бар. Атап айтқанда, жемқорлық субъектілері (яғни жемқорлық қылмыстарын тікелей жасайтын тұлғалар) ретінде мемлекеттік функцияларды орындайтын тұлғалар аталады.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңының 2 б. 3 тармағында қарастырылып отырған ұғымға мынадай анықтама берілген:

мемлекеттік функциялар – бұл ҚР заңнамасымен мемлекеттің, оның органдары мен мемлекеттік қызмет атқаратын адамдардың өкілеттігіне жатқызылған іс жүргізу мәндері.

Бұл ретте мемлекет функциялары ретінде оның қызметінің негізгі бағыттары ұғынылады, осы бағыттардың арқасында мемлекеттің тағайындалуы іске асырылады[1, 55 б.].

«Сыбайлас жемқорлық» ұғымының анықтамасында «жеке тұлғалар» және «заңды тұлғалар» ұғымдары пайдаланылады.

Жеке тұлғалар – бұл азаматтық қарым-қатынастардың қатысушысы немесе азаматтық құқықтар мен міндеттердің тасымалдаушысы болатын азаматтар. Жеке тұлғалар экономикалық активтерге ие болуы мүмкін, мәлімелер жасасып, міндеттемелер бойынша жауап бере алады[1, 163 б.].

Заңды тұлғалар – бұл азаматтық айналымда азаматтық құқықтар мен міндеттердің дербес (айрықша) тасымалдаушысы ретінде болатын мекемелер, кәсіпорындар немесе ұйымдар. Олар өз меншігінде, шаруашылық қарауында немесе оперативтік басқаруында оқшауландырылған мүлікке ие болуы мүмкін және өз міндеттемелері бойынша осы мүлкімен жауап беруі тиіс. Дербес теңгерімге немесе сметаға ие болуы тиіс[1, 164 б.].

Осылайша, «сыбайлас жемқорлық» және «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы» ұғымдары өзара логикалық және түр-тектік байланыс құрады.

Бұдан әрі, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар және сыбайлас жемқорлық қылмыстары – өзара байланысы жоқ терминдер.

ҚР ҚК 15 тарауында аталған сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары сыбайлас жемқорлық қылмыстарын, сондай-ақ мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқарудың мүдделеріне қарама-қайшы өзге де құқық бұзушылықтарды қамтиды.

Алайда сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының тізімі ҚР ҚК 15 тарауының мазмұнымен шектелмейді. Бұған дейін айтылғандай, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының тізбесі ҚР ҚК 3 б. 29 т. келтірілген сыбайлас жемқорлық қылмыстарының тізбесінде айтарлықтай кеңейтілген.

Ресейдің белгілі криминологы В.В. Лунеев сыбайлас жемқорлықты заңды негізде пайдакүнем қылмыстар мәнмәтінінде қарастырады. Бұл ретте ол жемқорлықты экономикалық қылмыстар тобына жатқызады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын сыныптау ісінде қылмыстық-құқықтық және криминологиялық тәсілдемелер толығымен сәйкес келмейтіні анық. Алайда қылмыстық құқық пен криминология шешетін міндеттердегі өзгешеліктерді ескерсек, В.В. Лунеев тәсілдемесімен келісуге болады. Жемқорлық қылмыстарынан бірінші кезекте жалпы мемлекеттің экономикалық мүдделері зардап шегеді.

Криминологиялық тұрғыдан сыбайлас жемқорлық үшін мынадай ерекшеліктер тән.

1. Латенттіліктің жоғары деңгейі (жемқорлық құқық бұзушылықтар көлемінің ресми есебінен жасырын), ол осы қылмыстар жасалуының келістіруші сипатымен түйіндес.

Келістіруші сипат сыбайлас жемқорлықтың, әдетте, арыздарға түрткі болмайтынымен айқындалады. Кінәлі тараптар заңсыз мәміледен пайда көреді. Тіпті параны күшпен алуға қатысты шағым білдірілмейді, себебі адамдар жемқорлықпен күресу процесіне тиісті дәрежедегі сенімді білдірмейді[2, 134-140 бб.].

2. Сыбайлас жемқорлықтың өзгеріске ұшырап жатқан сыртқы ортаға жоғары бейімделушілігі. Бұл қасиет мимикрия деп аталады, бұл туралы осы басылымның екінші тақырыбында сөз қозғалды. Бұл қасиет жемқорлықтың кез келген жағдайлардағы өміршендігін, сондай-ақ оны айқындаудың және дәлелдеудің қиынға түсуін түсіндіреді.

Жоғарыда айтылғанды саралай отыра, Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар бұрынғы кеңестік кеңістік пен алыс шетел елдерінде жемқорлыққа қарсы заңнамалық актілердің, түрлі деңгейдегі және қамту ауқымындағы бағдарламалардың әзірленуі әрі қабылдану жиілігі секілді жайт назар аудартады.

Мұндағы ескеретін жайт, әлеуетті жемқорлар тарапынан кез келген жемқорлыққа қарсы қабылданған шаралар бірден мұқият зерттеу әрі талдау нысанына айналады, бұл өзіндік жемқор пиғылын іске асыруына зиян тимейтіндей етіп осы шараларды айналып өту жолдарын іздестіру мақсатында жасалады. Белгілі бір уақыт өте салысымен бұл шаралар бастапқы тиімділігінен айырылып, жаңасына ауыстырылуын қажетсінеді. Цикл қайталанаяды.

3. Сыбайлас жемқорлықтың биліктің жергілікті органдарынан бастап басқару аппаратының елеулі топтарын қамтуы. Р.Т. Тілеуханның бейнелі сипаттамасында шенеуніктердің криминализациясы олардың толықтай «сатылғыштығымен» айқындалады. Жемқорлық қарқынды түрде экономикадағы мемлекеттік басқарудың барлық салаларына еніп жатыр[3, 102-103 бб.].

4. Жаһандық сыбайлас жемқорлық. Сыбайлас жемқорлық – бұл ауқымды әрі қауіпті құбылыстың – дүниежүзілік қауымдастықтың барлық елдерінің криминализациялануының бір бөлігі.

Бүгінгі таңда ол әлеуметтік мәртебені жария ету немесе, керісінше, экономикалық ресурстың меншіктенушісі ретінде сатып алу немесе пара көмегімен формализация ретінде танылуда. А.А. Темербековтың пікірінше, сыбайлас жемқорлық сапа тұрғысынан жаңа әлеуметтік феноменге айналып келеді, оның шекарасында мемлекеттік әкімшілік ресурсы мен қылмыс әлемінің ұйымдасу принциптерінің тұтасуы; параллельді әлеуметтік емес немесе, нақтырақ айтқанда, «бейқұқықтықтың сұрқау аймақтардың» бейәлеуметтік нысанының ұйымдасқан әлеуметтік нысандарды ығыстыруы, рұқсат етілген және солай болуы тиіс нәрселердің моральдық тұрғыдан бейадами мотивациялық қылмыстық жүріс-тұрыс жағына ығысу және жойылу жүріп жатыр, бұл ретте жүріс-тұрыс алдыңғыны болжай білмейтін заңнамалық, яғни формальды тұрғыда құқықтық актілермен бекітіледі.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық және идеологиялық негіздерінің жүйелік қарым-қатынастарының бұзылуы жемқорлықты пара алудың әлеуметтік құбылысынан үстемдікке ие экономикалық корпорацияның ресурсын өтеудің әлеуметтік феноменіне, ал оны тарату процесін нақты әлеуметтік жүйенің бейәлеуметтік қозғалысының заңдылығына айналдырып отыр[4, 28-29 бб.].

5. Мемлекеттің ресми экономикалық саясатын бұзатын, оны түкке тұрмайтын қылатын көлеңкелі экономиканың қаржылық әлеуетінің артуы. Көлеңкелі капитал сыбайлас жемқорлыққа негізделген және ол соның негізінде дамиды. «Лас» (көлеңкелі) капиталдың жасырылуы да жемқорлық құқық бұзушылықтарының жасалуымен бірге жүреді.

6. Ұйымдасқан нысандағы жемқорлықтың өсу тенденциясы.

Зерттеулер көрсетіп тұрғандай, жемқорлық құқық бұзушылықтары, әдетте, есірткіге, қару-жараққа, контрабандаға, өнер туындыларына, шикізат пен тауарларға байланысты операциялардың процесінде табысты қылмыстық жолмен табу, шағын және орта бизнесті табысқа қатысты бопсалаушылық, сонымен қатар басқа қылмыстық құрылымдардың криминалдық бизнесін бопсалау арқылы жүреді. Жемқорлық тұрақты түрде көмекті көрсетуге қатысты уағдаластықпен өздерінің ресми жағдайын пайдаланатын жеке тұлғалардың қылмыстық әрекеттерінің бүркемеленуін қамтамасыз етеді. Көп жағдайда сыбайлас жемқорлық қылмыстық қаражаттың аударылуы есебінен қалыптасатын, лауазымды тұлғаларды сатып алуға бағытталатын жеке қаржылай қорларға ие[5, 132-138 бб.].

Салалық сипаттағы белгілі бір ерекшеліктерге ие қылмыстық қол сұғушылықтың

нысанына байланысты сыбайлас жемқорлық қылмыстары мынадай жолмен сыныпталады:

- меншікке қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстары;
- экономикалық қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстары;
- имандылыққа қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстары;
- мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқаруға қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстары;
- әскери сыбайлас жемқорлық қылмыстары.

Қандай да бір құрамның нақты бір сыныпқа жатқызылуы күмәнсіз жемқорлық қылмыстарына жатқызылатын әрекеттер тізіміне ие ҚР ҚК ережелерінің шеңберінде мүмкін болады. Бұл тізбе ерікті және кеңейтіліп түсіндірілмейді және тиісті заңның негізінде ғана өзгертілуі немесе толықтырылуы мүмкін.

ҚР ҚК 3 б. 29 т. сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыстарына ҚР ҚК-ның мына баптарымен қарастырылған әрекеттер жатқызылады:

- 189 (2т.), үшінші бөлім) – қарауындағы бөтен мүлікті иемдену немесе жұмсау; - 190 (2т.), үшінші бөлім) – алаяқтық; - 215 (3т.), екінші бөлім) – жалған кәсіпкерлік; - 216 (4т.), екінші бөлім) – іс жүзінде жұмыстардың орындалуынсыз, қызметтің көрсетілуінсіз, тауарлардың тиелуінсіз шот-фактураның жазылуы бойынша әрекеттердің жасалуы; - 217 (3т.), үшінші бөлім) – қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және басқару; - 218 (1т.), үшінші бөлім) – қылмыстық жолмен табылған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жасыру); - 234 (1т.), үшінші бөлім) – экономикалық контрабанда; - 249 (3т.), үшінші бөлім) – мәмілені жасасуға немесе оны жасасудан бас тартуға мәжбүрлеу; - 307 (3т.), үшінші бөлім) – заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру; - 361 - лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану; - 362 (2т.), төртінші бөлім) – билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану; - 364 – кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласу; - 365 – заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау; - 366 – пара алу; - 367 – пара беру; - 368 – парақорлықтағы делдалдық; - 369 – қызметтік жалғандық жасау; - 370 – қызметтік әрекетсіздік; - 450 – билікті теріс пайдалану; - 451 (2т.), екінші бөлім) – билікті асыра пайдалану; - 452 – биліктің әрекетсіздігі.

Меншікке қарсы жемқорлық қылмыстарының санатына ҚР ҚК 189 б. (2т.), үшінші бөлім) қарастырылған әрекеттер жатқызылады.

Экономикалық қызмет саласындағы жемқорлық қылмыстарының санатына ҚР ҚК мына баптарында қарастырылған әрекеттер жатқызылады: 216 (4т.), екінші бөлім); 217 (3т.), үшінші бөлім); 218 (1т.), үшінші бөлім); 234 (1т.), үшінші бөлім); 249 (3т.), үшінші бөлім).

Халықтың денсаулығы мен имандылыққа қарсы жемқорлық қылмыстарының санатына ҚР

ҚК 307 бабында (2т.), үшінші бөлім) қарастырылған әрекеттер жатқызылады.

Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүддесіне қарсы жемқорлық қылмыстарының санатына ҚР ҚК 361; 362 (2т.), төртінші бөлім); 364-370 баптарында қарастырылған әрекеттер жатқызылады.

Әскери жемқорлық қылмыстар санатына ҚР ҚК 450; 451 (2т.), екінші бөлім); 452 баптарында қарастырылған әрекеттер жатқызылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының одан әрі қарастырылуы мен зерттелуі жоғарыда көрсетілген қылмыстардың әрқайсысы бойынша жеке-жеке жүзеге асырылады.

ҚР ҚК 3 бабының 29 тармағына және «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 15 тараудың ережелеріне сәйкес қарастырылып отырған қылмыстарға мыналар жатқызылады: - лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану (361 б.); - билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану (362 б., 4 бөлім, 3 тармақ); - кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласу (364 б.); - заңды кәсіпкерлік қызметіне кедергі жасау (365 б.); - пара алу (366 б.); - пара беру (367 б.); - парақорлыққа делдал болу (368 б.); - қызметтік жалғандық жасау (369 б.); - қызметтік әрекетсіздік (370 б.).

Қызмет бабында жалған құжат жасау – бұл, егер әрекеттер пайдакүнем ниетпен немесе өзге жеке қызығушылықпен (бұған дейін бұл әрекеттер лауазымдық жалған құжат жасау деп аталған-тын) жасалса, лауазымды тұлғаның (мемлекеттік қызметкердің немесе лауазымдық тұлға емес жергілікті өзін-өзі басқару органы қызметкерінің) ресми құжаттарға алдын-ала жалған мәліметтерді, сонымен қатар олардың шынайы мазмұнын жоққа шығаратын түзетулерді енгізуі.

Бұл анықтама әрекетті ҚР ҚК 369 бабы бойынша сыныптау үшін ғана емес, сондай-ақ қызметтік қылмыстың мазмұнын, оны тәртіптік теріс қылықтан ажырата білуді дұрыс түсіну үшін маңызды.

Қылмыстардың қарастырылып отырған сыныбының құрамын анықтайтын негізгі белгілер ретінде мыналар танылады:

1) мемлекеттік аппараттың қалыпты, заңды қызметіне қол сұғушылық;

2) азаматтардың, қоғамның немесе мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерінің елеулі бұзылуына әкеліп соқтырған қызмет мүдделерін бұзатын тұлғаның әрекеті немесе әрекетсіздігі;

3) қылмысты лауазымды тұлғаның жасауы;

4) қасақана немесе абайсызда жасалған айыпты әрекет.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы субъектісі – бұл он алты жасқа толған, ақыл-есінде ауытқулары жоқ тұлға. Бұған қоса, лауазымды тұлға, не болмаса мемлекеттік қызметкер осы қылмыстардың

субъектілері бола алады. Бұл жайт осы субъектілерді арнайы ретінде белгілеу үшін негіз болып табылады.

Субъектілердің арнайы сипаты мыналармен түсіндіріледі:

- тиісті тұлғаларға мемлекет атынан белгілі бір міндеттерді жүктеу;

- субъект тарапынан осы міндеттерді орындамауы немесе тиісті түрде орындамауы саналы, қасақана сипатқа ие.

Мемлекеттік қызметкер, сыбайлас жемқорлық қылмысының субъектісі, ақы төленетін мемлекеттік лауазымдағы немесе мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында оған ұсынылған өкілеттіктерді жүзеге асыратын ҚР азаматы ретінде танылуы мүмкін.

ҚР ҚК 366 және 367 баптарына сәйкес (пара алу және пара беру) субъект ретінде шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды тұлғасы болуы мүмкін.

С.М. Рахметов пен Г.С. Мауленовтың пікірінше, мемлекеттік қызметкерлерге саяси мемлекеттік қызметкерлер деп аталатын қызметкерлер жатады. Саяси лауазымдарға саяси мемлекеттік қызмет лауазымындағы мына қызметкерлер жатады:

1) ҚР Президенті тағайындайтын қызметкерлер, олардың орынбасарлары;

2) ҚР Парламентінің Палаталары және Парламент Палаталарының өкілдері сайлайтын және тағайындайтын қызметкерлер, олардың орынбасарлары;

3) ҚР Жоғарғы соты жанындағы соттардың қызметін қамтамасыз ету жөніндегі департаментті (Жоғарғы сот аппараты) басқаратын қызметкерлер, олардың орынбасарлары;

4) Конституцияға сәйкес Президент және Үкімет өкілдері болып табылатын қызметкерлер;

5) Орталық атқарушы органдарды басқаратын қызметкерлер (жетекшілер), олардың орынбасарлары[6, 27-29 бб.].

Бұған қоса, айта кететін жайт, Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңының 4 бабына сәйкес техникалық қызмет көрсетуді жүзеге асыратын және мемлекеттің органдардың жұмысын қамтамасыз ететін тұлғалар мемлекеттік қызметкерлерге жатпайды.

Сол себепті олар мемлекеттік функцияларды орындауға өкілетті тұлғалар болып танылмайды, және сәйкесінше сыбайлас жемқорлық қылмыстарының субъектілері болып есептелмейді.

Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқармаға қарсы сыбайлас жемқорлық қылмысының барлық қарастырылған түрлері қол сұғушылықтың ортақ объектісіне ие – бұл мемлекеттік аппараттың және жергілікті өзін-өзі басқару аппаратының қалыпты жұмысы. Осы кластың жеке қылмыстары бойынша қылмыстың қосымша объектісі қарастырылады. Мысалы, ҚР ҚК 361, 362, 363, 365, 370 баптары бойынша Кодексте қосымша объект ретінде азаматтардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері,

қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделері көрсетілген.

Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқармаға қарсы әрбір сыбайлас жемқорлық қылмысы бойынша қол сұғушылық объектісінің айрықша белгілерін (сипаттамаларын) айқындауға болады.

Осылайша, ҚР ҚК 361 бабы бойынша қылмыстың жалпы объектісін анықтаумен қатар тұлғаның коммерциялық және мемлекеттік орган немесе жергілікті өзін-өзі басқару органы болып табылмайтын өзге ұйымдарда лауазымдық өкілеттіктерін теріс пайдалануы коммерциялық және өзге ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы өкілеттіктерді теріс пайдалану үшін жауапкершікке әкеліп соқтыратынын білу қажет (ҚР ҚК 250 бабы). Заңнама ережелеріне сәйкес бұл әрекет жемқорлық әрекетіне жатқызылмайды.

Бұдан әрі, ҚР ҚК 362 бабы (3 тармақ), төртінші бөлім) бойынша әрекеттің жасалуы тұлғаның тікелей өзінің лауазымдық міндеттерін жүзеге асырумен байланысты болған жағдайда ғана билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалануға жол беріледі.

Кінәлі тұлғаның оған қызметтік өкілеттіктердің ұсынылуы және міндеттердің артылуы қарастырылған әрекеттердің ұқсас байланысы ҚР ҚК 364 бабында қарастырылған қылмыстарда (кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласу) көрсетіледі.

Пара алу (ҚР ҚК 366 бабы), пара беру (ҚР ҚК 367 бабы) және паракорлыққа делдал болу (ҚР ҚК 368 бабы) түріндегі сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ерекшелігіне олардың өзара байланысқа ие болуы жатқызылады. Бұл байланыс олардың бір терминмен – паракорлықпен белгіленуінде жатыр.

Паракорлық – сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті көрінісі. Бұл қауіпке екі тараптың да (параны алушы және беруші субъект) заңның алдында бірдей жауап тартатынды себеп. Бопсалаушылық болған жағдайды немесе ықтимал пара беруші құқық қорғау немесе арнайы мемлекеттік органға параның берілгендігі туралы ерікті түрде хабарланған жағдайды ескермегенде, зардап шеккен тұлға іс жүзінде жоқ.

Әрбір пара беру-пара алу әрекеті делдалдың қатынасуымен өтпейді. Жауапкершіліктен құтылуды қамтамасыз ету мақсатында паракорлар өз әрекеттерін ықтимал куәгерлер мен делдалдардан жасырын, құпия түрде жүзеге асырады.

Жалпы алғанда қылмыстық қол сұғушылық объектісі туралы мәселе бұрын даулы сипатқа ие. Қылмыс құрамының элементі ретінде объекттің міндетті түрде болуы дау тудырмайды. Нақты осы бір соңғы жағдай объект туралы мәселені анықтау үшін әдіснамалық негіз болып табылады.

Белгілі криминолог Е.И. Қайыржанов «Қылмыстың құрамы және оның элементтерінің диалектикалық тұтастығы туралы ортақ ережелерден объект міндетті түрде кез келген қылмыс құрамында болғанымен, әрдайым айқын

суреттелген сипатқа, әрбір қылмыстағы өзіндік келбетке немесе қылмыстық кодекстің жеке нормасына ие болмайтындығы мәлім болады. Басқаша айтқанда, қорағу объектісі әрдайым қылмыстық заңның диспозициясында суреттеле бермейді», - деп жазған болатын [7, 63-64 бб.].

Қорытынды. Жоғарыда айтылған жайт қылмыстық қол сұғушылық объектісін нақтылау нақты қылмыстық іс аясында мүмкін екендігін білдіреді. Объект субъектпен арадағы өзара байланыс арқылы ұғынылуы мүмкін. Қарастырылып отырған құқық бұзушылықтар класында, бұған дейін айтылғандай, мемлекеттік аппараттың және жергілікті өзін-өзі басқару аппаратының қалыпты жұмысы объект болып табылады. Қарастырылып отырған баптар қамтылған тараудың атауы мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқарма мүдделері де объектілер ретінде танылатынын білдіреді.

Әлемнің Қазақстанды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті қағидатты және дәйекті түрде жүргізетін ел ретінде қабылдауын

жақсарту үшін, сыбайлас жемқорлықтың мән-жайы туралы ел рейтингін айқындайтын халықаралық ұйымдармен жүйелі жұмыс жүргізілетініне кәміл сенімдіміз.

Мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруға бөлінген бюджет қаражатын талан-таражға салуға қарсы іс-қимылға ерекше назар аударса, құқық қорғау органдарына қаржылық бақылау және мониторинг органдарымен өзара тиісті іс-қимылды, бюджет қаражаты игерілгенге дейін оларды жедел қолдау бойынша кешенді тексерулер жоспарлауды қамтамасыз етілсе, құқықтық мемлекетіміздің алға жылжуы мазмұнына сай болады деп ойлаймыз.

Мемлекеттік қызметтің заңды мүдделері мен мемлекеттік басқару аясындағы дұрыс жұмыс маңыздылығының жоғары дәрежесі тиісті сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының қылмыстық қол сұғушылықтарының жоғары маңыздылығын анықтайды. Қылмыстық заң құралдарымен қорғалатын объект, өз кезегінде, осы объектінің әлеуметтік тұрғыдағы құндылығына куә.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Заң сөздігі. – М.: Институт новой экономики, 2007. – 111 б.
- 2 Лунеев В.В. Преступность XX века: Мировой криминологический опыт. Второе издание. – М., 2007. – 267-279 б.
- 3 Тілеухан Р.Т. Борьба с коррупцией и обеспечение конституционных прав граждан // Обеспечение конституционных прав граждан в досудебных стадиях уголовного процесса: Материалы международной конференции, Астана қ., 2005 жылдың 26-27 тамызы. – Астана, 2006. – 203-212 б.
- 4 Темербеков А.А. Теоретические проблемы борьбы с преступностью в Республике Казахстан в условиях глобализации /Автореф. дис. з.г.д. – Алматы, 2006. – 28-29 б.
- 5 Мауленов Г.С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. – Алматы: Ғылым, 2009. – 163-176 б.
- 6 Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес» Заңына түсініктеме. – Астана: ЖШС «Баспа «Норма-К». – 2012. – 27-29 б.
- 7 Каиржанов Е.И. Таңдамалы еңбектер. – Том 1. – Алматы. – 2008. – 127-128 б.

УДК: 343.3/7
МРНТИ: 10.77.51

Е.С. Ибрайым¹

¹Абай атындағы КазҰПУ, Тарих және құқық институтының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: Кусаинов С.Ж.²

²з.г.к., Абай атындағы КазҰПУ, Тарих және құқық институтының, қылмыстық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан
e-mail:zagalbaili@mail.ru

ҚАРАҚШЫЛЫҚТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Қарақшылықтың мәні шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану катерін төндірумен бөтеннің мүлкін жымқыру. Қылмыстық құқық бұшылықтың бұл түрінің қоғамға қауіптілігінің көтеріңкі жағдайы оның екі бірдей объектісі-меншікке және адамның өмірі мен денсаулығына бір мезетте қылмысты қол сұғуы арқылы сипатталады.

Түйін сөздер: қарақшылық, қылмыстық құқық бұзушылық, субъективтік жақ, объективтік жақ, субъект, объект.

Е.С. Ибрайым¹

¹магистрант 1-курса Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан

Научный руководитель: Кусаинов С.Ж.²

²к.ю.н., ст.преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан

e-mail:zagalbaili@mail.ru

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАЗБОЯ

Аннотация

Сущность разбоя состоит в стремлении преступника завладеть чужим имуществом путем применения насилия к потерпевшему. Этим определяется одновременное посягательство данного преступления на два объекта: отношения собственности и личность потерпевшего.

Ключевые слова: разбой, уголовное правонарушение, субъективная сторона, объективная сторона, субъект, объект.

E.S.Ibrayym¹

¹master degree's student of 1 course of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty. Kazakhstan

Research supervisor: S.Zh. Kusainov²

²Candidate of law, senior teacher of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail:zagalbaili@mail.ru

CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTIC OF ROBBERY

Abstracte

The essence of the robbery offender is an effort to take over someone else's property by the use of violence to the victim. This is determined by the simultaneous infringement of the crime on two objects: relations of ownership and identity of the victim.

Keywords: assault, criminal offense, subjective aspect, objective side, subject, object.

Меншікке қарсы қылмыс деп-мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып немесе залал келтіру қаупін тудырумен байланысты қылмыстық кодексте көзделген нысандар арқылы жасалатын қасақаналық немесе абайсыздық іс-әрекеттерді айтамыз. Меншікке қарсы қылмыстардың топтық объектісі меншік иесінің иелену, пайдалану немесе оған билік ету құқығын құрайтын меншікке байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады. Осы топқа кіретін қылмыстардың тікелей объектісі-меншіктің нақты бір нысаны-мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың, бірлестіктердің немесе басқа ұйымдардың, жеке тұлғалардың меншігіне қол сұғу болып табылады. Меншікке қарсы қылмыстардың затына адам еңбегі арқылы жасалған кез келген материалдық дүниелер, заттар жатады. Осыған байланысты адамның ақыл-ойы, идеясы, заттық белгісі болмағандықтан осы қылмыстардың заты болып табылмайды. Сондай-ақ заттық белгісі жоқ болғандықтан электр немесе жылу энергиясы да меншік затына жатпайды.

Меншікке қарсы қылмыстардың затына-ақша, бағалы қағаздар, сондай-ақ азаматтық айналымнан алынбаған басқа да қозғалмалы немесе қозғалмайтын мүліктер жатады. Жер қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар, республикалық бюджет қаражаты, мемлекеттік қазына, алтын, алмас, валюта қоры, мәдениет және табиғат ескерткіштері меншік затына жатпайды. Меншікке қарсы қылмыстардың

объективтік жағы кінәлы адамның бөтеннің мүлкін өзінің немесе басқа адамның пайдасына заңсыз, тегін айналдыру үшін құқыққа қайшы түрде алып қою арқылы сипатталады. Меншік иесіне немесе өзге де иеленушіден кінәлы адамның бөтеннің мүлкін өз иелігіне заңсыз алуын алып қою деп білеміз. Меншікке қарсы қылмыстардың объективтік жағы негізінен белсенді әрекеттер арқылы жүзеге асырылады, тек қана бөтеннің мүлкін абайсызда жою немесе бұлдіру құрамының кейбір тәсілдері ғана әрекетсіздік арқылы жүзеге асырылады [1, 325 б].

Меншікке қарсы қылмыстардың көпшілігі материалдық қылмыс құрамын құрайды, олардың объективтік жағы заңда көрсетілген үш элементтен: құқыққа қайшы іс-әрекеттерден; қылмыстық құқықтық норма диспозициясында көрсетілген мүліктік зиян ретіндегі зардаптан; сондай-ақ құқыққа қайшы әрекет пен орын алған зардаптың арасындағы себепті байланыстан тұрады. Меншікке қарсы қылмыстардың субъектісі болып 14 жасқа толған адамдар танылады.

Қарақшылық - күш қолдану немесе оны қолдану қаупін тудыра отырып, өзге мүлікті иелену мақсатында езен немесе теңіз кемелеріне шабуыл жасау түрінде керінетін қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыс; ашық теңізде сауда, азаматтық кемелерді заңсыз басып алу, тонау немесе суға батыру [2].

Қарақшылық меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың ең қауіпті түрі болып

табылады. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексының 192-бабына сәйкес Қарақшылық, яғни бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатындағы шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуыл – мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Мынадай:

1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;

2) бірнеше рет;

3) тұрғын, қызметтік, өндірістік үй-жайға не қоймаға заңсыз кіріп;

4) қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданып;

5) денсаулыққа ауыр зиян келтіріп жасалған қарақшылық –

мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Мынадай:

1) денсаулыққа ауыр зиян келтіре отырып, абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соққан;

2) ірі мөлшердегі мүлкіті жымқыру мақсатында жасалған қарақшылық – мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер оларды:

1) қылмыстық топ жасаса;

2) аса ірі мөлшерде жасалса, –

мүлкі тәркіленіп, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [3, 81б].

Қылмыстық заңда «қарақшылық, яғни бөтен мүлкіті талан-таражға салу мақсатында шабуыл жасауға ұшыраған адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті күш көрсетумен немесе тікелей күш қолданамын деп қорқытумен ұштасқан шабуыл жасау» деп анықталған. Қарақшылықтың қауіптілігі бөтеннің меншігіне қол сұғумен бірге, осы қол сұғудың өте қауіпті тәсілі-шабуыл жасауға ұшыраған адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей күш қолданамын деп қорқытумен ұштасқанында болып табылады. Қылмыстың бұл түрінің қоғамға қауіптілігінің көтеріңкі жағдайы оның екі бірдей объектісі-меншікке және адамның өмірі мен денсаулығына бір мезетте қылмысты қол сұғуы арқылы сипатталады. Қарақшылықтың объективтік жағы адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті күш көрсетумен немесе тікелей осындай күш қолданамын деп қорқытумен ұштасқан шабуыл жасау арқылы белгіленеді. Осыған орай қарақшылықтың объективтік жағы негізінен екі әрекет арқылы: шабуыл жасау және күш көрсету арқылы жүзеге асырылады. Шабуыл жасау деп кінәлі адамның жәбірленушіге кенеттен, оның қарсылығын тойтару мақсатында өте үрдіс түрде күш қолдануы болып табылады. Шабуылға ашық түрде жасалған зорлық әрекеттерінен бөтен жәбірленушіні ту

сыртынан ұру, тасада тұрып оған оқ ату, жәбірленушінің өміріне, денсаулығына қауіп келтіретін жағдайда оған қатты әсер ететін, уландыратын немесе жындандыратын нәрселер беру арқылы оны есенгірететін жағдайға келтіру сияқты әрекеттер жатады. Өмірге, денсаулыққа қауіпті күш қолдануға адамның тыныс жолдарын бекіту күш қолдануға адамның тыныс жолдарын бекіту, биіктен жерге тастау, жүріп бара жатқан немесе тұрған көліктен итеріп жіберу немесе жәбірленушіні уландыратын немесе оның нерв жүйесіне қатты әсер ететін нәрселер қолдану жатады. Күш қолданудың осы түрлерін қолданудың өзі жәбірленушінің денсаулығына ешқандай зиян келтірілмегеніне қарамастан қарақшылық әрекеті ретінде сараланады. Қарақшылықтың құрамын күш қолданумен бірге адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті күш қолданамын деп қорқытумен де ұштасқан әрекеттер құрайды. Мұндай ретте қорқыту шын мәнінде адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті болуы және қарсыласқан жағдайда ол қорқытудың нақты іс жүзіне асатынына жәбірленушінің ешбір күмәні болмауы керек. Қарақшылықтағы күш қолдану бөтеннің мүлкіне иелік етудің құралы болып табылады. Сондықтан да күш қолдану иелік етуден бұрын жүзеге асырылады. Егер кінәлі адам бөтеннің мүлкін жасырын ұрлап, бірақ қылмыс істеген жерде көзге түсіп қалып, қашып құтылу мақсатымен жәбірленушіге күш қолданса, онда оның әрекеті қарақшылық емес, ұрлық және жеке адамға қарсы қылмыс ретінде сараланады. Қарақшылық шабуыл жасаған уақыттан бастап, оның бөтеннің мүлкіне иелік жасағанына немесе жасамағанына қарамастан аяқталды деп саналады. Сондықтан да қарақшылық құрамы заңда келте құрам ретінде қарастырылған. Қарақшылық субъективтік жағынан тікелей қасақаналықпен және пайдакүнемдік мақсатпен сипатталады. Қарақшылықтың субъектісі болып 14-ке толған есі дұрыс кез келген адам танылады [4]. Осы 192-баптың 2-тармағында көрсетілген алдыңғы 3 ауырлататын белгілер ұрлықта немесе тонауда айтылған ауырлататын белгілермен мәні бірдей. Бұл жерде қару немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданумен жасалған қарақшылыққа ғана тән әрекеттердің мәнін ашу керек. Бұл жерде қылмыстың құралы: 1) қару; 2) қару емес, бірақ қару ретінде пайдаланылатын заттар болып табылады. Қаруға атылатын және суық қарулар жатады. Атылатын қаруға тапанша, автомат, пулемет, гранатомет, мылтық, гранат, мина және басқа жарылатын заттар жатады. Аңшылық мылтығы, газ пистолеті және баллондар қаруға жатпайды, бірақ қарақшылық істеуде қару ретінде пайдаланылғанда осы құрамның ауырлататын түрін құрайды. Қару ретінде пайдаланылатын заттарға жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіп туғызатын, соның көмегімен олардың өмірін жоятын, оларға дене жарақатын келтірейін кез келген заттар жатады. Мысалы, балта, тас, балға, отвертка, лом, темір, шоқпар, пышақ, сақал, мұрт алғыш ж.т.б. Осы заттардың алдын ала қарақшылық қылмысын істеуге бейімделуі немесе қылмыс болған жерден кездейсоқ

табылып, кінәліның пайдалануы қылмысты саралауға ешбір әсер етпейді. Ең бастысы осы көрсетілген заттар қарақшылықта жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіп келтіретін қару ретінде қолданылуы қажет. Қаруды немесе басқа заттарды қолдану деп кінәліның оны адамның денсаулығына зиян келтіру үшін шын мәнінде пайдалануы немесе шабуыл барысында оны дереу қолданбақшы болып қорқытатын әрекеттерді істеуі болып табылады. Іске жарамсыз қарумен немесе қарудың макеті арқылы жәбірленушіге оның өмірі мен денсаулығына қауіпті дене жарақатын салу ниетінсіз қорқыту қару қолданған қарақшылық деп саналмайды. Қарақшылық шабуыл жасаған уақыттан бастап аяқталған деп саналады, ал қорқытып алушылық бөтен мүлікті немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да іс-әрекеттерді жасауды талап еткен кезде аяқталған деп саналады.

Кінәлінің әрекеттерін ҚК 192-бабы екінші бөлігінің 4) тармағымен саралау кезінде соттар шабуыл жасауда қолданылған зат, қару немесе денсаулыққа зиян келтіретін қару ретінде пайдаланылған зат екендігін ескеруі керек. "Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы" Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы заңына сәйкес және сараптама қорытындысымен қару деп танылған тірі немесе басқа нысананы жоюға арналған құрылғылар мен заттарды қару деп түсіну керек. Қару ретінде пайдаланылатын заттар деп жәбірленушінің денсаулығына немесе өміріне қауіпті зиян келтіруі мүмкін (тұрмыста қолдануға арналған пышақтар, ұстара, балта, бұрағыш, арнайы бейімделген құралдар: шоқпар және т.с.с.) құралдар танылады [5].

Қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолдану деп олардың көмегімен іс жүзінде жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына зиян келтіруді (оқ ату, тесу-кесу соққыларын келтіру және т.с.с.), яғни қарудың немесе заттың тірі нысанаға зақым келтіру мүмкіндігін пайдалануды түсіну керек.

Егер кінәлі жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті дене жарақатын келтіру үшін пайдалану мүмкін емес көрінеу жарамсыз немесе оқталмаған қарумен не қаруға ұқсас (тапаншаның нобайы, ойыншық қанжар және т.б.) затпен қорқытса, онда кінәлінің әрекеттерін, егер басқа саралау белгілері болмаса, ҚК 191-бабының бірінші бөлігі бойынша саралау керек.

Егер кінәлі қаруды немесе қару ретінде пайдаланатын заттарды тікелей қолданбай, тек қолданамын деп қорқытса, онда оның әрекеттерін ҚК 192-бабының бірінші бөлігі бойынша саралау керек.

Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену мақсатында жәбірленушінің организміне оның еркінен тыс өміріне немесе денсаулығына қауіпті, күшті әсер ететін, улы немесе есенгірететін зат енгізілген жағдайларда, жасалған әрекет қарақшылық ретінде саралануға тиіс.

Егер жоғарыда көрсетілген мақсатпен жәбірленушінің организміне өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндірмейтіндей зат оның еркінен

тыс енгізілсе, жасалған әрекет тонау ретінде саралануға тиіс.

Егер жәбірленуші алкогольдік ішімдіктерді, есірткі заттарды, күшті әсер ететін, улы немесе есенгірететін заттарды ерікті қолдану нәтижесінде мас не ұйқы жағдайында болуына байланысты оның мүлкін құқыққа қарсы иелену фактісін сезінбесе, онда кінәлінің әрекеттері жасырын ұрлық ретінде саралануға тиіс.

Көрсетілген қылмыстарды жасау кезінде қолданылған заттардың әсер ету ерекшеліктері мен сипатын маманды тарту не сараптама жасау жолымен анықтау қажет.

Газ қаруын (газ тапаншасы, аэрозольдық және көзден жас ағызатын немесе тітіркендіретін заттармен жарақтандырылған басқа да құралдар) қолдану барысында пайдаланылған заттың құрамы жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қаншалықты қауіпті екенін сарапшылық жолмен анықтап және осыған қатысты әрекеттерді тонау немесе қарақшылық ретінде саралау қажет.

Адам өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылық деп қарумен немесе қару ретінде пайдаланылған, денсаулыққа зиян келтіруге бейімделген өзге де заттармен денсаулыққа зиян келтіруді, сондай-ақ жәбірленушінің денсаулығына ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіруге әкеп соққан өзге де зорлық-зомбылықты түсіну керек.

Жәбірленушіге өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін жағдайларда (мысалы, өмірлік маңызды дене мүшелеріне аяқ-қолдарымен көптеген соққылар беру және с.с.) жеңіл зиян келтіріліп, одан айығу үшін ол амбулаторлық немесе стационарлық ем қабылдауға мәжбүр болса, мұндай жеңіл зиян да адам өміріне немесе денсаулығына қауіпті деп танылуы мүмкін.

Бөтеннің мүлкін иемдену мақсатында жасалған шабуыл деп жәбірленуші үшін кенеттен жасалған және адам өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық-зомбылыққа немесе осындай зорлық-зомбылықты тікелей қолданамын деп қорқытумен ұласқан кінәлінің өктемдік сипаттағы әрекеттерін түсіну керек.

Денсаулыққа зиян келтірмесе де қолдану сәтінде жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндірген, мүлікті иемдену мақсатында жасалған шабуылға байланысты кінәлінің әрекеттерін, қылмысты ауырлататын мән-жайлар болмаған жағдайда, ҚК 192-бабының бірінші бөлігі бойынша саралау қажет.

Кінәлінің ұрлық түрінде басталған және жеке меншік иесінің немесе өзге адамдардың көзінше жалғасқан әрекетін тонау деп саралау қажет. Мүлікті заңсыз иемдену немесе алып қойылғаннан кейін оны ұстап қалу мақсатында одан әрі зорлық-зомбылық жасауды қолдану күш қолданумен ұласқан қарақшылық немесе тонау деп саралануы керек.

Егер зорлықпен күш қолдану әрекеттері ұрлық (ұрлауға әрекеттену) аяқталған соң, мүлікті иемдену немесе оны ұстап қалу мақсатында емес, жасырыну және ұсталудан қашу үшін жасалса

және бұл ретте ұрланған мүлік қылмыс жасалған жерде қалып қойса, бұл тонау немесе қарақшылық ретінде бағаланбайды. Бұл әрекеттер сипаты және одан кейін туындаған салдарына қарай бөлек бағалануға тиіс.

Қарақшылық жасау кезінде денсаулыққа орташа ауырлықтағы зиян келтірілген кезде кінәлінің әрекеттерін қарақшылықтың құрамы қамтитындықтан, ҚК-нің 107-бабы бойынша қосымша саралау қажет етілмейді. Қарақшылық шабуыл кезінде денсаулыққа ауыр зиян немесе абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеліп соққан денсаулыққа ауыр зиян келтіру толығымен ҚК 192-бабының сәйкесінше екінші бөлігімен немесе үшінші бөлігімен толық қамтылады, сондықтан

ҚК 106-бабы бойынша қосымша саралау талап етілмейді. Егер қарақшылық шабуыл барысында қолданылған күштің салдарынан кінәлі жәбірленушіге қасақана қаза келтірсе, онда жасалған әрекет қылмыстардың жиынтығы ретінде ҚК 192-бабының тиісті бөліктері және 99-бабы екінші бөлігінің 8) тармағы бойынша саралануға жатады.

Кейіннен бөтеннің мүлкін ұрлауды жеңілдету мақсатымен жасалған қасақана кісі өлтіру ҚК 99-бабы екінші бөлігінің 10) тармағында және ҚК 188-бабының тиісті бөлігінде көзделген қылмыстардың жиынтығын құрайды [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жеті жарғы, 2011г. 632 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка – М., 2010 г. http://www.e-reading.club/bookreader.php/42594/Ozhegov,_Shvedova_-_Tolkovyyi_slovar'_russkogo_yazyka.html
3. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексы. - Алматы: ЮРИСТ. 2015. - 208 б.
4. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/>
5. "Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы" Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
6. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі N 8 нормативтік қаулысы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

УДК: 343.24.01
МРНТИ: 10.77.31

Н.Б. Калкаева¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru.*

ҚР ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША БЕЛГІЛІ БІР ЛАУАЗЫМДЫ АТҚАРУ НЕМЕСЕ БЕЛГІЛІ БІР ҚЫЗМЕТПЕН АЙНАЛЫСУ ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУДЫ АТҚАРУ ТӘРТІБІ

Аңдатпа

Бұл мақалада ҚР қылмыстық құқықтық заңнамасы бойынша жаза жүйесінің ұғымы және соның ішінде қосымша жаза болып табылатын белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыруды атқару тәртібі қарастырылған.

Қылмыстық құқықтағы жазаның — әлеуметтік-құқықтық құбылыс екендігі айтылады. Жазаның әлеуметтік функциясы ретінде жазаны қылмыс жасаған тұлғаға қолданған кезде бұзылған қоғамдық тәртіпті қалпына келтіріп, келтірілген зардаптың орнын толтырып, қылмыскерді жауапқа тарту арқылы қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыру, қылмыстың жасалуына байланысты азаматтардың қорқыныш сезімі мен сенімсіздік күйін жойып, құқық қорғау органдарының адам мен азаматтың, қоғамдық ортаның және мемлекеттің мүдделерін қорғауына қабілеттері бар екеніне сенімдерін арттыруды түсіну керек.

Түйін сөздер: айыппұл салу, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, қоғамдық жұмыстарға тарту, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, өлім жазасы, мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлықпен ұштасқан қылмыстық құқық бұзушылықтар, дәулет немесе мүлік құқығынан айыру.

Н.Б. Калкаева¹

*¹к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

ПОРЯДОК ИСПОЛНЕНИЯ ЛИШЕНИЯ ПРАВА ЗАНИМАТЬ ОПРЕДЕЛЕННУЮ ДОЛЖНОСТЬ ИЛИ ЗАНИМАТЬСЯ ОПРЕДЕЛЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

Аннотация

В данной статье дается понятие системы наказания в уголовно-правовом законодательстве РК и рассматривается порядок исполнения лишения права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью, являющееся дополнительным видом наказания.

Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью состоит в запрещении занимать должности на государственной службе, в органах местного самоуправления либо заниматься определенной профессиональной или иной деятельностью. Лишение права занимать определенные должности означает, во-первых, необходимость увольнения осужденного с той должности, занимать которую ему запрещено судом, и, во-вторых, запрещение занимать такую же или аналогичную должность на государственной службе, а также в органах местного самоуправления. Лишение права заниматься определенной деятельностью выражается в запрещении заниматься ею как в качестве профессиональной (врачебной, педагогической, управлением транспорта по договору и др.), так и вне рамок профессии (любительская охота, управление личным транспортом и т. п.).

Ключевые слова: штраф, лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью, общественные работы, исправительные работы, ограничение свободы, лишение свободы, смертная казнь, коррупционные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и порядка управления, лишение достатка и имущественного права.

N.B.Kalkayeva¹

*¹ professor of department of criminal-legal disciplines of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

ORDER OF EXECUTION OF DEPRIVATION OF THE LAW TO HOLD A CERTAIN POSITION OR TO BE ENGAGED IN CERTAIN ACTIVITIES FOR THE PENAL LEGISLATION RK

Abstract

In this article the concept of system of punishment of the criminal and legal legislation of RK is given and the order of execution of deprivation of the law to hold a certain position or to be engaged in certain activities, being an auxiliary view of punishment is considered.

Deprivation of the law to hold certain positions or to be engaged in certain activities consists in prohibition to hold positions in public service, in local government bodies or to be engaged in certain professional or other activity. Deprivation of the law to hold certain positions means, first, need of dismissal of the convict from that position which he is forbidden to occupy with court, and, secondly, prohibition to hold the same or similar position in public service, and also in local government bodies. Deprivation of the law to be engaged in certain activities is expressed in prohibition to be engaged in it as as professional (medical, pedagogical, management of transport under the agreement, etc.), and outside a profession (amateur hunting, control of the individual transport, etc.).

Keywords: penalty, deprivation of the law to hold a certain position or to be engaged in certain activities, social jobs, corrective works, restriction of freedom, imprisonment, capital punishment, corruption criminal offenses against interests of public service and an order of management, deprivation of prosperity and property law.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында қарастырылғандай, біздің мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы — адам және адамның өмірі, құқықтарымен бостандықтары. Мемлекеттің негізгі міндеттері- адам және адамзат бостандығы, мойындау, сақтау, құқықты қорғау болып танылады.

Әділқазылық мәселелерін шешуде жазалар жүйесін белгілеудің әдістемелік және тәжірибелік елеулі маңызы бар.

Оны әдістемелік маңызы сол - әрбір жазаның қолдану жағдайын, дәл шегін және тәртібін көрсетіп, олардың толық тізімін беру арқылы қылмыспен күресте жазалау саясатының бірлігіне, сот қызметінде заңдылық принципін сақтауға қол жеткізе аламыз. Ал оның

тәжірибелік маңызы сол - онда жазаның түрлері бір жүйемен (ең жеңілінен бастап ең ауырына қарай) берілген, соның нәтижесінде сот заңға сүйене отырып, сот тәжірибесінің, қоғамдық көзқарасты және ғылыми ұсыныстарды ескеріп, сотталғанға ықпал жасаудың әртүрлі шараларын тиімді де ұтымды пайдалана алады.

Негізгі бөлім. Заңмен белгіленген жазалар жүйесінің маңыздылығы сонда - ол арқылы қай жазаның аса қатаң, ал қай жазаның онша қатаң емес екендігін анықтай аламыз. Бұл тек жаза тағайындалғанда ғана емес, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның жұмсақтау түріне ауыстырғанда да керек [1,29 б.].

Жалпы жаза түрінің жүйесі және жазаның әрбір жеке түрі көптеген тәсіл арқылы сотталғанға ықпал жасау мүмкіндігін береді, сол

тәсілдер арасынан сот ең орынды шараны таңдап ала алады. Осы жүйеге сәйкес соттар ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған адамдарға қатысты да, онша қауіпті емес қылмыс жасаған адамдарға қатысты да ауырлығы әртүрлі жаза қолдануға құқылы.

Сонымен, жаза жүйесі дегеніміз – қылмыстық заң бойынша белгіленген жазалардың ауырлығына қарай белгілі бір тәртіппен орналасуы. Жаза жүйесі ол жазалардың түрлері. Жазаның жүйе ретінде қарастыру оларды жүйелі, соттық тәжірибе үшін аса маңызды.

Жазаның түрлері мен жүйесі, сонымен қатар, қылмыскерлікпен күресу тәсілдеріне және қылмыстың өзіне деген қоғамда қалыптасқан пікірдің көрінісі. Адамның өмірі, денесі, бостандығы, ар - ожданы жазаның объектісі, ал өлім, жарақат, күш көрсетіп қинау, қамау, қудалау, мүлкінен айыру, масқаралау - жаза қолданудың салдары болып табылады. Жаза қолданғанда қылмыскер әруақытта мемлекет атынан айыпталады.

Қылмыстың жаза қоғамдағы үстем көзқарасқа және оның өмір сүруінің негізгі шарттарына сәйкес келетін көзқарастарға жауап беріп келеді, жауап береді де. Заңдарға бұрынғы ескірген жазаларды енгізсек, оны қоғам тарихи анахронизм деп санар еді, ол жазалар іске аспас еді.

Қылмыстың заң мен жаза адамдардың қалыптасқан өміріне, қоғамдық қатынасқа, сол қоғамның идеологиясы мен таптың құрылымына, мемлекет экономикасының ахуалына, және осы негізде қалыптасып отырған этикалық және құқықтық көзқарастарға сәйкес келуі тиіс.

Егер жаза түрлерінің қоғамның және қоғамдық қатынастардың даму деңгейімен байланысына көз жүгіртсек мынадай заңдылықты байқауға болады: өндіргіш күштердің даму деңгейі төмен кезде қоғамдық тұрмыс та нашар, мәдениет те төмен деңгейде болды, оған сәйкес идеология болды; жазалаудың аса қатаң түрлері қолданылды - ашықтан ашық үрей тудыру, өлтірудің, жарақаттаудың жетік түрлері болды; қоғам ішіндегі қайшылықтың ушығуы жазаны қатайтуды қажет етті; аса қатаң жазалау кейінгі феодализмге тән әрекет еді.

Қылмыстылықпен күрестің барлық нысандары мен әдістері тек қатаң жазалаумен ғана шектелді. Ондағы басты мақсат - "зиянкес" адамның көзін жою немесе оны адам сияқты өмір сүру қабілетінен айыру. Ол кездің ұраны - үрейлендіру мен қатыгездік.

Бірақ, қатаң жаза қолданудың өзі қатыгездікті тудыратынын өмір көрсетті. Нәтижесінде қылмыс азайған жоқ, қайта көбейіп кетті. Сондықтан да, алдыңғы қатарлы ойшылдар бір жағынан жазаның сипатын өзгерту керек, екіншіден қылмыстың алдын алуға бағытталған шараларды жүзеге асыру керек дегенді айтты.

Қазіргі тарихи кезеңде жағдайды жазамен түзетуге болмайтындығын көрсетіп отыр,

сондықтан да оқымыстылар бұл тығырықтан шығудың жолын іздестіруде. Осыған байланысты мәжбүрлеу және зорлық принципіне емес, сенімді мәжбүрлеумен ұштастырған принципке негізделген жаза теориясы ерекше маңыз алады. Бұл теория жаза қылмыскерлікпен күрестені маңызды да және әзірше қажетті құрал болғанмен, ол жалғыз әрі басты құрал емес, тек қосымша ғана деген түсініктен туындайды.

Қоғамның әлеуметтік өміріндегі жазаның орны, бәрінен бұрын, адамгершіліктен, адамға деген қамқорлықтан барып анықталуға тиіс. Мәжбүрлеудің қылмыспен күрес тәсілдерінің бірі екендігін ескере отырып, бірақ ақтық соңында тек мақсатты тәрбие мен сенім арқылы ғана адамға ықпал жасауға болатындығын, солар арқылы ғана адамның сезімі мен ойын, көзқарасын, идеясын, дағдысы мен мінез-құлқын өзгертуге болатындығын мойындау керек [2, 23 б.].

ҚР ҚК-нің 39-бабында қарастырылған қылмыстық жазалар тізімінде белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; қоғамдық жұмыстарға тарту; түзеу жұмыстары; қамаққа алу; бас бостандығынан айыру; өлім жазасы; арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру; мүлкін тәркілеу.

Бұрын кәмелетке толғандарға тағайындалатын жазалар түрінің арнайы тізімі қарастырылмаған болатын. Ал қазір, ҚР ҚК-нің 81-бабына сәйкес, 18 жасқа дейін қылмыс жасаған адамдарға тек мына жазалар қолданылады: айыппұл; белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; қоғамдық жұмыстарға тарту; түзеу жұмыстары; бас бостандығын шектеу; бас бостандығынан айыру.

ҚР-ның қылмыстық заңындағы жазалар жүйесінде адамды масқара ететін, оның денесін жарақаттап, мүгедек ететін жаза түрлері жоқ. ҚР Конституциясының 17-бабында былай делінген:

«Біріншіден, адамның қадір - қасиетіне қол сұғылмайды. Екіншіден, азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге, не жазалауға болмайды». Сонымен қатар, кәмелетке толмаған адамға, екі қабат әйелдерге, емшекте баласы бар және жас сәбиі бар әйелдерге жаза қолданылғанда заң бойынша бірқатар шектеулер қарастырылған.

Сондықтан да бұл қылмыстық заңда жаза түрлерінің толық әрі нақты тізімі берілген, оларды сот қылмыс жасаған адамға тағайындай алады. Заңда қарастырылмаған жазаны қолдануға жол берілмейді.

Жаза түрлері өздерінің мазмұны, сотталғанға ықпал жасау тәсілі және ауырлығы (жазалау сипаты) жағынан бір-бірінен өзгеше болады.

Кейбір жазаларды соттардың міндетті түрде қолдану шарты, шегі және тәртібі тікелей

занда белгіленеді, оның нәтижесінде жазаның әділдігін, лайықтылығын және жеке даралығын, жаза тағайындағанда заңдылықты сақтауға, жинақтай келгенде қылмыскерлікпен күрес саясатын жүзеге асыруды қамтамасыз етуге жағдай жасалады.

Жазаның бұл түрінің өзінше бөлек жаза болып қарастырылуға құқығы бар, себебі бас бостандығынан айыру жазаның мерзімді түріне жатады, ал өмір бойы бас бостандығынан айыру - мерзімсіз жаза. ҚК-нің Ерекше бөлігіндегі баптардың санкцияларында ол жазаның басқа түрлеріне, оның ішінде бас бостандығынан айыруға балама жаза ретінде көрсетіледі [1, 38 б.].

Қылмыстық жаза жүйесі қылмыстық құқықтың жалпы қағидаларына негізделеді. Яғни, онда заңдылық қағидасы, азаматтардың заң алдындағы теңдігі, кінәлілігі, әділеттік және адамгершілік қағидалары көрінеді.

Қылмыстық жаза жүйесі келесі белгілерімен сипатталады:

1. Қылмыстық жаза жүйесі тек қылмыстық заңнамада көрсетілген жазалардан тұрады.

2. Қылмыстық жаза жүйесін құрайтын жазалар тізімі сот үшін міндетті болып табылады.

3. Қылмыстық жаза жүйесіне кіретін жазалар белгілі бір тәртіппен орналасқан.

4. Жүйеге кіретін жаза тізімі жеткілікті.

Қылмыстық заңның өзінде барлық соттар үшін міндетті болып табылатын жекелеген жазаларды қолдану шарттары, шектері мен тәртіптері анықталған. Мұның өзі республика аумағында қылмысқа қарсы күрес саласында біркелкі жазалау қызметін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сотталған адамға келтіретін айырудың мәніне қарай жаза түрлері мынадай түрлерге бөлінеді:

а. Сотталған адамға моральдық жағынан әсер ететін жаза түрлері. Бұған жататындар қоғамдық жұмыстарға тарту, арнаулы әскери немесе құрмет атағынан айыру, дипломатиялық дәрежесінен және мемлекеттік наградадан айыру.

б. Сотталған адамның құқығына шек қоюмен байланысты жаза түрлері. Бұған белгілі бір лауазым атқару немесе белгілі бір қызметпен шұғылдану құқығынан айыру жатады.

в. Сотталған адамды материалдық жағынан айыруға байланысты жазалар: түзеу жұмыстары, айыппұл, мүлікті тәркілеу.

г. Сотталған адамның құқығынан немесе бас бостандығынан айыруға байланысты жаза түрлеріне өлім жазасы, бас бостандығынан айыру жатады.

Жаза түрлерін топтастырудың бұдан басқа да түрлері бар. Қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп танылған адамдарға келесі негізгі жазалар қолданылуы мүмкін. Осы жазалар тізімі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 39-шы бабында көрсетілген:

а) айыппұл салу;

б) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;

в) қоғамдық жұмыстарға тарту;

г) түзеу жұмыстары;

е) бас бостандығын шектеу;

ж) бас бостандығынан айыру;

к) өлім жазасы қолданылуы мүмкін.

Заңдағы жазалар тізімі толық және жеткілікті. Соттың сотталушыға заңда қарастырылмаған жазаларды тағайындауына болмайды. Жазалар тізімінде көрсетілген әрбір жаза түрі мазмұны мен ауырлық деңгейіне, сотталушыға әсер ету жағдайына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Жазалардың жеке-жеке түрлері көрсетілген нормаларда, олардың мазмұны, қолдану шарттары мен шектері көрсетілген.

Қылмыстық заңнамада қарастырылған жазалар кейбір белгілері бойынша жіктеледі:

1) Тағайындау тәртібі бойынша : негізгі және қосымша жазалар тағайындалады.

Негізгі жаза – бұл жазалар тек дербес қолданылады және басқа жазалармен қоса тағайындалмайды. Оларға: айыппұл, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, өлім жазасы жатады.

Заң әдебиетінде және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамаларында қосымша жазаның біртекті ұғымы қалыптаспаған, қылмыстық заңнама негізгі жазамен бірге қосымша жазалардың бекітумен шектеледі.

Осыған байланысты қылмыстық құқықтағы жаза, оның ішінде қосымша жаза қылмыс істеп сот үкімімен кінәлі деп танылған тұлғаға құқықтары мен бостандықтарын шектеу жолымен жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын, қоғамдық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының Конституциялық құрылымын қылмыстық қолсұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын қылмыстық ықпал етудің құралы ретінде ұғыну ұсынылады.

Қосымша жаза – тек негізгі жазаларға қосымша ретінде қолданылады және дербес тағайындалмайды.

Қосымша жаза оның күшеюі үшін жазаны максималды түрде жекешелендіріп, қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен сипатынан шыға отырып негізгі жазаға қосылады. Қосымша жаза негізгі жазаға қарағанда қатаңырақ болмауы тиіс, сонымен қатар негізгі жазаның түрімен бірдей бола алмайды. Негізгі жазаның жазалау элементтерімен ұқсас болып келетін қосымша жазаларды қолдануға болмайды. Қосымша жазаларға: арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру, мүлкін тәркілеу, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары

жерге шығарып жіберу қолданылуы мүмкін сияқты жаза түрлері жатады.

Негізгі жазалар да, қосымша жазалар да Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі баптардың санкциясында анық көрсетілген жағдайда тағайындалады. Негізгі жаза мен қосымша жазаның өзара байланысуы жазаның жекешелену қағидасының жүзеге асуына және жазаның мақсатына жетуге әрекет жасайды.

2) Тағайындалатын субъектілеріне байланысты – жалпы, яғни кез келген тұлғаларға қолданылуы мүмкін және арнайы, яғни сотталушылардың қатаң шектелген ортасына қолданылады. Мысалы, жалпы жаза бас бостандығын айыру, ал арнайы жаза қамаққа алу әскери қызметшілер үшін гаупвахтада өтеді..

3) Мерзімін анықтау мүмкіндігі бойынша – тез және біржағдайлық. Тез деп соттың шешімімен анықталған максималды және минималды уақыты көрсетілген жазаларды айтамыз. Оларға белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, түзеу жұмыстары, бас бостандығынан айыру жазалары жатады. Біржағдайлық деп мерзімі көрсетілмеген жазаларды айтамыз, оларға айыппұл, арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру және өлім жазасы жатады.

4) Сотталушыға қолдану барысында жасаған қылмысының қоғамға қауіпті сипаты бойынша, жаза

а) бас бостандығын шектеу мен бас бостандығынан айыру жазаларымен байланысты емес (айыппұл, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру және т.б.);

б) бас бостандығын шектеу мен бас бостандығынан айыру жазаларынан тұратын жазалар (бас бостандығын шектеу мен бас бостандығынан айыру жазалары). Негізгі және қосымша жазаларды дұрыс үйлестіре білу, оны даралап көрсету қағидасы дәйекті түрде жүзеге асыруға, жазаның мақсатына жетуге көмектеседі, осыған байланысты соттар үкім шығарған кезде әр іс бойынша, әсіресе, ауыр, аса ауыр, сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасаған адамдарға қосымша жаза қолдану қажеттілігі мәселесі қаралғаны өте орынды.

Қорытындылай келетін болсақ, қылмыстық құқықтағы жаза – бұл әлеуметтік-құқықтық құбылыс. Жазаның әлеуметтік функциясы ретінде жазаны қылмыс жасаған тұлғаға қолданған кезде бұзылған қоғамдық тәртіпті қалпына келтіріп, келтірілген зардаптың орнын толтырып, қылмыскерді жауапқа тарту арқылы қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыру, қылмыстың жасалуына байланысты азаматтардың қорқыныш сезімі мен сенімсіздік күйін жойып, құқық қорғау органдарының адам мен азаматтың, қоғамдық ортаның және мемлекеттің мүдделерін

қорғауына қабілеттері бар екеніне сенімдерін арттыруды түсіну керек.

Қылмыстық жаза – қылмыс жасаған тұлғаға соттың үкімімен қолданылатын, заңмен анықталған мемлекеттің мәжбүрлеу шарасы болып табылады.

Жазасыз қылмыс түсінігінің өмір сүруі мүмкін емес және керісінше қылмыссыз қылмыстық жаза болуы мүмкін емес [3, 96 бет].

Тағайындалған жазаның мақсаты сотталушы тұлғаны түзету болып табылады. Осындай жазаны заңға сәйкес қолданған кейін, тұлғаның қоғамға енді жаңа қылмыстарды жасамайтындай етіп қайтару.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, қылмыс жасаған тұлғаның кінәлілігі туралы шешім шығару мен оған жаза тағайындауға тек соттың ғана құқығы бар. Сот қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатудың негіздерін заңда қарастырылмаған деген шешімге келген кезде оны айыптау үкімінде мазмұндайды. Сот жазаны тағайындай отырып, қылмыстық жазаның мақсатына жету үшін жазаның қандай түрі мен мөлшері жеткілікті екенін анықтап, барлық сот талқылауына қорытынды жасайды.

Сонымен, заң жүзінде бекітілген жазалар жүйесінің мәні – осы жүйеге сүйене отырып, жазаның қайсысы – ең қаталы, ал қайсысы – жұмсақтау екендігін анықтап білуге болатындығында. Ал оның жаза тағайындау үшін ғана емес, жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңілдеу жаза түріне ауыстырған кезде де пайдасы бар. Жаза түрлерінің тұтас жүйесі де, жеке алғандағы әрқайсысы да, сотталушыға ықпал жасаушы кешендер тәсілдерінен тұрады. Бұл – сотқа қылмысқа қарсы күрес жүргізу үшін ең ұтымды шараларды таңдап алуға мүмкіндік жасайды. Сонымен, жаза түрлерінің салыстырмалы көптігі – жасалған қылмыспен қатар, оны жасаған қылмыскердің де қоғамдық қауіптілігін ескере отырып, оның алдында тұрған мақсаттарына жету үшін әсер ететін әділ жаза тағайындауға мүмкіндік береді.

Жазаны дұрыс тағайындау – құқық қорғау органдарының қылмыстылықпен күрестегі әрекеттердің тиімділігін жоғарылататын міндетті белгілерді бірі болып табылады.

Заңды, негізді және әділ жаза тағайындау қылмыстылықпен күрестің және құқықтық тәртіпті нығайтудың маңызды құралы ретінде қажетті жазалаушылық шараларды қамтамасыз етеді, әлеуметтік әділеттікті қалпына келтіруге, сотталғандардың түзелуіне, сол сияқты сотталғандар мен өзге де адамдардың қылмыс істеуіне алдын алуға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының 2014 жылы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің 5-тарауында белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айырудың атқару тәртібі бекітілген.

Қосымша жаза ретінде тағайындалған белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі, сондай-ақ басқада негізгі жазалар: айыппұл, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу немесе қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі, сонымен қатар шартты түрде сотталған кезіндегі жазаны орындауды ұйымдастыру қағидасы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің 24-бабына сәйкес әзірленді және белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау тәртібін белгілейді [4, 116.].

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау заңды күшіне енген сот үкімі, қаулысы, ұйғарымы негізінде жүргізіледі.

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны негізгі ретінде өтеуді, сонымен бірге негізгіге қосымша ретіндегі айыпақы, түзеу жұмыстары және де шартты түрде сотталғанның жаза атқаруын ұйымдастыруды сотталғанның тұрған жеріндегі қылмыстық-атқару инспекциясы жүзеге асырады.

Бас бостандығынан шектеу, бас бостандығынан айыру түріндегі негізгі жазаға қосымша ретінде тағайындалған бұл жазаның атқарылуын ұйымдастыруды негізгі жазаны атқарушы орган, ал негізгі жазаны өтеген сон - сотталушының тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциясы жүзеге асырады [5, 116.].

Сотталғандар әскери қызметке шақырылған немесе олар баламалы арнайы мемлекеттік қызметке кірген жағдайларда қылмыстық-атқару инспекциялары әскери комиссариатқа немесе сотталғандардың тұрғылықты жері бойынша қызмет өткеру кезінде сол жазаны атқаруға арналған сот үкімінің көшірмесін жібереді.

Қылмыстық-атқару инспекциясының әкімшілігінің, ұйымдардың сот үкімін және басқа да органдардың қаулы қарарларын орындау жөніндегі міндеттері Қазақстан Республикасы ҚАК-нің 24, 25, 26-баптарында белгіленген [4, 11-126.].

Негізгі жаза ретінде немесе айыпақыға, қоғамдық жұмыстарға немесе түзеу жұмыстарына тарту, сондай-ақ шартты соттау кезінде қосымша жаза түрі ретінде тағайындалған белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру мерзімі, егер бұл жағдайда қосымша жазаның өтелуі кейінге қалдырылмаса, сот үкімі заңды күшіне енген кезден бастап есептеледі.

Бас бостандығын шектеуге, бас бостандығынан айыруға қосымша жаза ретінде тағайындалған белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметінен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны қолдану кезінде ол жазаның аталған негізгі түрлерін өтеудің бүкіл уақытына қолданылады, бірақ бұл

орайда оның мерзімі оларды өтеу кезінен бастап есептеледі.

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаға сотталғандар сот үкімінің талаптарын орындауға, қылмыстық-атқару инспекциясының талап етуі бойынша аталған жазаны атқаруға байланысты құжаттарды беруге, жұмыс орны, оның өзгергені және одан босағаны туралы инспекцияға хабарлауға, сондай-ақ, шақыру бойынша инспекцияға келуге міндетті. Сотталған келмей қалған жағдайда оған еріксіз келтіру қолданылуы мүмкін.

Инспекция сотталғанды тұрғылықты жері бойынша есепке қойғаннан кейін оны әңгімелесуге шақырады, әңгіме барысында оған жазаны өтеудің тәртібі мен шарттары, сонымен қатар бақылаудан жалтарғаны үшін жауапкершілікке тартылатындығы түсіндіріледі, оның сауалнамалық деректері, жақын туыстары мен сотталғанға ықпал ету мүмкіндігі бар адамдар туралы мәліметтер, сондай-ақ оның жүріс-тұрысын бақылауды жүзеге асыру үшін маңызы бар басқа да мәселелер нақтыланады. Әңгіме өткізілгеннен кейін әңгімелесу анықтамасы толтырылады және сотталғаннан қолхат алынып, ол сотталғанның жеке ісіне тігіледі.

Егер сотталған он сегіз жастан жиырма жеті жасқа дейін әскери қызметін өтемесе және мерзімді әскери қызметке шақырылатын болса, Инспекция жергілікті әскери басқару органына сәйкес нысан бойынша оны есепке қою туралы хабарлама жолдайды. Инспекция сотталғанды есепке қойғаннан кейін, бір ай ішінде оны жұмыс орны бойынша, ұйым әкімшілігінің оның құқығынан айырылған белгілі бір лауазымды атқаруы немесе белгілі бір қызметпен айналысуы бойынша сотталғанымен еңбек келісім-шартын өзгерткендігін немесе тоқтатқандығын (егер сотталған бұл ұйымнан босап кетпесе), келісім-шарт қандай лауазым (қызметі) бойынша жасалғандығын, сондай-ақ тиісті органның сотталғанға тыйым салынған қызметпен айналысу құқығын тоқтатқандығын тексереді. Тексеру жүргізу нәтижелері туралы екі данада белгілі бір қызмет атқаруға немесе белгілі бір қызметпен айналысуға тыйым салынған үкімнің дұрыс орындалуын тексеру актісі жасалады. Бірінші дана ұйымда қалдырылады, екінші дана кәсіпорын әкімшілігінің танысқандығы жөніндегі белгімен Инспекцияда сақталады.

Қорытынды

Соттың белгілі бір лауазымы атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы үкімнің орындалмауына кінәлі өкімет өкілдері, мемлекет қызметкерлері, жергілікті өзін-өзі басқару органының қызметкерлері, мемлекет мекемелерінің, коммерциялық немесе езге де ұйымдардың қызметкерлері, сондай-ақ сот үкімінің талаптарын бұзушы сотталғандар Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жауап береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2014. – 208 б.
2. Рахметов С.М., Құлмаханбетова Е.А., Нұрымбетов А.А. Наказание. Учебное и практическое пособие. – А.: АЮИ МВД РК, 1998. – 223 с.
3. Сайлибаева Ж.Ю. Виды наказаний по Уголовному кодексу Республики Казахстан // КазНПУ им.Абая Вестник Серия «Юриспруденция». –№1(43),-2016. –С.95-99.
4. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару кодексі – Алматы: Юрист, 2014ж. – 198 б.
5. «Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы» ҚР Президентінің Жарлығы. - Астана, Ақорда, 2009. - 22 сәуір. -№ 793//<http://adilet.zan.kz>

УДК: 343.97

МРНТИ: 10.77.41

Қанкетаев Елдар¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты 5В030100 «Құқықтану» мамандығының 4-курс студенті, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: eldar_96@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: С.Р.Буранбаева ²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан
e-mail:miss.saliman@mail.ru*

ӨСІМДІКТЕР МЕН ЖАНУАРЛАР ДҮНИЕСІНЕ ҚОЛ СҰҒАТЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада өндіріс және тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеу кезіндегі экологиялық талаптар, қалдықтарды көму полигондарына және ұзақ мерзімді сақтау қоймаларына қойылатын экологиялық талаптар орындалмайтындығының салдары осындай қылмыстарға әкеп соғатыны айтылады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз әрекеттері, соның ішінде өсімдікке бай жер телімдерін әртүрлі санаттағы азаматтарға бөлу туралы сияқты әділетсіз шешімдерді қабылдау жаппай заң бұзушылыққа әкеліп соққандығы айтылады.

Қазақ халқының алдында тұрған стратегиялық мақсаттарын өткізуіне, яғни демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетті құру, тұлғаны, оның құқықтарын және бостандықтарын қорғауы маңызды роль болып, әлеуметтік - саясаттық, экологиялық және экономикалық шараларымен бірге құқықтық тәртіпті орнатылуы танылады. Бұл мақсатты іске асыруы қоғамдық өмірдің барлық салаларында заңдылықты сақтау, экологиялық құқық бұзушылықпен күресудің тиімділігін арттыру қажетімен байланысты. Экологиялық құқық бұзушылықтың салдарынан мемлекетіміздің экологиялық қауіпсіздігіне қауіп-қатер тудыратындығы айтылады.

Түйін сөздер: мұнай, газ, табиғат ресурстары, өсімдіктер, жануарлар, экология, экономика, нарықтық қатынастар, табиғи шикізат, нормативтік актілер, ұйымдастыру техникасы, орман шаруашылығы.

Қанкетаев Елдар¹

*¹ студент 4-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан
e-mail: eldar_96@mail.ru*

Научный руководитель: С.Р.Буранбаева ²

*² ст.преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ
имени Абая, г.Алматы. Казахстан
e-mail:miss.saliman@mail.ru*

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, ПОСЯГАЮЩИХ НА РАСТИТЕЛЬНЫЙ И ЖИВОТНЫЙ МИР

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные подходы к дефиниции эколого-юридических понятий, отражающих закономерности эволюции развития научного знания в области правовой экологии. Сравнительный анализ различных позиций позволяет отнести к числу основных «натуралистические», «комбинированные» и «социальные» подходы.

Системный подход - методологическая основа современной теории уголовного права в области экологии. С позиции системного подхода под объектом экологических преступлений в статье рассматривается система социально-экологических отношений по защите окружающей природной среды и обеспечению экологической безопасности общества, где под системой социально-экологических отношений понимается относительно целостная совокупность однородных общественных отношений, реальное функционирование которых обеспечивает достаточно благоприятную природную среду для устойчивого развития общества.

Ключевые слова: нефть, газ, природные ресурсы, растительность, животный мир, экология, экономика, рыночные отношения, природное сырье, нормативные акты, оргтехника, лесное хозяйство.

Kanketayev Eldar

student 4 courses of specialty 6M030100 law of Institute of history and law of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: eldar_96@mail.ru.

Research supervisor: S.R.Buranbayeva

senior teacher of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and law of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: miss.saliman@mail.ru.

REASONS AND TERMS OF ECOLOGICAL CRIMES TRENCHING UPON THE VEGETABLE AND ANIMAL WORLD

Abstract

In given to the article the modern going is examined near definition of эколого-юридических concepts reflecting conformities to law evolutions of development of scientific knowledge in area of legal ecology. The comparative analysis of different positions allows to attribute to the number basic "naturalistic", "combined" and "social" approaches.

Approach of the systems is methodological basis of modern theory of criminal law in area of ecology. From position of approach of the systems under the object of ecological crimes in the article the system of social-and-ecological relations is examined on defence of natural environment and providing of ecological safety of society, where under the system of social-and-ecological relations relatively integral totality of homogeneous public relations the real functioning of that provides favourable enough np is understood.

Keywords: oil, gas, natural resources, vegetation, animal the world, ecology, economy, market relations, natural raw material, normative acts, office equipment, forestry.

Қоғамдық қатынастардың қалыптан теріс ауытқуы қалайда сананы өзгертеді, құндылықтарға көзқарас басқаша болады, адам азғындайды, мінез-құлық өзгереді. Қарама-қайшылықтың екі түрі қылмыстық іс-әрекетке ұйытқы болады. Біріншісі - адамның мұқтаждығы мен оны қанағаттандырудағы әлеуметтік мүмкіндік арасындағы [1, 132], екіншісі - құқықтық нормалар мен халықтың алдына қойған мақсаты арасындағы. Соңғы кездері қайшылықтың бұл екі түрі экономикада, саясатта, рухани өмірде болып жатқан құбылыстарды шиеленістірді, олар жаңа мазмұнға ие болды. Ұзақ уақыт бойы тұтынушылық бір арнада ұсталды, оны аталған қайшылықтардың талдамасы көрсетіп отыр. Халықтың басым көпшілігінің талабы шектеулі болды, ал басқаларының талаптары күрт өсті. Нарықтық қатынастардың қалыптасуына байланысты мүмкіндіктер де басқаша бола бастады. Сұраным мен ұсыныс арасындағы қайшылық тұтынушылық дағдарысын шиелендірді.

И.И. Карпецтің пікірінше, «қылмыстылық әлеуметтік сипаты бар... үшін заңды құбылыс: оның себептері біздің қоғамымыздың дамуындағы қайшылықтар мен кемшіліктерде жатыр» [2, 44]. Сондықтан да

қылмыстылық қоғамда бар себептерден туындайды. Қылмыстылық көбейгенде ондай іс-әрекет жасауға бұрын қатыспаған адамдар онымен айналыса бастайды, әртүрлі әлеуметтік топтағы адамдар - әскери қызметкерлер, ғалымдар, студенттер, т.б. қылмыскерлер қатарын толтырады. Қоғам келбеті өзгергенде қылмыстылықтың келбеті де өзгереді. Бұл жерде айта кететін бір ерекшелік: қылмыстылық, өз кезегінде, қоғамдық қатынастарға теріс ықпал жасай алады.

Экологиялық қылмыстарды тудыратын жалпы да, арнайы да себептер бар. Оның жалпы себебінің негізі О.Л. Дубовик пен А.Э. Жалинскидің айтулары бойынша адам мен табиғаттың өзара ықпалдасуы кезінде туындайтын қайшылықтарда жатыр [3, 93]. Оны бүтін болып табылатын табиғат пен оның бір бөлшегі болып табылатын адамның арасындағы қайшылық деп түсінген жөн. Мұның түбінде табиғатты игеру барысында адамның күштері насырабағалау мен дәріптеу жатыр.

А.И. Соболевтің пікірі бойынша экологиялық қылмыстылықтың жалпы себебінің бірі — ол экологиялық және экономикалық мүдделердің сәйкес болмауы. Бір жағына адамдар тіршілік иесі ретінде адамдардың өздері тірі қалу

үшін және жақсы өмір сүруі үшін экологиялық жағдайдың жақсаруына мүдделі бола тұра, адамдар ойлап тапқан техника құралдары және өзге де қаржы мен қаржылы адамдар көптеп жұмсайтын істері экологиялық ахуалды нашарлатуда. Сол сияқты табиғат ресурстарын пайдалану қажеттілігі мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің бір сәттік экономикалық мүдделерінің арасындағы қайшылық та маңызды болып табылады [4, 383].

Бұрынғы жылдары тек қана шектеулі лауазымды тұлғалар білетін ақпаратпен байланысты жаңа экологиялық қылмыстар да экономикалық себептерден туындайды. Көптеген шет елдік инвесторлар экологиялық қауіпті қалдықтарды Қазақстан Республикасына әкеп көмуге, сақтауға құмар. Кейбір мемлекеттер Қазақстанның қазба байлықтарын өздерінің ұлттық экономикалық мүдделерін қанағаттандырушы ресурс ретінде ғана қарастырады. Ал экологиялық проблемалар екінші кезекке ығыстырылады. Мысалға, Каспий теңізінің мәселесі және оның айналасындағы мұнай проблемасы тек қана ұлттық құқықтың емес, сонымен қоса халықаралық құқықтың басты проблемасына айналып отыр.

Жақын және алыс шет елдердегі мемлекеттермен қарым-қатынастағы саясаттың жетілмеуі. Әр-әр жерлерде орын алып жатқан қарулы қақтығыстардың басым бөлігі табиғат ресурстарын, оның ішінде, көбіне мұнай-газ өнімдерін пайдалануда, тасымалдауда және өткізуде ортақ келісімге келе алмаудан туындап отыр. Бұл жолда, Қазақстан Республикасының ұстанған сыртқы саясатында оң өзгерістер мен ілгерілеу байқалады, яғни жасалған қадамдар өзге мемлекеттермен салыстырғанда озық. Атап айтқанда, 2007 жылдың мамыр айындағы мұнай-газ мәселесін шешуге қатысты Қазақстан-Ресей және Түркіменстан мемлекеттері арасындағы келісім-шарттар. Одан бұрын орын алған Қазақстан-Ресей-Грузия байланыстары және Қазақстан пен Қытай арасындағы бірқатар шарттар. Аталған кикілжіңдер мұнай мен газдай әлемдік нарықтағы жоғары сұранысымен және көптеген мемлекеттердің экономикасы тікелей мұнай мен газ бағасының деңгейіне тәуелді болғандығына байланысты туындайды. А.Я. Сухарев орынды атап көрсеткеніндей «түбірлі нарықтық реформалар экономикалық және экологиялық мүдделердің сәйкестенбеуін туындатты, осыған байланысты адам болмысында қауіпті дискомфорт туындатты» [5, 3].

Жалпы Қазақстанның ұстанымы алғашқы кезеңде Каспийдегі ынтымақтастықтың барлық мәселелерін, оның ішінде экология мәселелерін де шешуде екі тараптық келісімдерді қолданбаған, себебі оның құқықтық мәртебесі туралы мәселе шешілмесе «барлық шешімдер негізгі мәселенің шешілмеуіне соқтығады, және ынтымақтастық жөніндегі жекелеген келісімдерде арнайы конвенцияда немесе келісім-шартта

анықталғанға дейін құқықтық режимнің маңызды элементтерін бекіту әрекеттері тиімсіз және дұрыс мағынаға қайшы келеді» [6, 20], ол туралы 1995 жылы 15 мамыр күні Алматы қаласында өткен халықаралық конференцияда басқа мемлекеттер өкілдеріне жария етілді. Кейіннен, әсіресе Мәскеуде Каспийдің солтүстік бөлігінің теңіз түбін межелеру туралы келісім жасалғаннан кейін Қазақстанның мұндай ұстанымы екі тараптық уағдаластықтар жағына көшті. Осылайша, 1998 жылы 14 тамызында ҚР Президентінің Иранның сыртқы істер министрлігі басшысымен кездесуі барысында ҚР Президенті егер 5-тараптық негіздегі келіссөздердің жүзеге асуына кедергі пайда болса, Каспий жөніндегі мәселені екі тараптық негізде қарастыруға дайындығын білдірді [7, 5].

Мемлекеттің әлеуметтік саясатынан кеткен олқылықтар. Мемлекеттің экономикалық деңгей мен халықтың әлеуметтік жағдай бір-біріне тіке пропорционалды. Экономикалық реформалардың нәтижесінде заңды жолмен табыс табудың мүмкіндігі азайып кеткен жылдары халықтың бір бөлшегі заңсыз жолмен табыс табуға шықты. Оның ішінде, браконьерлік те, заңсыз аңшылық та, сирек кездесетін құстардың контрабандасы да және мұнай құбырларының заңсыз тесіліп, өзге арналарға жасырын құйылуы да бар. Аталған факторлар қандай да бір деңгейде қылмыстылық деп аталатын жағымсыз құбылысты тудыруға қабілетті және тудырады да. Е.В. Садова атап өткеніндей табиғат қорғау заңнамасының бұзылуының ниеті мен себептері өтпелі кезеңде қалыптасқан әлеуметтік жағдайлармен тығыз байланысты [8, 105].

Барлық әрекеттердің төркінінде экономикалық қатынастар жатады. Тіпті, саясаттың өзі классиктердің көзқарасынша экономиканың жинақталған көрінісі болып табылады. «Нарықтық қатынастар әуел бастан қылмыстылыққа аяғы ауыр. Бұл оның бәсекелестікке негізделуімен (демек, бәсекелесті басумен, және үнемі джентельмендік жолмен емес), жұмыс күшінің артуымен, яғни жұмыссыздықтың болатындығымен, пайданың неғұрлым көп мөлшерде түсуін көздеумен, мүлкі мен меншігіне қарай қоғамның жікке бөлінетіндігімен түсіндіріледі». Бұл орайда, қылмыстылық факторлары жеке меншіктік институтымен тығыз байланыста болады, - деп тұжырымдаған М. Гернетпен де келіспеске болмайды [9, 421].

Экономикалық қатынастардың қылмыстылықпен байланысы жайында тек соңғы кездері ғана айтыла бастады. Соның өзінде де толық емес, тиіп-қашып, экономикадағы кейбір кемшіліктерге талдама жасау түрінде ғана. Дегенмен ғалымдар қоғам өміріндегі кез-келген проблеманың түбірі экономикалық қатынастарда жатқандығын мойындайды.

Сұраным мен ұсыныс арасындағы қайшылық тұтынушылық дағдарысын

шиеленістірді. Бұл экономикалық тұтынушылықтың себептері мен жағдайларының қалыптасуына және көрініс табуына әкеп соқты, бәрінен бұрын ұрлық, қорқытып алушылық, ұйымдасқан қылмыс бой көтерді.

Қылмыстылықтың себептері жайлы сөз болғанда В.Н. Кудрявцев былай пайымдайды: «біріншіден, мәселе, өндірістің қысқаруында, бағаның босатылуында, сыртқы экономикалық байланыстардың бостандығында, сауданың бостандығында, саудагерлікке, оның ішінде валютамен саудаласуға рұқсат бергендікте. Халықтың қайыршылық күйін айналып өтуге болмайды [10, 59].

Экономикалық себептің бірі нарықтық қатынастарға орай табиғат ресурстарына деген бағаның болжамсыз күрт өзгеріп отыратындығы. Соның ішінде ара-арасында болып тұратын табиғат ресурстарының (әсіресе, мұнай мен газдың) бағасының арзандауы, бұл бағасы арзандағанмен өндірілу көлемін арттырады. Осындай жағдайда табиғат ресурстарын өндірушілер нарық заңына сәйкес неғұрлым көбірек табыс түсіру мақсатында көп мөлшерде өндіруге тырысады. «Экологияның өткір жағдайын өндірістің күрт төмендеуі, экономиканы басқаруды жоғалту және қоғамның криминализациялануы ушықтырып жібереді», - деп әділ көрсетеді А.Я. Сухарев, - «нарықтың «талау» жағдайында... экология саласы қалдық қағидасына де иек арта алмайды. Кен көздерін иегеруде су және орман ресурстарын пайдалануға қатысты технологиялық және табиғи тиымдар бұзылады. ... оның үстіне экологияның мүшкіл жағдайы, келешек ұрпақтың тағдыры қызықтыра бермейтін бизнесмен атты жыртқыш келеді. Көбі «Бізден кейін топан су қаптаса да мейлі» деген қағиданы ұстанады. Жалғыз және тұтас табиғатқа нақты қауіпті акционерлік қоғамдар мен біріккен өндірістің ұжымдық экоизмі төндіреді» [11, 18].

Өндіріс саласында экологиялық қылмыстардың жасалуына жағдай туғызатын себептердің бірі табиғатқа зиян келтіру қаупі бар өндіріс саласындағы техниканың сенімділік деңгейінің төмендеуі. Өндіріс техникасының сенімділік деңгейінің төмендеуі. Бұған құрал-жабдықтардың тозуы, қазіргі заманға сай табиғатты қорғау технологияларының жоқтығы, экологиялық сауатсыздық және т.б. жатады. Күнделікті шаруашылық жұмыста пайда болатын апаттар қоршаған орта мен адам денсаулығына елеулі зиян тигізеді, сондықтан олардың төтенше жағдайлар қатарына жатқызылуы түсінікті. Мұнай және оны өңдеу өнімдерінің шығарылуы ұзаққа созылатын әсері тұтастай экожүйелердің, сонымен қатар биоресурстардың өмір сүруіне қауіп төндіретін елеулі техногенді апат болып табылады.

Соңғы уақыт ішінде металдың физикалық тозуы және коррозиясының себебінен пайда болатын апаттар саны 60-70% өскен. Профилактикалық жұмыстардың көлемі

жүргізілген құбырлардың жалпы ұзындығының 2% аспайтын мөлшерін құрайды, ал негізінде оның мөлшері 10-12% болуы тиіс. Мұнай қалдықтарын жоюдың ғылыми дәлелденген, техникалық тұрғыдан іске асырылатын, экологиялық дәйектелген технологиялары және әдістері өте жеткіліксіз. Қазіргі уақытта қолданылып жүрген төгілген мұнайды жою әдістері жағымсыз экологиялық салдарды жоймағанымен қатар, көп жағдайда оларды күрделендіре түседі. Мысалы, қазір төгілген мұнайды сорбенттерді қолдана отырып, кейіннен қалдықтарды өртеу немесе көму арқылы жою әдісі қолданылуда. Апаттардан кейін жерлерді қайта қопсыту жұмыстары дер кезінде және дұрыс жүргізілмейді. Мұнайдың төгілу салдарын жою жұмыстары нашар ұйымдастырылған. Апат бригадаларының қызметі жүргізілген құбырлардың герметикалығын қалпына келтірумен шектеледі, ал мұнайды жинап алу, топырақты ластаған мазутты жою жұмыстары, әдетте, кеш жүргізіледі немесе мүлде жүргізілмейді. Сондықтан апаттың салдарынан төгілудің немесе ұзақ уақыт ішінде жиналуының нәтижесінде пайда болған топырақтың мұнаймен «бұрын» ластанған жерлерін жою проблемасы біздің мемлекетіміз үшін өзекті де, созылмалы да болып отыр. Сірә, бұл жағдай көбінесе мұнайдың төгілуіне дер кезінде шара қолданбауына, мұнай мен мұнай өнімдерінің төгілуінің алдын алу және жою бойынша жұмыс істейтін қызмет орындарының материалдық базасының әлсіздігіне байланысты болса керек. Сонымен қатар, ең алдымен бұл осы проблема бойынша мемлекеттік саясаттың жоқтығына байланысты.

Кәсіпорындарға өндіріс барысында экологиялық зиянды қалдықтарды қоршаған ортаға ірі мөлшерде зиян әкелуге қабілетті көлемде тастауға рұқсат беретін экономика саласындағы заңнаманың әлі де жетілмеуі. Оған Қазақстанның батыс аймағындағы бірнеше мәрте бекіре тұқымдас балықтар мен итбалықтардың қырылауын және олар туралы құқық қорғау органдарының әрекеттерін БАҚ-ының дәлме-дәл көрсетпеуі мысал бола алады. Үстіміздегі 2007 жылдың өзінде итбалықтар көптеп қырылып жатса да бұл әрекеттер әлі құқықтық бағасын алған жоқ және осыған орай қоғамдық пікір де толық қалыптасқан жоқ.

Экологиялық заңнаманың өзінің дұрыс жетілмеуі. Экологиялық заңдылықтың сақталуына ықпал етіп отырған фактордың бірі – ол экологиялық заңнаманың талаптарын орындау механизмдерінің заңмен емес заңға тәуелді актілермен шешілетіндігінде. Ол актілерді тар шеңбердегі ведомстволар қабылдап, олардың ведомстволық мүдделерінің жалпы экологиялық мүдделерді басып кететіндігі де кездеседі. Және экологиялық заңнаманың мазмұнын ортақ түсіну де маңызды мәселенің бірі болап табылады.

Құқықтық механизмнің жұмысындағы кемшіліктер:

1. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз әрекеттері. Мысалы, өсімдікке бай жер телімдерін әртүрлі категориялы азаматтарға бөлу туралы шешім сияқты әділетсіз шешімдерді қабылдау жаппай заң бұзушылыққа әкеліп соғады. Мысалға, 2007 жылы Алматы қаласы мен Алматы облыстарындағы табиғи аумақтарда жер телімдерінің заңсыз берілуіне байланысты ҚР Президентінің бастамасымен Үкімет комиссия құрып заңсыз берілген жерлер мемлекет меншігіне қайтарылып берілді. Аталған әкімшілік аумақтардың әкімдеріне қатаң сөгіс жарияланды және бірқатар кінәлі тұлғалар қызметтерінен босатылды.

Ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық және саяси сипаттағы себептер байқалады: қылмыстарға қарсы әрекет етудің қылмыстық-құқықтық шараларын ізгілік (ізгілендіру) бойынша қайта құрудың бастапқы кезеңінде орын алған кезекті кампания; КСРО-ның ыдырауы және жалпы мемлекет ішіндегі саяси жағдайдың тұрақсыздығы; соның салдарынан орын экологиялық қылмыстармен күрестің әлсіреуіне

әкеліп соққан күштеу, мүліктік және экономикалық қылмыстылықтың өсуі; қылмыстық, әкімшілік, азаматтық заңдарды қоса алғанда табиғатты қорғау жөніндегі заңдардың жетілмегендігі; кәсіпкерлерге табиғи шикізатты мемлекеттен тыс шығаруға мүмкіндік беретін нормативтік актілердің бар болуы, сонымен қатар саяси тұрақсыздық, экономикалық, экологиялық және басқа да бірқатар дағдарыстар, заңға көзқамандылықпен қарау жағдайларында нарықтық экономикаға көшу кезеңіне тән басқа да жағымсыз құбылыстар.

2. Бүгінгі күні елімізде қалыптасқан криминогенді жағдайда материалдық-техникалық қамтамасыз етілуі нашар (қажетті автокөліктердің, ұйымдастыру техникасының, жұмыс бөлмелерінің жоқтығы) және экологиялық қылмыстардың алдын кескен жағдайда ешқандай әлеуметтік қорғалмаған табиғатты қорғау органдарының мемлекеттік инспекторларынан денсаулығы мен өмірін тәуекелге тігіп өз қызметтік міндеттерін орындауды талап ету қиын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Спиридонов Л.И. Социология уголовного права. М. 1996.
2. Карпец И.И. Криминология: современный период и задачи // Сов. гос. и право, 1989, № 6, С.44.
3. Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Причины экологической преступности. М., 1998.
4. Криминология // Под ред. В.Н.Бурлакова, А.И.Соболя и др.- СПб., 2009.
5. Сухарев А.Я. Экологическая преступность: ее социальные корни и общественная опасность // Криминологические и правовые проблемы обеспечения экологической безопасности. НИИ проблем укрепления законности и правопорядка. М., 2006. С. 3.
6. Гиззатов В.Х. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі, каспий аймағы мемлекеттері ынтымақтастығының проблемалары мен болашағы атты халықаралық конференциядағы баяндамасы. - Алматы, 1995.
7. Арткужин Б. Казахстанско-Иранские консультации обнаружили сближение позиций по статусу Каспия // Понарама. 1998. №32, 21 августа.
8. Садова Е.В. Анализ правонарушений в различных сферах деятельности на территории Московской области // Использование и охрана природных ресурсов в России 2010. № 2.
9. Гернет М. Преступление и борьба с ним в связи с эволюцией общества. М., 1926
10. Кудрявцев В.Н. Контроль над преступностью в демократическом обществе. Круглый стол // Государство и право, 2003, № 10.
11. Сухарев А.Я. К вопросу о конструировании программы сохранения природной среды // Проблемы экологии волжского бассейна и практика применения природоохранного законодательства. Материалы научно- практической конференции. Тверь. 2004.

УДК: 943.988

МРНТИ: 10.81.55

Ж.Ю.Сайлибаева¹

*¹к.ю.н., ст.преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: zhanel.sailibaeva@mail.ru*

**ПОНЯТИЕ ЖЕРТВЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ:
ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА**

Аннотация

Содержание предмета жертва преступления как объекта криминологического исследования заключается в том, что правовой статус и особенности личности жертвы (потерпевшего) являются объектом изучения ряда наук - криминологии, уголовного процесса, уголовного права, криминалистики. В каждой из этих наук уделяется разное внимание отдельным сторонам характеристики потерпевшего. В настоящее

время, с учетом значимости проблемы охраны граждан, наиболее подверженных виктимизации, встает вопрос о необходимости всестороннего изучения жертв преступлений. Таким образом, для более глубокого понимания причин преступного поведения криминология изучает не только лиц, совершивших преступление, но и потерпевших от них.

Ключевые слова: жертва преступления, причинение вреда, поведение потерпевшего, квалификация преступлений.

Ж.Ю.Сайлибаева¹

*¹ Абай ат.ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru*

ҚЫЛМЫСТЫҢ ЖӘБІРЛЕНУШІСІНІҢ ТҮСІНІГІ: ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМА

Аңдатпа

Қылмыстың жәбірленушісінің пәнінің мазмұнының криминологиялық зерттеу объектісі ретіндегі маңыздылығы оның құқықтық мәртебесі мен тұлғаның жәбірленуші болу ерекшелігі – криминология, қылмыстық процесс, қылмыстық құқық, криминалистика сияқты бірқатар ғылымдардың зерттеу объектісі болып табылуында. Қазіргі таңда азаматтарды қорғау мәселесінің маңыздылығымен қатар, виктимизация процесіне қылмыстың жәбірленушісін жан-жақты зерттеу қажеттілігі сияқты мәселесі бірінші орында тұр. Бұл ғылымдардың әрқайсысына жәбірленушінің сипаттамасына әртүрлі көңіл бөлінеді. Сонымен, қылмыстық мінез-құлықтың себептерін терең түсіну криминология, тек қылмыс жасаған адамдарды зерттеп қана қоймай, олардың жәбірленушілерін де зерттейді.

Түйін сөздер: қылмыстың жәбірленушісі, зиян келтіру, жәбірленушінің мінез-құлқы, қылмыстарды саралау

Zh. Yu. Saylibayeva¹

*¹ Candidate of law, senior teacher of department of criminal and legal disciplines
Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru*

THE MEANING OF CRIME'S VICTIM: VICTIM'S DESCRIBE

Abstract

"Victim as an object of criminological research" is that the legal status and personality characteristics of the victim (the victim) are the object of study of a number of science - criminology, criminal procedure, criminal law, criminology. In each of these sciences is given a different account individual characteristics of the victim. At the present time, given the importance of the problem of protection of the citizens most affected by the victimization, the question arises about the need for a comprehensive study of victims of crime. Thus, for a better understanding of the causes of criminal behavior, criminology studies not only the perpetrators but also victims of them.

Keywords: a victim of crime, causing harm to the behavior of the victim, of the crimes.

Введение

Анализируя эволюцию человеческого общества, все больше приходишь к выводу, что преступность либо увеличивалась, либо уменьшалась в зависимости от состояния общества, его социальной, экономической, политической стабильности или же, наоборот, нестабильности. Именно последнее – социальная нестабильность в обществе – вызывает рост преступности. Всплеск преступности всегда предшествует значительному социальному потрясению любого общества. И это наглядно демонстрируется нашей реальностью.

Преступность — это параметр, по которому можно судить о состоянии общественного организма.

Осуществление социально-политических и социально-экономических реформ в Казахстане, и не только у нас, сопровождается крайне негативными экономическими и социальными последствиями: спад производства, увеличение безработицы, инфляция, кризис межличностных отношений и т.д. Одним из этих последствий является усиление социального отклонения от норм права. Это находит свое отражение в увеличении преступности.

Отметим, что рост преступности, в том числе в ее организованных формах, давно превратился в глобальную проблему. Если рассматривать структуру и динамику преступности, то она характеризуется непринципиальными изменениями, и даже в периоды заметного увеличения количества

регистрируемых преступлений качественные характеристики ее существенно не менялись.

Целью настоящей работы является формулирование определения жертвы преступления и проведение анализа взаимосвязи между преступлением и жертвой.

Для достижения обозначенной цели в работе решены следующие задачи: проанализированы различные мнения ученых-криминологов о понятии жертвы преступления, рассмотрены непосредственные реакции жертвы на совершенное в отношении нее преступление; виды преступного вреда, в зависимости от характера и механизма нарушения общественного отношения.

1. Жертва преступления, ее виктимологическое определение

Исчерпывающей типологии жертв по каждому виду правонарушений в практике пока нет. Проблема классификации жертв преступлений отнюдь не сводима только и исключительно к физическим лицам. Требуется особый анализ разработки классификации жертв преступлений применительно к юридическим лицам, другим формальным и неформальным социальным группам и коллективам, которая выделит присущие им типичные признаки и особенности. В недалеком будущем в связи с интернационализацией криминальной активности и ростом злоупотреблений властью со стороны государственных и межгосударственных формирований потребуются и классификация социальных общностей как жертв транснациональных и международных преступлений.

В современной юридической и социологической литературе достаточно долгое время шли дебаты об определении понятия жертвы преступления.

Ряд авторов, основываясь на положениях действующего уголовно-процессуального законодательства и материального права, утверждали, что жертвой преступления может быть только физическое лицо, которым преступлением причинен моральный, физический или имущественный вред (т.н. узкое, операциональное определение жертвы) [1, с.40].

Например, некоторые ученые определяют жертву как лицо (или группу лиц), перенесшее непосредственно посягательство на свои основные права со стороны другого лица (или группы лиц), действующего сознательно [2, с.67].

Жертва преступления определяется и как любое лицо (социальную группу, институт, общность), которому причинен вред или повреждения другим лицом, которое ощущает себя потерпевшим, сообщает об этом публично, нормативно верифицировано как потерпевший и, следовательно, имеет право на получение помощи от государственных, общественных или частных служб.

Подобное понимание жертвы преступления обосновывается следующими соображениями.

«Учреждения, корпорации, коммерческие предприятия и группы людей могут быть также виктимизированы и законно приобрести статус жертвы», - писал в одной из своих последних работ Э. Виано [3, с.82].

Структурно определение жертвы преступления состоит из следующих элементов: объекта, объективно и субъективно связанного с ним источника причиненного вреда и самого вреда.

2. Роль, место и значение жертвы преступления

Иногда объективная и адекватная оценка личности и поведения потерпевшего дает возможность объяснить тот или иной преступный акт. При рассмотрении большинства преступлений мы имеем дело с неизвестным нарушителем закона и известной жертвой. Но даже такое знание (знание жертвы и ситуации) дает нам немало данных для понимания механизма совершения преступления, осуществления профилактики преступления, для распознавания возможных жертв, потенциально угрожающих ситуаций и таких факторов, которые способствуют развитию опасного взаимоотношения между преступником и жертвой.

Ранее было выяснено, что жертвой преступления могут выступать как физические, так и юридические лица (социальные общности), *которым непосредственно был причинен ущерб преступлением*, девианты в преступлениях без жертв (первичная жертва), а также члены семьи, близкие лица, родственники, иждивенцы первичных жертв (рикошетные жертвы).

Представляется не только ненаучным, но и попросту безнравственным, исключать ricochetных жертв и субъектов преступлений без жертв из совокупности объектов, охватываемых понятием «жертва преступления» по тем основаниям, что первые только опосредованно связаны с преступлением, а вторые, сами своим поведением создали неблагоприятные последствия, приведшие к криминальному результату (например, преступления, связанные с немедицинским употреблением наркотиков).

Рикошетные жертвы испытывают такие же страдания и проявляют такие же симптомы психологических затруднений, как и первичные жертвы. Члены семей жертв убийств, партнеры и супруги изнасилованных женщин, родители ограбленных подростков, родственники потерпевших от краж и иных преступлений описывают сходные психологические симптомы от не прямой виктимизации так же, как и прямые жертвы.

Однако посттравматический стресс, гнев, униженность, страх и депрессия являются спутниками виктимизации ricochetных жертв

точно так же, как и прямых жертв. И не помнить об этом, декларируя принципы защиты гражданских прав и свобод в государстве, нельзя.

Таким образом, с криминологической точки зрения в круг лиц, относимых к жертвам преступлений, следовало бы также включить не только субъектов, которым был непосредственно причинен ущерб преступлением, но и тех, чье законное благо было поставлено преступлением (или покушением на него) под угрозу.

3. Виды жертв преступлений.

Любой человек является потенциальной жертвой преступления. Но есть люди (и даже целые группы), которые чаще других становятся жертвами преступлений, т.е. обладают повышенной виктимностью. Поведение потерпевшего может влиять и на квалификацию преступления (аффект, вызванный противоправными или аморальными действиями потерпевшего). Оценка поведения жертвы как провоцирующего исходит из общепринятых представлений, а не из представления об этом преступника. Преступник в качестве провоцирующего может оценить любое обстоятельство (неодобрительный взгляд, короткая юбка и т.д.). Но вина потерпевшего может выражаться не только в провоцирующем поведении, но и в излишней доверчивости (при мошенничестве), неосмотрительности (при краже личных вещей) и т.д.

Согласно данным ученых криминалистов, число предусмотренных уголовным законом преступлений, причиняющих ущерб психической неприкосновенности личности, составляет около 70 % [4, с.20]. Известно, что психологические последствия преступления могут носить непосредственный, краткосрочный и долгосрочный характер.

Непосредственные реакции жертвы на совершенное в отношении нее преступление выражаются в шоке, отрицании, гневе, озлоблении, депрессии и ощущениях незащищенности, изолированности, никому ненужности (т.н. синдром посттравматического стресса). Эти симптомы обычно длятся от нескольких часов до нескольких суток. В течение нескольких недель после пребывания жертвой потерпевшие указывают на изменения сознания, фобии, боли, переполненность негативными эмоциями.

Жертвы зачастую указывают на переполненность чувством вины, потерю самоуважения, снижение самооценки, беспомощность, депрессию. Они также могут испытывать вновь ощущение участия в преступлении в форме кошмаров или маний. В течение этого периода жертвы описывают возникающие у них страхи одиночества, боязнь быть похищенным, а также ощущение того, что преступление в отношении них вновь совершится.

Несмотря на то, что большинство из этих симптомов исчезает с течением времени, многие жертвы свидетельствуют о наличии у них долгосрочных психологических реакций на преступление: заниженной самооценки, депрессии, тревожности, трудностей в интимных отношениях.

По данным немецких виктимологов, у лиц, ставших жертвами ограблений и краж со взломом, наблюдаются такие симптомы: нервозность - 86 % и 81 %; истерический плач - 78 % и 60 %; страх - 75 % и 70 %; шок - 50 % и 38 %; нарушения памяти - 20 % и 5 %; гнев - 38 % и 42 % [5, с.26].

Сходные психологические реакции наблюдаются и у рикошетных жертв. Так, опрос 12500 респондентов жителей США показал, что 2,8 % выборки были членами семьи жертв убийства, 3,7 % были отдаленными родственниками убитых, а 2,7 % - близкими друзьями убитых.

Таким образом, 9,3 % выборки составили лица, явившиеся рикошетными жертвами умышленных убийств. Анализ психологических реакций этих рикошетных жертв показал, что 23,4 % из них испытывали полноценный синдром посттравматического стресса, около 40 % соответствовали показателям синдрома посттравматического стресса хотя бы по одному диагностическому критерию [6, с.124].

С точки зрения криминальной виктимологии жертвой преступления признается только лицо, пострадавшее от запрещенного национальным уголовным законом деяния (действия или бездействия) [7, с.27].

«Связанность» понятия жертвы преступления формальными рамками уголовно-правовых явлений четче ограничивает предмет криминальной виктимологии. Это позволяет проникнуть в сущность проблемы жертв преступлений.

Преступник, преступление и жертва связаны друг с другом сложной системой взаимоотношений.

С одной стороны, виктимизация жертвы может быть определена самим состоянием и/или отклоняющимся, провоцирующим поведением жертвы. Анализ связей взаимодействия, контроля, отношений между преступником и его жертвой помогает выяснить сущность и содержание отдельных элементов механизма преступного поведения, определить основные поведенческие характеристики виктимности.

«Жертву преступления следует рассматривать как фактор, генетически и динамически влияющий на преступность», - писал Ежи Бафия [8, с.105].

Взаимосвязь между преступлением и жертвой с неизбежностью приводит к определенным последствиям (причиняемому жертве и системе связанных с ней отношений вреду). В юридической литературе все виды

преступного вреда, в зависимости от характера и механизма нарушения общественного отношения, подразделяются на несколько типов.

Так, вызываемые преступным действием изменения С.В.Землюковым подразделяются на четыре типа.

Первый тип вредного изменения объекта посягательства характеризуется утратой материального или нематериального блага. Это вредное изменение возникает при совершении разрушающего действия. Второй тип вредного изменения состоит в определении вредного состояния, положения. Третий тип вредных изменений объекта посягательства состоит в осуществлении запрещенной законом деятельности, результатом которой является создание (производство) вредных для общества запрещенных продуктов. Четвертый тип вредного изменения состоит в недостижении (ненаступлении) общественно-полезного блага [4, с.16].

Соответственно, при преступном бездействии первый тип состоит в том, что воздержание лица от совершения результативного общественно-полезного действия не приводит к появлению общественно-полезного результата, определенного обязанностью. Ненаступление общественно-необходимого блага как объекта соответствующего общественного отношения приводит к тому, что отношение теряет свою социальную значимость, прерывается. Второй тип вредных изменений происходит при воздержании субъекта отношения от совершения сохраняющих, подавляющих и пресекающих действий. Этим допускается возникновение вредных изменений либо продолжение их развития. Вследствие этого происходит утрата или повреждение общественно-полезного блага как объекта этого отношения [4, с.17].

Указанные изменения могут быть связаны с причинением ущерба физическому здоровью жертвы, материальными потерями, с психическими травмами, с дезадаптацией и десоциализацией жертвы преступления.

Проблема причинения вреда физическому здоровью, телесной и психической неприкосновенности жертвы, анализ характеристик материального ущерба достаточно глубоко исследованы в теории уголовного права и криминологии.

Так, физический ущерб, помимо причинения вреда телесной неприкосновенности лица, подвергнувшегося криминальному нападению, может включать: увеличение адреналина в крови жертвы, повышение давления, судороги, слезливость, сухость во рту, переживание событий в замедленном темпе, ухудшение работы органов чувств, потерю аппетита, мускульного тонуса, насморк, снижение либидо:

В наиболее общем виде подвергались криминологическому анализу и такие моральные последствия преступления, как психические

переживания, психологический стресс, посттравматические стрессовые расстройства (эмоционально-волевые расстройства: чувство утраты, беспомощности, безнадежности, чувство унижения, опущенности, ощущение неадекватности происшедшего потребностям и установкам потерпевшего), психические болезни и акцентуации.

По данным американских психиатров, всего лишь 10 % жертв сексуального насилия не проявляют никакого нарушения своего поведения после совершения преступления. Поведение 55 % жертв умеренно изменено, и деятельность 35 % жертв сопровождается серьезной дезадаптацией. Спустя несколько месяцев после нападения 45% женщин каким-то образом способны адаптироваться к жизни; 55% жертв испытывают длительные воздействия травмы [6, с.37].

Согласно данным немецких криминологов, «жертвы переживают три стадии травмирования:

- реакция на происшедшее и ее развитие;
- осознание понесенного ущерба;
- поиск выхода.

Для первой стадии травмирования характерны шок, сомнения и т.п., для второй - страх, огорчение, гнев. На третьей стадии жертва «вытесняет» нанесенный ей психический вред, направляя свою энергию на другие сферы деятельности» [5, с.27].

К сожалению, в отечественной литературе проблемы дезадаптированности жертвы преступления, которая не в состоянии ни с чем справиться после совершенного на нее нападения, привлекали несколько меньшее внимание.

Дезадаптивное отклоняющееся поведение является как предпосылкой и следствием виктимности, так и предтечей будущей криминальной активности индивида. Приобретаемый опыт жертвы в социальных конфликтах ведет не только к рецидиву виктимности, но и к последующему преступному поведению. Не случайно в семьях несовершеннолетних, совершивших агрессивные преступления, наблюдается высокая доля родителей, грубо относившихся к своим детям: около 80 % правонарушителей выросли в семьях, где им не уделялось должного внимания, 46 случаев в подобных семьях отмечались неоднократные агрессивные конфликты, сопровождавшиеся ссорами, оскорблениями, избиениями, применением телесных наказаний к подросткам [9, с.7].

4. Критерии применения понятия «жертва преступления» в криминологии и виктимологии. Ряд авторов, основываясь на положениях действующего уголовно-процессуального законодательства и материального права, утверждали, что жертвой преступления может быть только физическое

лицо, которым преступлением причинен моральный, физический или имущественный вред (т.н. узкое, операциональное определение жертвы). С криминологической точки зрения в круг лиц, относимых к жертвам преступлений, следовало бы также включить не только субъектов, которым был непосредственно причинен ущерб преступлением, но и тех, чье законное благо было поставлено преступлением (или покушением на него) под угрозу.

5. Заключение

Можно сколько угодно относить к жертвам те или иные формы интеграции людей и все равно подходить к каждому участнику этой интеграции как индивидуальной жертве. Группа, множество физических лиц, взаимодействуя, вероятно, создают в ходе коллективного для них процесса виктимизации новое для них качество поведения, но в любом случае для каждого индивида его «товарищи по несчастью» есть элементы виктимологической ситуации. С этой точки зрения жертва преступления — всегда «одинокая» жертва.

Подытоживая изложенное, отметим, что анализ науковедческих, статусных,

поведенческих, нормативных правовых оснований и характеристик определения потерпевших от преступлений дает основание утверждать, что жертвой преступления признается любое физическое лицо (социальная общность, организация), которому преступлением причинен физический, материальный или моральный ущерб.

Мы придерживаемся позиции тех авторов, которые под «жертвой» в виктимологическом смысле понимают только физических лиц, которым вред преступлением причинен непосредственно. Хотя отказываться от понятия «жертвы — общности» в науке мы не собираемся, поскольку понести ущерб от преступлений (в частности, экологических) могут и определенные группы людей. Однако нетрудно увидеть, что ущерб от преступных действий, направленных против той или иной группы лиц, не может быть причиненным непосредственно лицам, составляющим эту группу, и никаким иным. Поэтому общность людей, представляемая как жертва, — это совокупность жертв — физических лиц.

Список использованной литературы:

1. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. - Саратов: Издательство Саратовского университета, 1976. — 120 с.
2. Глухова А.А., Устинов В.С. Понятие и значение виктимологической статистики // Вестник Ниджегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского, №6, 2001
3. Viano E. The protection of victims: socio-political considerations and a plan for action // Quad. Psich.Forense. — 1994. — Vol. III, № 1. — P. 137.
4. Землюков С.В. Преступный вред: Теория, законодательство, практика :дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1993. - 464 с.
5. Кернер Х.-Ю. (сост.) Криминология. Словарь-справочник. - Перевод с немецкого. Отв. ред. перевода - профессор, д.ю.н. А. И. Долгова - М.: НОРМА, 1998. - 400 с.
6. Riggs D., Kilpatrick D.G. Families and friends: Indirect victimization by crime // Victims of crime: problems, policies and programs. 1990.
7. Буранбаева С.Р. «Криминологический анализ латентной преступности» // Вестник. Серия «Юриспруденция» КазНПУ им. Абая, №4 (42), 2015г.
8. Бафия Е. Проблемы криминологии. Дialeктика криминогенной ситуации. М.: Юрид. лит., 1983. - 150 с.
9. Мансуров Н.С. Социальные и общественно-психологические причины отклоняющегося поведения подростков / Сов.социол. ассоц. - Москва, 1974. - 30 с.

УДК: 343.2/7
МРНТИ: 10.77.01

Ю.Л.Шевцов¹

¹к.ю.н., доцент, заместитель декана юридического факультета
Белорусского государственного университета, г.Минск, Белоруссия

ИСПРАВЛЕНИЕ ОСУЖДЕННЫХ КАК ЦЕЛЬ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация

В статье исследуется содержание и значение цели наказания и уголовной ответственности — «исправление осужденных». Проводится сравнительный анализ закрепления этой цели в уголовном законе Российской Федерации, Казахстана и Беларуси. Рассматриваются различные научные подходы в её понимании в доктрине уголовного и уголовно-исполнительного права. Анализируется морально-нравственное и юридическое исправление. Обосновывается необходимость дифференцированного подхода

к выделению её специфики, критериев и сущности в уголовном и уголовно-исполнительном праве, в отношении конкретных видов наказания, в зависимости от личностных характеристик некоторых категорий осужденных.

Ключевые слова:наказание, уголовная ответственность, категории осужденных, исправление осужденных

Ю.Л.Шевцов¹

¹з.ғ.к., доцент,Белорусь мемлекеттік университетінің заң факультетінің декан орынбасары, Минск қ., Белоруссия

СОТТАЛҒАНДАРДЫ ТҮЗЕТУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ МАҚСАТЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада «сотталғандарды түзету» түріндегі қылмыстық жауаптылықтың және жазаның мазмұны және мәні, мақсаты зерттеледі. Осы мақсаттардың Ресей Федерациясының, Қазақстанның және Белоруссияның қылмыстық заңында бекітілуіне салыстырмалы талдау жасалынады. Қылмыстық құқық және қылмыстық-атқару құқығындағы доктринада олардың ұғынылуына байланысты әртүрлі ғылыми көзқарастар қарастырылады. Моральды-адамгершіліктік және құқықтық түзету талданады. Қылмыстық құқық және қылмыстық-атқару құқығындағы жазаның белгілі бір нақты түріне қарай, сотталғандардың кейбір санаттарының нақты тұлғалық ерекшеліктеріне қарай, оның арнайылығын бөлуге арналған критерийлар мен табиғатына деген дифференциалды көзқарастардың қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер:жаза, қылмыстық жауаптылық, сотталғандардың санаты, сотталғандарды түзету

Yu.L.Shevtsov¹

*¹Candidate of law, associate professor, deputy dean of law department
Belarusian state university, Minsk, Belarus*

CORRECTION OF CONVICTS AS PURPOSE OF CRIMINAL LIABILITY

Abstract

In article content and value of the purpose of punishment and criminal liability – "correction of convicts" is researched. The comparative analysis of fixing of this purpose in the penal statute of the Russian Federation, Kazakhstan and Belarus is carried out. Various scientific approaches in her understanding in the doctrine of the criminal and criminal and executive law are considered. Moral and legal correction is analyzed. Need of the differentiated approach to allocation of its specifics, criteria and entities is proved in the criminal and criminal and executive law, concerning specific types of punishment, depending on personality characteristics of some categories of convicts.

Keywords:punishment, criminal liability, categories of convicts, correction of convicts

В юридической литературе целям уголовной ответственности и наказания уделено значительное внимание. В казахской, российской уголовно-правовой литературе и юридической литературе других стран СНГ на основании действующих уголовных кодексов соответствующих стран и Модельного УК для стран СНГ идет дискуссия «о целях наказания», а в белорусской литературе – «о целях уголовной ответственности», поскольку действующий УК Республики Беларусь 1999 г. в ст. 44 говорит именно о целях уголовной ответственности. Мы считаем, что предпочтительнее говорить о целях уголовной ответственности, а не наказания, поскольку наказание выступает лишь одной из форм ее реализации. Белорусский исследователь Э.А. Саркисова по этому поводу пишет, что «особенностью правового регулирования указанных целей в уголовном кодексе является то, что они относятся не только к наказанию, но и к иным мерам уголовной ответственности, а именно к отсрочке исполнения наказания,

осуждению с условным неприменением наказания, осуждению без назначения наказания и к принудительным мерам воспитательного характера, применяемым к несовершеннолетним». В связи с этим автор полагает, что автоматический перенос из ранее действовавшего УК БССР 1960 г. целей наказания применительно к целям уголовной ответственности вряд ли оправдан. Если лицо, подвергнутое наказанию, его карательное воздействие в той или иной мере ощутило, то применение иных мер уголовной ответственности, не носящих карательного характера, осужденными, а тем более иными гражданами воспринимается чаще всего как освобождение от наказания. Общая превенция с угрозой наказания здесь в принципе не срабатывает [1].

Цели уголовной ответственности имеют важное значение. А.В. Барков обоснованно указывает, что определяющим фактором уголовно-правовой политики любого государства

являются задачи национального уголовного права и цели уголовной ответственности, посредством которой в основном решаются эти задачи [2]. Кроме того цели являются критерием эффективности норм [3]

Острые споры по вопросам целей наказания велись и раньше на основе ранее действовавших уголовных кодексов союзных республик советского образца. Участниками этой дискуссии являлись такие известные ученые как Л.В.Багрий-Шахматов, Н.А.Беляев, И.И.Карпец, А.И.Марцев, И.С.Ной, А.А.Пионтковский, Н.А.Стручков, М.Д.Шаргородский, А.М.Яковлев и другие. Общая часть уголовных кодексов союзных республик бывшего Союза СССР в значительной мере тогда воспроизводила нормы Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. Поэтому статья 20 и в Основах 1958 г, и в УК БССР 1960 г и в УК Казахской ССР 1959 г. в качестве одной из целей наказания устанавливала исправление и перевоспитание осужденных в духе честного отношения к труду, точного исполнения законов, уважения к правилам социалистического общежития. В этой норме акцентировалось внимание на карательном аспекте, подчеркивая, что наказание является карой за совершенное преступление.

В рамках данной статьи остановимся на одной из целей уголовной ответственности – цели исправления, и попытаемся проанализировать ее содержание и значение.

В новых уголовных кодексах, пришедших на смену кодексам 60-х годов прошлого века, законодатели многих стран СНГ отказались от цели перевоспитания осужденных, сохранив только цель исправления. Перевоспитание, в отличие от воспитания, которое формирует качества личности с чистого листа в процессе первоначальной социализации, предполагает переделывание уже воспитанной сформировавшейся личности. По сути перевоспитание – это воспитание, но нацеленное либо на замену старой антиобщественной системы ценностей и мировоззрения личности преступника на новую либо на коррекцию его отрицательно оцениваемых обществом личностных качеств, что предполагает перестройку негативных свойств личности и антиобщественных взглядов, осложнявших процесс социализации личности, на социально полезные или нейтральные, изменение жизненных приоритетов и способов поведения, приведших к совершению общественно опасного деяния.

Большинство авторов в настоящее время считают цель перевоспитания осужденных неприемлемой в качестве цели уголовного наказания. Так, по мнению В.Н. Петрашева, «задача перевоспитать человека, в особенности в нынешних условиях, нереальна, как она была нереальной всегда» [4].

Позиция уголовного закона, закрепившего лишь цель исправления, более предпочтительна. О некорректности использования в уголовном законе термина «перевоспитание» также свидетельствуют следующие обстоятельства: 1) современная педагогическая мысль и гуманистическая психология утверждают принцип принятия ребенка как данности, уважение его индивидуальности, учет истории его становления, развития и формирования, поэтому ученые говорят об угасании педагогического термина «перевоспитание». Это «термин далекого педагогического прошлого, когда ребенок, будучи для педагога объектом воздействия, трактовался как носитель суммы качеств. Предполагалось, что отрицательные качества нужно «удалять», «уничтожать», даже «вытравливать», «подавлять» (при этом упускалась нечаянная возможность «подавить» и самое личность ребенка), а положительные – вкладывать на место вытравленных» [5]. Этот подход не отвечает гуманистическим тенденциям современной общечеловеческой культуры, провозглашающей права человека на свободу, неприкосновенность и достоинство личности. 2) При назначении некоторых наказаний, процесс исполнения которых носит одномоментный характер, – например штрафа, – было бы легкомысленно говорить о человеке, пришедшем в банк и уплатившим штраф, как уже о перевоспитавшемся единовременно, поскольку перевоспитание связано с процессом длительного воздействия. В данном случае до похода в банк осужденный считался неперевоспитанным, а после уплаты суммы штрафа одномоментно уже стал таковым. Говоря о перевоспитании, А.С. Макаренко писал, что это трудный и длительный процесс, и что перевоспитывать значительно труднее, чем воспитывать [6]. 3) Данные психологической науки ставят под сомнение саму возможность и реальность перевоспитания взрослого человека со сложившимся мировоззрением [7]. Тем более, что исправительный процесс в нашем случае происходит в условиях исполнения уголовного наказания, связанного с реализацией правоограничений, присущих назначенному наказанию, а в случае лишения свободы – лишения лица такого блага как личная свобода, что обуславливает обстановку психологического дискомфорта.

Прежде чем перейти к анализу исправления как цели уголовной ответственности (наказания), остановимся на философской основе и социальной оценке роли наказания в жизни общества. В уголовно-правовой науке существует полярные мнения по вопросу об оценке социальной роли уголовного наказания. На вопрос о том, как наказание оценивается гражданским обществом и чем оно является для общества – социальным благом или, наоборот, –

социальным злом, - большая часть юристов - и ученых, и практиков, - отвечают, что наказание является социальным благом по той причине, что с его помощью общество борется с преступностью и защищает себя от произвола преступника [8].

Альтернативный взгляд на роль наказания еще в начале XX века сформулировал великий русский писатель Лев Толстой, когда сказал, что «всякое наказание преступно» [9]. В современной иностранной юридической литературе концепция наказания как социального зла распространена, ее сторонниками являются, напр., проф. Н. Кристи из университета Осло [10], многие американские ученые-юристы. Указанные авторы еще в 70-80-ые годы прошлого века говорили о так называемом «кризисе наказания», в связи с чем предлагали расширить применение альтернативных наказанию мер уголовно-правового воздействия.

В законодательстве многих стран неприемлемым социальным злом считается наказание в виде смертной казни.

Мы считаем, что на современном этапе оценка роли наказания как вынужденного социального зла имеет преимущество. Наказание выступает социальным злом в том смысле, что оно неизбежно связано с существенными ограничениями прав и свобод осужденного, хотя эти ограничения и являются следствием совершенного им преступления. Государство обязано применять наказание в отношении преступника как реакцию на совершенное деяние, руководствуясь целью исправления осужденного и возврата в общество законопослушной личностью. Представляется, что концепция социального зла отвечает принципу гуманизации наказаний и позволит решать как минимум две задачи: 1) думать о минимизации правоограничений (то есть зла) в отношении осужденного, и назначать ему наказание с минимальными ограничениями его прав и свобод, которые, вместе с тем, являются достаточными для эффективного достижения целей уголовной ответственности, в первую очередь исправления; 2) способствовать расширению сферы применения менее суровых наказаний, в том числе не связанных с изоляцией от общества а также активизации поиска альтернативных наказанию более гуманных мер воздействия на преступников – пробация, отсрочка и т.д.

Высокий уровень рецидива способствует осознанию обществом неэффективности традиционных средств контроля над преступностью, в первую очередь посредством наказаний. Более того сегодня очевидны и негативные стороны такого распространенного вида наказания как лишение свободы, которое в карательной практике и Российской Федерации, и Казахстана, и Беларуси прочно занимает ведущие места. Указанное в совокупности приводит к

поискам альтернатив как стратегического, так и тактического характера.

В уголовном законе цель исправления осужденного предусматривается в УК Российской Федерации (ст. 43), УК Казахстана (ст. 39), УК Республики Беларусь (ст. 44), УК Армении (ст. 48), УК Таджикистана (ст. 46). О цели исправления и перевоспитания осужденного в духе соблюдения законов и хороших обычаев говорится в ст. 36 УК Болгарии, а о цели ресоциализации виновного – в ст. 39 УК Грузии.

Ни российский, ни белорусский, ни казахский законодатель не дает определения цели исправления в уголовном законе. Исправление осужденного как правовое понятие законодатели определяют в уголовно-исполнительном законодательстве. Согласно УИК Республики Беларусь это «формирование у них готовности вести правопослушный образ жизни» (ст. 7), по УИК Российской Федерации – это «формирование у них уважительного отношения к человеку, обществу, труду, нормам, правилам и традициям человеческого общежития и стимулирование правопослушного поведения» (ст.9), а по УИК Казахстана - «формирование у осужденного правопослушного поведения, позитивного отношения к личности, обществу, труду, нормам, правилам и этике поведения в обществе» (ст. 3).

Уголовно-исполнительный кодекс Украины определяет две ступени – и исправление, и ресоциализацию, понимая под исправлением процесс положительных изменений, происходящих в личности осужденного и создающих у него готовность к самоуправляемому правопослушному поведению. Исправление здесь рассматривается как необходимое условие ресоциализации, то есть сознательного восстановления осужденного в социальном статусе полноправного члена общества, возвращение его к самостоятельной общепринятой социально-нормативной жизни в обществе. (ст. 6 УИК Украины).

Таким образом в законодательстве вышеуказанных стран закреплены схожие подходы, специфика характерна для украинского законодательства.

Минимальные стандартные правила обращения с заключенными, принятые Первым конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями 30 августа 1955 г. «Целью и оправданием приговора к тюремному заключению или вообще к лишению свободы является в конечном расчете защита общества и предотвращение угрожающих обществу преступлений. Этой цели можно добиться только в том случае, если по отбытии срока заключения и по возвращении к нормальной жизни в обществе правонарушитель оказывается не только готовым, но и способным подчиниться законодательству и обеспечивать свое существование».

Обратимся к пониманию «исправления» в доктрине уголовного-правовой науки. В русском языке слово «исправление» происходит от слова «исправить», которое значит устранить ошибки, недостатки, погрешности; сделать кого-либо, что-либо лучше, совершеннее; избавить от недостатков [11]. С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова определяют его значение так: «сделать лучше, освободив от каких-нибудь недостатков, пороков» [12].

Правовые дискуссии об исправлении осужденных имеют давнюю историю. Ещё в 1888 г. И.Я. Фойницкий писал, что конечная цель в виде исправления понимается в двух значениях - в смысле религиозно-нравственного перерождения наказываемого, или в смысле юридического, социального его перевоспитания [13].

В литературе современного периода И.С. Ной под моральным исправлением понимал «такую переделку личности осужденного, при которой нового преступления он не совершит не из страха перед наказанием, а потому, что это оказалось бы в противоречии с его новыми взглядами и убеждениями, потому, что в нем родился совершенно новый страх — страх совести, страх перед преступлением, отвращение к нему», а под юридическим исправлением — «в одном случае несовершение осужденным нового умышленного преступления, а в другом — любого повторного преступления» [14].

По мнению В.С. Комиссарова, «реализация уголовно-исполнительной цели исправления предполагает не только юридическое исправление (несовершение в будущем преступлений), но и полное изменение внутреннего социально-психологического облика осужденного [15].

Моральное исправление в психологической литературе связывается с такими социально-этическими категориями как «раскаяние», «покаяние», «искупление». Сегодня общественная мысль исходит в первую очередь из того, что наказание является должной мерой воспитания и применяется затем, чтобы посредством карательного и воспитательного воздействия сделать из лица, совершившего уголовное правонарушение, законопослушного члена общества. Раскаяние как психологический акт предполагает признание собственной вины и отрицательную оценку своего прошлого общественно опасного деяния. Человек, совершивший преступление и причинивший вред людям и обществу, чувствует вину и раскаивается, то есть глубоко сожалеет о случившемся и принимает на будущее твердое решение никогда больше не совершать таких деяний. Раскаяние выражается в особом нравственном чувстве сожаления о совершенных деяниях, в признании перед органами правосудия и окружающими согражданами своей виновности и готовности загладить вред, причиненный

преступлением, а также понести справедливое наказание за свое деяние. В психологической литературе раскаяние называется необходимой составляющей искупления и условием исправления. Раскаиваясь виновный признает свою вину, сожалеет о содеянном и просит простить его, облегчить душу, снять с нее тяжесть вины, что является серьезным нравственно-психологическим актом, который выражает коренное изменение своего поведения, своих мировоззренческих оценок и жизненной позиции. С грузом старой вины начать новую жизнь нельзя. Искреннее раскаяние помогает человеку обновиться, стать лучше, выше, нравственнее [16].

Говоря о покаянии, Е. Ильин определяет его как религиозное понятие, которое происходит исключительно перед лицом Бога. Автор указывает, что Бог всемилолив, он простит, но человек должен сам осознать вину и, раскрыв ее для себя в полной мере, отринуть все скверное в себе. Принося покаяние в грехах, верующий очищает душу, переживает катарсис – чувство восторга, просветления, облегчения. В этом отличие покаяния от раскаяния. В раскаянии нет еще отречения от себя прежнего, человек раскаивается лишь в отдельном поступке. Покаяние же – твердая решимость расстаться с грехом, переменить свою жизнь на другой, нравственной основе. Настоящее покаяние – фундаментальное событие в жизни личности. Оно предполагает не только признание неверности прежних поступков, антисоциальной общественной позиции, но и согласие понести наказание за грех [17].

Искупление проявляется в том, что индивид осознает карательное воздействие правоограничений не как чуждый ему внешний принудительный элемент, а как справедливое воздаяние за тот вред и моральные страдания, которые он причинил потерпевшему и другим людям. Искупление осужденным вины за совершенное преступление рассматривается как два взаимосвязанных этапа: осознание вины и собственно искупление вины. Исправление лица предполагает осознание осужденным вины перед обществом на той или иной стадии исправительного процесса.

Российский криминалист А.И. Марцев считает, что «каждый осужденный обязан искупить свою вину за совершенное преступление честным трудом и примерным поведением» и предлагает признать искупление самостоятельной целью уголовной ответственности [18], с чем нам сложно согласиться.

На современном этапе в законодательстве и теории востребована концепция юридического исправления. Из нее еще в 1904 г. исходил С.В. Познышев отмечая, что «для предупреждения рецидива достаточно укрепить в субъекте уверенность в неизбежной связи преступления и

наказания простым подтверждением на опыте невыгодности преступной деятельности, действительности угрозы уголовного закона. Это действие наказания может быть названо юридическим исправлением. Юридическое исправление, – писал С.В. Познышев, – не требует никакой жестокости в наказаниях. Наоборот, из идеи исправления вытекает отрицание всяких жестоких и грубых карательных мер, как оказывающих глубоко вредное действие на наказуемых [19].

В современной теории уголовно-исполнительного права под исправлением понимается частичное изменение сознания и поведения осужденного, преодоление отрицательных качеств личности, которые привели к совершению преступления и достижение цели не совершать преступление в будущем [20].

Б.В. Яценко пишет, что «цель исправления осужденного заключается в том, чтобы с помощью карательных элементов наказания попытаться заставить изменить отрицательные качества личности осужденного, под влиянием которых было совершено преступное деяние, и привить ему уважительное отношение к закону, установленному правопорядку, правилам и интересам других граждан. Под исправлением осужденного понимается достижение путем наказания такого результата, чтобы лицо после отбытия наказания не совершило нового преступления. Речь идет о так называемом юридическом исправлении осужденного. Добиться юридического исправления осужденного – это тот максимально возможный результат, на который способно уголовное наказание» [21].

По мнению А.В. Наумова, «исправление» предполагает превращение преступника в законопослушного человека. Речь, конечно, не идет о том, чтобы в ходе отбывания наказания он превратился в высоконравственную личность. Реальная задача, которую возможно решить в ходе исправления, — убедить и заставить осужденного хотя бы под страхом наказания не нарушать уголовный закон, т. е. не совершать в будущем новых преступлений» [22]. Для того чтобы лицо стало законопослушным, следует устранить из его сознания негативные взгляды, преодолеть вредные привычки и отрицательные черты характера, которые способствовали совершению преступления. Для достижения этой цели применяются уголовно-правовые и уголовно-исполнительные средства воздействия, в частности комплекс исправительных мер, в том числе проведение с осужденными воспитательной работы, привлечение к общественно полезному труду и обучению, осуществляется общественное воздействие.

Содержащееся в уголовно-исполнительном законодательстве понятие «исправления» допустимо распространить и на

уголовно-правовое понятие цели исправления. Однако определенную специфику следует иметь в виду. «Исправление осужденных» как результат, а также критерии и степени следует регламентировать в уголовном законе, поскольку, как отмечалось выше, эта цель формирует стратегию и тактику применения уголовного закона. Так, исправление осужденного является юридическим основанием условно-досрочного освобождения. С точки зрения процесса исправления подлежит закреплению в уголовно-исполнительном законодательстве, с учетом специфики деятельности органов, исполняющих наказание. Очевидно, если назначенное наказание не будет исполнено, то и цель исправления не может быть достигнута.

Если в доктрине уголовного права преобладает мнение о том, что цель исправления считается достигнутой, если осужденный после отбытия наказания больше не совершает преступлений (юридическое исправление), то С.М. Зубарев пишет, что «в науке уголовно-исполнительного права и пенитенциарной педагогике исправление рассматривается в качестве результата комплексного воздействия на личность осужденного, которое превращает его в безопасного и безвредного для общества человека», то есть имеется в виду нравственное исправление. При этом степень исправленности конкретного осужденного всегда индивидуальна, следовательно, и достижение цели исправления может быть разным. Главное здесь – изменить искаженные нравственные ориентации осужденного, обуславливающие совершение преступлений, на позитивные социально-полезные [23].

Некоторые авторы не считают исправление осужденных самостоятельной целью уголовной ответственности и не находят поводов для закрепления данной цели в УК. Эта цель рассматривается ими только в качестве задачи, метода, средства предупреждения совершения новых преступлений. Они отрицают ее самостоятельность, считая, что цель предупреждения совершения преступлений осужденным включает в себя и цель исправления осужденного.

Белорусский автор Э.А. Саркисова указывает, что «некоторый архаизм излучает цель исправления лица, совершившего преступление, особенно если иметь в виду, что она, как правило, не достигается, о чем свидетельствует уровень рецидива преступлений, который на сегодняшний день в Республике Беларусь приближается к 50%-й отметке». При этом законодатель предоставил цель исправления на приоритетное место. По мнению Э.А. Саркисовой вопрос о содержании данной цели и уголовно-правовых средствах ее обеспечения в научной литературе исследован слабо, как и слабо обеспечивается достижение ее в процессе исполнения наказания и иных мер уголовной ответственности. Сравнительно-

правовой анализ УК государств СНГ и других стран в части регламентации целей уголовного наказания не свидетельствует о единообразности в понимании их иерархической значимости. Поскольку исправление осужденного и как процесс, и как результат непосредственно подчинено достижению цели специального предупреждения, то есть недопущения лицом и в будущем совершения новых преступлений, поэтому Э.А. Саркисовой более логичным считает рассматривать его как средство обеспечения специально-предупредительного предназначения наказания и в целом уголовной ответственности. Тем более, что достижение цели исправления осужденного уже после отбытия наказания будет определяться наличием или отсутствием рецидива преступлений, хотя правопослушное поведение исключает совершение вообще любых правонарушений [24;331.

Н.А. Бабий также указывает, что исправление является составной частью, основным способом достижения цели частного предупреждения [25].

Согласно противоположной точке зрения исправление содержательно признается более широкой целью, нежели предупреждение преступлений. С.В. Максимов пишет, что «сущность исправления осужденного состоит в лишении данного лица общественной опасности, т.е. в устранении самой готовности к совершению им новых преступлений. Критерием достижения этой цели является несовершение осужденным новых преступлений. Таким образом, цель исправления осужденных поглощает цель предупреждения среди них новых преступлений [26].

Н.А. Беляев считает, что «моменты достижения целей исправления осужденного и частного предупреждения не совпадают. Рассматриваемые цели наказания не совпадают и по своему содержанию. Принципиально неверно рассматривать исправление и перевоспитание осужденного только в качестве средства предупреждения совершения новых преступлений со стороны осужденного... Удержание осужденного от совершения новых преступлений — это та минимальная задача, которую государство ставит перед уголовным наказанием. Вообще же перед уголовным наказанием ставится более гуманная, более высокая, более благородная задача, чем только задача сделать бывшего преступника безопасным для общества. Применяя уголовное наказание, государство стремится из бывшего преступника воспитать честного советского труженика». Поэтому Н.А. Беляев правильно утверждает, что исправление осужденного и предупреждение совершения им новых преступлений следует считать самостоятельными целями уголовного наказания [27]. Исправление и как результат, и как процесс деятельности имеют самостоятельное

правовое значение в уголовном и в уголовно-исполнительном праве. Тем более что эффективность цели частной превенции определяется событиями (повторным совершением/несовершением преступления), которые находятся на значительном временном удалении от уже завершенных процессов исправительно-воспитательного воздействия при исполнении и отбывании наказания, а также последующего освобождения от наказания, ресоциализации и срока погашения или снятия судимости. Таким образом, с точки зрения исполнения наказания и иных мер уголовной ответственности и цель исправления, и цель частной превенции требуют от органов, исполняющих наказания, организации самостоятельных направлений деятельности по их практической реализации, которые обособлены как содержательно, так по времени их осуществления.

Исправление как институт уголовного права имеет важнейшее принципиальное значение в понимании уголовной ответственности, поскольку, как совершенно верно подчеркнул А.И. Люблинский, это проявляется в том, что «никто не должен быть удерживаем в тюрьме после того как доказано, что он исправился и перестал представлять опасность для общества, и никто не должен быть выпускаем из тюрьмы до тех пор, пока он не исправился и представляет опасность для общества; решить же вопрос об исправлении и об опасности или своевременности выпуска может только тюремная администрация» [28]. Принципы гуманизма и экономии репрессии выражаются в том, что если осужденный исправился и эта цель наказания достигнута, то лицо подлежит условно-досрочному освобождению. Если в процессе исполнения наказания до истечения полного назначенного судом срока наказания цель наказания будет достигнута и лицо доказало своё исправление, то необходимости в продолжении отбывания наказания нет и оно освобождается условно-досрочно. Механизм условно-досрочного освобождения предусмотрен в казахском, российском и белорусском уголовном законе как следствие достижения цели исправления. В странах англосаксонской системы права эта проблема решается посредством другого механизма — через вынесение приговоров с неопределённым сроком (например, до исправления).

В доктрине дискусируется вопрос о том, соответствует ли практика законодательства и практика реализации мер уголовной ответственности декларируемой цели исправления и возможно ли в принципе достижение названной цели?

К принципам уголовно-исполнительного права некоторые авторы относят принцип возможности исправления каждого лица, совершившего преступление [29]. Данный

принцип лежит в основе задач, стоящих перед уголовно-исполнительным законодательством и органами, исполняющими наказания. Говоря о возможности исправления каждого лица, совершившего преступление, как об отраслевом принципе уголовно-исполнительного права, было бы наивно полагать, что в отношении абсолютно всех лиц, совершивших преступление, возможно достижение цели исправления, т. е. чтобы все лица, отбывшие наказание, в будущем не совершили преступления. Однако нормы уголовно-исполнительного права пронизаны этой возможностью, деятельность органов исполняющих наказание, направлена на её достижение. Как представляется, данный принцип не включён в перечень принципов уголовно-исполнительного права по нескольким причинам. В частности потому, что система наказаний УК предусматривает наказание в виде смертной казни, при назначении которого в отношении виновного лица предполагается вынужденная констатация того факта, что преступник не подлежит исправлению, что его следует лишь покарать. И, таким образом, принцип возможности исправления лиц, совершивших преступление, не носит всеобъемлющего характера, в отношении осужденных к смертной казни презюмируется невозможность исправления. Но возвращаясь к вопросу о том, почему законодательная возможность исправления в конкретном случае в отношении данного осужденного не была реализована, следует сказать, что это вопрос факта, конкретных обстоятельств объективного и (или) субъективного свойства, которые в последующем следует анализировать и устранять.

Исправление осужденного как цель уголовной ответственности и её достижение невозможно без изучения личности преступника, без выявления тех черт, которые привели к совершению преступления и должны быть нейтрализованы в процессе реализации мер уголовной ответственности. Причины преступности могут рассматриваться на разных уровнях. Первый уровень — индивидуальный, психологический, на котором исследуются субъективные психологические причины совершения преступления конкретными людьми. Анализ механизмов преступного поведения свидетельствует, что на индивидуальном уровне общей причиной преступного поведения является отрицательная или недостаточная социализация личности, т.е. неполное усвоение ею норм социальной жизни либо пренебрежение ими, слабая адаптированность к окружающим условиям. Исправление как деятельность предполагает активное воздействие на отрицательные качества личности преступника. Кроме того, осуществляя исправительную деятельность, важно знать и те положительные черты в структуре личности, опираясь на которые следует проводить воспитательное воздействие, и

которые призваны способствовать достижению поставленных целей.

М.С. Рыбак обращает внимание на то, что исправление осужденных к лишению свободы осуществляется в своеобразной социокультурной среде. По мнению многих криминологов (В.М. Анисимков, А.И. Гуров, Н.А. Стручков, Г.Ф. Хохряков, И.В. Шмаров и др.) криминальная субкультура правонарушителей является главным препятствием эффективного функционирования исправительных учреждений, так как она во многом ориентирована на противодействие целям исправления и адаптации лиц после отбытия наказания [30]. Практика свидетельствует, что по мере увеличения отбытого срока лишения свободы ухудшаются и основные показатели исправления осужденных (отношение к труду, режиму содержания, воспитательным мероприятиям, получению образования и профессиональной подготовки, участию в работе самодеятельных организаций), что особенно ярко проявляется среди лиц, отбывших свыше 10 лет лишения свободы.

Социологические опросы осужденных свидетельствуют, что многие из них убеждены в том, что администрация не способна защитить их от преступных посягательств. Российские исследователи отмечают, что большая часть осужденных предпочитает обеспечить свою личную безопасность самостоятельно или обратившись к «смотрящему» (31,4 %), криминальному «авторитету» (9,1 %), и только 29,7 % осужденных, отбывавших наказание неоднократно, считают, что администрация может защитить их от преступных посягательств. К администрации ИУ, прокурору готовы обратиться не более 5 % осужденных [31; 19]. Белорусские учёные В. Б. Шабанов и М. Ю. Кашинский указывают, что в ходе опросов только 32,6 % осужденных ответили, что чувствуют себя в безопасности, находясь в учреждении УИС, 24,8 % респондентов затрудняются ответить на этот вопрос, а 42,6 % осужденных не могут чувствовать себя в безопасности [32; 47], в связи с чем исследователи полагают, что в учреждениях исполнительной системы необходимо практически реализовать мероприятия, обеспечивающие безопасность каждому осужденному, что законодательно гарантировано.

Проблема безопасности в среде осуждённых существенно влияет на мотивацию поведения осужденных, обеспечение их достоинства и доверия к администрации ИУ. Страх за собственную безопасность является основной психологической причиной подчиненности некоторых осужденных нормам криминальной субкультуры и готовности следовать им. Практическое решение этого вопроса будет способствовать делу исправления в ИУ.

Таким образом, в законодательстве и юридической литературе определение критериев

и степеней исправления основано на общих принципах, касающихся исправления всех осужденных, то есть эти требования универсальны, они «для всех осужденных». Мы же считаем, что исходя из специфики видов наказаний, иных мер уголовной ответственности, особенностей их исполнения и отбывания, характеристик личности преступника законодательное регулирование исправления должно иметь специфическую направленность, а не быть всеобщим.

Если сущность и правовое значение исправления в отношении различных видов наказания одинаково, то его критерии, средства и способы для разных наказаний и для иных форм реализации уголовной ответственности существенно отличаются. Так, отбыванию наказания в обществе (например, общественных

работ или условного осуждения) и исполнению лишения свободы с изоляцией в исправительных учреждениях характерно применение основных средств исправления в разном объеме.

Кроме учета специфики различных видов наказания и иных мер уголовной ответственности, особенностей режима их исполнения и отбывания, для организации эффективного исправительного процесса имеют значение особенности личностных характеристик осужденных. Последние оказывают влияние на критерии и степени исправления, методы воспитательной работы, например, в отношении осужденных за насильственные или корыстные преступления, в отношении рецидивистов, несовершеннолетних, отрицательно характеризующихся осужденных и некоторых других категорий.

Список использованной литературы:

1. Саркисова, Э.А. Цели уголовной ответственности и средства их обеспечения в контексте современных реалий уголовной политики // Консультант Плюс: Беларусь. [Электронный ресурс]/ООО «Юр. Спектр», Нац. центр правовой информации Респ. Беларусь. – Минск, 2016.
2. Барков, А.В. Цели уголовной ответственности: законотворчество и правоприменение /А.В. Барков // Классическая и постклассическая методология развития юридической науки на современном этапе : сб. науч. тр. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; редкол. : А.Л. Савенок (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2012. С. 92.
3. Рогачева, О.С. Эффективность норм административно-деликтного права. – Воронеж: Изд. ВГУ, 2011. С. 227.
4. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н. Петрашева. М., 1999. С. 353-354.
5. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. - М.: Педагогическое общество России, 1998. – С. 373 - 374.
6. Макаренко, А.С. Перевоспитание несовершеннолетних правонарушителей. С.
7. Романин, А.Н. Практическая психология и психотерапия: учебник /А.Н. Романин. - М.: Проспект, 2013. С.
8. Хохряков Г. Уголовное наказание: благо или зло? // Вестник Верховного Суда СССР. - М.: Юрид. лит., 1991, № 9. - С. 2-5; Гоббс, Томас. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского /Т. Гоббс. - Философское наследие, сочинения в 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – С. 241.
9. Ломброзо, Цезарь. Мое посещение Толстого. / Цезарь Ломброзо.- Carouge (Geneve): M. Elpidine, 1902. С. 10; Л. Н. Толстой в воспоминаниях современников: В 2 т. М., 1960. Т. 2. С. 99 - 100.
10. Кристи, Н. Пределы наказания. / Н. Кристи. – М.: Прогресс, 1984. – С. 16.
11. Ушаков, Д.Н. Толковый словарь современного русского языка. /Д.Н. Ушаков. – М., Аделант, 2014. С. 202.
12. Ожегов, С.И Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – С. 272.
13. Фойницкий, И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. /И.Я. Фойницкий. – М.: Добросвет-2000; Городец, 2000. – С.62.
14. Ной, И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1973. – С.114.
15. Российское уголовное право: В 2-х т. Т. 1: Общая часть: учебник / Г. Н. Борзенков и др.; под ред. . Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2010. – Гл. 13. – С. 326-328.
16. Ильин, Е. Психология совести: вина, стыд, раскаяние / Е.Ильин. - СПб, ООО Издательство «Питер», 2016. С. 173-174.
17. Там же. С. 194 -195.
18. Марцев, А. И. Специальное предупреждение преступлений: учебное пособие. – Омск: ОВШМ МВД СССР, 1977. – С. 68.
19. Познышев С. В. Основные вопросы учения о наказании. – М.: Университетская типография. Страстной бульвар, 1904. – С.381

20. Шевцов, Ю.Л. Уголовно-исполнительное право: ответы на экзаменационные вопросы. / Шевцов Ю.Л. – Минск: Тетралит, 2013. С. 24.
21. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / М. П. Журавлев, А. В. Наумов и др.; под ред. А. И. Рарога. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – Гл. 13. – С. 187.
22. Наумов, А. В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т.1. Общая часть. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 346.
23. Уголовно-исполнительное право : учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. А. С. Михлин. — М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. С. 76.
24. Саркисова, Э.А. Уголовное право. Общая часть : учебник / Э. А. Саркисова. - Минск : Акад. МВД, 2014. – С. 331.
25. Бабий, Н.А. Уголовное право. Общая часть. –Минск: ГИУСТ БГУ, 2010. С. 426.
26. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Л.Д. Гаухмана и СВ. Максимова. М., 2004. С. 253.
27. Беляев, Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. /Н.А. Беляев. – Ленинград: изд. ЛГУ, 1963. – С. 55.
28. Люблинский А.И. Неопределенные приговоры // Журнал Министерства юстиции. 1904. № 2. С. 88.
29. Малинин, В.Б. Уголовно-исполнительное право : учебник для юридических вузов и факультетов /В.Б. Малинин, Л.Б. Смирнов. — М.: Межрегиональный институт экономики и права : Юридическая фирма «Контракт» : Волтерс Клувер, 2010. С. 14.
30. Рыбак, М.С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики. Дис. ... докт. юрид. наук. Саратов, 2001. С. 5.
31. Белов, В. И. Предупреждение преступлений осужденных, отбывающих лишение свободы в тюрьмах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.08 - уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В. И. Белов. – Рязань, 2012. – С. 19.
32. Шабанов, В.Б. Аутодеструктивное поведение в учреждениях уголовно-исполнительной системы: организационные и правовые проблемы. / В.Б. Шабанов, М.Ю. Кашинский. – Минск, 2009. – С. 47.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

УДК: 343.1
МРНТИ: 10.79.01

П.А. Алмаганбетов¹
¹к.ю.н., доцент кафедры
уголовно-правовых дисциплин Института
истории и права Каз НПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: aldraizer@mail.ru

ПОРЯДОК НАЗНАЧЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
В СВЕТЕ НОВОГО УПК РК

Аннотация

В статье рассматривается порядок назначения судебной экспертизы по новому уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан (далее – УПКРК). В частности, рассмотрены основания назначения экспертизы, обязательное назначение экспертизы и некоторые положения о порядке назначения экспертизы, например, по адвокатскому запросу.

Ключевые слова: экспертиза, судебная экспертиза, назначение экспертизы, основания для назначения экспертизы, постановление о назначении экспертизы.

П.А. Алмаганбетов¹
¹Абай ат.ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының
доценті, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан.
e-mail: aldraizer@mail.ru

ЖАҢА ҚР ҚПК АЯСЫНДА СОТ САРАПТАМАСЫН
ТАҒАЙЫНДАУ ТӘРТІБІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық-процестік кодексі (әрі қарай ҚРҚПК) бойынша сот сараптамасын тағайындаудың тәртібі қарастырылған. Атап айтқанда, сараптама тағайындаудың негіздері, сараптаманы міндетті түрде тағайындау және сараптама тағайындаудың кейбір ережелері қарастырылды, мысалы, адвокаттың сұрауы бойынша.

Түйін сөздер: сараптама, сот сараптамасы, сараптама тағайындау, сараптама тағайындау үшін негіз, сараптама тағайындау туралы қаулы.

P.A. Almagambetov¹
¹Candidate of Law Sciences, associate professor
criminal and legal disciplines of Institute
stories and the laws Kaz NPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: aldraizer@mail.ru

ORDER OF PURPOSE OF JUDICIAL EXAMINATION IN THE LIGHT OF THE NEW CODE OF
CRIMINAL PROCEDURE OF RK

Abstract

The article discusses the procedure for the appointment of judicial examination under the new criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan. In particular, considered the base of the destination of expertise, mandatory appointment of expertise and some of the provisions of the order of appointment of expertise, such as attorney's request.

Keywords: examination, judicial examination, the purpose of examination, the base of an expert examination, the decision on the appointment of expertise.

Введение

Судебная экспертиза – самостоятельное следственное действие, предусмотренное уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан (глава 35 УПК РК).

Судебная экспертиза является основной формой использования специальных научных знаний в судпроизводстве.

Экспертиза назначается в случаях, когда обстоятельства, имеющие значение для дела, могут быть получены в результате исследования материалов, проводимого экспертом на основе специальных научных знаний.

Актуальность исследуемой проблемы заключается в изучении изменений, введенных в новый УПК РК, в котором предусмотрены расширение прав и свобод участников уголовного процесса при назначении и производстве судебной экспертизы. Целью настоящей работы является исследование новых положений в порядке назначения судебных экспертиз по уголовным делам.

Для достижения обозначенной цели в работе решены задачи:

- изучены основания назначения судебной экспертизы;
- рассмотрены случаи обязательного назначения экспертизы;
- проанализирован порядок назначения экспертизы;
- исследован порядок участия адвоката в назначении экспертизы.

1. Основания назначения экспертизы

Основания назначения экспертизы делятся на: фактические и юридические.

Фактические и юридические основания назначения и производства судебной экспертизы определены в УПК РК и Законом РК «О судебно-экспертной деятельности».

Фактическими основаниями назначения экспертизы являются потребность и необходимость разрешения возникающих по делу вопросов, требующих использования специальных научных знаний с целью получения новых доказательств (ст. 270 УПК РК).

Необходимо отметить, что суд, а также при досудебном расследовании прокурор, следователь, орган дознания, дознаватель, следственный судья не обладают специальными и специальными научными знаниями, необходимыми для установления обстоятельств, имеющих значение для его разрешения. Поэтому возникает необходимость в использовании по делу специальных научных знаний.

Юридическим основанием назначения и производства экспертизы является постановление органа, ведущего уголовный процесс, следственного судьи (ч. 1 ст. 272 УПК РК).

2. Обязательное назначение экспертизы

2) Случаи обязательного назначения и производства экспертизы установлены в ст. 271 УПК РК. Процессуальную форму данного следственного действия определяют закрепленные в законе положения, предусматривающие условия и порядок ее назначения и производства.

В соответствии со ст. 271 УПК РК назначение и производство экспертизы обязательны, если по делу необходимо установить:

- 1) причины смерти;
- 2) характер и степень тяжести причиненного вреда здоровью;
- 3) возраст подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, когда это имеет значение для дела, а документы о возрасте отсутствуют или вызывают сомнение;
- 4) психическое или физическое состояние подозреваемого, обвиняемого, когда возникают сомнения по поводу их вменяемости или способности самостоятельно защищать свои права и законные интересы в уголовном процессе;
- 5) психическое или физическое состояние потерпевшего, свидетеля в случаях, когда возникают сомнения по поводу их способности правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для дела, и давать о них показания;
- 6) иные обстоятельства дела, которые не могут быть достоверно установлены другими доказательствами.

Обязательность назначения и производства судебных экспертиз, указанных в п.п. 1–5 строго регламентирована в соответствии со ст. 271 УПК РК и обусловлена необходимостью использования специальных научных знаний в целях установления обстоятельств, имеющих значение для его разрешения.

Отсутствие в уголовных делах заключений экспертов по вопросам, перечисленным в п.п. 1–5 ст. 271 УПК РК, может служить основанием для утверждения о том, что доказательства, собранные по уголовному делу, являются недостаточными для его разрешения.

Для установления причины смерти назначается судебно-медицинская экспертиза трупа. Согласия родственников или иных лиц на производство судебно-медицинских и патолого-анатомических исследований трупа не требуется.

К иным обстоятельствам дела, которые не могут быть достоверно установлены другими доказательствами, указанным в п. 6 ст. 271 УПК РК, например, можно отнести: принадлежность вещества к наркотическому; отнесение предметов к огнестрельному или холодному оружию; отнесение объектов к боеприпасам или взрывчатым веществам, подделки денег и др.; для установления наличия заболевания СПИДом и венерическими заболеваниями и пр.).

В соответствии с ч.2 ст. 271 УПК РК назначение и производство судебно-психиатрической экспертизы обязательны, если возникают сомнения в психическом состоянии подозреваемого, обвиняемого в совершении преступления, за которое Уголовным кодексом Республики Казахстан предусмотрено наказание в виде смертной казни или пожизненного лишения свободы.

Например, к таким преступлениям можно отнести: государственная измена (ст. 175 УК РК); диверсия (ст. 184 УК РК); акт терроризма (ст. 255 УК РК); дезертирство (ст. 442 УК РК) и др.

При назначении экспертиз, предусмотренных п.п. 1–5 ст. 271 УПК РК необходимо учитывать, что часть 2 ст. 279 УПК РК предусматривает направление в медицинскую организацию для производства судебно-медицинской или судебно-психиатрической экспертизы подозреваемого, не содержащегося под стражей, а также потерпевшего, свидетеля. В этих случаях экспертиза производится в порядке, предусмотренном частью второй ст. 14 настоящего Кодекса.

В соответствии с ч. 2 ст. 14 УПК РК содержание под стражей и домашний арест допускаются только в предусмотренных в УПК РК случаях и лишь с санкции суда с предоставлением заключенному под стражу либо домашний арест права судебного обжалования. Без санкции суда лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более семидесяти двух часов. Принудительное помещение не содержащегося под стражей лица в медицинскую организацию для производства судебно-психиатрической и (или) судебно-медицинской экспертиз допускается только по решению суда.

Кроме того, при назначении и производстве судебно-медицинских исследований необходимо руководствоваться положениями: Закона РК «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года № 44-VI; «Инструкции по организации и производству судебно-медицинской экспертизы», утвержденной Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 20 мая 2010 года № 368, зарегистрированного в Министерстве юстиции Республики Казахстан 23 июня 2010 года № 6305; «Инструкции по производству судебно-психиатрической экспертизы», утвержденной Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 12 марта 2010 года № 164, зарегистрированного в Министерстве юстиции Республики Казахстан 29 марта 2010 года № 6143, которые определяют организационные основы производства судебно-медицинских экспертиз в Республике Казахстан.

Основаниями для назначения и производства судебно-психиатрической экспертизы служат постановление, определение о назначении судебно-психиатрической экспертизы органа, ведущего уголовный процесс,

суда, органа (должностного лица), в производстве которого находится уголовное дело.

3. Порядок назначения экспертизы

В соответствии со ст. 272 УПК РК орган, ведущий уголовный процесс, следственный судья, признав необходимым назначение судебной экспертизы, выносит об этом постановление, в котором указываются: наименование органа, назначившего экспертизу, время, место назначения экспертизы; вид экспертизы; основания для назначения экспертизы; объекты, направляемые на экспертизу, и информация об их происхождении, а также разрешение на возможное полное или частичное уничтожение указанных объектов, изменение их внешнего вида или основных свойств в ходе исследования; наименование органа судебной экспертизы и (или) фамилия, имя, отчество (при его наличии) лица, которому поручено производство судебной экспертизы.

На практике принята структура постановления, состоящая из трех частей: вводной, описательной и заключительной.

Во вводной части указываются место и время составления постановления, кто его составил (должность, наименование органа, специальное звание, фамилия, имя, отчество), номер рассматриваемого уголовного дела или фамилия и инициалы подозреваемого, обвиняемого, статьи УК РК, в соответствии с которыми они привлечены к ответственности.

В описательной части постановления кратко излагается фабула дела, где указываются время, место, вид преступления, способ совершения, данные о потерпевшем, данные о преступнике, если они известны, сведения о причиненном ущербе и обстоятельства, связанные с обнаружением, фиксацией и изъятием объектов экспертизы (где, когда и как это осуществлено) и иных материалов, предоставляемых в распоряжение эксперта. Указываются: общее состояние и особенности объектов, представляемых для экспертного исследования, информация об их происхождении, а также разрешение на возможное полное или частичное уничтожение указанных объектов, изменение их внешнего вида или основных свойств в ходе исследования; обоснованные мотивы назначения дополнительной и повторной экспертизы — кто ходатайствует о назначении экспертизы (подозреваемый, обвиняемый, потерпевший, адвокат или другие участники процесса), для решения и уточнения каких именно вопросов; указываются основания для назначения экспертизы и статьи УПК РК, которыми руководствуются орган, ведущий уголовный процесс, следственный судья при назначении экспертизы.

В заключительной части постановления указываются: вид назначаемой судебной экспертизы и орган, которому поручается производство данной экспертизы (эксперт, осуществляющий судебно-экспертную деятельность на основании лицензии или эксперт, осуществляющий производство экспертизы в разовом порядке в соответствии с Законом о судебно-экспертной деятельности); вопросы, поставленные на разрешение эксперту; материалы, предоставляемые в распоряжение эксперта.

Экспертиза также может быть назначена по инициативе участников процесса, защищающих свои или представляемые права и интересы. Участники процесса, защищающие свои или представляемые права и интересы, в письменном виде представляют органу, ведущему уголовный процесс, вопросы, по которым, по их мнению, должно быть дано заключение эксперта, указывают объекты исследования, а также называют лицо, которое может быть приглашено в качестве эксперта. Орган, ведущий уголовный процесс, не вправе отказать в назначении экспертизы, за исключением случаев, когда вопросы, представленные на ее разрешение, не относятся к уголовному делу или предмету судебной экспертизы. Об отказе в удовлетворении ходатайства лицо, осуществляющее досудебное расследование, выносит мотивированное постановление в течение трех суток с момента поступления ходатайства.

В судебном разбирательстве суд по ходатайству сторон или собственной инициативе вправе назначить экспертизу (ст. 373 УПК РК). Экспертизу проводит эксперт (эксперты), давший заключение в ходе досудебного расследования, либо другой эксперт (эксперты), назначенный судом.

В последнем случае председательствующий должен сообщить, кому предполагается поручить производство экспертизы, после чего при отсутствии ходатайств об отводе и самоотводе указанного лица суд выносит постановление о привлечении его в качестве эксперта по делу без удаления суда в совещательную комнату. Далее эксперту разъясняются его процессуальные полномочия, он предупреждается об уголовной ответственности за дачу заведомо ложного заключения, о чем дает подписку.

4. Участие адвоката в назначении экспертизы

Уголовно-процессуальное законодательство предусматривает участие адвоката в назначении экспертизы. Так, в соответствии с п. 7 ч. 2 ст. 55 УПК РК следственный судья по мотивированному ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника, рассматривает вопрос о назначении

экспертизы если органом уголовного преследования в удовлетворении такого ходатайства было необоснованно отказано либо по нему не принято решение в течение трех суток. Поэтому при решении вопроса о назначении экспертизы, следственный судья предлагает стороне защиты представить в письменной форме вопросы, которые необходимо поставить перед экспертом, и заслушивает по ним мнение участников процесса.

Стороны вправе указать, какие объекты подлежат экспертному исследованию, а также кому может быть поручено производство экспертизы и заявить отвод эксперту.

При назначении следственным судьей экспертизы лицо, осуществляющее досудебное расследование, предоставляет необходимые предметы, материалы, находящиеся в его производстве, в распоряжение эксперта.

Защитник, представитель потерпевшего, допущенные в установленном настоящим Кодексом порядке к участию в досудебном расследовании или судебном разбирательстве, вправе с соблюдением установленного порядка о неразглашении сведений, составляющих коммерческую и иную охраняемую законом тайну, получать сведения, необходимые для осуществления защиты, представления интересов потерпевшего, путем направления запроса в экспертное учреждение о проведении на договорной основе соответствующей экспертизы (п.3 ч. 3 ст. 122 УПК РК).

Экспертиза на основании адвокатского запроса о даче экспертного заключения проводится в случае отсутствия необходимости в исследовании объектов исследования из органа, ведущего уголовный процесс (ч. 3 ст. 122 УПК РК).

Участник процесса, по инициативе которого назначается экспертиза, может представить в качестве объектов экспертного исследования предметы, документы. Орган, ведущий уголовный процесс, вправе мотивированным постановлением исключить их из числа таковых (ч.9 ст. 272 УПК РК).

Рассмотрев представленные вопросы, орган, ведущий уголовный процесс, отклоняет те из них, которые не относятся к уголовному делу или предмету судебной экспертизы, выясняет, нет ли оснований для отвода эксперта, после чего выносит постановление о назначении экспертизы с соблюдением требований, указанных в части первой настоящей статьи (ч.10 ст. 272 УПК РК).

5. Заключение

На основании проведенного исследования можно сделать вывод о том, что регламентация в новом УПК РК расширяет права участников уголовного процесса при назначении и производстве судебной экспертизы.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Принят 04.07.2014. Введен в действие с 01.01.2015. С изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016.
2. О судебно-экспертной деятельности. // - Закон Республики Казахстан №44-VI ЗРК от 10.02.2017.
3. Инструкция по организации и производству судебно-медицинской экспертизы. -Утверждена Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан № 368 от 20.05. 2010.
4. Инструкция по производству судебно-психиатрической экспертизы. Утверждена Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан № 164 от 12.03.2010.

УДК: 343.11
МРНТИ: 10.79.51

Э.П.Кенжибекова¹

*¹Абай ат. ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫ
(ЕНДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ)**

Аңдатпа

Баршамызға белгілі, Қазақстан Республикасының 2014 жылы шілде айында қылмыстық-процестік кодексі қабылданып 2015 жылдың 1-ші қаңтарынан бастап заң күшіне енген. Аталған заңда процестік келісімдер жасау және олар бойынша іс жүргізу қарастырылған. Жалпы осы процестік келісімдерді жасаудың және оның өндірісте жүзеге асырылуына бірден бір дәлел болып қылмыстық процестегі медиация институты табылады. Осы мәселеге орай, қылмыстық – процестік заңнамасында медиация бойынша ортақ келісімдерге келу және де медиатордың процесуалдық мәртебесі анықталғанмен сотқа дейінгі тергеп-тексеру, сотта іс қарау сатыларында медиацияны жүргізуде кейбір олқылықтар кездеседі.

Түйін сөздер: медиация, келісімдер, медиатор, процестік келісімдер, қылмыстық құқықбұзушылықтар, күдікті, жәбірленуші, үшінші тарап, дау.

Э.П.Кенжибекова¹

*¹ к.ю.н., ст.преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

**ИНСТИТУТ МЕДИАЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ (АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЕЕ
ВНЕДРЕНИЯ)**

Аннотация

Как известно, в Республике Казахстан в июле 2014 года был принят Уголовно-процессуальный кодекс, который вступил в силу с 1 января 2015 года. В данном Кодексе предусмотрено процессуальное соглашение и особый порядок его заключения. Реализация соглашения и процесс его производства является одним из доказательств медиации в уголовном процессе. В вопросах регламентации порядка заключения медиации, правовых последствий его реализации или отказа от него, статуса участников медиации имеются пробелы, требующие своего восполнения.

Ключевые слова: медиация, соглашение, медиатор, процессуальное соглашение, уголовное правонарушение, подозреваемый, потерпевший, третье лицо, конфликты, споры.

E.P.Kenzhibekova¹

*¹Candidate of law, senior teacher of department of criminal - legal disciplines of Institute of history and law of
KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: danaestai@mail.ru*

**INSTITUTE OF MEDIATION IN CRIMINAL PROCEDURE (TOPICAL ISSUES OF ITS
IMPLEMENTATION)**

Abstract

As is known, in the Republic of Kazakhstan was adopted in July 2014, "Code of Criminal Procedure, which entered into force on 1 January 2015. This Code provides a procedural agreement and a special procedure for its conclusion. The implementation of the agreements and the process of its production is one of mediation as evidence

in criminal proceedings. This question, the criminal procedure law to come to a common agreement on mediation and mediator procedural status, certain pre-trial, trial, there are gaps in some stages of the mediation.

Keywords: mediation, an agreement, the mediator, a procedural agreement, a criminal offense, the suspect, the victim, a third party, conflicts, disputes.

Кіріспе

Мақала тақырыбының өзектілігі қазіргі замануы заңмаларға сай қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру мен сотта іс қарау сатыларындағы медиация мәселесі болып отыр. Жалпы алғанда «медиация» термині бейтарап үшінші жақтың көмегімен белгілі – бір дауды шешудің әдісін білдіреді. Бұл дегеніміз тараптардың өзімен шешімдерді қабылдауды білдіреді. Еуропа Кеңесі Министрлер Кабинетінің 1999 жылғы 15 қыркүйекте қабылданған № (99) 19 ұсынысында қылмыстық істер бойынша медиация ұғымы берілді: медиация бұл жәбірленуші мен құқықбұзушының арасында ерікті түрде қылмыстың салдарынан пайда болған мәселелерді шешу үшін (медиатор) үшінші тараптың белсенді түрде қатысуымен өзара келісімге келулерін айтамыз. өзара дауды шешудің себебі, жариялы құқық саласына қатысты. Мұнда белгілі – біржағдайды шешу үшін тараптар қатысады, брак, іс бойынша түпкілікті (юридический) шешімді ресми орган (субъект) қабылдайды.

Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы, қылмыстық теріс қылықтар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар (жанжалдар) және атқарушылық іс жүргізуді орындау кезінде туындайтын қатынастар медиацияның қолданылу саласы болып табылады [1].

Қылмыстық процесуалдық заңнамаға орай тараптар заң талаптарына сәйкес медиацияны жүргізу үшін қатыстырылатын тәуелсіз жеке тұлға медиатор болып табылады (ҚР ҚПК 85 бабы). Жалпы медиатор: медиация тараптарына қылмыстық процесті жүргізетін орган беретін ақпаратпен танысуға; медиация тараптары болып табылатын қылмыстық процеске қатысушылар туралы деректермен танысуға; қылмыстық-процестік заңға сәйкес кездесулердің саны мен ұзақтығын шектемей, медиация тараптары болып табылатын қылмыстық процеске қатысушылармен оңаша және құпия кездесуге; тараптарға медиация тәртібімен татуласуға қол жеткізу туралы келісім жасасуға жәрдемдесуге құқылы. Сонымен бірге медиатор, медиация жүргізген кезінде медиация тараптарының келісуімен ғана әрекет жасауға; медиация басталғанға дейін медиация тараптарына оның мақсаттарын, сондай-ақ олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіруге; медиация рәсімін өткізуге

байланысты өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етпеуге міндетті [2] деп көрсетілген.

Мақаланы жазудағы мақсат болып қылмыстық процестегі медиация институты мен оны тәжірибеде қолдану аясына орай процесуалдық заңнамаға ендірудің өзекті мәселелері табылады.

Белгіленген мақсатқа жету үшін жұмыстың мазмұны бойынша мынадай міндеттер шешілген: а) қылмыстық процестегі қолданылатын медиация терминінің қалыптасу деңгейі анықталған; ә) қылмыстық процесс барысындағы келісімдерге келу жүйесі мен құрылымының орны мен рөлі анықталған; б) медиатордың процесуалдық мәртебесі туралы айтылған.

Зерттеу әдісі. Зерттеу жүргізу барысында зерттелетін құқық саласы мен заң саласының модернизациялануы мен даму процесіне диалектикалық әдістер; қылмыстық-процестік құқықтың маңызды ережелері; зерттелуге тиіс мәселеге қатысы бар Қазақстан Республикасы Конституциясы мен қылмыстық-процестік заңнамада бекітілген құқықтық ережелерді талдау әдістері мен өзге де жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

1. Медиация ұғымы: оның қылмыстық процестегі құқықтық мазмұны

Қоғамдық қатынастардың жылдам дамуына байланысты соңғы уақытта заңшығарушыларды да белсенді тиісті нормалардың өз уақытында қалыптасуына бағытталған мәселелер мен оларды реттеу қарастырылады. Бүгінгі таңда отандық және де шет елдік ғалымдардың арасында қылмыстық процестегі медиация және оларды құқықтық реттеудегі мәні мен рөліне қатысты пікірталастар да бар. Зерттеудің ғылыми жаңалығы болып медиация институтының көптеген мемлекеттерде қазіргі таңға дейін қылмыстық сот өндірісі саласында заңды тұрғыдан реттелмегендігімен танылады. Медиацияны құқықтық қамтамасыз ету мәселесімен айналысқан ғалымдар В.А. Азаров, И.А. Бельская, Л.В. Головкин, К.Б. Калиновский, Л. Зайцева, Е.И. Коваленко, Р.Р. Максудов, Е.В. Марковичева, И.Г. Смирнова, Ц.А. Шамликашвили және өзгелер. Медиация Англия, Германия, Қазақстан мен Ресейде және өзге де мемлекеттерде кеңірек қолданылды [3, 36 б; 4].

Медиатор тараптардың келісуімен медиация рәсімін қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыз бен хабар тіркелген кезден бастап және қылмыстық процестің үкім заңды күшіне

енгенге дейінгі кейінгі сатыларында жүзеге асыруға құқылы.

Жәбірленуші мен құқықбұзушылар тарап ретінде қатысады. Медиацияда өзге де тұлғалар (ата-ана, осы және өзге де тараптардың жақындары, мамандар, оқу орнының өкілдері мен өзге де тұлғалардың қатысуын жоққа шығармайды). Медиатордың басты міндеті құқықбұзушы мен оның құрбандарының арасында кездесулерді ұйымдастыру болып табылады. Мұндай кездесулер құқықбұзушылықтың салдарынан келтірілген келеңсіз мәселелерді шешу үшін, кешірімдер келтіру, қарым-қатынасқа жету, келтірілген шығынды тез арада өтеу мәселелерді талқылау мен шешуге бағытталған кездесулер болып табылады.

Медиация – бұл сот төрелігін қалыптастырудағы өте кең тараған бағдарламалардың бірі болып табылады.

Медиацияның қалпына келтіру сипаттарында қылмыстық істер бойынша делдалдық етудің (посредничество по уголовным делам) негізгі ерекшеліктері көрсетілмейді. Мұндағы алғашқы назар, қылмыстық істер бойынша медиацияның орталық белгісі болып жәй материалдық шығынның орнын толтыру емес, қылмыстың салдарынан келтірілген зиянды қалпына келтіруге (заглаживание вреда) аударылады. Осыған орай, бұл мәселені шешудегі басты келісетін жағдай, ол медиацияның дәстүрлі қылмыстық сот өндірісінен түп-тамырымен айырмасының болуы осында.

Қылмыстық іс бойынша іс жүргізу нәтижесінде ең бірінші кезекте күдікті тұлғаның қылмыстық жауапкершілігі туралы мәселе шешіледі. Ал медиация процесінің барысында, керісінше, қылмыстың салдарынан келтірілген зиянды қалпына келтіру туралы мәселені шешуге орай айыпталушы тұлғаның жауапкершілігі туралы мәселе шешіледі. Сондай-ақ, медиацияны өткізудің басты нүктелерінің бірі ол айыптаушымен заңды тұрғыдан кінәны мойындау ғана емес, істің негізгі нақтылы фактілі мән-жайларын да мойындау болып табылады.

Ондай шарттың болмауы медиацияның жетістіктерге жету мүмкіндігін де жоққа шығарады.

Қалпына келтіру медиациясы стандарттарының (стандарты восстановительной медиации) авторларымен келісу мүмкін емес. Себебі, оның қолданылуы қылмыстың ауырлығынан тәуелсіз қолдануға жол берілетіндігінде. Мысалы, кісі өліміне әкеліп соққан немесе адам денсаулығына ауыр зиянның келтірілуі сияқты зияндарды қалпына келтіруге бола ма? Мұндай зиянды жақсы деп шешкен жағдайда және белгілі – бір деңгейде компенсировать етілуі тиіс, қалпына келтірілуі емес.

Сондай-ақ, қалпына келтіру стандарттары (стандарты восстановительной медиации)

ережелерінің даулы мәселелерінің бірі – ол оған қатысатын қатысушыларға орай. Медиацияға дайындық барысында оған қатысушыларды анықтаймыз. Медиация барысына тек ресми жәбірленуші ғана емес, қылмыстың нәтижесінде одан зардап шеккен өзге де тұлғалар анықталуы және шақырылуы мүмкін. Біріншіден, ол әлемдік келісімге келу процесін біршама күрделендіруі мүмкін және құпиялылық қағидасының бұзылуына әкеліп соқтыруы мүмкін. Екіншіден, қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысындағы қатысушылар шеңберінің кеңеюі медиацияның сәтсіз аяқталған жағдайда сот төрелігі мүддесіне зиян келтіруі мүмкін. Үшіншіден, бұл тұлғалардың мәртебелері қандай болады, қандай құқықтар мен міндеттерге ие болатындықтарының бәрі де түсінініксіз.

Қылмыстық процестегі медиацияның азаматтық және арбитраждық істер бойынша медиацияның айырмашылық ерекшеліктерін айта келе К.Б. Калиновский, азаматтық және арбитраждық процестердегі делдалдық дауласып жатқан тараптардың өзара ерікті түрде жүзеге асырылуына негізделеді [5, 18 б.] деп атап көрсетеді.

Ал қылмыстық сот ісін жүргізуде тараптардың делдалдық ету еріктері белгілі – бір шарттармен шектеледі. Олар заңда бекітілген және тиісті лауазымды тұлғалардың айыпталушы, жәбірленуші және қорғаушының құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында қолданады.

Осыған байланысты қылмыстық істер бойынша медиацияның сотта істі мәні бойынша дәстүрлі түрде қарап шешумен айырмашылықтарын айтпай кету мүмкін емес. Егер сот талқылауы мен делдалдық етудің процедураларына салыстырмалы түрде талдау жасайтын болсақ, онда аз дегенде келесідей міндетті айырмашылықтарды атап өтуге болады:

1) делдалдық тараптардың тек қана ерікті келісімдерінің негізінде ғана қолданылуы мүмкін, ал сот талқылауына жалпы тәртіп бойынша айыпталушы мен жәбірленушінің келісімдері талап етілмейді. Айыпталушы мен жәбірленуші делдалдық етуден бас тартса, ал сот талқылауынан бас тарта алмайды;

2) медиацияны қолдану барысында тараптардың делдалды таңдауға құқықтары бар, ал олардың істерін қарайтын судьяны таңдай алмайды;

3) қылмыстық іс бойынша сот талқылауы жалпы тәртіп бойынша жариялы ашық сипатқа ие болады және заңда бекітілген қатаң тәртіппен жүзеге асырылады. Ал делдалдық ету құпиялы түрде болады және ол формальды сипатқа ие болады. Медиация жүргізуде іс бойынша дұрыс шешім қабылдау үшін мерзімдер өте қысқа болуы мүмкін. Дауларды шешудегі делдалдықтың жылдамдығы азаматтық және арбитраждық процестердің жағымды қасиеттерінің бірі. Әрине жылдамдық қылмыстық сот ісін жүргізуге де тән

қасиет, брақ ол аспектінің қазіргі таңда маңызы төменірек деуге болады;

4) делдалдық ету барысында қабылданатын шешім тікелей делдалдық етушінің көмегімен айыпталушы мен жәбірленушінің өздері белгілі-бір шеңберде қалыптастырады, ал сот шешімдері заң талаптарына сәйкес тек қана судьямен қабылданады;

5) делдалдықтың нәтижесінде қабылданған шешім тараптармен тез арада орындауға жатқызылады. Сот шешімдері тек қана мүмкін болатын тексерулерден кейін және заң күшіне енгеннен соң орындалады. Оларды орындау мәжбүрлі түрде немесе белгілі-бір шығындар шығару арқылы тиісті мемлекеттік органдармен жүзеге асырылады.

Осыған орай, қажетті жағдайлар болса медиация біздің де отандық сот ісін жүргізуде табысты түрде қолдануға болар еді. Аталған процедура әсіресе ең бірінші кезекте жеке айып тағу істері бойынша қажетті. Себебі, 2012 жылғы қаңтар айы мен қазан айларының аралығындағы мәліметтерге жүгінетін болсақ, әлемдік судьялардың (мировые судьи) құзіретіне жатқызылған істер бойынша жалпы ортақ саннан 23%-да медиация институтының қажеттілігі өте жоғары деңгейде көрініс тапқан. Кәметке толмағандардың жасаған қылмыстық құқықбұзушылықтары бойынша ауырлығы орташа және үлкен емес істері тәрбиелік шараларды қолдануды талап етеді. Сонымен бірге, медиация өзге де ауыр емес көптеген істер бойынша және оның салдарынан материалдық тұрғыдан зиян келіп және оны айыпталушы мен жәбірленуші оны жазалау емес, керісінше одан келтірілген шығанның орнын толтыруды талап ететін жағдайларда сұраныс өте жоғары болуы әбден ықтимал. Әрине, шығындардың орын толтыру тек қана тараптардың өзара татуласу арқылы келісім шартқа келулері арқылы жүзеге асырылады.

«Тұлғаның құқыққа қайшы жасалған әрекеттің салдарынан келтірілген қылмыстық-құқықтық шиеленісті шешудің барысы мынадай жағдайларды қамтиды: қылмыстық құқықбұзушылық болған тұлғаға келтірілген шығынның орнын толтыру, нәтижесінде болған тәртіп бұзушылықты қалпына келтіру, қылмыстан кейінгі жәбірленушінің өмір сүру деңгейін қалпына келтіру, қылмыс қайталанбау мақсатында сотталған тұлғаны ресоциализациядан өткізу және т.б. Осы аталған міндеттерді есепке келе, өткен жүзжылдықтың 70-80-ші жылдарында пайда болған қалпына келтіру әділеті (восстановительная юстиция) концепциясы өзекті мәртебеге ие болды. Қалпына келтіру әділетінің басты мақсаты қылмыстық қудалау механизмдерінің бір альтернативі ретінде қолданылды. Себебі ол дауласқан тараптардың бір-бірімен татуласуы мен тараптар үшін белсенді олар үшін ыңғайлы жол негізінде қолданылды. Дауларды шешудің ең белсенді, қажетті

құралдарының бірі болып аталған концепция шеңберінде медиация табылды, яғни делдал-медиатор болып табылатын үшінші тұлғаның қатысуымен келіссөздер жүргізу жолымен дауды шешу» [6, 85 б.].

Қылмыстық сот өндірісінің басты бастамаларының бірі ретінде өз уақытында атакты францияның процессуалист ғалымы J.K. Soyeg атап өткенді, яғни тұлғаны заңсыз қылмыстық қудалаудан қорғау кінәсіздік презумпциясы мен қорғау құқықтарын сақтау жолдары арқылы жүзеге асырылады. Мұндай жағдайда өзге де фундаменталды құндылықтар да назардан тыс қалмайды: жәбірленушінің қорғау қажеттігі, жазалау. Бұл қайшылықтардың ортақ мәмілеге келулері әрдайым оңайлыққа соқпайды, әсіресе өте маңызды өзгерістер болатын қоғамда мүмкін емес. Демек, қылмыстық сот өндірісі, мүдделердің қайшылық саласы ретінде ғана емес, сондай-ақ татуласу құралы ретінде қолданылуы мүмкін. Бұл процедуралық салаға медиациялық бастамаларды енгізу дилемасын шешуге [7, 46 б.].

2. Қылмыстық процестегі медиация институтының қажеттілік аспектілері

Медиация институты дамуының өзекті мәселесі медиациялық құқықтық қатынастардың өзіне тән ерекшеліктерімен байланысты: олар үш жақты (трех сторонний) сипатқа ие және арнайы субъектілердің болуын ұсынады. Олар күдікті, айыпталушы, жәбірленуші мен сотталушының арасындағы арнайы субъект болып табылады.

Ал қылмыстық сот өндірісіндегі медиация институтына қарсылық білдірушілер – олар құқықбұзушы мен мемлекет тарапынан босқа уақыт кетіру, кешірім беру деп ойлайды. Осыған орай, көптеген жағдайларда медиация институты идеологиялық тұрғыдан қарастырылады.

«Жалпы алғанда, медиация мүдделі емес тұлғаның, яғни медиатордың жәрдемдесуімен даулар бойынша сындарлы шешім қабылдау рәсімі болып табылады» [8, 50 б.].

Медиация қылмыстық құқықтық қатығыстар мен дауларды шешу үшін көптеген шет елдерде қолданылады. Шет елдердегі медиация модельдері ұлттық қылмыстық сотөндірісіндегі жүйесіне сай өз ерекшеліктеріне ие. Бірақ оның соңғы онжылдықтағы жаппай таралуы мен қолданылу тиімділігінің жоғары екендігін көрсетеді.

Медиация шет елдерде қылмыстық-құқықтық дауларды эксперименталдық бағдарламалар бойынша шешу тәсілі ретінде пайда болған. Брақта сңғы жылдары медиацияны қылмыстық процесте шоғырландыру мен заңды түрде бекітілу үрдістері анықталды.

Мысалы Ю.А. Тихомиров тәжірибеде қалпына келтіру төрелігі (восстановительное правосудие) бастамасын пайдалану оң нәтижелер беретіндігін көрсетеді. Оны тәжірибелік нысанда

іске асыру арнайы қызметтер мен келісу кездесулер, бағдарламаларды ұйым құру көрініс нәтижелерін бекіту мен адамның қылмыстық жауапкершілігі туралы шешім қабылдау кезінде олардың заңды бағалануын қамтамасыз етіуі тиіс [9, 181 б.].

Ғалым Г.Еременконың пікірінше «медиацияны жеке тәуелсіз нормативтік-құқықтық актіде бекітілу қажеттілігін ұсынады, себебі дербес заңның болуы медиацияның белсенділігін арттыру мен оған деген сенімділікті арттырады. Бірыңғай Заңның болуы - медиацияны қолдануға қатысты барлық мәселелер бір ғана нормативтік актіде болуы толық мүмкін дейді [10, 16 б.]. Гамбург университетінің профессоры К. Сесардың ойынша: «әділдікті қалпына келтіру құрылатын болса, онда оны қылмыстық әділет жүйесінде енгізілуге тиісті емес дейді».

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, қылмыстық сот өндірісіндегі медиация институты мынадай мақсаттарда қолданылады: 1) қылмыстық сот өндірісіндегі сот жүйесі мен оның элементтерін жетілдіру; 2) сот жүйесімен қатар даулар мен жанжалдарды шешудегі балама әдістерін пайдалану; 3) ауырлығы шағын қылмыстарды қарастыру кезінде ықтимал келісу немесе моральдық және материалдық зиян келтіргені үшін жеткілікті өтемақыларды өтеу. Қылмыстық сот ісін жүргізуге медиация қолдану қылмыстық сот төрелігі жүйесін тыс, қысқа уақыт ішінде алдын алуға бағытталған үшінші тұлғалардың медиация жүгінбей және қылмыспен күрес болып табылады.

Жалпы Қазақстан Республикасындағы «Медиация туралы» заңында Беларусь Республикасының заң жобасында көзделгендей «медиатор ретінде үшінші тарап әрекет етеді деп көрсетілген. Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы, қылмыстық теріс қылықтар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар (жанжалдар) және атқарушылық іс жүргізуді орындау кезінде туындайтын қатынастар медиацияның қолданылу саласы болып табылады. Қазақстан Республикасы Медиация туралы заңына сай медиатор құқылы: 1) медиация барысында бір мезгілде барлық тараптармен де, тараптардың жеке-жеке

әрқайсысымен де кездесулер өткізуге және оларға дауды (дау-шарды) шешу жөнінде ауызша әрі жазбаша ұсынымдар беруге; 2) құпиялылық қағидатын сақтай отырып, өз қызметін жүзеге асыруы туралы жұртшылықты хабардар етуге құқылы; 3) медиацияны жүргізген кезде медиация тараптарының келісімімен ғана әрекет етуге; 4) медиация басталғанға дейін медиация тараптарына оның мақсаттарын, сондай-ақ олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіруге міндетті. Кәсіпқой медиатор медиаторлар қауымдастығы (одағы) бекітетін Медиаторлардың кәсіптік этикасы кодексін сақтауға, сондай-ақ медиаторлар ұйымы белгілеген талаптар бойынша атқарылған жұмыс туралы ай сайын есеп беруге міндетті. Медиатордың Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген басқа да құқықтары мен басқа да міндеттері бар.

3. Қылмыстық процестегі медиацияны қорытындылау критерилері

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесідей қорытынды жасалуы қажет:

- ҚПК-нде медиатордың процесуалдық мәртебесін арнайы нормалармен реттеу қажет, оның құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ медиатордың қылмыстық іске қатысу үшін жіберілуінің негіздері мен құқықтық шарттары, және одан бас тартудың негіздері де көрсетілуі қажетті;

- медиатордың қылмыстық процесті жүргізуші органдармен және де қылмыстық процестің өзге субъектілерімен арақатынасының нысандарын заңды түрде бекіту қажетті;

- тараптардың келісулеріне орай медиация актісін дәлелдеме ретінде қолдану мүмкіндігін қарастыру қажетті;

- медиация процедурасына қатысу бастамаларына тараптардың ерікті түрде болатындығын ескеру қажет. Дегенмен мұндай бастамашылықпен тек қана қылмыстық процесті жүргізуші орган ғана болуға құқылы, егер де, ол процесс қатысушыларының құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған болса;

- қылмыстық процестегі медиацияға қатысушылардың міндетті және мүмкін болатын қатысушыларының шеңберін анықтау қажеттілігі;

- медиация тәртібімен қабылданған шешімнің процесуалдық нысанын (процессуальная форма) анықтау қажеттілігі;

- медиацияны жүргізудің процесуалдық мерзімдерін нормативті тұрғыда бекіту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы (2015 ж. 31-ші қазандағы жағдайы бойынша өзгерістер және толықтырулармен.)
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2017. – 344 б.
3. Азаров В.А. Роль медиации в уголовном судопроизводстве. М. – 2000. – 102 с.
4. Хведелидзе М.Ж. Предмет доказывания по уголовным делам, по которым заключено процессуальное соглашение (по законодательству Республики Казахстан)// хабаршы/Вестник КазНПУ им.Абая, серия «Юриспруденция». -№4(46). - 2016. –С. 202-209.

5. Калиновский К.Б. Законность и типы уголовного процесса: Автореф. Дисс. канд. юрид. Наук. – Спб., 1999. – 34 с.
6. Бельская И.А. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. – М. – 1992. – 135 с.
7. Коваленко Е.И. Острые углы уголовного судопроизводства. М. – 1991. – 162 с.
8. Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе. – М. – 2001. – 120 с.
9. Тихомиров Ю.А. Закон: от принятия – до реализации//Законность в Российской Федерации. – М. – 1998. – 240 с.
10. Еременко Г. Правовой статус третьих лиц в уголовном и гражданском процессе. – М. – 2003. – 103 с.

УДК: 343.12
МРНТИ: 10.79.21

А. Омаров¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты 6М030100- Құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан.
e-mail: klide_anik@mail.ru

Ғылыми жетекші: П.А. Алмағамбетов²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.к.
Алматы қ., Қазақстан.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ АДАМ ҚҰҚЫҒЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІН ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ОНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы адам құқығы мәселесі жөніндегі уәкілдің орталық ережесі мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі орны мен рөлінің ерекшелігін айқындады. Уәкілдік институт – тоқтаулар мен қарама-қайшылықтар жүйесі механизмінің тиімді дамуына септігін тигізетін өзіндік элемент.

Аталмыш институт атқарушы биліктің бассыздығын тоқтатып, заңнама саласындағы ақауларды анықтап, құқықтың жүзеге асырылу механизмін жетілдіру мәселелері бойынша ұсыныстар беріп, кейбір жағдайларда сот жүйесінің дәрменсіздігін көрсетуді тиіс.

Түйін сөздер: уәкіл, омбудсмен, институт, әлемдік, құқық бұзушылық, ақпарат, әкімшілік, әлеуметтік құқықтық қатынастар, қоғам, декларация, лауазым, сот, бюрократия, факт.

А. Омаров¹

¹магистрант 1-курса специальности 6М030100-юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: klide_anik@mail.ru

Научный руководитель: П.А. Алмағамбетов²

²к.ю.н. доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ВОПРОСАМ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЕЁ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

Серединное положение Уполномоченного по правам человека между гражданским обществом и государством обусловили специфику его места и роли в системе органов государственной власти. Институт Уполномоченного – своеобразный элемент, способствующий развитию эффективного механизма системы сдержек и противовесов.

Данный институт должен сдерживать произвол исполнительной власти, показывать пробелы в области законодательства, давать рекомендации по вопросам совершенствования механизма реализации права, показывать в некоторых случаях несостоятельность судебной системы.

Ключевые слова: Уполномоченный, омбудсмен, институт, мировой, право, правонарушение, средства массовой информации, административный ресурс, социально-правовые отношения, общество, декларация, должность, суд, бюрократия, факт.

A.Omarov¹

¹master degree's student of 1 course, specialty 6M03100 - jurisprudence, Institute of History and Law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan.

e-mail: klide_anik@mail.ru

Scientific Supervisor: P.A.Almagambetov²

²Candidate of Juridical Science, Associate Professor of the Department of Criminal Legal Disciplines of the Institute of History and Law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

THE OMBUDSMAN FOR HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE LEGAL BASIS FOR THE ORGANIZATION

Abstract

The average position of the Commissioner for Human Rights between civil society and the state determined the specifics of his place and role in the system of public authorities. The Ombudsman Institute is an original element that contributes to the development of an effective mechanism of checks and balances.

This institution should restrain the arbitrariness of the executive branch, show gaps in the field of legislation, make recommendations on improving the mechanism for implementing the law, and in some cases show the inconsistency of the judicial system.

Keywords: Plenipotentiary, ombudsmen, Institute, world, law, offense, media, administrative, legal and social relations, society, Declaration, position, court, bureaucracy, fact.

Кіріспе:

Қазақстан Республикасындағы адам құқығы жөніндегі уәкіл мемлекеттік институты жеке тұлғаның заңды құқықтарын, бостандықтарын және мүдделерін іске асыру мақсатында құрылған, ҚР-ғы адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау мен қорғау, тану жөніндегі мемлекеттің Конституциялық міндетін қамтамасыз ету жөніндегі саясаты болып табылатын, жеке тұлға мен мемлекет арасындағы демократиялық институт.

Негізгі бөлім: Қазақстандық омбудсменге шағымдар тікелей өзіне түседі. Өзіндік «фильтрдың» болмауы бұл жөніндегі қатынастың субъектілерінің барлығының қол жетімділігіне кепілдік береді [1].

ҚР-ғы адам құқығы жөніндегі уәкілдің ұсынысы әкімшілік-құқықтық мәртебесін әкімшілік-құқықтық нормамен бекітілген келесі элементтердің жиынтығы деп анықтауға болады: оны алу мен жою тәртібі, жалпы және біліктілік талаптары; бойынша өкілеттіктері (құқықтары мен бостандықтары міндеттері); жауапкершілігі, қызмет ету принциптері, атқаратын қызметінің кепілдіктері; ықпал ету актілері; мемлекеттік қызметкер ретінде тәртіп нормалары; осы аталған құқықтық нормалар жиынтығы адам құқығы жөніндегі уәкіл әкімшілік-құқықтық институтын құрайды.

ҚР-ғы адам құқығы жөніндегі уәкіл қызметінің нысандары былай топтастырылады:

1) құқықтық нысандар: өтініш берушінің олардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіру жөнінде шаралар қабылдау үшін лауазымды тұлғаға немесе ұйымға ұсыныстар жасау және басқалары.

2) құқықтық емес нысандар: лауазымды тұлғалардың әрекетіне, мемлекеттік органдардың басқа да тұлғалар мен ұйымдардың құқық

бұзу фактісіне қатысты тергеу жүргізе отырып, азаматтардың арыздарын қарау және басқалары.

Қазақстан Республикасындағы адам құқығы жөніндегі уәкіл қызметінің негізгі әкімшілік-құқықтық әдісі - өзінің қарауына жататын кез келген сұрақты ерікті қараумен сипатталатына көндіру; жағдайды бағалау үшін кез келген тұлғаны тыңдау; өзінің пікірлеріне және көзқарастарына жариялық сипатын беру мақсатында баспасөз органы арқылы және тікелей қоғамдастыққа байланысты жүгіну; азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғау саласындағы мемлекеттік органдармен және ынтымақтастығын нығайту [3, с.24].

Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары жөніндегі Уәкіл өз құзыры шегінде мемлекеттік органдардың және лауазымды тұлғалардың атқаратын әрекеттеріне де келтірілген онда адамдардың шағымдарын тексеретін тәуелсіз лауазымды тұлға болып табылады. Омбудсманның қызметке тек мемлекет органдары басшысымен тағайындалып, осындай жолмен қызметінің тоқтатылуы, сондай-ақ омбудсман қызметінің толығымен республикалық бюджет есебінен қаржыландырылуы туралы оның тәуелсіздігінің негізгі кепілі болып табылады. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы Ережеге сәйкес «Ережеде көзделмеген функцияларды Уәкілге жүктеуге ешкімнің құқығы жоқ. Уәкілдің қызметіне қандай да бір заңсыз араласуға жол берілмейді» (5-бап) [2]. Уәкілдің қызметі: заңдылық, адамдар және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының басымдығы, туралы объективтілік, жариялылық және принциптеріне негізделеді. Уәкілдің заңда белгіленген тәртіппен:

1 лауазымды тұлғалар мен ұйымдардан шағымдарды қарау үшін қажетті мәліметтер сұратуға;

2-мемлекеттік органдардың, өзге де ұйымдар басшыларының және басқа және де басқа да лауазымды тұлғалардың кідіріссіз қабылдауында болуға;

3-адамның және азаматтың құқықтарының олардың бұзылуымен байланысты анықтауға жататын мән жайлар бойынша қорытынды да дайындау бұл үшін сарапшылық және консультативтік жұмыстарды орындауға шарт негізінде ұйымдар мен мамандарды тартуға;

4-адамның және азаматтың бұзылған құқықтары мен оларды бостандықтарын қорғау жөнінде шаралар қолдануға;

5-қызметтік куәлігін көрсетіп мемлекеттік органдар мен сол ұйымдардың, сонымен ішінде әскери бөлімдер мен құрылымдардың аумағында және үй-жайларына кіруге және ол арада болуға, сондай-ақ та бас бостандығынан айыру орындарына баруға, оларда ұсталатын адамдармен кездесіп, әңгімелесуге;

6-іс-әрекеттері адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына әкеп соқтырған адамдарды заңмен белгіленген жауаптылыққа тарту туралы сондай-ақ материалдық және моральдық зиянды өтеу шараларын қолдану туралы тиісті мемлекеттік органдарға ұсыныстар енгізуге;

7-жүргізілген және де тексерулер нәтижелері бойынша бұқаралық ақпарат құралына ресми хабарламалар жариялауға құқығы бар;.

Адамның және де азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бұзылу фактісін оларды анықтау мақсатында жоғарыда көрсетілген айтылғандарға сәйкес Уәкіл өз құзыретінің шегінде, келіп түскен өтініштер негізінде де, және егер оған ресми көздерден немесе бұқаралық ақпарат құралдарынан аталған жолсыздықтар туралы мәлім болған жағдайда, сондай-ақ өз бастамасы бойынша да адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзу фактілері туралы мәліметтерді тексереді (16 бап). Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл қызметіне алты жыл ішінде келіп түскен өтініштердің санын төмендегі көрсеткіштен көруге болады:

Жазбаша өтініштер Ауызша. өтініштер

2005ж	855	297
2006ж	1156	358
2007ж	1965	528
2008ж	2131	482
2009ж	1286	398
2010ж	906	894

2005 және 2006 жылдармен салыстырғанда өтініштердің жалпы саны азайды. Әдеттегідей, ең үлкен топты сот шешімдері мен келіспейтін азаматтардың және де олардың шағымдары құрайды. Уәкілдің қызметі мен құзырын БАҚ-та жариялау, шағымданушыларды хат алмасу, ауызша жауап қабылдау, аумақтарға бару және де дер кезінде ақпараттандыру уәкілдің құзырына жатпайтын өтініштер санын азайтуға әкеп соқты. Сонымен қатар, діни бірлестіктерді тіркеу мәселесі бойынша адвокаты компанияның жұмысының және де аяқталуына байланысты жазбаша өтініштер саны азайды [3].

Түсетін өтініштердің біраз бөлігін құқық қорғау органдарының әрекетіне және де әрекетсіздігіне қатысты шағымдар құрайды (22%). Тексеру процесі ҚР ІЖЖК қатаң реттелгеніне байланысын ақарамастан, қылмыстық іс жүргізу кодексінің талаптарын бұзу жиі кездеседі. Әсіресе жедел іздестіру және тергеу органдарында сонымен қоса түзету мекемелерінде

Хат авторларының басым көпшілігі, тергеу дегі қамауға алынған болсын, бас бостандығынан айыру сотталғандар болсын, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің ҚР ІЖЖК 24-бабын бұзатынын көрсетеді. Бұл бапқа сәйкес прокурорлар, тергеушілер, анықтаушылар істі жеткілікті дұрыс шешуге қажет және жеткілікті жағдайларды жан жақты, толық және объективті зерттеу үшін заңда қарастырылған барлық шараларды қолдануы қажет.

Жергілікті атқарушы органдарда әкімшілік ету мәселелері өтініш берушілер жағынан жиі даулар туғызатын мәселелердің бірі болып отыр (11,2%). Әкімшілік етудің тиісінше ұйымдастырылмауы еліміздің барлық облыстарына тән нәрсе және шағымдар нақты бір облыс әкімдеріне де және барлық деңгейдегі аппарат әкімдеріне, әкімдіктерге келіп түсіп жатыр.

Азаматтардың өз құқықтарын іске асыруға ықпал ету оны қорғау туралы өтініштеріне жергілікті атқарушы органдар селқосқарайтын жағдайлар жиі кездеседі. Көп жағдайларда өтініш берушілер өздерінің жергілікті атқарушы органдардың басшыларына кіру құқықтарын да іске асыра алмайды.

Әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері еліміздің тұрғындарының ең өзекті мәселесі (4,6%) болып табылады. Алайда, халық арасында негізінен жасы келген адамдардан көп шағым түседі.

Жерге деген сұраныстың артқан кезеңінде және оның бағасының қымбаттауы кезінде жерге деген құқықтардың бұзылуы туралы шағымдар (4,6%) көбейген.

Азаматтардың еңбек құқығын бұзу туралы саласындағы қабылданған маңызды

шараларға қарамастан азаматтардың еңбек құқығын бұзу туралы өтініштері бұрынғысынша барынша жиі шағымданатын мәселелердің (4,5%) санатына кіреді.

Қазіргі заманғы қолданыстағы сот әділеттілігі проблемасының ең күрделісі – сот шешімдерін орындау. Сот қорғауы сот актісінің қабылдауымен емес, оның нақты орындалуымен аяқталады. Бұл - кез келген сот шешімі орындалу қажет дегенді білдіреді. Сонымен бірге, Уәкілге сот шешімдерінің орындалмауына қатысты шағымдар түсу жалғасып отыр. Есептік кезеңге азаматтардың құқықтарын бұзу туралы барлығы 45 шағым түсті, бұл шағымдарда көтерілген мәселелердің жалпы санының 3,5 % құрайды.

Сот органдары орындаушылары қызметінің ұйымдастырушылық мәселелерін шешуге және олардың кәсіби дайындығы мәселелеріне назарды күшейту қажет.

Әлеуметтік қорғау саласында негізгі мәселе және зейнетақымен қамтамасыз ету болып отыр (3,4%).

Шағымдардың басым көпшілігінде зейнетақы төлеу мөлшерін анықтауда зейнеткердің еңбек өтілі мен жалақысын есепке алмау айтылады.

2007 жылы түскен шағымдардың жалпы санының 3,1 % тіркеу, азаматтық, тұруға ықтияр хат алу, азаматтың жеке басын куәландыратын құжаттар мәселесі бойынша шағымдар.

Уәкіл балалар құқығының бұзылуына қатысты шағымдарға ерекше назармен қарайды. Есептік кезеңде осындай 32 шағым түсті (2,4%). Шағымданушылар алимент мөлшерін өндіру және белгілеу туралы сот шешімдерін орындамау, медициналық көмек көрсету, әлеуметтік төлемдер, сондай-ақ тұрғын-үй мәселелері бойынша мәселе көтереді.

Денсаулық сақтау құқығы азаматтар үшін аса маңызды құқықтардың бірі болып табылады. Адам құқықтары жөніндегі уәкілге келіп түскен өтініштердің жалпы санының 2% құрайтын өтініштер денсаулық сақтау саласында адам құқықтарының бұзылуы жиі кездесетін жағдай екендігін куәландырады.

Өтініштердің көптеген бөлігі көрсетілетін медициналық қызметтің сапасына, дәрігерлік-әлеуметтік саратау комиссиясының шешімімен келіспеуге, соның ішінде денсаулық сақтау мекемелері қызметкерлерінің әрекеттеріне шағымдануға қатысты болып келеді.

Өтініштердің жалпы санының 1,8% пенитенциарлық мекемелер қызметкерлерінің әрекеттері мен әрекетсіздіктеріне шағымдануды құрайды.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілге азаматтардың Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі Қылмыстық атқару жүйесі комитетінің түзеу

мекемелерінде ұсталатын адамдарға қатысты азаптау, күш қолдану, басқа да қатыгез немесе адамгершілік арнамысты қорлайтын іс әрекеттер қолданылатындығына шағымданған өтініштері көптеп келіп түседі.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілге өтініш иелерінің мүгедектік топтарын белгілеу немесе қайта қарауға ықпал етуді, мүгедектігі бойынша жәрдемақы алуға көмек көрсетуді сұрайтын мүгедектер құқықтарына байланысты мәселелер бойынша шағымдары жиі келіп түседі (1,4 %).

Есептік кезеңде Адам құқықтары жөніндегі уәкілге ар-ождан және діни сенім бостандығы құқықтарын іске асыру мәселелері бойынша өтініштер келіп түсті (1,4 %).

Есептік кезеңде оралмандар құқықтарының бұзылуы туралы (0,9%) осыған ұқсас өтініштер келіп түсті. Оралмандар құқықтарының бұзылуы туралы өтініштер негізінен Қазақстан азаматтығын алу және тұрғын үй мәселесін шешуге қатысты.

Ағымдағы жылы білім алуға азаматтар құқықтарының бұзылғандығы туралы 8 өтініш келіп түсті (0,6%). Өтініштер мүгедек балалардың білім алуы, балаларды мектепке орналастыру, бірыңғай ұлттық тестілеу нәтижелерімен келіспеу мәселелеріне қатысты. Балаларды мектепке орналастыру мәселесі бойынша М. (12.07.07 кіріс № 665/03), .Б. (05.09.07 кіріс № 29003-852 (2)) өтініш жасады.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің атына соңғы екі жыл ішінде келіп түскен өтініштерді талдау нәтижесі көп шағымдар соттардың шешімдеріне келіспеушіліктермен байланысты екендігін көрсетеді, осыған орай ҚР Жоғарғы Соты Төрағасының атына сот жүйесіндегі бұзушылықтардың алдын алу және соттарда азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету бойынша қажетті шаралар қабылдау мүмкіндігін қарауын өтініп хат жіберілді.

Қатыстылығы жоқ хаттар санының көбею үрдісі жалғасты: 2005 жылы осындай 82 хат түссе, 2006 жылы 130 хат келді, есептік кезеңде 188 хат келіп түсті.

Қосымша құжаттарды талап ететін хаттар саны (25-40), кері қайтарып алынған өтініштер (2-4) саны екі есеге жуық өсті, анонимді өтініштер саны екі еседен астам көбейді (2-6). Мазмұны түсініксіз хаттар саны (11-12), алғыс хаттар саны (3-4) сәл көбейді.

Уәкіл Қазақстан Республикасының Президентінің, Парламентінің және оның депутаттарының, ҚР Үкіметінің, Конституциялық Кеңестің, Бас прокурордың, Орталық сайлау комиссиясының, ҚР соттарының іс-әрекеттері мен шешімдеріне жасалған шағымдарды қарамайды (18-бап).

Уәкіл өз құзыреті шегінде ҚР-ның адам құқықтары мен бостандықтарына, олардың қорғалу нысандары мен әдістеріне қатысты заңнаманы жетілдіруге, оларды халықаралық

құқықтың жалпыға ортақ принциптері мен нормаларына сәйкес келтіруге, ҚР мемлекеттік органдарына тиісті ұсыныстар енгізу арқылы адам құқықтары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамытуға ықпал етеді. Адам құқықтары мен бостандықтары саласында құқықтық ағартушылыққа жәрдемдеседі, адам құқықтары бойынша білім беру бағдарламалары мен халықтың білім деңгейін көтеруге, ұлттық заңнамалар мен маңызды құжаттар әзірлеуге қатысады.

Қортынды: Уәкілдің пікірі бойынша қоғамдық маңызы ерекше деген жағдайларда, ол өз үндеуін тікелей Қазақстан Республикасының Президентіне, Парламентіне немесе Үкіметіне жолдауға хақылы. Уәкіл өз қызметін жүзеге асыру барысында:

- ҚР Конституциясы мен заңнамасын сақтауға;

- Азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сақтауды ж

әне қорғауды қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолдануға;

Заңнамада белгіленген тіртіппен және мерзінде азаматтардың лауазыды тұлғалардың іс әрекеттеріне (әрекетсіздігіне), мемлекеттік органдардың, өзге де ұйымдар мен олардың лауазымды тұлғаларының шешімдеріне жасалған арыздарын қарауға және олар бойынша тиісті шаралар қолдануға;

- Мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтауға, өтінішті қарау нәтижесінде мәлім болған құпия сипаттағы ақпаратты жария етпеуге;

- Арыз берушімен қарым- ықылас пен әдеп танытуға;

- өтініштерді қарау барысында әділ болуға және алаламауға;

- өзін қорғауды өтінетін адамның құқықтарын жүзеге асыруға кедергі келтіретін қандай да бір іс-әрекеттер жасамауға міндетті. Сонымен қатар, жыл сайын ҚР Президентінің қарауына өзінің қызметі туралы есеп табыс етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Чалых Д.В. Европейские стандарты в области прав человека: деятельность Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан. // Актуальные проблемы современности. 2008. № 2. С. 22-29.

2. ҚР Президентінің 2002 жылғы № 947 Жарлығымен бекітілген «Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл туралы» Ереже. // САПП РК. – 2002. - №328.

3. 2006 жылғы Адам құқықтары жөніндегі Уәкілдің жылдық есебі // www.ombudsman.kz.

УДК: 343.1

МРНТИ: 10.79.01

Б.Х. Толеубекова¹

¹д.ю.н., профессор,

заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин

Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

e-mail: aibike_zh@mail.ru

ОЦЕНОЧНЫЕ ПОНЯТИЯ В СОВРЕМЕННОМ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Как известно, в 2014 году был принят новый Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, который был введен в действие с 01.01.2015 г. Старые проблемы, связанные с использованием в отраслевом законодательстве оценочных понятий, не нашли своего разрешения в современном законодательстве. Вместе с тем, процессуальное законодательство призвано регулировать совершенно специфические правоотношения, реализация которых должна строиться на четкой и исчерпывающей регламентации как отдельных процедур, так и институционально значимых отношений, обладающих определенной структурированностью и системностью. Обилие оценочных понятий создает условия для формирования аморфных, нечетких предписаний, влекущих значительные временные и процедурные издержки.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное право, оценочные понятия, критерии рационального применения оценочных понятий, правовая политика.

Б.Х. Толеубекова¹

¹з.э.д., профессор,

Абай ат.КазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Алматы қ., Қазақстан

e-mail: aibike_zh@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ БАҒАЛАУ ҰҒЫМДАРЫ

Аңдатпа

2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-процестік кодексінің 01.01.2015 жылы заңды күшіне енгенін білеміз. Салалық заңнамада бағалау ұғымымен байланысты ескі мәселелердің өзектілігі жаңа заңнамада сол беті өзінің шешімін таппады. Сонымен бірге, процестік заңнама өте нақты арнайы құқықтық қатынастарды реттеуге арналғандықтан, олардың жүзеге асырылуы белгілі бір анық құрылымдық және жүйелілік белгісі бар анық және жан-жақты реттелген жекеленген рәсімдерге және институционалды маңызды қатынастарға негізделуі тиіс. Мұндай ұғымдардың көптігі айтарлықтай уақыт пен салдарлық шығындарға әкеп соғатын бұлдыр ережелерден тұратын аморфты қалыптастыру үшін жағдай жасайды.

Түйін сөздер: қылмыстық-процестік құқық, бағалау ұғымдары, бағалау ұғымдарын ұтымды пайдаланудың критерийлері, құқықтық саясат.

B.Kh.Toleubekova¹

¹doctor of law, professor,

head of department of criminal -legal disciplines

Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: aibike_zh@mail.ru

ESTIMATED CONCEPTS OF MODERN CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of this paper is to identify the place and role of evaluation concept in criminal law and procedure, and to formulate proposals for the classification based on the clan-specific characters. Attempted to justify the need to minimize the volume of standards containing evaluative concept, given the author's definition evaluative concept in the criminal process.

Foy his branch of the law as criminal procedure, the abundance estimates of concept is a factor contribution to the violation of the principle of uniformity of understanding, interpretation and application of the law. Evaluation concept requires a separate law-fill those regulation of individual relationships. In the law, there are no criteria for the application of which would guarantee protection against arbitrary law enforcement official.

The novelty of the problem is due to the fact that no general theory of law, or in the theory of criminal procedure rules containing evaluative concepts have not been studied or studied or considered. In this case, the norms of civilized law the phenomenon represented much than in a criminal trial, which is understandable in view of the predominance of civil law principle of discretionary.

Keywords: criminal proceeding law, meaning of cost, criteria of using meanings of cost, stream of law.

Введение

Актуальность проблемы связана со следующими обстоятельствами. Во-первых, в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее – УПК РК) неоправданно велик объем норм, основанных на оценочных понятиях. Во-вторых, в 2014 году принят Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее – УПК РК), в котором определенное место отведено оценочным понятиям. В-третьих, применение оценочных понятий в процессуально-правовой практике осложняет соблюдение требования об обеспечении единообразия в применении, понимании и толковании норм права. В-четвертых, сказывается влияние правовых традиций, для которых, помимо прочего, характерна преемственность. И в этом смысле нельзя не согласиться с мнением Т.А. Желдыбиной, которая пишет: «Страны СНГ имеют много общих начал в своем

законодательном развитии, принятое в этих странах законодательство имеет немало общих черт, что позволяет использовать уже существующий положительный опыт» [1. с.28]. Очевидно, что применительно к проблеме минимизации оценочных понятий учет такого опыта требует самостоятельных исследований методом компаративистики.

Обилие оценочных понятий, требующих дополнительного истолкования, соответствующих предписаний, влечет аморфность структуры отрасли закона, многозначность терминологического аппарата, лишает закон определенной стабильности.

Вместе с тем, оценочные понятия – неотъемлемый элемент процессуального права, но объем таких понятий должен быть минимальным, реально обеспечивающим нужды уголовного производства.

Целью настоящей работы выступает выработка единых подходов к определению норм, в которых предпочтительно применение оценочных понятий.

Для достижения обозначенной цели в работе решены задачи: а) сформулирована дефиниция оценочного понятия, применяемого в уголовном процессе; б) выявлены роль, место и назначение оценочного понятия в системе и структуре уголовно-процессуального права и соответствующего отраслевого закона; в) предложена видовая группировка оценочных понятий; г) определены критерии, применение которых позволит законодателю свести к рациональному минимуму объем понятий оценочного характера.

Методы исследования

При проведении исследования использован диалектический подход к процессам развития и модернизации изучаемой отрасли права и отрасли закона; базовые положения общей теории права; ориентиры, сформулированные в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года [2], имеющие отношение к разрабатываемой проблеме; метод компаративистики; иные частнонаучные методы.

1.Оценочное понятие: его правовое содержание в уголовном процессе

В свое время академик М.Т. Баймаханов, анализируя вопросы права и правообразования, сделал очень верное замечание: «Конечно, правовая норма содержит в себе определенный объем информации о существующих в обществе условиях, о тех или иных событиях, о субъектах отношений и т.д. Однако такая информация носит вспомогательный характер и служит целям увязки конструируемого правила поведения с той группой общественных отношений, которые оно призвано регулировать.

Наоборот, сердцевину нормативного суждения составляет указание того поведения, которое предписывается участникам общественных отношений.

Такое соотношение начал долженствования и начал констатации специфично для правовых, как и всяких иных нормативных суждений. Их выявление и дифференцированное рассмотрение весьма важны, ибо они имеют различную природу и не могут оцениваться одинаково» [3, с.136].

Приведенное выше имеет непосредственное отношение к вопросу об исчерпанности правового регулирования, о степени его полноты, наличии потребности в интерпретации правоположений в узком либо широком смысле. Очевидно, что требовать от нормы права полноты отражения всех тонкостей и особенностей регулируемых отношений не только не имеет оснований, но и в ряде случаев нет в том необходимости. Как известно, для

уголовно-процессуального права характерно оставление своеобразных «окон» [4, с.6], в рамках которых правоприменитель действует сообразно объективно сформировавшимся запросам и заполняет предоставленное законом пространство тем материалом, который актуализирован к моменту процедуры правоприменения. Например, согласно положениям ст. 262 УПК РК в качестве образцов для сравнительного исследования могут быть получены «2) слюна, пот и другие выделения». Исчерпанность предписания путем скрупулезного перечисления всех возможных видов выделений из организма человека, включая труп, в данном случае не является необходимой, востребованной. Конкретно складывающаяся судебно-следственная ситуация и ее анализ лягут в основу решения о перечне и характере образцов, подлежащих отобранию и исследованию, даже если они не указаны прямо в рассматриваемой норме.

Оставление «окон», аналогичных тому, что имеет место в ст.262 УПК РК, вполне оправданно и не может вызывать у правоприменителя двойственного суждения или быть причиной правового заблуждения. Такого рода «окна» в современных условиях принято относить к оценочным понятиям.

Восхождение к истокам оценочных понятий позволяет утверждать, что они заложены в нормах Конституции РК. Так, в п.2ст.17 Основного закона устанавливается, что никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию; в п.2ст.18 указывается, что каждый имеет право на тайну личных владений и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и **иных** сообщений; в ст.35 говорится об уплате законно установленных налогов, сборов и **иных** обязательных платежей. Подобных примеров в Конституции РК достаточно для того, чтобы утверждать, что применение оценочных понятий является правомерным хотя бы на том основании, что иные законы страны не должны противоречить Конституции и должны соответствовать ей. В данном контексте представляется уместным приведение высказывания Г.Т. Чернобеля о том, что идеология права – это ключ к его пониманию как универсального регулятивного феномена в системе общественных отношений [5, с.5]. Если требование соответствия законов Конституции понимать как принцип права, то не менее значимым представляется его же утверждение: «Ценностная регулятивная значимость принципов права заключается в том, что в них содержатся идеологическая парадигма права, идея его верховенства, справедливости» [5, с.10]. Таким образом, идея низведения оценочных понятий к минимуму в отдельных отраслях права, в том числе уголовно-процессуальной, актуальна именно в рамках минимализации, но не

исключается в полном объеме. Оценочные понятия – признак, имманентность которого обусловлена правовой идеологией, воплощенной в Конституции РК.

Более десяти лет назад А. Диденко писал: «Выделение термина «оценочный» в специальный разряд научных понятий для правовой науки является новой ступенькой в познании правовой действительности. Отдельные оценочные понятия всегда были предметом рассмотрения цивилистов, некоторые из них в настоящее время вызывают особенно пристальное внимание... Тем не менее, работы, в которых бы содержалась попытка осмысления общей сущности и значения оценочных понятий, отсутствуют» [6, с.22]. Применительно к цивилистике имеется ряд работ, посвященных отдельным аспектам оценочных понятий. Так, К. Скловский осуществил попытку рассмотрения названных понятий как возможной угрозы злоупотребления правом при рассмотрении в суде гражданских споров [7]. Л.А. Куликова провела исследование вопроса о пределах норм, содержащих оценочные понятия [8], своеобразную классификацию оценочных понятий дала Дж.А.Акопян [9, с.77-80]. Экскурс в источниковую сферу показывает, что если проблемы оценочных понятий в какой-то мере рассматривались в гражданском праве и процессе, то в уголовном праве о процессе работ в интересующей нас сфере практически нет. Однако данное обстоятельство не является основанием для утверждения о том, что соответствующие понятия в репрессивных отраслях не имеют места. Более того, в уголовно-процессуальном законе Республики Казахстан таких понятий, по нашим приблизительным подсчетам, содержится не менее 58% при общем количестве 674-х статей плюс 2 статьи, дополнительно введенные в УПК РК (по нашим данным оценочные понятия содержатся в около 400 статей УПК РК, однако мы не беремся утверждать, что они не могут быть подвергнуты корректировке в ту или иную сторону; одновременно мы убеждены, что такие корректировки в целом не могут повлиять на общее соотношение норм «исчерпанных» и норм «оценочных»).

Если границей между правовым и неправовым явлением является мера, то в отличие от естественных и точных наук эту меру выразить в цифрах (числах) в праве не всегда возможно. При этом, как указывает А.Диденко, мера может носить как определенный характер (например, «грубость», «разумность», «существенность» и др.), от которых зависит выбор качественно иных правовых норм [6, с.24].

Экстраполируя приведенные доводы из сферы цивилистики в сферу уголовно-процессуальных отношений, полагаем, что уголовно-процессуальный закон в целом отличается своей консервативностью,

понимаемой как приверженность ко всему устоявшемуся, проверенному наукой и практикой, не вызывающему сомнений в своей правильности. Консервативность в данном случае – это своеобразный признак постоянства, сохраняющего конструкцию той или иной процедуры вне зависимости от избранной законодателем модели кодекса. При этом представляется парадоксальным явление, при котором наблюдается обилие оценочных понятий, создающих свободные интерпретационные поля, направленные на индивидуализацию процессуальных норм, подлежащих применению в конкретной ситуации.

В качестве примеров таких предписаний выступают, например, следующие положения УПК: о принципе языка судопроизводства, в соответствии с которым кроме государственного могут употребляться русский **или другие** языки (ст.30); об уголовном преследовании в частном порядке, когда прокурор вправе возбудить производство, если деяние затрагивает интересы лица, находящегося в беспомощном или зависимом состоянии **либо по другим причинам** не способного самостоятельно воспользоваться принадлежащими ему правами (ст.32); о принципе обеспечения подозреваемому права на защиту, на основании которого названные лица не могут принуждаться к даче показаний, представлению органам уголовного преследования **каких-либо** материалов (ст.26); о принципе освобождения от обязанности давать свидетельские показания, в соответствии с которым лица, имеющие право отказаться от дачи показаний, не могут быть подвергнуты за **это какой бы то ни было ответственности** (ст.28); о возмещении имущественного вреда, где используются формулы: **«иных средств и доходов», «иного решения суда», «иных сумм», «иных незаконных решений»** (ст.40); об устранении последствий морального вреда, когда в качестве условий размещения сообщения в СМИ извинений усматриваются, наряду с приведенным перечнем, **«и другие действия, признанные незаконными»**, а в перечне СМИ, наряду с радио и телевидением, указываются **«иные средства массовой информации»** (ст.41) и т.д.

Пилотный анализ позволяет усмотреть в исследуемых нормах наличие как смысловых, так и внешних признаков. Ко внешним признакам можно отнести определенный набор лексических приемов, наподобие «другие», «иные», которыми сопровождаются оценочные понятия. Сопоставление внешних признаков в уголовном процессе и гражданском праве и процессе говорит о некотором их совпадении. Так, Дж.А. Акопян полагает, что «понятие остается оценочным и тогда, когда его стандарт формулируется способами, не обеспечивающими его исчерпывающее понимание, например, путем либо перечня явлений, предметов, замещаемых

оценочным понятием, который заканчивается словами «и другие», «и иные», «и т.д.», «и т.п.» и позволяет в любой момент его дополнить и расширить, либо абстрактных суждений, которым присущ оценочный момент» [9, с.78].

Безусловно, наличие внешнего лексического признака не является единственным критерием, по которому можно осуществить выборку норм, содержащих оценочные понятия. Эти понятия, не имея внешних ориентиров, могут выявляться по своему содержанию, то есть по смыслу, заложенному в норме. В качестве таких могут выступать, например, положения УПК РК о преимущественной силе закона (ст.2), о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела (ст.24) и иные статьи.

Таким образом, спектр оценочных понятий, используемых в уголовном процессе, достаточно велик: начиная от прямых указаний о применении их уполномоченным лицом (в случаях, где имеется внешний признак наподобие лексических формул «и другие», «и иные»), до сложных предписаний, где необходимо правовое толкование на уровне нормативных постановлений Верховного суда либо Конституционного Совета Республики Казахстан (например, «существенное нарушение процессуальной нормы» - ч.2 ст.287УПК РК).

В цивилистике разные исследователи дают свои определения оценочным понятиям. По мнению Дж.А. Акопян, оценочные понятия – «это обобщения разнообразных предметов, явлений, действий, процессов Любое понятие есть «заместитель» обобщаемых в нем предметов, явлений, фактов». Но если понятие, не служащее оценочным, замещает какую-то совокупность однородных предметов или класс по их существенным признакам, то в оценочном понятии обобщаются различные, неоднородные факты» [9, с.77]. И далее она указывает: «В оценочных понятиях, в отличие от понятий, не служащих таковыми, фиксируются лишь наиболее общие признаки обобщаемых явлений. Оценочные понятия в законе не разъясняются, не интерпретируются. Законодатель предоставляет право делать это самим субъектам, применяющим нормы с оценочными понятиями» [9, с.78]. Если с определением оценочного понятия можно согласиться, то относительно разъяснений или интерпретации мнение Дж.А. Акопян представляется спорным. Например, согласно ст.287 УПК РК повторная экспертиза по уголовному делу назначается, если «были существенно нарушены процессуальные нормы о назначении и производстве экспертизы». Далее, в п.9) ч.1 ст.301 УПК РК устанавливается, что прокурор по делу, поступившему к нему с обвинительным актом, обязан проверить, «не допущены ли в производстве предварительного следствия существенные нарушения уголовно-процессуального закона». Кроме того, одним из

оснований для отмены или изменения приговора является «существенное нарушение уголовно-процессуального закона» (ст.432, 436УПК РК). Очевидно, что понятие «существенное нарушение уголовно-процессуального закона» по своему содержанию относится к категории оценочных. Более того, подход законодателя предполагает деление нарушений закона как минимум на две группы: а) существенные; б) несущественные. Установление круга существенных позволяет все иные нарушения автоматически относить к несущественным. Законодатель в ст.415 УПК РК дает следующее определение: «Существенными нарушениями уголовно-процессуального закона признаются нарушения принципов или **иных общих положений** настоящего Кодекса, допущенные в ходе досудебного производства или при судебном рассмотрении дела, а также **иные нарушения закона**, которые путем лишения или стеснения гарантированных законом прав участвующих в деле лиц, несоблюдения процедуры судо-производства или **иным путем** помешали всесторонне, полно и объективно исследовать обстоятельства дела, повлияли или могли повлиять на постановление правосудного приговора или **иного решения** суда» (выделено нами – Б.Т.). В ч.3 ст.436 УПК РК приводится перечень нарушений, относимых законом к существенным. Вне зависимости от наличия в УПК РК упомянутого перечня существенных нарушений закона само понятие «существенных нарушений» не утратило признака оценочного хотя бы потому, что, во-первых, само правовое определение, данное в ст.436 УПК РК, изобилует лексическими признаками оценки («иные общие положения», «иные нарушения», «иным путем», «иного решения»); во-вторых, существует элемент недосказанности относительно содержания «несущественных нарушений закона». Эта недосказанность (пробел, отсутствие регламентации) может быть восполнена правоприменителем на основе оценки объекта путем его соответствия с перечнем существенных нарушений и исключения его из последних.

Примечательно, что в перечне обстоятельств, определяющих характер нарушений как существенных, указывается, то решения суда подлежит отмене во всяком случае, если «дело в суде рассмотрено без участия защитника или представителя потерпевшего, когда их участие по закону является обязательным, или право подсудимого на защиту было нарушено **иным образом**» (ст.436 ч.3 п.4) УПК РК). То есть законодатель, осуществляя попытку исчерпать случаи существенных нарушений закона, вновь прибегает к необходимости применения оценочного понятия.

В приведенном примере разъяснение содержания понятия «существенное нарушение закона» не исключает его из категории оценочных, так как в самом разъяснении (определении) продолжают сохраняться внешние

признаки других оценочных понятий, входящих в содержание «существенных нарушений закона».

Интерес представляет определение оценочного понятия, сформулированное А.Диденко. В частности, он пишет: «Оценочным является понятие, посредством которого законодатель представляет субъектам реализации правовых норм в процессе такой реализации (использовании, исполнении, соблюдении, применении норм права) возможность самим определять меру, отделяющую одно правовое состояние от другого, либо правовое состояние от неправового» [6, с.23].

Оценочное понятие имманентно связано с оценочным познанием. В противном случае процесс правоприменения потеряет свое целевое назначение. Как указывает В.А. Абушенко, оценочное познание есть или акт установления (приписывания) ценности, или акт сравнения по какому-либо принятому образцу, т.е. имплицитному критерию оценивания, который может быть задан и эксплицитно. Результатом этого акта сравнения должно стать установление порядка предпочтений имманентных свойств предмета в ситуации ответственного (т.е. предполагающего осознание последствий) выбора и принятия (равно как и непринятия) решения. Любой акт оценочного познания (эксплицитно), акт оценивания (имплицитно или эксплицитно) всегда несут в себе знание. Оценка ориентируется на своюприменительность в решении конкретных проблем и выполнения определенных задач. Акты оценивания могут быть поняты как интерпретации, в разной степени выражающие те или иные смыслы и, соответственно, проверяемые на адекватность предмету и (или) ситуации, а также потребностям и запросам субъекта [10, с.502-503].

Нельзя обойти вниманием отдельные новеллы, появление которых связано с имплементационными процессам. В частности, в ст.192 УПК РК применяется понятие **разумного срока**, установление которого допускается при производстве досудебного расследования; в ст.165 УПК РК, предусматривающей применение новой меры иного процессуального принуждения в виде **запрета на приближение**, не указываются сроки наложения данной меры, однако указывается, что она подлежит отмене тогда, «когда в этой мере отпадает необходимость». Как мы видим, оценочное содержание в приведенных случаях реализуется в специфической лексической форме. Таким образом, своеобразием момента является определенный рост случаев применения оценочных понятий в уголовном процессе.

Оценочному понятию, по нашему мнению, присущи следующие признаки:

- это один из способов нормативного регулирования отношений, складывающихся между участниками процесса;

- это один из способов индивидуальной регламентации про-цессуально-правовых отношений;

- используется законодателем для замещения явлений, предметов или состояний, не поддающихся исчерпывающему перечислению в норме права;

- подлежат интерпретации правоприменителем в конкретной процессуально-правовой ситуации;

- пределы интерпретации устанавливаются сообразно правовому образцу, предвещающему начальный момент оценочного процесса;

- содержание замещаемых элементов оценочного понятия выступает критерием для выбора заместителей и исключает произвольность такого выбора.

Изложенное позволяет пред-ложить определение оценочного понятия как способа нормативного регулирования складывающихся между участниками уголовно-процессуальных отношений при реальной невозможности законодательного исчерпания предмета регулирования, представленного разного рода явлениями, действиями, состояниями и объектами, путем предоставления правоприменителю права самому восполнять отсутствующие элементы на основе индивидуальной регламентации процессуально-правовых отношений, применяя интерпретационный подход, не влекущий нарушения законности.

2. Роль, место и назначение оценочного понятия в системе структуре уголовно-процессуального права и отраслевого закона.

Оценочные понятия играют немаловажную роль в целом как в законе, так и в праве. Для понимания сущности этой роли целесообразно обратиться к соотношению, которое складывается между правом и законом вообще и в сфере уголовного процесса – в частности.

Исследования вопросов о соотношении права и закона всегда носили дискуссионный характер. На это указывают такие исследователи, как В.С. Нерсисянц[11], М.Н. Марченко [12, с.18-22], А.А. Матюхин [14], В.Н. Хропанюк[14] и др. Современные подходы сводятся к следующему: государство является единственным и исключительным источником права. Отсюда, все то, о чем говорит государство через свои законы, - это и есть право. В идеале право и закон совпадают. В тех случаях, где такое совпадение не наблюдается, имеют место «неправовые законы» [15]. Таким образом, рассматривая вопросы роли, места и назначения оценочных понятий в системе и структуре уголовно-процессуального права и закона, мы откажемся от традиционного дифференцированного подхода к пониманию сущности двух этих феноменов, воспринимая их как диалектическое единство.

Уголовный процесс имеет свое социально-правовое назначение, то есть призван выполнять определенную роль. Законодатели разных стран относятся к закреплению назначения уголовного процесса неоднозначно. Одним из немногих уголовно-процессуальных кодексов, закрепляющих назначение уголовного процесса, является УПК Российской Федерации. Комментируя положение ст.6 УПК РФ о назначении уголовного процесса, А.Н. Гуев пишет «Законодатель отказался от понятия «задачи уголовного судопроизводства» [16, с.11]. В УПК ряда иных стран постсоветского пространства сходные положения отнесены к задачам уголовного процесса (например: ст.8 УПК Республики Казахстан; ст.4 УПК Кыргызской Республики; ст.7 УПК Туркменистана; ст.2 УПК Республики Узбекистан).

Вне зависимости от того, как законодатели определяют те или иные положения, сходные по своему содержанию, в УПК разных стран (то ли назначение, то ли задачи), очевидно одно – право и закон должны и имеют свое назначение или цели. Так, А.В. Смирнов и К.Б. Калиновский пишут: «Уголовно-процессуальный закон (имеется в виду УПК РФ – примеч. наше, Б.Т.) используется понятие «назначение уголовного судопроизводства» (ст.6 УПК). Синонимом слова «назначение» является понятие «цель». Следовательно, в ст.6 Кодекса речь идет о целях судопроизводства» [17, с.29]. Это означает, что реализация назначения или достижения целей предполагает законодательное предусмотрение соответствующих методов и средств, своего рода инструментов, применяемых участниками отношений [18]. Оценочные понятия, являясь своеобразными процессуально-правовыми инструментами (средствами), выполняют роль, которая проявляется в следующем.

А. Оценочные понятия создают интерпретационные поля, в которых находит свое развитие индивидуальная регламентация процессуально-правовых отношений. Например, в соответствии со ст. 67 УПК РК (о порядке обязательного участия защитника в производстве по уголовному делу) предусматривается, что, если защитник не приглашен самим подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, осужденным, их законными представителями, а также **другими лицами по их поручению**, орган, ведущий уголовный процесс, обязан обеспечить участие защитника на соответствующей стадии процесса. Кто эти «другие лица»? Логично полагать, что, кроме законных представителей, такое поручение вправе получить и выполнить родственники и близкие подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного, оправданного. Вместе с тем, в УПК по этому вопросу никаких предписаний нет. Таким

образом, интерпретация в данном и подобном случаях предполагает учет житейского опыта.

Б. Оценочные понятия могут восполнять отсутствующие элементы путем применения аналогичных понятий. Например, законные требования органа уголовного преследования обязательны для исполнения всеми государственными органами, организациями, должностными лицами и гражданами (ст. 34 УПК РК). Невыполнение этих требований без уважительных причин влечет установленную законом ответственность. Законодатель не раскрывает содержания уважительных причин применительно к рассматриваемой норме. Тем не менее, в УПК есть отдельные положения, содержащие перечень обстоятельств, относимых к уважительным причинам по иным основаниям, чем это указано в ст.34 УПК РК. Так, в ст.157 УПК РК в качестве уважительных причин неявки лица по вызову органа, ведущего уголовный процесс, названы: болезнь, лишающая возможности явиться; смерть близких родственников; стихийные бедствия.

По аналогии, уважительными причинами, повлекшими невыполнение предписаний ст.34 УПК РК, могут выступать: а) для граждан – все, перечисленные в ст.157 УПК; б) для государственных органов, организаций, должностных лиц – неполучение процессуального акта, содержащего соответствующее требование, стихийные бедствия, отсутствие должностного лица (командировка), процессы реорганизации или реформирования органа, организации.

В. Оценочные понятия способствуют процессуальной экономии там, где нет необходимости или возможности приводить полный перечень предметов, явлений, объектов, исчерпывающих данную регламентацию. Когда достаточно «здорового» смысла без риска нарушить закон. Например, согласно положению ст.138 УПК РК, мера пресечения применяется с учетом тяжести деяния, личности подозреваемого, обвиняемого, его возраста, состояния здоровья, семейного положения и т.д. Проявление «здорового смысла» оправдывает себя в оценочных понятиях, предписывающих, например, получение необходимых материалов, данных, сведений (ст.ст. 105, 110, 122 УПК РК), когда этот необходимый перечень (объем) определяется в каждом конкретном случае индивидуально лицом, ведущим уголовный процесс.

Г. Индивидуальная регламентация одного и того же оценочного понятия может быть связана с разным содержанием в зависимости от конкретной ситуации. Например, понятие «немедленно» может означать: а) непосредственно с момента принятия решения или вынесения процессуального акта (ст.96 УПК РК – о решении уполномоченного лица о мерах безопасности в отношении членов семьи и близких родственников заявителя, когда

последний уведомляется немедленно путем направления ему соответствующего постановления. При этом немедленность уполномоченного лица вовсе не означает немедленность почтовой организации, через которую направлено постановление); б) немедленное принятие решения может быть отсрочено (ст.99 УПК РК – если немедленное принятие решения по ходатайству участника уголовного процесса невозможно, то оно может быть принято не позднее трех суток со дня заявления. Очевидно, что действие не может считаться немедленным, если оно длится трие суток); в) действительно немедленное, в тот же час, исполнение (ст.107 УПК РК – лицо, содержащееся под стражей, подлежит немедленному освобождению, если постановление об аресте и о продлении его срока отменятся уполномоченным судом).

3. Виды оценочных понятий, применяемых в уголовном процессе

В связи с достаточно широким спектром оценочных понятий рассмотрим наиболее употребительные их виды.

Иные или другие (предметы, явления, объекты и др.) – это лексическое обозначение понятия охватывает собой множество подвидов (по нашим данным, их в УПК РК около 40), для которых характерна разная степень определенности.

Видовая неопределенность усматривается в нормах, где указываются «**иные лица**». Родовое понятие «лицо» не содержит исчерпывающего перечня его видов. Например, в ч.1 ст.68 УПК РК указывается, что защитник приглашается подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, осужденным, оправданным, их законными представителями, а также **другими лицами**.

К этому же подвиду можно отнести такие понятия, как «иные участники процесса» (ч.2 ст.130 УПК РК), иные граждане или организации (ч.3 ст.100, ч.1 ст.130, ч.3 ст.122, ч.6 ст.151, ч.2 ст.223 УПК РК), «иные специалисты» (ч.1 ст.222 УПК РК), «иные органы государственной власти» (ч.2 ст.130).

Видовая неопределенность усматривается в понятии «иные документы», когда их спектр практически может не иметь пределов. Так, в ч.2 ст. 112 УПК РК указывается, что фактические обстоятельства дела устанавливаются «**протоколами процессуальных действий и иными документами**». Видовые признаки «иных документов» в каждом конкретном случае правоприменитель определяет индивидуально.

В целом УПК РК понятие «иные» употребляет во взаимосвязи со следующими понятиями: предметы, материальные объекты, законные представители, посягательства, действия, способы, правила, требования, сведения, данные, ценности, обстоятельства,

материалы, зависимость, права, свойства, признаки, средства, тяжкие заболевания, последствия, случаи, жалобы, причины, меры и др.

Другие – данное лексическое обозначение по своему смыслу близко примыкает к понятию «иные». Всего видов понятий «другие» в УПК РК мы обнаружили более двадцати.

Видовая неопределенность заложена в нормах, где применяется понятие «другие лица» (как физические, так и юридические). Например, в ч.7 ст.123 УПК РК предусматривается, что в случае отказа кого-либо из участников процесса или «**других лиц**» подписать протокол следственного действия в последнем об этом делается пометка. Неясность позиции законодателя в данном случае связана с тем, что любой, имеющий отношение к следственному действию, - уже участник процесса (см. Глава 10 УПК РК «Иные лица, участвующие в уголовном процессе»). Понятием «иные» охватываются все виды участников процесса. А те, кто в эти категории не входят, не могут иметь какого-либо отношения к процессу.

Понятие «другие обстоятельства» обладает признаком как видовой, так и родовой неопределенности. Так, в соответствии со ст. 138 УПК РК при применении меры пресечения должны учитываться тяжесть предъявленного обвинения, личность обвиняемого, его возраст, состояние здоровья, семейное положение, род занятий, имущественное положение, наличие постоянного места жительства и «**другие обстоятельства**». Практически любое субъективное обстоятельство может быть отнесено к категории «других».

В качестве «других» объектов, явлений, предметов в УПК РК представлены следующие виды: права и обязанности, нарушения закона, полномочия, действия, сведения, транспортные средства, меры, средства связи, объяснения и показания, отношения, граждане, способы, место, местность, решение суда, ценности, работа, законодательство, родственники и т.д.

Необходимость – в УПК РК используется в 15 видах. Их отличительной особенностью выступает, как правило, полная неопределенность характера регламентируемых отношений.

Например, ранее упоминавшаяся ст.146 УПК РК, в соответствии с которой домашний арест применяется, когда полная изоляция лица не вызывает «необходимостью». При этом за поведением такого лица «при необходимости» устанавливается надзор.

Содержательное наполнение «необходимости» в подобных случаях заранее законодателем не может быть предусмотрено.

К оценочным относятся понятия необходимости, в которых имеется родовая определенность при отсутствии видовой определенности. К ним относятся нормы, где

необходимость связана с такими родовыми понятиями, как: действия, случаи, меры, мероприятия, сведения, данные, условия, материалы, сообщения, юридическая помощь, знания, исследования и т.п.

Что-либо, кто-либо, кто-нибудь, что-нибудь, какое-либо – лексические приемы для обозначения оценочных понятий, содержательное наполнение которых также зависит от ситуации.

Например: в соответствии с ч.1 ст.144 УПК РК – отдача несовершеннолетнего под присмотр состоит в принятии на себя «кем-либо» соответствующего письменного обязательства.

Интерес представляет оценочное понятие, определяемое словом «**остальное**» и его производными. В соответствующих нормах речь идет об определенной регламентации отношений, предвещающей то, что связано с понятием «остальное», то есть то, что выпадает из общепринятого перечня. Представляется, что законодатель таким образом реализует процессуальную экономию, дабы не перечислить то, что выходит за пределы специально регулируемых отношений.

Например: в ст.145 УПК РК закреплены правила обращения залога в доход государства при нарушении его условий. При этом указывается, что «в остальных случаях» залог возвращается залогодателю.

Сходное положение дано в ст.197 УПК РК – при перечислении следственных действий, где обязательно участие понятого, указывается, что «в остальных случаях при проведении следственных действий в обязательном порядке применяются научно-технические средства фиксации хода и результатов».

4. Критерии применения оценочных понятий в правотворческом процессе.

Оценочные понятия необходимо отличать от усмотрения правоприменителя. Внешней формой их проявления выступают лексические признаки: «по усмотрению», «по инициативе», «признание необходимости» и т.п. Например, указание на инициативу содержится в положениях: ст.96 УПК РК – орган, ведущий уголовный процесс, вправе принимать меры безопасности участников процесса «по собственной инициативе»; ст.209 УПК РК – о праве следователя провести допрос по месту нахождения лица, если он «признает это необходимым». Норм такого рода не так много, так как в целом понятие усмотрения не столь характерно для уголовного процесса.

При всем многообразии оценочных понятий, используемых в регулировании уголовно-процессуальных отношений, есть нормы, где их применение является объективной необходимостью, и есть нормы, где такая необходимость не усматривается. Представляется, что задача законодателя должна состоять в сведении к минимуму объемов отношений, регулируемых оценочными понятиями. К критериям, позволяющим снизить их объемы, мы относим:

- отсутствие правовых последствий, влекущих усугубление процессуального положения участника отношений;
- исключение положений, влекущих противоречивость индивидуальной регламентации;
- неприменение понятий с полной родовой и видовой неопределенностью;
- исключение из процессуально-правового оборота синонимов, многозначных понятий;
- стремление к единообразию форм изложения понятий и предписаний.

5. Заключение

Обобщая изложенное, полагаем возможным формулирование следующих основных выводов:

- более половины статей УПК РК содержит оценочные понятия, которые регулируются в индивидуальном режиме путем самостоятельного восполнения правоприменителем не указанных в законе элементов;
- оценочные понятия в целом не чужды уголовно-процессуальному праву, но их законодательное применение должно подчиняться требованиям разумности и целесообразности и должно быть сведено к рациональному минимуму;
- чрезмерное употребление в уголовном процессе оценочных понятий влечет деструктуризацию закона, а в отдельных случаях создает условия для допущения произвола со стороны органов, ведущих уголовный процесс;
- стремление к обеспечению единообразия в процессах применения, понимания и толкования норм права требует усиления разъяснительной функции в праве, что при существующем соотношении норм «оценочных» и «исчерпанных» практически создает «второй» УПК, основанный на нормативных постановлениях Верховного суда и Конституционного Совета.

Список использованной литературы:

1. Желдыбина Т.А. Российское законодательство в условиях сближения законодательств государств-участников СНГ // Российская юстиция, № 10, 2016.
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан № 858 от 24 августа 2009 года // Казахстанская правда, 27 августа 2009 г.

3. Баймаханов М.Т. Право как особая форма отражения социальной действительности // М.Т. Баймаханов. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ-ВШ «Адилет», 2003.
4. Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Учебник. – Алматы: «Баспа», 1998.
5. Чернобель Г.Т. Идеологическая константность права // Журнал российского права, № 2, 2016.
6. Диденко А. Оценочные понятия в гражданском законодательстве // Гражданское право (Общая часть): Уч.пос. – Алматы, 2003.
7. Скловский К. О применении норм о злоупотреблении правом в судебной практике // Вестник Высшего Арбитражного суда Российской Федерации, 2001, №2.
8. Куликова Л.А. Закон или судебское усмотрение // Юридический мир, 2000, № 12.
9. Акопян Дж.А. Оценочные понятия в отечественном праве // Юрист (Алматы), 2006, № 5.
10. Абушенко В.Л. Оценка/ Новейший философский словарь. – Минск: Изд. В.М. Скакун, 1998.
11. Нерсесянц В.С. Право и закон. – М., 1983.
12. Марченко М.Н. Право и закон // Общая теория государства и права: Академический курс. В 2-х томах. Под ред. М.Н. Марченко. Том 2. – М.: Изд. «Зерцало», 1998.
13. Матюхин А.А. Государство в сфере права: институциональный подход. – Алматы, 2000.
14. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. – М., 1993.
15. См.: Марченко М.Н. Право и закон // Общая теория государства и права: Академический курс. В 2-х томах. Под ред. М.Н. Марченко. Том 2. – М.: Изд. «Зерцало», 1998. с.19, Хутыз М.Х. Энциклопедия права: Уч.пос. – М.: Изд. «Былина», 1995. с.47.
16. Гуев А.Н. Постатейный комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Изд. 2-е, доп. и перераб. – М., 2003.
17. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2004.
18. Толеубекова Б.Х. Об унификации терминологического аппарата Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан // Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция», №3 (41), 2015.

КРИМИНАЛИСТИКА
КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINALISTICS

УДК: 343.98.06
МРНТИ: 10.85.51

Ержанұлы Айдос¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: П.А.Алмаганбетов²

² з.э.к., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, Алматы қ., Қазақстан.
e-mail: aldraizer@mail.ru

ТАПСЫРЫС БОЙЫНША АДАМДЫ ӨЛТІРУДІҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Адамды өлтіру – құқыққа қарсы қасақана өлтіру. Адам өміріне қол сұғу жеке адамға қарсы ауыр қылмыс болып табылады. Осы қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі жасалған себебі және әдісімен анықталады. Сондықтан кісі өлтіруді уақытылы ашу және білікті тергеу, тергеушінің қызметін нақты ғылыми негізге қоюды қажет етеді. Осындай қылмыстарды тергеу кезінде тергеуші криминалистикалық сипаттаманы басшылыққа ала отырып, криминалистикалық саралауды іске асыруға міндетті.

Түйін сөздер: тапсырыс бойынша адам өлтіру, криминалистикалық сипаттама, қылмыс жасау орны, қылмыс жасау орны, уақыты, жәбірленушінің жеке тұлғасы.

Ержанұлы Айдос¹

¹магистрант 1-курса Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

П.А. Алмаганбетов²

²к.ю.н., доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права Каз НПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: aldraizer@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКАЗНОГО УБИЙСТВА

Аннотация

Убийство – противоправное умышленное причинение смерти другому человеку. Посягательство на жизнь человека является тяжким преступлением против личности. Общественная опасность таких преступлений определяется мотивом и способом его совершения. Поэтому для своевременного раскрытия и умелого расследования убийств необходимо поставить деятельность следователя на прочную научную основу. При расследовании таких преступлений следователь должен проанализировать данное преступление с криминалистических позиций, исходя из криминалистической характеристики данного вида преступления.

Ключевые слова: убийство по найму, криминалистическая характеристика, место, время, способ совершения преступления, личность потерпевшего.

Erzhanuly Aydos¹

¹master degree's student of 1 course of Institute stories and the laws of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

P.A. Almagambetov²

²Candidate of Law Sciences, associate professor criminal and legal disciplines of Institute stories and the laws of KAZNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: aldraizer@mail.ru

CRIMINALISTIC CHARACTERISTIC OF ASSASSINATION

Abstract

Murder is the unlawful intentional infliction of death to another person. The attempt on the life of man is a grave offence against the person. Public danger of such crimes is determined by the motive and the manner of its Commission. Therefore, timely disclosure and skillful investigation of the murders is necessary to put the activities of the investigator on a sound scientific basis. In the investigation of such crimes, the investigator should perform the crime with forensic positions based on the criminological characteristics of this type of crime.

Keywords: murder for hire, crime characteristics, place, time, method of the crime, the identity of the victim.

Қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасы өзінде қылмыс түрлерінің және топтарының қылмысты жасау тәсілінде, механизмінде және қылмысты жасау жағдайында байқалатын, қылмыс жағдайын, оның субъектісі және басқа да маңызды белгілерді сипаттайтын жүйені ұсынады

Е.Г. Жәкішевтің пікірі бойынша криминалистикалық сипаттама тергеудегі қылмыс құрамын, қылмыс жасау механизмін, осындай істерге ұқсас типтік дәлелдемелерді және олардың орналасу орындарын, қылмыскердің типологиялық мәліметтерін, сондай-ақ бірқатар виктимологиялық аспектілерді түсіну анықтауды санайды [1, 114–117 б.].

Кемелденген қоғамда адам өлтірудің кең қанат алуы, олардың ашылуының қиындығы криминалистика ғылымынан жаңа тергеу тәсілдерімен әдістемесі іздеуді мәжбүр етеді. Соңғы жылдары адам өлтірудің сипаты күрт өзгерді. Егерде ертеде отбасында адам өлтірудің саны жоғары болса, қазіргі кезеңде алдыңғы жоспарға жеке бас пайда үшін немесе пәтерін иемдену мақсатымен, тапсырыспен адам өлтіру, қаржы, коммерциялық, саяси қатынастарда адам өлтіру, адамды ұрлау, адамдарды кепілдікке алумен байланысты адам өлтіру қылмыстары шығуда. Адам өлтіру бұрынғыдай куәлардың көзінше немесе куәларсыз жерлерде жасалынады.

Көптеген ғалымдардың пікірлері бойынша, жалдау арқылы адам өлтірудің криминалистикалық сипаттамасының құрамына мынандай бөліктерді енгізуге болады:

1. Алғашқы деректер. Қарастырылып отырған қылмыс түрі бойынша, алғашқы деректер, азаматтардың белгілі бір жерден адамның мәйіті табылғаны туралы хабарлауына қарай алынады. Мәйіттің денесінен оқпен атылған жараны табу, тұлғаның қандай себептен қаза болғаны туралы, сұрақ тудырмайды. Сирек жағдайларда болмаса, көбінесе зардап шеккен тұлғаның кім екені бірден анықталады, өйткені, мұндай қылмыстар сол тұлғаның тұратын жерінде немесе соған жақын жерде, жұмыс орнында жасалады немесе оның өзінде аты-жөнін анықтайтын құжаттары болады. Осы көрсетілген алғашқы деректер бойынша, тергеу қызметкерлеріне, қылмыстық іс қозғауға қиындық туғызбайды, олар бірден алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізе бастайды. Алғашқы деректердің сипаты мен мазмұны әдеттегідей,

болған жағдайдың өзіне тән жәйді анықтауға мүмкіндік береді.

Жалдау арқылы адам өлтіру ісі бойынша өзіне тән тергеулік жәйлер болып табылатыны: кім екені белгілі тұлғаның атып өлтірілген мәйітінің табылуы. Көрсетілген жәй қылмыс жасаған тұлғалардың белгісіздігімен, қылмыс жасау себептерінің белгісіздігімен және оқиға орнында қалған қылмыс іздерінің өте аздығымен сипатталады.

2. Қылмыс жасау тәсілі. Тапсырыспен адам өлтіруді жүзеге асыру, адам өлтірудің басқа түрлерінен елеулі өзгешеліктері бар, ол ең алдымен оның алға қойған мақсаты мен мүмкіндіктеріне қарай айқындалады. Бұл жерде мәселенің көбі, орындаушының сипаты мен тәжірибелілігіне байланысты болады. Жалдау арқылы адамды өлтіру, оны жүзеге асыру алдында, алдын-ала тыңғылықты ойластыру мен ұзақ дайындық жүргізіледі. Мұндай дайындыққа мыналар кіреді:

- адамды өлтіту туралы шешім қабылдау және жалдаушының қылмыс жасауға қатысушыларды (делдалды, орындаушыны) талғап алуы;

- қылмыс жасау қаруын және көлік құралдарын талғап алу;

- болашақтағы құрбандығының күн тәртібі мен жұмыс кестесін анықтау мақсатында, оған бақылау жүргізу;

- қылмыс жасау мен оны жасыру әрекеттерінің жоспарын құру [2, 21 б.].

Адам өлтіру туралы шешім қабылданғаннан соң, жалдаушы өзінің таныстарының арасынан немесе солардың көмегімен делдалды немесе тікелей орындаушыны іздестіре бастайды. Осы қылмысқа қатысушыларды іздестіру мен таңдау бірнеше күннен бірнеше айға дейін созылуы мүмкін. Осылай орындаушыны талғап алғаннан кейін, берілетін ақысы мен оны қалай төлеу керектігінің шарттарымен келісім жасалынады. Төленетін ақының көлемі, құрбан болатын тұлғаның жеке басына және қандай тәсіл арқылы өлтірілетіне байланысты болады және төленетін ақы бірнеше жүзден бірнеше мың доллар көлемінде болады. Төленетін ақының бір бөлігі, кейбір жағдайларда, қымбат заттармен (автомашина, құнды заттар және т.с.с.) берілуі мүмкін. Төленетін ақы бөлініп төленуі мүмкін, бір бөлігі адамні өлтіру алдында, ал екінші бөлігі тапсырыс орындалғаннан кейін

немесе адам өлтірілгеннен толығымен төленеді. Орындаушыға құрбан болатын тұлға туралы мәліметтер (тұратын жері, жұмысы, күн тәртібі және т.б.) толығымен беріледі, оның фотосуреті тапсырылады. Кейбір жағдайларда, құрбандықтың бет-бейнесін шатыстырып алмау үшін, орындаушыға оны тікелей көрсетеді. Орындаушы осы қылмысқа қатысушылармен бірге (делдал, дем беруші) кейбір жағдайларда, өлтіру үшін ыңғайлы орын мен уақытты таңдап алу мақсатында, құрбандарының соңынан тікелей бақылау жүргізеді.

Көп жағдайда қылмыс жасайтын орын мен уақытты таңдап алуға, мынандай жағдайлар ықпалын тигізеді:

- болашақ құрбанның күн тәртібін анық білу;
- қылмыс орнында ешкімнің болмауы мен шабуылдың кенеттен жасасалуы;
- атуды ешбір кедергісіз жасау мүмкіндігі;
- қылмыс орнынан жасырын және ешбір кедергісіз кету мүмкіндігі.

Адамды өлтіру уақыты да қылмыс жасау тәсіліне өзінің ықпалын тигізеді және барлық жағдайда зардап шеккеннің күн тәртібін ескере отырып анықталады. Жалдау арқылы адамні өлтіру таңғы мезгілде жиі жүзеге асырылады, шамалап айтқанда сағат 08-ден 11-ге дейін. А.И. Бородулин осы қылмыс жайында, былай деп өте дұрыс көрсеткен: “Қылмыскерлер тәуліктің осы мезгіліне бекер басымдылық бермеген себебі, жұмыс істейтін тұлғалардың көбінің жұмыс күнінің басталу уақыты, негізінен нақты белгіленген, сол себептен олар үйлерінен белгілі бір уақытта шығады. Таңғы уақытта 08-ден 11 сағатқа дейін, ал кешке 19-дан 23 сағатқа дейін. Таңғы мезгілде адамды өлтіру, негізінен зардап шегушінің тұратын жерінің аумағында жасалады, ал күндіз тұлғаның қызмет орнында немесе оның күн тәртібіне байланысты барған басқа жерлерде өлтіріледі, шамамен сағат 12 мен 15-тер арасында [3, 35 б.].

Қарастырылып отырған қылмыс бойынша, адамды өлтіру үшін қолданылатын тәсіл де, басқа өлтіру тәсілінен тікелей ешқандай айырмашылық жоқ. Адамды өлтіруді орындаушы немесе орындаушылар, өздерінің болашақ құрбанын белгілі бір жерде, алдын-ала күтеді де оларға оның нақты бір жерде пайда болғаны туралы, байланыс құралы арқылы хабарлайды, содан кейін жоспарланған қылмыс әрекеті жүзеге асырылады.

Тапсырыс арқылы адам өлтірудің өзіне тән өзгермейтін сипатының бірі болып табылатыны – қылмысты жасыру әрекеттері бұл, қылмыс жасау тәсілінің бір қыры ретінде көрініс табады.

«Тапсырыспен» адамды өлтіру қылмысын жасыру тәсілі, үлкен 4 топқа бөлінеді, олар өз кезегінде, ұсақ бөліктерге бөлінуі мүмкін. Оларға жататындар:

1. Мәйітті жасыру.

2. Материалдық нысандарды жасыру.

3. Адамның өлтірілуін басқаша өзгертіп көрсету.

4. Нақты деректерді жасыруға бағытталған тәсілдер.

1. Мәйітті жасыру – мынандай тәсілдер арқылы жүзеге асырылады: мәйіттің бет-әлпетін бұзбай, бөлшектемей, жойып жібермей, еш жерге жасырмай, оны қылмыс орнынан басқа жерге апарып тастау; мәйітті басқа жерге апарып жасыру, бет-әлпетін бұзу, бөлшектеу, жойып жіберу; қылмыс орнында жартылай, немесе толығымен мәйітті жойып жіберу, оның бет-әлпетін бұзу, бөлшектеу. Осыларға қатысты айта кететін жәй, зардап шеккеннің мәйітін жасыруға байланысты әрекеттер тергеу тәжірибесінде кездесіп тұрады, бірақ ол осындай қылмыстарға тікелей қатысты тәсіл болып табылмайды. Өйткені, көп жағдайларда қылмыскерлер, өздерінің өлтірген адамдарының мәйіттерін, сол қылмыс орнында қалдырып кетеді. Іс жүзінде, үлкен мекемелер мен өндірістердің, қаржылық-несиелік жүйелердің жетекшілерінің, қылмыс әлемінің басшыларының мәйіттерін жасыру жағдайлары мүлде орын алмаған. Одан да бетері, кейбір жеке қылмыстар, құрбан болғанның қарамағындағыларға психологиялық әсер ету мақсатында, әдейі солардың көзінше немесе солар сезетіндей етіп жасалады, сөйтіп олар өздерінің күшін көрсетпек болады және бұрын қарсы болған шарттарын қабылдауға мәжбүр ету (мысалы, акцияның бақылау пакетін сату, несие беру, қылмыстық топтарға пара беру).

Негізінен мәйітті жасыру мынандай жағдайларда орын алады:

- қылмыстың жасалу себептері, екеуінің арасындағы дау-дамайлар, жек көрушілік және басқада қайшылықтар екендігі айқын немесе белгілі бір тұлғалардың білетіндігі;

- құрбан және қылмысты ұйымдастырушы туыстық немесе басқа да жақын қатынастағы жағдайда болғанда (бірге тұрып жату, ашыналық қатынас, кішігірім кәсіпкерлікте бірлес болуы).

“Тапсырыспен” адам өлтірудегі белгілердің ішінен мынаны айта кету керек, қылмыскерлер өздерінің қылмыс жасаған қаруларын сол қылмыс жасалған жерде қалдырып кететіні немесе жол-жөнекей қашып бара жатқан кезде, сол қарудан құтылу мақсатында, оны басқа жаққа лақтырып жіберуі. Осылай қаруды тастап кету, қылмыс жасау және қылмысты жасыру тәсілінде алдын-ала қарастырылған тіпті, мұны күнделікті жүргізілетін санақ та растап отыр, «... жалдамалы “ адам өлтіруші, 70% - жағдайларда, өзінің қылмыс жасаған қаруын, адамды өлтірген жерде қалдырып кетеді»[4, 102 б.].

Қылмысты жасыру мақсатында және тергеу жұмысына қарсы әрекет жасауға бағытталған іс-әрекет жасау үшін қылмыскерлер, автомобилдерді жиі қолдана бастады. Оны қылмыскерлер қылмыс орнына баруға және сол жерден тез арада кетіп қалу мақсатында, сонымен қатар, торуыл ретінде және ізіне түсу мақсатында

немесе, құрбанының соңына түсу үшін қолданады. Қылмысқа дайындалу барысында қылмыскерлер, басқа біреудің автокөлігін алып қашып кетеді де өздерінің автокөліктеріне ұрланған нөмерлерді қояды, немесе тіпті нөмерлерін алып тастайды. Ойға алған қылмыстарын орындағаннан соң олар бұл автомобилден құтылады. Бұл жерде қылмыскерлер, қылмыс жасаған жерде ату қаруларын қалдырып кететін болса, ал автокөліктен, соңынан қуушылардан әбден құтылып, жасырынғаннан кейін барып, құтылады. Автомобилді ұзақ уақыт пайдалану қауіпті екенін олар жақсы біледі. Әдетте ішкі істер органдарының кезекші бөліміне, қылмыс жасаған жерден қылмыскерлер автокөлікпен қашып кетті деген, хабар түскеннен кейін, ауданның, қаланың, облыстың аумағында, олардың жолын кесу мақсатына, арнайы шаралар қолға алынады. Қылмыскерлер, осылай болатынын білетіндіктен, автокөліктен тез құтылуға тырысады. Автомобиль тек қылмыс жасау орнына тез жету үшін ғана қолданбайды, сонымен қатар оқиға болған жерден тез арада кетіп қалуды қамтамасыз етуге қажет, бұл барлығынан да маңызды болып табылады.

Тапсырыс берушінің қылмысты жасыру тәсіліне, қылмысты басқаша көрсету өзіне алиби жасау жатады ол, қылмыс жасалу кезінде, уақытша басқа бір ауданға немесе басқа қалаға кетіп қалу, зардап шеккеннің туыстарымен, әріптестерімен бірге болған оқиға туралы өтірік қайғыру және т.б.

Қылмысты жасыру әрекетіне, қылмыс жасауға қолданған қаруларды жойып жіберу әрекеттері де жатады, адамды өлтірушінің басқа бір жаққа кетуі, оның сыртқы белгілері арқылы іздестіруді қиындатады, ал ол өз кезегінде, алғашқы тергеу сатысының жұмыстарына, қылмыскерді әшкерелеуге кедергісін тигізеді.

3. Адамның өлтірілуін басқаша өзгертіп көрсету.

Бұл әрекет осындай материалдық жағдайлармен байланыстағы, әр түрлі тәсілдердің жиынтығы болып табылады, олар тергеу ісін жалған бағытта жүргізуге ықпал етуі мүмкін. «Тапсырыспен» адам өлтіру әрекетінде, мұндай тәсілдер өте сирек ұшырасады, бірақ бұл тәсіл кейде кездесіп те қалады. Осылардың ішіндегі ең бір өзіне тән тәсілдер болып табылатындары:

- қылмысты басқа бір қылмыстық оқиға сияқты етіп көрсетуге бағытталуы;
- болған жағдайды қылмыстық оқиға емес сияқты етіп көрсетуге бағытталуы.

Болған қылмыс ісін басқа бір қылмыс ретінде көрсету, белгілі бір іздерді қалдыру арқылы, бөлек бір қылмысқа көңіл аударту мақсатына бағытталған. Мысалы, тонау немесе зорлау мақсатындағы адам өлтіруді, төбелес кезінде я болмаса байқаусызда (автокөлікті жүргізіп келе жатып, жол ережесін бұзуына

байланысты адам өлімінің болуы және т.б.) адам өлімінің орын алғаны сияқты етіп көрсету.

Болған жағдайды қылмыстық оқиға емес сияқты етіп көрсету, зардап шеккеннің өлімі ауыр сырқаттан кейін болмаса кәріліктен болған деп көрсетуге тырысады.

4. Нақты деректерді жасыруға бағытталған тәсілдер. Бұл тәсілдерге жататындар:

- куәгерлердің мәлімет алуына кедергі жасайтын, жасыру тәсілдері;
- тергеу барысында мәлімет алуға кедергі жасайтын, жасыру тәсілдері.

«Тапсырыспен» адам өлтіруде куәгерлердің мәлімет алуына кедергі жасайтын, жасыру тәсілдерінің ішіндегі кең тараған тәсілдердің бірі болып табылатыны, қылмыс жасау орны мен уақытын нақты белгілеп алу. Бұл әрекет, қылмыс жасаған кезде оны көрген адам болмайтындай және бұл қылмысты ойлағандарына сәйкес жүзеге асыруға, ешкімнің ешқандай кедергісі тимейтіндей етіп таңдап алынады.

Қылмысты тергеу барысында нақты деректер алуға кедергі жасайтын тәсілдердің қатарына, қылмыс жасауға қатысушылардың жалған мәліметтер берулері, өздерінің бұл қылмысқа қатысы жоқ екендігін көрсету мақсатында, өздерін жалған алибимен қамтамасыз ету жатады. Тіпті қылмыс тізбегінің әрбір қатысушысы, басқа қатысушының алибиін растай алады (мысалы, делдал орындаушының немесе ұйымдастырушының алибиін қамтамасыз ете алады). Жоғарыда аталған тәсілдердің қатарына мынандай жағдайларды да қосуға болады, орындаушы адамні өлтіргенін мойнына ала отырып, оның себебін қандайда бір жеке басының қамы үшін немесе зардап шеккеннің заңсыз іс-қимылына байланысты деп көрсетуі.

Тергеу ісіне қарсы әрекет жасауда, қарастырып отырған қылмыстың өзіне тән арнайы тәсілдердің бірі болып табылатыны – орындаушылар мен делдалдардың көзін жою. «Тапсырыспен» адам өлтіруде, ең жиі құрбан болатындар:

- мемлекеттік және коммерциялық құрылымдардың басқарушы лауазымы бар тұлғалар;
- қылмыстық топтар мен қауымдастықтың мүшелері мен көсемдері.
- мемлекеттік билік пен басқармаларының жоғарғы органдарының өкілдері, саяси партиялар мен қоғамдық қозғалыстардың басшылары;
- құқық қорғау қызметкерлері (ІІМ, ҰҚК, прокуратура, сот, салық полициясы, кедендік қызмет);
- БАҚ қызметкерлері (телевидение, радио, баспа);
- ұсақ және орташа кәсіпкерліктің өкілдері;
- басқа да тұлғалар.

Соңғы топқа жататындар:

- бұлардың өлтірілуі арам тамақтықпен өмір сүруіне, күнделікті ішімдікпен айналысуларына байланысты;

- өзінің қарамағында жекешелендірілген үйі және бағалы мүліктері бар тұлғалар; байланысы бар тұлғалар.

- несиелік қарыздарға қатысты байланыстары бар тұлғалар [5, 28 б.]

Қылмысты жасыру тәсілдері туралы деректерді ескеру арқылы, қылмысты ашу жолының бағыттары мен әрбір тергеу жүргізу әрекеттерінің тәсілдері анықталады.

Жалдау арқылы адам өлтіруді жасау тәсілі. Жалдау арқылы адам өлтіруді жүзеге асырудың тәсілі, басқа адам өлтіруден маңызды айырмашылығы бар, ол мақсатқа жету мүмкіндіктерімен, жүзеге асыру ойымен анықталынады. Сонымен қатар, көп жағдайларда орындаушының мінезіне және кәсіптілігіне байланысты. Кәсіби дайындығы жоқ киллердің (киллер - дилетант) әрекеті жәй адам өлтірушінің әрекетін сипаттайды.

Кәсіби өлтірушінің әрекетінің тәсілі, бірінші кезекте орындау әрекетімен ерекшеленеді, ондай орындалулар тек жоғарғы класты мамандарға тән. Мысалы түнгі уақытта ұзақ арақашықтық дәлдеген орындарына нақ тигізуі және т.б. Сонымен қатар кәсіби киллерлер өздерінің жылдамдығымен және шешімді әрекеттерімен, адам көп орындарда күндіз орындауымен, оқиға болған орындардан кедергісіз кетуімен, сондай-ақ, оқиға болған жерде ешқандай із қалдырмауымен ерекшеленеді. Келесі жағдай, киллер жәбірленушімен ешқандай қарым- қатынаста болмайды.

Талдау барысында және ашылмаған жалдау арқылы адам өлтіру тәсілдерін салыстыруда, ортақ жасау тәсілін анықтауды кейбір ерекшеліктерін ескерген жөн.

Бірінші - кәсіби орындаушы оқталу орнын және уақытты, құралдарды қолданып әртүрлі тәсілдермен жасалуы мүмкін.

Екінші - кейде тапсырысты орындауда, екінші жақтың қарсы әрекеттеріне ұшырауы мүмкін. Бұл әрекетте қарым-қатынасты шешу бойынша тапсырысқа тән болады.

Үшінші- кейбір жағдайларда сырттан қабылдау әртүрлі мақсатты анықтайды. Мысалы - жою, қорқыту әрекеттері салдарын көрсету және тағы басқалар.

Қылмыс іздері. Жалдау арқылы адам өлтіруге дайындық және ізін жасыру барысында тән іздерге тоқталайық. Адам өлтіруге дайындық барысында қылмыскерлер қылмысты ашуға, шындыққа толығымен анықтауға кедергі болатын әртүрлі тәсілдерді және әдістерді қолданады, ондай іздер көп емес.

Іздер ішінде идентификациалау үшін жарамды қол саусақ іздері, аяқ іздері, транспорт құралдарының іздері, биологиялық тектегі іздер (қан, сілекей, адамның организмінен бөлінетін басқа заттар) микроіздер кездеседі.

Жалдаушылар. Бірде – бір жалдау арқылы адам өлтіру оның қатыспауынсыз өтпейді, қылмыста соның қылмыстық еркі және ойы жүзеге асырылады.

Ұйымдастырушылардың 70 пайызын еркектер құрайды. Шұғылдану түрі және өзара қатынасу дәрежесі бойынша олар келесідей топтарға бөлінеді:

- қылмыстық топтардың көсемі;

- комерциялық құрылымдардың басшылары;

- тұлға бизнес өкілдері, жанұя мүшелері, бұрынғы жұбайлары және т.б.

Қылмыстық топтардың көсемдері басқа бәсекелес қылмыстық топтың көсемдеріне қатысты қылмысты тапсырады.

Коммерциялық құрылымдардың басшылары өздерінің бизнес бойынша партнерларын (50%) және өздерінің бәсекелестерін (45%) жояды.

Тапасырыспен адам өлтіруді орындаушылар. Орындаушыны анықтау күрделі тапсырма, ол ұйымдастырушымен көмекшіні анықтағаннан соң шешілді.

Егер де ертеректе орындаушы ретінде тұрақты мекен жайы жоқ, жоғары және орта дәрежедегі жұмысшылар немесе кәсіби қылмыскерлер болса, соңғы жылдары адам өлтіруді үнемі табыс көзіне айналдырған кәсіби киллерлер пайда болды.

Делдал тек қана орындаушы іздеумен ғана емес, ұйымдастырушы мен орындаушыны байланыстырушы болумен қатар, кей жағдайларда ас, тұрғын үй, автокөлік дайындауда және қылмыс ізін жасыруға белсенді қатысады.

Жалдау арқылы адам өлтіру істері бойынша жәбірленушілер болып келесі тұлғалар табылады: - бизнес сферасындағы басшылар (50% шамасында); қылмыстық топтардың көсемдері және мүшелері (30%); - мемлекеттік және қоғам қайраткерлері (10% шамасында) [6, 120 б.].

Мәліметтер бойынша негізінен бизнес сферасының әр түрлі дәрежедегі басшылары жиі жағдайларда жақын туыстары, біріккен жағдайда таныстары, содай-ақ мемлекеттік орган және мемлекеттік мекемелердің лауазымды адамдары.

Қылмыскерлердің біртекті ерекшеліктері туралы мәліметтер криминалистикалық жоспарда, тергеудің бағытын, жүргізілетін тергеу әрекеттерінің және жедел іздеу шараларының реттіліктерінің бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Қарастырылып отырған қылмыстар адамдардың топтарымен кем дегенде екі немесе үш адамның қатысуымен жасалынады және олардың арасында рөлдер анық, нақты түрде бөлінеді. Қарастырылып отырған қылмыстарды жасауға екі немесе үш адамның қатысуы олардың алдарында тұрған мақсаттар мен тапсырмалар мен негізделеді.

Қарастырылып отырған қылмыстарға алдын ала дайындалу, тиянақты қылмысты жасау

әрекеттерін ойластыру, ары қарай жасалынған қылмыстың ізін жасыруға бағытталған әрекеттердің болуымен, қылмысты жасауға арнайы дайындықтардан өткен тұлғалармен жасалынуы сипатты болады. Бұл көрсетілгеннің барлығы қылмыстық әрекетті жүзеге асыру үшін асқан ұйымшылдықпен және араларында рөлдерді бөлуімен ерекшеленеді.

Криминалистикалық сипаттаманы оқу барысында жәбірленушінің жеке басы туралы мәліметтер маңызды болып табылады. «Жәбірленуші» және «қылмыс құрбаны» түсінігі бір-біріне өте жақын және біріншінің процесуалдық толық болуымен ғана ерекшеленеді. Бұл жөнінде А.Долгова нақтылай келе «Қылмыс құрбаны-түсінігі «жәбірленуші» түсінігімен жиі салыстырылады». Бұл жағдайда қылмыс құрбаны ретінде қылмыспен моралды, физикалық және мүліктік залал келтірілген физикалық тұлға танылады [7]. Ол тұлғаны «жәбірленуші» деп тану қаулысын шығарғанға немесе шығарылмағанға байланысты емес» деп көрсетті.

Жәбірленуші туралы криминалистикалық ақпараттар келесілерді анықтауға мүмкіндік береді:

- қылмысты жасау мотивін анықтауды;
- қылмыскер туралы версиялар қозғауға;
- қылмыскерлерді іздеуге мүмкіндік туғызатын тұлғалар шеңберін анықтауға көмектеседі;
- іздестіру шараларын дұрыс жоспарлау мүмкіндігін туғызады.

Қылмысты жасау орындарды жалдаушымен немесе орындаушының өзімен анықталады. Ол орын шешуші фактор адам өлтіру «тапсырмасын» орындау қауіпсіз болуы тиіс. Г.Г.Зуйков көрсеткендей «мәйітті табу және қылмысты жасау орнымен барлық уақытта бір орын болып келмейді, оның маскаты іс бойынша

жағдайды тез арада анықтауға мүмкіндіктерді жою» деп көрсетті [8, 21 б].

Центров Е.Е. мәліметтері бойынша қылмысты жасауға оқталу орындары бойынша келесілерді ұсынады:

- үйлерге кіре берістер мен подъездер-37,5 пайыз;
- көшелер-26 пайыз;
- автомобиль салондары-16 пайыз;
- пәтерлер-8,8 пайыз [9, 105 б].

Жоғарыда көрсетілгендей «тапсырыспен» адам өлтірулер көп жағдайларда жәбірленушілердің мекен-жайы бойынша, олардың күзеттен босаған немесе күзеттің қырағылығы төмендеген және олардың белсенді қарсылық көрсетуіне мүмкіндіктері болмаған кездерде жасалынады.

Адам өлтіруді жасау уақыты және орны жәбірленушілердің күн тәртібі есебінен, өздерінің қылмыстық әрекеттерін жүзеге асыруға қолайлы уақыт таңдалады. Вермель И.Г. мәліметтері бойынша оқиғаның болу уақыты келесідей: «күндіз-52 пайыз, кешке-35 пайыз, түнде-13 пайыз» [10, 12 б.].

Жоғарыда көрсетілгендерді қорыта келе көптеген криминалист ғалымдардың пікірі бойынша қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасы абстракты түсінік және олардың элементтері арасындағы байланыс белгілі тұрақтылықты иемденбейді. Көптеген жағдайларда ол мүмкін-статистикалық байланысты санатқа жатқызылады. Дегенменде бізбен қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық бойынша элементтер арасында өзара байланыс байқалады. Сондықтан қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеуде криминалистикалық сипаттама оның негізгі бағытын анықтап, тергеу әрекеттерін тиімді жүргізу үшін қажет деп түсінеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Джакишев Е.Г. Криминалистическая характеристика и ее роль в поиске доказательственной информации. Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. межвед. сб. науч. трудов. – Уфа, 1989. – С. 114–117.
2. Видонов Л.Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев. Методические рекомендации к использованию систем типовых версий. – Горький, 1978. – 122с.
3. Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования / под ред. проф. Р.С.Белкина. –М.: Новый юрист, 1997. –80 б
4. Бахин В., Байсажаров В., Когамов М. Методики расследования заказных убийств. Учебное пособие. –Алматы: Оркениет, 2000. – 231с.
5. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления. –М.: ВШ МВД СССР, 1970. - 43 б.
6. Селиванов Н.А., Соя-Серко Л.А. Расследование убийств. –М.: Манускрипт, 1994. -224 б.
7. Долгова А.И. Преступление и личность преступника в свете изучения причин преступности / В сб.: Вопросы борьбы с преступностью. –М.: Юрид. лит., 1979. Вып. 30.
8. Установление способа совершения преступления. При помощи криминалистических экспертиз и исследований / Зуйков Г.Г. - М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. - 45 б.
9. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. –М.: Изд. МГУ, 1988г. -160 б.
10. Вермель Г.Г. Осмотр трупа на месте происшествия. Уч. пособие. – Екатеринбург. -1994. 31б.

УДК: 343.98
МРНТИ: 10.85.01

Мухаметкерим Жания¹

¹магистрант Института истории и права КазНПУ им.Абая.

Научный руководитель: С.Ж.Кусаинов ²

²к.ю.н., ст.преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан

e-mail:zagalbaili@mail.ru

ПОНЯТИЕ, ЗНАЧЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

Аннотация

Гносеологической основой научного прогнозирования является философская категория причинности, отражающая одну из форм взаимосвязи явлений объективного мира. В криминалистическом прогнозировании отчетливо проявляется и эвристическая функция общей теории криминалистики, разработка которой делает возможной прогностическую экстраполяцию знаний.

Ключевые слова: прогноз, прогнозирование, криминалистические прогнозирование, задачи прогнозирования, разработка прогнозов, квантификация, преступность, судопроизводство.

Мухаметкерим Жания¹

¹Абай атындағы КазҰПУ, Тарих және құқық институтының магистранты, Алматы қ.,
Қазақстан

Ғылыми жетекші: С.Ж.Кусаинов ²

²з.ғ.к., Абай атындағы КазҰПУ, Тарих және құқық институтының, қылмыстық-құқықтық
пәндері кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан

e-mail:zagalbaili@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИК БОЛЖАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ, ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ МАҒЫНАСЫ

Аңдатпа

Объективтік әлемдегі өзара байланысты құбылыстардың бір түрін бейнелейтін себептілік философиялық категориясы болжаудың гносеологиялық ғылыми негізі болып табылады. Криминалистік болжауда криминалистиканың жалпы теориясының эвристикалық функциясы анық көрінеді және оны өндеу ілімнің болжамдық экстраполяциясына мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: болжам, болжау, криминалистік болжау, болжаудың міндеті, болжамдарын әзірлеу, квантификация, қылмыс, сот ісін жүргізу.

Mukhametkerim Zhaniya¹

¹the master degree's student of Institute of history and the law of KAZNPU of Abay.

Research supervisor: S. Zh. Kusainov²

²Candidate of law, senior lecturer of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and
law of KAZNPU of a name of Abay, Almaty. Kazakhstan

e-mail: zagalbaili@mail.ru

CONCEPT, VALUE AND MAIN DIRECTIONS OF CRIMINALISTIC FORECASTING

Abstract

Gnosiological basis of scientific prognostication is a philosophical category of causality, reflecting one of forms of intercommunication of the phenomena of the objective world. In criminalistics prognostication distinctly shows up and heuristic function of general theory of criminalistics development of that does possible прогностическую extrapolation of knowledge.

Keywords: prognosis prognostication, criminalistics prognostication, tasks of prognostication, development of prognoses, квантификация, criminality, rule-making.

Прогнозирование означает специальное научное исследование, направленное на выявление перспективы развития явления или процесса. Сам термин «прогнозирование» в переводе с греческого означает «знание наперед». Прогноз - это вероятностное научно обоснованное суждение о состоянии объекта в будущем, об альтернативных путях и сроках его достижения. Прогноз должен удовлетворять следующим требованиям:

- в момент высказывания нельзя однозначно определить его истинность и ложность, так как прогноз касается ненаблюдаемого события;

- он должен содержать указания на пространственный и временной интервал, внутри которого произойдет прогнозируемое событие;

- в момент высказывания необходимо располагать методами верификации прогноза, с помощью которых можно оценить точность и надежность прогноза.

Процесс разработки прогноза заключается в том, чтобы определенными методами обработать имеющуюся информацию об объекте прогнозирования и получить представление о направлениях его эволюции на основе анализа тенденций его развития. Обзор криминалистической литературы свидетельствует о появлении в ней некоторых предсказательных моментов. Авторы в основном пытались делать частные прогнозы в области производства некоторых следственных действий и экспертиз. Однако в отдельных работах даются более значительные предположения в части судопроизводства. Например, В.Д. Спасович предвидел, что реформа теории доказательств возможна лишь при условии реформы судопроизводства. Спустя три года это реформирование осуществилось. Прогностические элементы встречаются и в области преподавания криминалистики. Например, в статье Двадцатилетие криминалистики отмечалось, что с того момента, как будущее поколение юристов уже на университетской скамье начнет знакомиться с принципами криминалистики, начнется новая эра в истории расследования преступлений, новая эра уголовного процесса, опирающегося не на свидетельские показания и сознание обвиняемого, а на материальные следы преступления, на реалии уголовного процесса [1, С. 75-78].

В развитии криминалистики особое значение имеют работы Е.Ф. Буринского. Следует отметить те работы, в которых он прогнозировал будущее криминалистики, например, высказывался о необходимости включения науки о почерке в круг знаний

исследующих природу человека. Более того, почти 100 лет назад ученый предвидел использование математики в деятельности юристов: писал о возможном появлении отрасли светописа..., а также о том, что в будущем к изучению почерков подойдут с числом и мерой, она (криминалистика) получит математическую форму [2, С. 38,42].

Послереволюционный этап развития криминалистики характеризуется ярко выраженной практической направленностью. Накопление и классификация эмпирического материала стали базой, на которой сформировалась современная криминалистика. В 40-50-е гг. появляются первые зачатки криминалистического прогнозирования. Это подтверждается мнением Б.М. Шавера который считал, что на основе изучения конкретных данных о расследовании отдельных категорий преступлений можно определить еще не раскрытые, но возможные способы и приемы совершения преступлений [3, С. 12].

В последующие двадцать тридцать лет в области прогнозирования появились научные исследования, на основе которых была создана прогностика как отрасль прогнозного знания. Тогда же произошло проникновение прогностических идей в правовые отрасли науки, в том числе в криминологию и криминалистику. Впервые идею о создании криминалистической прогностики высказал Р.С. Белкин. Развивая эту мысль в одной из монографий, он кратко изложил задачи, гносеологические, логические основы, направления и структуру будущей теории криминалистической прогностики.

Ученые определяют предвидение как свойство мозга отражать действительность, опережая события. Обычно оно сопряжено с каким-либо событием, точное время наступления которого предвидение не указывает. Поэтому для более определенного предсказания нужен прогноз. Под прогнозом понимается научно обоснованное суждение о возможных изменениях объекта в будущем и об альтернативных путях его существования [4, С. 12].

Создания криминалистического прогнозирования потребовали социально-правовые условия и специфика деятельности правоохранительных органов, в частности следственных и оперативно-розыскных аппаратов. Криминалистический прогноз помогает выявить тенденции в структуре и динамике преступности и отдельных видов преступлений, а это, в свою очередь, позволяет наметить стратегические направления борьбы с преступностью.

Для повышения результативности последней необходимы перспективные разработки в области криминалистической техники, криминалистической тактики, а также методики расследования преступлений. Это невозможно без создания прогнозов, имеющих криминалистическую направленность.

Прогнозирование в криминалистике возможно в двух направлениях. Первое – это прогнозирование научных исследований и их результатов. В этом смысле оно равнозначно прогнозированию развития науки вообще. Исходными данными для такого прогнозирования являются сведения о современном состоянии науки и потребностях практики, а основанием – общая теория криминалистики. Объектом прогнозирования могут быть и отдельные научные направления, когда определяется их перспективность, вероятная эффективность, практическая значимость.

Второе направление – прогнозирование преступности в криминалистическом аспекте этого явления, средств, форм и методов борьбы с нею.

Криминалистическое прогнозирование призвано обеспечивать довольно узкую часть правоохранительной деятельности, снабжать правоохранительные органы научно обоснованными прогнозами. В этом цели криминалистического и криминологического прогнозирования несколько идентичны, а различия наиболее рельефны на уровне их задач.

Определяя объем деятельности криминалистического прогнозирования, следует отметить, что это помогает не только установить функциональные особенности, но и те объекты, которые подлежат прогнозированию.

Задачи научно-криминалистического прогнозирования разработка прогнозов в сфере:

- 1) выявления будущих приоритетных направлений развития криминалистики;
- 2) новых способов совершения и сокрытия преступлений;
- 3) поведения преступников при совершении ранее неизвестных преступлений и при их расследовании;
- 4) дополнительных механизмов слепообразования прогнозируемых преступлений;
- 5) иных технико-криминалистических средств борьбы с преступностью;
- 6) новых объектов преступного посягательства;
- 7) иных тактических приемов производства следственных действий;

8) дополнительных методик расследования традиционных и прогнозируемых преступлений.

Цели криминалистического прогнозирования в практике расследования преступлений предположения в области:

- 1) обнаружения следов преступной деятельности по отдельным уголовным делам;
- 2) поведения конкретных преступников в различных ситуациях;
- 3) поиска очевидцев преступлений;
- 4) создания криминалистической техники будущего;
- 5) планирования следственных действий;
- 6) совершенствования тактики отдельных следственных действий;
- 7) разработки новых частных методик расследования и предупреждения преступлений, в том числе прогнозируемых.

Из анализа перечисленного перечня видно, что он касается механизма преступления. В то же время его реализация будет способствовать разработке новейших технико-криминалистических средств, тактических приемов, методик раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. Кроме того, создание криминалистических прогнозов в рамках указанных задач позволит решить некоторые проблемы, связанные с подготовкой кадров для правоохранительных органов[5].

О значении прогноза и прогнозирования можно с уверенностью говорить, исследуя их логическую и функциональную природу. Так, например, прогнозирование базируется в первую очередь на выявленных закономерностях, на знании настоящего и прошлого объекта, на выявлении тенденций явлений и процессов с ним связанных. Без внимания к названным источникам информации, без осуществления необходимых расчетов и их продолжения на явления и процессы, которые с вероятностью будут иметь место в будущем, прогнозирование не состоится - будет иметь место иная по характеру и природе деятельность.

В логической структуре умозаключения прогноз всегда выражает вывод, в котором формулируются конкретные полученные исследовательским путем данные, начисто лишённые пояснительного содержания. Объяснение - функция совершенно иных логических конструкций. Попытки придать прогнозу форму объяснения, феноменологии отдельных явлений и процессов, связанных с объектами прогнозирования, нивелируют его функциональное назначение и познавательную природу. Его основная функция состоит в том, чтобы на основании точных данных об определенных фактах и закономерностях

вывести новые сведения о неизвестном еще состоянии объекта предвидения. В данном случае прогнозирование уместно рассматривать и в качестве специфического инструментария познания и изменения действительности, направленного на решение практических задач, возникающих при этом. И, кроме того, прогностические процедуры, составляющие основу методики построения прогнозов, характеризуются вполне объяснимой сложностью и вариативностью, что является своеобразным залогом минимизации субъективного начала в прогнозировании, что тем самым содействует уменьшению количества вероятных и возможных ошибок и просчетов при формировании прогностических выводов. По вышеназванным признакам прогнозирование может быть отнесено к классу самых сложных задач научного познания.

Содержательную основу прогнозирования составляют сведения о будущем. Будущее понимается как то, что должно последовать за настоящим. За этим скрывается важная особенность реальности, накладывающая отпечаток на естество бытия, - изменения в мире постоянные. Разнятся только индивидуальное ощущение перспективы и его интервалов. Данное качество свойственно только разумному существу, познавшему время. Например, во время подготовки машинной обработки информации в режиме реального времени программисты учитывают будущее только в смысле приоритета решения задач, т.е. последовательности обработки информации, которая поступает одновременно. Во всем ином машина обрабатывает информацию только о настоящем, приближенном или отдаленном, о котором уже есть информация. Научить машину делать прогнозы с учетом будущего состояния управляющих систем для постоянных изменений в них вследствие взаимодействия и взаимопроникновения, задача пока неосуществимая.

Реальным прогрессом на данном пути может стать квантификация прогнозных процедур в рамках определенных временных интервалов в соответствии с решаемыми на каждом этапе задачами и реальными возможностями. Такой прогноз будущего в целом будет характеризоваться совокупным познанием объектов через системы способов и форм исследования и их комбинаций. Способы и формы познания будущего в данном случае, дополняя друг друга, открывают разные стороны и аспекты будущего, конкретизируя его и формируя его более целостную, но вместе с тем и более вариативную картину. В прогнозировании все этапы и элементы

диалектики взаимосвязаны. Развитие теоретического знания требует накопления эмпирического материала, иначе, оторвавшись от жизни, от фактов действительности, теория может превратиться в бессмысленное толкование известных или неизвестных фактов. Предвидение будущего состояния того или иного процесса требует достаточно полного выявления, изучения и измерения закономерностей настоящего, которые положены в его основу; в противном случае могут закрасться ошибки и просчеты. При условии соблюдения определенных требований развитие теории оказывает содействие расширению и углублению эмпирических исследований о настоящем. Восхождение от абстрактного (теоретического) к конкретному (эмпирическому) позволяет увидеть это конкретное в новом виде, более полно и глубоко, и, соответственно, эффективнее использовать полученные знания на практике. Постановка, и тем более решение задач предвидения будущего выдвигают более высокие требования к современным достижениям науки, требуют дальнейшего развития исследований о настоящем, как на эмпирическом, так и на теоретическом уровнях.

Эмпирическую основу прогнозирования составляют знания о прошлом и настоящем как единство действительного и возможного. Объективной предпосылкой и необходимостью в прогнозировании является возможность объединения реальности (прошлого) с действительностью (в настоящем) и обеспечение этого в будущем. Действительность всегда более многоаспектна и красочна, чем ее отражение в знаниях, которые представляют познанную реальность. Кроме того, в процессе развития возникают новые возможности познания или же исчезают старые. Неопределенность, как будет доказано далее, свойственна единичному прогнозу, а не прогнозированию в целом. Чтобы исключить неопределенность, необходимо распознать и поставить на контроль все этапы предвидения, которые влияют на формирование будущего. Таким образом, настоящее должно объединить все моменты, которые определяют будущее, а по возможности и параметры будущей деятельности людей по реализации поставленных задач или по противодействию им. Для уменьшения неопределенности необходимо использовать специфические прогнозны процедуры. Одной из таких процедур является прогнозный мониторинг - непрерывно осуществляемое наблюдение и измерение параметров прогнознй ситуации. Прогнознй мониторинг не отличается особенной глубиной исследований, его задача - обеспечение своевременного реагирования на

системные изменения. Для получения полной, развернутой картины события, явления или процесса производятся целенаправленные, узкие, контролируемые исследования.

Беспрерывность прогнозирования обусловлена еще и тем, что процесс развития науки имеет ярко выраженный поступательный, ступенчатый характер, а каждая из совокупности имеющихся причин определена только теми, которые непосредственно вытекают из ее последствий, однако не все, что возникнет, будет иметь место в будущем. Отсюда делаем вывод, что беспрерывность прогнозирования учитывает взаимодействие факторов прогнозной ситуации и связывает необходимое и желаемое будущее с контролем субъекта прогнозирования.

Криминалистическое прогнозирование представляет собой один из видов отраслевого прогнозирования, развивающегося на базе общей прогностики. Это процесс, результатом которого является составление прогноза как формы научного предвидения, как системы аргументированных представлений о будущем, как характеристики вероятных направлений развития.

С учетом изложенного криминалистическое прогнозирование это процесс разработки научно обоснованных суждений о возможном развитии криминалистических объектов в будущем и об альтернативных путях и сроках их существования[6, С. 52-80].

Список использованной литературы:

1. Журнал уголовного права и процесса. -С.-Петербург, 1913.- № 4. -137 с.
- 2.Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. - С.-Петербург: типография СПб. товарищества печатного и издательского дела "Труд", 1903.-392с.
- 3.Голунский С.А., Шавер Б.М. Криминалистика. Методы расследования отдельных видов преступлений. -М., 1939. - 370с.
4. Прогностика. -М., 1987. С. 7.
5. Ищенко Е.П. Криминалистика. Учебник. - М.: Юристъ, 2000. - 751 с.
6. Теория криминалистического прогнозирования. /Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / - Минск, 1994. - 330 с.

**НОТАРИАТ
НОТАРИАТ
NOTARY**

МРНТИ: 10.71.55

УДК: 347.961

А.Д.Каленова¹

¹магистрант I курса

Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

e-mail: 1114090@rambler.ru

Научный руководитель: Е.А.Бурибаев²

²д.ю.н., профессор

кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин

Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО НОТАРИАТА

Аннотация

Работа посвящена изучению отдельных теоретических и прикладных проблем правового регулирования нотариальной деятельности и нотариата. Анализируются характеристики конституционных принципов организации и функционирования нотариальной деятельности; представлен анализ режима реализации конституционных прав и свобод личности посредством функционирования института нотариата; исследованы проблемы теоретико-правового обеспечения нотариальной деятельности; выявлены проблемы реализации принципов Международного союза нотариата в казахстанской системе нотариата и практике организации нотариального дела, предложены пути их решения; установлены некоторые векторы повышения качества правового регулирования нотариальной деятельности. В результате исследования сформулированы выводы и предложения, направленные на совершенствование норм действующего законодательства Республики Казахстан и правоприменительной практики в контексте процесса создания эффективных гарантий реализации правозащитной деятельности нотариата.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, международный союз нотариата

А.Д.Каленова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының I-курс магистранты, Алматы қ.,

Қазақстан

e-mail: 1114090@rambler.ru

Ғылыми жетекшісі: Е.А.Бурибаев²

²д.ю.н., профессор

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, з.ғ.д.,

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: yermek-a@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ НОТАРИАТТЫ ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Жұмыс нотариустар мен нотариаттық қызметін құқықтық реттеудің жеке теориялық және практикалық мәселелерін зерттеуге арналған. Нотариаттық қызмет ұйымдастыру және жұмыс істеу конституциялық принциптерін сипаттамаларын талдайды; Ол нотариустардың институтының жұмыс істеуі арқылы конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асыру режимін талдау ұсынады; нотариаттық іс, және теориялық құқықтық қамтамасыз ету мәселелері; оларды шешу жолдары, ұйымдастыруын, нотариаттық тәжірибеде қазақстандық құқық жүйесінде Халықаралық нотариаттық одағының принциптерін енгізу мәселелері айқындалады. Кейбір векторлары нотариаттық қызметін құқықтық реттеу сапасын арттыру үшін орнатылады; зерттеу нотариустардың адам құқықтары қызметін тиімді кепілдіктерін құру

процесінің контексінде қорытындылар мен ұсыныстарды Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге бағытталған және құқық қорғау мәселеріне тұжырымдалған.

Түйін сөздер: нотариус, нотариат, халықаралық нотариаттық одағы

A.D.Kalenova¹

master degree's student of 1 rate

¹Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: 1114090@rambler.ru

Research supervisor: E.A.Buribayev²

²doctor of law, professor of department of the state and civil legal disciplines

of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: yermek-a@mail.ru

TOPICAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE KAZAKHSTAN NOTARIATE

Abstract

This study focuses on selected theoretical and applied problems of legal regulation of notarial activities of notaries. There are analyzed the characteristics of the constitutional principles of organization and functioning of notarial activities; the analysis of the mode of realization of the constitutional laws and freedoms of the individual through the operation of the Institute of notaries; the problems of theoretical-legal support of notarial activity; the problems of implementation of the principles of the International Union of notaries in the Kazakh system of notaries and the practice of the notarial deeds, the ways of their solution; using some of the vectors improve the quality of legal regulation of notarial activities. The study contains conclusions and proposals for improvement of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and law enforcement practice in the context of the process of creating effective guarantees for the implementation of human laws activities of notaries.

Keywords: notariate, notary, the International Union of Notaries

Введение

Поступательное развитие нотариального дела в Казахстане направлено на достижение важнейшей цели – формирование системы нотариата как эффективного механизма реализации конституционного права каждого на получение квалифицированной юридической помощи, что логически следует из понятий нотариата, заложенных в Законе РК «О нотариате» и Концепции правовой политики РК на период с 2010 до 2020 года. Однако нотариат практически и методологически обеспечивает значительно больший круг конституционных ценностей и гарантий, что должно заключать в себе заинтересованность государства и общества в его развитии. Так, нотариат является обязательным и действенным элементом конституционно-правового механизма обеспечения и охраны следующих основополагающих объектов для государства - Республики Казахстан: конституционных принципов деятельности нашего государства о признании и защите государственной и частной собственности; о признании и гарантированности прав и свобод человека в соответствии с Конституцией, осуществлении прав и свобод человека и гражданина таким образом, чтобы не имели места нарушения прав и свобод других лиц; принципа равенства всех перед законом; конституционного права каждого на признание его правосубъектности и защиту своих прав и свобод всеми не противоречащими закону способами; конституционного права каждого

нанеприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, на тайну личных вкладов и сбережений.

Нотариат включен в конституционно-правовой механизм обеспечения права граждан Республики Казахстан на частную собственность в отношении любого законно приобретенного имущества, конституционных гарантий права собственности и права наследования, конституционного запрета на лишение имущества иначе как по решению суда; права каждого на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности. Функционирование института нотариата позволяет более полно обеспечить выполнение обязанности каждым соблюдать Конституцию и законодательство Республики Казахстан, уважать права, свободы, честь и достоинство других лиц.

Приведенный базовый подход к институту нотариата в правовом механизме реализации конституционных прав, принципов развития и существования нашего государства и общества, должен ставиться во главу угла при формировании государственной и правовой политики в отношении нотариата.

Одной из важных проблем современного развития института нотариата Республики Казахстан является его вхождение в Международный союз нотариата (далее – МСН), внедрение в нотариальную практику соответствующих универсальных принципов

организации и осуществления деятельности нотариата латинского типа. В данном аспекте следует подчеркнуть, что современная магистраль развития всех сфер общественных отношений в нашей стране основывается на стратегическом документе «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее», согласно установкам которого: «Все страны-участницы прошли путь глубокой модернизации, имеют высокие показатели инвестиций, научных разработок, производительности труда, развития бизнеса, стандартов жизни населения. Индикаторы стран ОЭСР с учетом их будущей долгосрочной динамики, это и есть базовые ориентиры нашего пути в число 30 развитых государств планеты».

Нотариальное сообщество предвидит востребованность и неизбежность реформ по внедрению стандартов ОЭСР во все сферы государственного управления, экономики, в том числе в основы организации института нотариата и осуществления нотариальной деятельности, осознает масштабность реформ, которые затронут отечественный нотариат.

Цель работы состоит в том, чтобы представить для обсуждения современные актуальные проблемы нотариата. Для достижения поставленной цели необходимо последовательно решить ряд следующих задач: изучить теоретические аспекты правового регулирования нотариата, получившие приоритетное развитие в Республике Казахстан; осуществить анализ норм действующего законодательства Республики Казахстан, определяющих реализацию функций нотариата; разработать теоретические основы интеграции системы казахстанского нотариата в МСН, а также систему стандартов МСН, на претворение которых в своем развитии должна быть направлена казахстанская система нотариата.

Методологическую основу исследования составили диалектический, логико-правовой, социально-правовой, системно-структурный методы. Значительное внимание в работе уделено применению специально-юридических методов исследования – сравнительно-правовому и историко-правовому.

Основная часть

Казахстанский нотариат развивается и исторически сложился на основе романо-германской правовой системы, принадлежит к нотариату латинского типа, в большей степени приближен к немецкой модели. Однако, на наш взгляд, в перспективе, исходя из национальных условий либерализации нотариальной профессии, активного развития экономики, гражданского оборота, казахстанский нотариат должен быть переориентирован на французскую модель, при функционировании которой на нотариусе лежит обязанность сбора необходимых документов, проверки фактических обстоятельств и создания нотариального акта, обладающего при этих

условиях особой правовой силой. Нотариус при этом выполняет не только удостоверительные функции, но и активно сопровождает сделку с недвижимостью: проводит различные юридические и технические экспертизы, осуществляет ее регистрацию в государственных реестрах, через депозитный счет нотариуса проводятся все расчеты покупателя и продавца, нотариус также является налоговым агентом и взимает со сторон сделки все необходимые налоги в доход бюджета.

Во всех государствах ОЭСР функционирует институт нотариата, несмотря на то, что нотариусы работают в различных правовых системах: романо-германской или англосаксонской, их деятельность направлена на оказание квалифицированной юридической помощи на основе принципов законности, независимости и беспристрастности.

Из 35 государств-членов ОЭСР, в которых функционируют различные правовые системы и модели нотариата, в 23 странах ОЭСР национальный нотариат – латинского типа. Все 23 страны ОЭСР с данной моделью нотариата являются членами Международного союза нотариата, а также членами данной организации являются нотариусы Лондона и канадского Квебека. В связи с чем перед нотариатом Казахстана, как нотариатом латинского типа, важнейшей задачей стоит вхождение в Международный союз нотариата, как первичного шага к признанию отечественного нотариата соответствующим стандартам не только МСН, но и параметрам организации и функционирования нотариата в государствах ОЭСР.

В Республике Казахстан реализована не в полной мере стратегия по внедрению в Казахстане модели латинского нотариата и вхождению в МСН. Смысл системы нотариата латинского типа в том, что она содержит в себе законность и правовую безопасность. Это те самые атрибуты, которые способствуют обеспечению социальной стабильности, к чему, собственно, стремятся правительства всех стран. Не на должном уровне закреплены базовые принципы МСН в национальном законодательстве: четко не определен правовой статус нотариуса и нотариата как правового института в государстве – нотариусы должны быть гарантом обеспечения безопасности в обществе; нотариат не признан публично-правовым институтом, а нотариусы – должностными лицами, действующими от имени государства.

Базовые принципы системы латинского нотариата утверждены 18 января 1986 года Бюро при Комиссии по Международному Сотрудничеству Нотариата и Постоянным Советом в Гааге 13-15 марта 1986 года, это свод главнейших принципов, которые лежат в основе системы латинского нотариата. В первом разделе

определяется статус нотариуса и его служебные обязанности.

Нотариус – это юрист, обладающий особыми полномочиями придавать акту силу исполнительного документа и доказательственное значение; удостоверять заключаемые сторонами договоры; должным образом составлять необходимые для этого документы и консультировать лиц, которые обратятся к его услугам.

В служебные обязанности нотариуса входит исполнение им публичной функции, которую нотариус осуществляет независимым образом, не входя в иерархию государственных чиновников или служащих других общественных институтов.

Доступ к профессии нотариуса можно получить только после успешного завершения обучения, необходимого в каждой стране для работы по юридической специальности. Кандидатам на должность нотариуса рекомендуется предварительно пройти определенные теоретические и практические испытания.

Нотариус должен выполнять свои функции с абсолютной беспристрастностью. С этой целью составляется перечень действий, безоговорочно несовместимых с профессией нотариуса.

Изложенные принципы в целом нашли свое воплощение в казахстанском законодательстве: определен статус нотариуса как представителя юридической профессии, за которым закреплены полномочия совершения нотариальных действий, направленных на удостоверение прав и фактов, а также по осуществлению иных прав, предусмотренных законодательством; закреплен особый порядок доступа к нотариальной деятельности, включающий стажировку и лицензирование; установлены ограничения в нотариальной деятельности, обеспечивающие беспристрастность, независимость нотариуса, подчинение его только закону.

В соответствии с рассматриваемыми универсальными принципами нотариус должен иметь полномочие придавать акту доказательственное значение. Данное положение, определяющее статус нотариуса, не нашло своего полного воплощения в казахстанской правовой системе и законодательстве. Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155 «О нотариате» (далее - Закон) не закрепляет указанную характеристику нотариально оформленных документов. Вместе с тем, смысл и значение нотариально оформленных документов заключаются именно в придании им особой доказательственной силы, что означает освобождение от доказывания фактов и обстоятельств, изложенных в документе.

Особая доказательственная сила нотариального акта имеет важнейшее значение в международном обороте. В мировой юридической практике такие документы получили название аутентичные акты. Если для

внутреннего оборота принципы оценки юридических документов едины, основываясь на национальном законодательстве, определяющем требования к форме и содержанию актов определенного вида, то их использование в международных частноправовых отношениях способно породить целую серию сложностей, связанных с их международной действительностью.

Нотариус – представитель свободной юридической профессии, исполняющий публичные (государственные) функции. Соответственно документы, исходящие от нотариуса, обладают повышенной юридической, доказательственной силой. Эта доказательственная сила заключается в том, что нотариус, совершая нотариальное действие, безусловно, устанавливает и подтверждает что:

- конкретное лицо либо его представитель с надлежаще оформленными полномочиями обратились к нотариусу;

- конкретное лицо либо его представитель с надлежаще оформленными полномочиями обладают правоспособностью на осуществление того или иного права;

- конкретное лицо либо его представитель с надлежаще оформленными полномочиями высказали свободное волеизъявление на осуществление того или иного права;

- в отношении конкретного лица (лиц) возникли, изменились, прекратили бесспорные права и обязанности;

- конкретному лицу либо его представителю с надлежаще оформленными полномочиями были разъяснены значение, смысл, последствия совершаемого нотариального действия;

- совершенное нотариальное действие соответствует законодательству по форме и содержанию, за его совершение нотариусом был взыскан установленный нотариальный тариф.

Особая доказательственная сила нотариального документа должна быть обеспечена в законодательстве: нуждается в регулировании нормативное определение указанного качества; установлении требования о признании доказательственной силы нотариального документа всеми органами, организациями и лицами; должно быть закреплено освобождение от доказывания фактов и обстоятельств, изложенных в нотариальном акте.

Во втором разделе главнейших принципов, которые лежат в основе системы латинского нотариата, определяется статус нотариальных документов. В частности закрепляется, что документы могут касаться любых правовых действий и договоров, как односторонних, так и двусторонних и многосторонних, а также констатации фактов, являющихся общественными или в достоверности которых нотариус убеждается прямым чувственным восприятием.

Нотариальные документы имеют как презумпцию законности, так и презумпцию достоверности.

В соответствии с презумпцией законности юридическое действие или документ для того, чтобы иметь силу, должны объединять в себе установленные законом условия. В частности, необходимо, чтобы воля договаривающихся сторон была изъявлена свободно и сознательно в присутствии нотариуса. Презумпция достоверности означает, что факты, изложенные в документе и произошедшие в присутствии нотариуса или о которых нотариусу доподлинно известно, признаются достоверными. Презумпции законности и достоверности могут быть оспорены только в судебном порядке.

Полагаем, что в данном аспекте потенциал нотариата и нотариальной деятельности не задействован в Казахстане в полной мере, остается нереализованным важнейшее качество нотариальных актов – презумпции их достоверности и законности, которые тесно связаны со свойством особой доказательственной силы нотариально оформленных документов.

Смысл нотариальной деятельности по существу заключается в том, чтобы посредством совершения действий, облакая их в установленную форму нотариальных актов, придавать законность и достоверность волеизъявлению обратившихся лиц, юридическим фактам. Законность и достоверность нотариально оформленных документов являются базовыми условиями для придания документам особой доказательственной силы.

В нотариальном сообществе отсутствует четкое единообразное понимание указанных презумпций, что приводит к совершению нотариусом действий и удостоверению фактов, о которых ему доподлинно неизвестно, документально не подтверждено. Например, как известно, перечень нотариальных действий Законом не ограничен, допускается совершать иные действия, предусмотренные законодательными актами Республики Казахстан. На практике нотариусы удостоверяют договоры, соглашения, то есть сделки, основанные на фактах, о которых им достоверно неизвестно. В частности, это различного рода соглашения о возмещении ущерба в результате дорожно-транспортного происшествия, при этом факт происшествия, виновность того или иного лица определяются нотариусом со слов сторон договора. Нередко в заявлениях, когда нотариус свидетельствует подлинность подписи лица, не удостоверяя фактов, изложенных в документе, а лишь подтверждая, что подпись сделана определенным лицом, удостоверяются обстоятельства, о которых нотариусу доподлинно неизвестно, или обязательства, которые должны быть закреплены в договоре поручения, гарантии.

Изложенное снижает уровень законности и достоверности нотариальных актов, а значит, и умалывает их доказательственную силу,

способствует не уменьшению числа споров, а их увеличению. В связи с чем считаем, что в целях приближения национального законодательства в сфере нотариата к международным базовым стандартам требуется легальное закрепление презумпций законности и достоверности нотариально оформленных документов в Законе.

В третьем разделе базовых принципов системы латинского нотариата устанавливаются правила организации нотариальной деятельности. В частности указывается, что «закон определяет территорию, на которую распространяется компетенция каждого нотариуса, а также количество нотариальных контор. Закон также следит за тем, чтобы это количество в любом случае было таким, чтобы нотариальное обслуживание было гарантировано должным образом и чтобы избежать возникновения монополий.

Рекомендуется ограничивать количество нотариальных контор, а также следить за тем, чтобы компетенция одного нотариуса не распространялась на всю страну.

Закон также определяет коммуну (округ), где будет располагаться та или иная нотариальная контора».

Относительно изложенного раздела принципов латинского нотариата отметим следующие проблемы в правовом регулировании на национальном уровне. В Республике Казахстан законодательно не определены требования к местонахождению офисов нотариусов в целях исключения концентрации их в более развитых районах административно-территориальных единиц и обеспечения доступности нотариальных действий для жителей труднодоступных местностей. Во-вторых, не определены требования к расположению офисов в рамках одной административно-территориальной единицы, в целях исключения концентрации в одних районах. Закон оставил без внимания данный вопрос, соответственно на усмотрение нотариуса, согласно его экономическим и иным возможностям.

С 2012 года в Казахстане отменено квотирование количества нотариусов, нотариусом может стать любое лицо, обладающее лицензией на данный вид деятельности, законодательно число нотариусов не регулируется. Снятие количественных ограничений для должностей нотариусов, привело к ряду негативных последствий, выражающихся в следующих тезисах:

- был нарушен территориальный и качественный баланс в сфере нотариальной деятельности;

- усилилась экономическая конкуренция между нотариусами, которая неприемлема в любой публичной сфере;

- снятие ограничений количества нотариусов в совокупности с общим снижением совершаемых нотариальных действий, имеющим

место вследствие отмены нотариальной формы отдельных сделок, введения электронного документооборота между государственными органами, выдачи определенных видов документов только в электронной форме, объективно повлекло снижение доходов нотариусов, что соответственно ставит под сомнение реализацию принципа полной имущественной ответственности нотариуса при недостаточности средств, выплачиваемых из страховых организаций в качестве страховых выплат;

- увеличение числа нотариусов повлекло снижение качества нотариальных действий, что обусловлено как низким уровнем подготовки вновь принятых нотариусов, так и недостаточным контролем со стороны государственных органов и нотариального сообщества за осуществлением нотариальной деятельности.

Следует обратить внимание и на то обстоятельство, что с начала 2012 года в соответствии с законодательством нотариальные палаты устранены от контроля за деятельностью частных нотариусов. Данное нововведение противоречит принципам организации латинского нотариата: правовая природа нотариата, заключающаяся в двойном статусе как публично-правового, так и частноправового института, позволяет наделять его субъектов публичными функциями. Более того, принадлежность нотариальной палате контрольных публичных функций позволяет обеспечить реальное самоуправление и самоорганизацию нотариального сообщества, осуществление объективного и всестороннего контроля за нотариальной деятельностью, как с позиций органов государственной власти, так и нотариального сообщества.

Стало постулатом принадлежность системы нотариата Казахстана к модели латинского нотариата. Между тем с момента введения системы частного нотариата в конце 90-х годов прошлого столетия в данном направлении сделано мало, не внедрены в законодательство и практику базовые принципы Международного союза нотариата, напротив, отказ от государственного регулирования числа нотариусов, противоречит важнейшей идее построения системы латинского нотариата. Не реализованы следующие принципы МСН в национальном законодательстве: четко не определен правовой статус нотариуса и нотариата как правового института в государстве – нотариусы должны быть гарантом обеспечения безопасности в обществе; нотариат не признан публично-правовым институтом; существующий в настоящий момент доступ к профессии не соответствует принципу объективности, предусмотренному в уставе МСН.

Отстранение от контроля за нотариальной деятельностью территориальных палат противоречит базовому принципу системы латинского нотариата, который заключается в наделении нотариальных палат правами и обязанностями по осуществлению комплекса мероприятий по контролю за исполнением нотариусами своих обязанностей в соответствии с самыми строгими требованиями профессиональной этики. Таким образом, казахстанский нотариат, отнеся сам себя по формальным признакам к нотариату латинского типа, еще не стал таковым по своим содержательным характеристикам.

В Казахстане переход к эффективно работающей модели латинского, небюджетного нотариата носит формальный, незавершенный характер. Это связано с тем, что система латинского нотариата предполагает участие нотариусов в гражданском обороте в качестве не одного из бюрократических органов, а представителей свободной профессии, беспристрастно и независимо осуществляющих публичные полномочия от имени государства в интересах всех участников гражданского оборота. В данном направлении законотворческий процесс должен быть направлен на адаптацию национального законодательства к основным универсальным принципам МСН: требованиям об особой доказательственной силы нотариальных актов, о признании их бесспорного характера, презумпций их достоверности и законности; определение статуса нотариуса как лица, наделенного правом от государства выполнять отдельные государственные функции, имеющим право использования государственной символики, но находящимся на самофинансировании.

Важнейшей проблемой, стоящей перед институтом нотариата, является вхождение нашего государства в Международный союз нотариата, внедрение в нотариальную практику и законодательство соответствующих универсальных принципов организации и осуществления нотариальной деятельности, что является основным условием вступления государства в МСН. Это стремление отечественного нотариата в МСН должно быть поддержано всеми заинтересованными государственными органами, как соответствующее магистральному направлению развития всех сфер общественных отношений в Республике в соответствии со стандартами ОЭСР. Государства ОЭСР с латинской моделью нотариата, без исключения, являются членами Международного союза нотариата. Признание национального нотариата, соответствующим стандартам МСН, автоматически предполагает его соответствие принципам свободной профессии нотариуса в государствах ОЭСР.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ
LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

УДК: 347.963
МРНТИ: 10.714.35

М.Бокенова¹

¹магистрант Института истории и права КазНПУ им. Абая, г.Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Е. Ч. Бопабаяев²

² к.ю.н., ст.преподаватель уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ им. Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: timsan_88@mail.ru

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР НА СТАДИИ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Прокурорский надзор за точным и единообразным исполнением законов в Республике Казахстан рассматривается как одна из самостоятельных форм государственной деятельности, обеспечивающая успешную реализацию задач по укреплению законности и правопорядка, осуществление принципов социальной справедливости. Важно отметить, что прокурорский надзор является одной из наиболее существенных гарантий по охране прав и законных интересов граждан.

Ключевые слова: конституция, закон, надзор, прокуратура, следствие, дознание, суд, процесс, верховенство, заявления граждан.

М.Бокенова¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Научный руководитель: Е. Ч. Бопабаяев²

² Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: timsan_88@mail.ru

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕУ САТЫСЫНДАҒЫ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасындағы заңдардың нақты және біртекті орындалуындағы прокурорлық қадағалау заңдылық пен құқықтық тәртіпті күшейту, әлеуметтік әділеттілік қағидаларын жүзеге асыру міндеттерін қолайлы жүзеге асуын қамтамасыз ететін мемлекеттік қызметтің өз алдына, жеке дара нысандарының бірі ретінде қарастырылады. Прокурорлық қадағалаудың азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауда неғұрлым елеулі кепілдіктердің бірі болып табылатындығын айтып көрсету маңызды.

Түйін сөздер: конституция, заң, қадағалау, прокуратура, тергеу, анықтау, сот, процесс, азаматтардың өтініші.

М. Bokenova¹

¹master degree's student of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

Research supervisor: E. Ch. Bopabayev²

²candidate of Law Sciences, senior teacher of criminal -legal disciplines of Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: timsan_88@mail.ru

PUBLIC PROSECUTOR'S SUPERVISION AT THE STAGE OF PRELIMINARY INVESTIGATION

Abstract

Public prosecutor's supervision of exact and uniform execution of laws in the Republic of Kazakhstan is considered as one of independent forms of the state activities providing successful implementation of tasks on strengthening of legality and law and order, implementation of principles of social justice. It is important to note that public prosecutor's supervision is one of the most essential guarantees on protection of the laws and legitimate interests of citizens.

Keywords: constitution, law, supervision, prosecutor's office, investigation, inquiry, court, process, supremacy, petitions from citizens.

Полномочия прокурора по надзору за законностью производства предварительного расследования.

Полномочия прокурора по надзору за исполнением законов органами, осуществляющими дознание и предварительное следствие, устанавливаются уголовно-процессуальным законодательством РК и другими законами (ст. 38 Закона о прокуратуре РК).

Полномочия прокурора по надзору за исполнением законов в процессе дознания и предварительного следствия носят властно распорядительный характер.

Реализация властно распорядительных полномочий при осуществлении надзора за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия направлена на то, чтобы:

- не были нарушены права и законные интересы участников уголовного процесса и других граждан, ни одно преступление не оставалось не раскрытым, ни одно лицо, совершившее преступление, не избежало установленной законом ответственности;

- задержание граждан по подозрению в совершении преступлений производилось только в порядке и по основаниям, установленным законом;

- никто не подвергался незаконному и необоснованному привлечению к уголовной ответственности или иному ограничению в правах;

- никто не подвергался аресту без санкции прокурора или без судебного решения; соблюдался установленный законом порядок возбуждения и расследования уголовных дел, сроки расследования;

- при расследовании соблюдались требования закона о всестороннем, полном и объективном сборе и исследовании доказательств;

- выявлялись причины и условия, способствовавшие совершению преступления, и принимались меры профилактического характера.

Для реализации возложенных процессуальных полномочий прокурор, осуществляя уголовное преследование и надзор за законностью при расследовании уголовных дел:

- вправе участвовать при осмотре места происшествия, назначать экспертизы, а также осуществлять другие действия, необходимые для

решения вопроса о возбуждении уголовного дела;

- возбуждает уголовное дело или отказывает в его возбуждении, дает письменные указания о производстве следственных действий;

- передает возбужденные им уголовные дела для производства предварительного следствия;

- в предусмотренных законом случаях санкционирует действия должностных лиц, осуществляющих предварительное следствие;

- участвует при производстве отдельных следственных действий;

- вносит представления для получения согласия на привлечение к уголовной ответственности лица, обладающего иммунитетом от уголовного преследования;

- передает обвиняемого суду, направляет в суд уголовное дело, поступившее из органов предварительного следствия, для рассмотрения по существу;

- получает для проверки от органов уголовного преследования уголовные дела, документы, материалы и другие сведения о совершенных преступлениях, ходе оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия;

- проверяет соблюдение законности при приеме, регистрации, разрешении заявлений и сообщений о совершенных или готовящихся преступлениях;

- отменяет незаконные постановления дознавателя и следствия, а также начальников органов дознания и следствия;

- в случаях неполноты следствия и дознания, а также установления допущенных нарушений законности в ходе следствия и дознания возвращает уголовное дело на дополнительное расследование либо прекращает его в полном объеме или в отношении конкретных лиц;

- изымает уголовное дело у органа дознания и передает органу следствия, в исключительных случаях, в целях обеспечения полноты и объективности расследования, по письменному ходатайству органа уголовного преследования либо по личной инициативе передает дело от одного органа предварительного следствия другому, независимо от установленной подследственности;

- рассматривает жалобы на действия и решения дознавателя и следователя, руководителей органов следствия и дознания;

- при обнаружении нарушений законности при производстве предварительного следствия, дознания отстраняет следователя, дознавателя от дальнейшего рассмотрения уголовного дела;

- продлевает сроки предварительного следствия, примененного в качестве меры пресечения;

- проверяет соблюдение установленного законодательством порядка и условий содержания под стражей;

- осуществляет иные полномочия, предусмотренные законом [1, С.134].

Как отмечалось выше, ежедекадно прокурор обязан проверять исполнение требований закона о приеме, регистрации и разрешении заявлений и сообщений о совершенных или готовящихся преступлениях, а так же заявлений и сообщений о безвестном исчезновении граждан. Для выполнения этой обязанности прокурор знакомится с книгами, журналами и иной документацией по приему, регистрации, учету и разрешению указанных заявлений и сообщений, материалами о результатах их проверок, статистическими данными, характеризующими преступность, и иными необходимыми сведениями.

Для проверки исполнения требований закона органами дознания и предварительного следствия, выявления возможных нарушений прокурор вправе требовать от этих органов уголовные дела, документы, материалы и иные сведения о совершенных преступлениях, ходе дознания и предварительного следствия и установления лиц, совершивших преступление.

В целях наиболее эффективного устранения нарушений закона, допускаемых при производстве предварительного расследования, прокурор наделен важнейшим полномочием - правом отменять незаконные и необоснованные постановления следователей и лиц, производящих дознание. Такие решения прокурор отменяет путем вынесения мотивированного постановления, в котором указываются основания для их отмены. Постановления прокурора выносятся в случаях отмены незаконных и необоснованных постановлений следователей и лиц, производящих дознание, об отказе в возбуждении уголовного дела, о возбуждении уголовного дела, о соединении уголовных дел, о выделении уголовного дела, о приостановлении расследования, о прекращении уголовного дела, о привлечении гражданина в качестве обвиняемого, об избрании меры пресечения и других не соответствующих требованиям закона процессуальных решениях.

К основным средствам устранения нарушений законности относятся так же указания прокурора, которые должны даваться в письменной форме. Прокурор вправе давать письменные указания о расследовании

преступлений, об избрании, изменении или отмене меры пресечения, о квалификации преступления, производстве отдельных следственных действий и розыске лиц, совершивших преступления.

Указания прокурора могут носить как форму самостоятельного процессуального документа, так и быть частью вынесенного в указанных случаях постановления [2, С. 98].

Все письменные указания прокурора, данные органам дознания и предварительного следствия в связи с возбуждением и расследованием уголовных дел, обязательны для этих органов. Обжалование вышестоящему прокурору полученных указаний не приостанавливает их исполнение.

Однако из этого общего правила законом предусмотрено несколько исключений. В случаях несогласия следователя с указаниями прокурора о привлечении лица в качестве обвиняемого или о квалификации преступления и объеме обвинения, а так же о направлении дела для предания обвиняемого суду или о прекращении дела, он вправе, не выполняя указаний, представить дело вышестоящему прокурору со своими письменными возражениями. Вышестоящий прокурор в этой ситуации принимает одно из двух решений: либо отменяет обжалуемые указания нижестоящего прокурора, либо поручает производство следствия по этому уголовному делу другому следователю.

Закон не устанавливает сроки для исполнения указаний. Прокурор может самостоятельно установить срок с учетом реальных возможностей для его исполнения.

Прокурор вправе давать поручения органам дознания об исполнении постановлений о задержании, приводе, заключении под стражу, производстве обыска, выемки, розыске лиц, совершивших преступления, выполнении других следственных действий, а так же указания о принятии необходимых мер для раскрытия преступлений и обнаружения лиц, их совершивших, по всем уголовным делам, находящимся в производстве.

Из этого полномочия прокуроров следует два важных аспекта.

Во-первых, прокурор дает поручения органам дознания о выполнении отдельных следственных действий и указания для принятия необходимых мер для раскрытия преступлений и обнаружения совершивших их лиц по делам, находящимся в производстве этого органа уголовного преследования; во-вторых, прокурор вправе направить такие поручения и указания органу предварительного следствия и дознания, помимо установленной подследственности.

Одним из важных средств предупреждения и выявления нарушений прав и законных интересов участников уголовного процесса и других граждан, оперативного принятия мер к устранению выявленных

нарушений является участие прокурора в производстве дознания и предварительного следствия. Принять участие в производстве отдельных следственных действий прокурор может лично, независимо от того, в чем производстве находится уголовное дело.

По общему правилу предварительное следствие должно быть закончено в двухмесячный срок, который исчисляется со дня возбуждения уголовного дела до момента его направления прокурору с обвинительным заключением или постановлением о передаче дела в суд для рассмотрения вопроса о применении мер медицинского характера либо до прекращения дела или приостановления производства по делу. При невозможности по уважительным причинам (сложность дела, многоэпизодность, большой объем следственной работы, необходимость выполнения отдельных следственных действий в отдаленных местностях, длительность проведения экспертиз и т.п.) закончить расследование в указанный срок, он может быть продлен районным, городским прокурором, военным прокурором гарнизона и приравненными к ним прокурорами до трех месяцев; прокурором области, его заместителем и приравненными к ним прокурорами - до шести месяцев. Только ввиду особой сложности дела дальнейшее продление срока предварительного следствия, в исключительных случаях, может быть произведено Генеральным прокурором РК или его заместителем, Главным военным прокурором.

При возвращении дела судом для дополнительного расследования и при возобновлении прекращенного или приостановленного дела надзирающим прокурором устанавливается срок дополнительного следствия - до одного месяца с момента принятия к производству. Дальнейшее продления дела производится на общих основаниях. При необходимости продления срока следствия следователь составляет мотивированное постановление. По указанию Генеральной прокуратуры РК ходатайства о продлении срока должны предоставляться не позднее, чем за пять дней до истечения срока следствия [3, С.178-181].

На период ознакомления обвиняемого (его защитника) с материалами уголовного дела срок предварительного следствия не исчисляется, а срок производства по делу, по которому не установлено лицо, совершившее запрещенное уголовным законом деяние, ограничен сроком давности привлечения к уголовной ответственности.

Для производства дознания законодатель установил укороченные сроки. По делам, по которым производство следствия обязательно, дознание должно быть закончено в десятидневный срок и дело должно быть передано следователю. Этот срок продлению не подлежит. По делам, по которым

предварительное следствие необязательно, дознание должно быть закончено не позднее одного месяца со дня возбуждения уголовного дела, включая в этот срок составление обвинительного заключения либо постановления о прекращении или приостановлении дела.

Этот срок может быть продлен начальником органа дознания до одного месяца, с обязательным уведомлением прокурора, непосредственно надзирающего за производством дознания. В исключительных случаях дальнейшее продление срока дознания может быть произведено по правилам, относящимся к продлению срока предварительного следствия.

В современное время, в период формирования правового государства в Казахстане, одним из важнейших вопросов в этом процессе является дальнейшее совершенствование организации следственного аппарата и органов дознания, а также усиление прокурорского надзора за их деятельностью. Следует подчеркнуть, что никакие иные нарушения законов не ущемляют права и интересы граждан как нарушения, связанные с незаконными и необоснованными задержаниями и арестами.

Надзор за исполнением законов в процессе применения мер пресечения всегда был и остается приоритетным направлением в деятельности прокуроров. Никакие изменения в государственной политике по усилению борьбы с преступностью не могут и не должны оказывать влияние на позицию прокурора в требовании строжайшего и единообразного исполнения уголовно-процессуального закона.

М.Ч. Когамов указывает, что: «В настоящее время прокуратуры, и в этом главное достоинство реформирования, не связаны с доводами аппаратов расследования страны по уголовным делам и, обладая совокупностью полномочий, имеют возможность достаточно эффективно влиять на ход, содержание и результаты предварительного расследования, с точки зрения укрепления режима конституционной законности. В этом нетрудно убедиться, рассмотрев положение и полномочия прокурора в стадии предварительного расследования уголовных дел, регламентированные новым УПК страны» [4, С.105].

Прокуратура Республики Казахстан в 2001 году в целях защиты прав граждан, попавших в орбиту уголовного преследования, внесла более 3-х тысяч представлений и 2-х тысяч предписаний. По результатам которых удовлетворено без малого 4 тысячи протестов, отменено и изменено более 4-х тысяч незаконных судебных решений в апелляционной и надзорной инстанциях. Также прокуратурой выявлено 115 фактов незаконных задержаний, освобождено за неподтверждением подозрений 39 и за

отсутствием оснований ареста почти 3 тысячи обвиняемых [5, С.3].

Функция надзора за законностью не является основной и единственной функцией прокуратуры. В соответствии со ст. 1 Закона Республики Казахстан «О прокуратуре РК» от 21 декабря 1995г. №2709 прокуратура – подотчетный Президенту Республики Казахстан государственный орган, осуществляющий высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативно правовых актов на территории Республики, за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, административного и исполнительного производства. Прокуратура принимает меры по выявлению и устранению любых нарушений законности, опротестовывает законы и другие правовые акты, противоречащие Конституции и законам Республики. Представляет интересы государства в суде, а также в случаях, порядке и пределах, установленных законом, осуществляет уголовное преследование.

Тем самым в законе определено, что прокуратура наделена полномочиями, которые значительно выходят за пределы уголовного судопроизводства и охватывают иные сферы государственной деятельности. В этой связи вопрос соотношении функций прокурорского надзора, уголовного преследования и обвинения в уголовном судопроизводстве приобретает особую актуальность, теоретическую и практическую значимость.

Ученые в своих исследованиях неоднократно обращались к проблемам соотношения указанных функций прокурора. Так В.Г. Журавлев указывал: «Функция обвинения не является изолированной, оторванной от всех

функций прокуратуры. Наоборот, все функции прокуратуры неразрывно между собой связаны, ибо они органически вытекают из основной конституционной обязанности прокуратуры - обязанности осуществлять высший надзор за законностью деятельности всех учреждений, отдельных должностных лиц, а также отдельных граждан» [6, С.26].

С нашей точки зрения, данные функции следует соотносить между собой как первоначальную - функция надзора за законностью и производную - функции уголовного преследования и обвинения. В.Б. Ястребов подчеркивает, что прокуратура является единственным государственным органом, для которого надзор за исполнением законов составляет смысл, сущность и основу деятельности... Будучи ведущей и определяющей, данная функция оказывает влияние на реализацию всех других функций прокуратуры [7, С.17-18]. По этому же вопросу М.С. Строгович указывал, что: «... процессуальные функции прокурора являются для него особыми методами и формами осуществления его основной функции - надзора за соблюдением закона и охраны законности в той же мере, в какой в других стадиях процесса осуществление этой же основной функции проводится другими методами, в других формах (поддержание государственного обвинения на суде... и др.)» [8, С.105]. В свою очередь Д. Нурпеисов пишет, что: «Выполнение задачи по расследованию преступлений органами дознания и предварительного следствия является правовой основой активного воздействия прокурорского надзора на ход и результаты их расследования, при котором прокуратура, осуществляя функцию уголовного преследования, принимает меры к раскрытию преступления и привлечению к уголовной ответственности виновных лиц» [9, С.7].

Список использованной литературы:

1. Прокурорская и следственная практика. Журнал координационного совета генеральных прокуроров стран СНГ. М., 2000.
2. Бахтыбаев И.Ж. Конституционный надзор прокуратуры Республики Казахстан. - Алматы: Жеті жарғы, 2000
3. Алиев М.М. Задача органов прокуратуры при представлении интересов государства в суде. // Правовое государство в Республике Казахстан: проблемы и перспективы (материалы междунар. науч.-практич. конф.) - Астана, 2002
4. Когомов М.Ч. Предварительное расследование уголовных дел в Республике Казахстан: состояние, организация, перспективы. - Алматы, 1998
5. Сборник материалов Коллегии Генеральной прокуратуры РК. - Астана, 2002
6. Журавлев В.Г. Обвинение как процессуальная функция в советском уголовном и военно-уголовном процессе. - Дисс... канд. юрид. наук. - М., 1950
7. Ястребов В.Б. Надзор за исполнением законов как основная функция прокуратуры // Проблемы совершенствования прокурорского надзора (к 275-летию российской прокуратуры). - М, 1997
8. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. - М.: Госюриздат, 1951
9. Нурпеисов Д. Уголовное преследование - одна из функций органов прокуратуры Республики Казахстан // Фемида. - 2001. - №2.

УДК: 347.965
МРНТИ: 10.71.61

¹А.Ж. Жайпанова

¹Еуразиялық технологиялық университетінің магистранты

Мамандығы: «Құқықтану»

²Ғылыми жетекші: Н.Е. Байгелова

²з.ғ.к., қауымд.профессор

АДВОКАТУРАНЫҢ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Берілген мақала Қазақстан Республикасындағы адвокаттық қызметті жетілдіру мәселелерін талдау жұмыстарына арналған. Жалпы, адвокаттық қызмет проблемалары бірқатар отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде талқыланып талданды.

Сонымен қатар, соңғы кездері адвокаттық қызметті жетілдіру мәселелерін қарастыру Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бес институционалдық реформаларын іске асыру жағдайында ерекше маңызды орынға ие болуда.

Осы орайда мақалада Қазақстан Республикасындағы адвокаттық қызметті адвокатураның халықаралық қағидаттарына сәйкес, алыс және таяу шетел мемлекеттеріндегі адвокатура қызметінің салыстырмалы-құқықтық талдау нәтижелерін ескере отырып ұсынымдар әзірлеу мақсаты алға қойылған. Белгіленген мақсатқа қол жеткізуде диалектика, дедукция, талдау, салыстыру, синтез, жинақтау және формальды-занды әдістері қолданылған.

Түйін сөздер: адвокаттық қызметті жетілдіру, адвокаттық қызмет проблемалары, бес институционалдық реформалары, халықаралық қағидат, диалектика, дедукция, талдау, салыстыру, синтез, жинақтау, формальды-занды әдістер.

А.Ж. Жайпанова¹

¹магистрант Евразийского технологического университета

Специальность: юриспруденция, г. Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Н.Е. Байгелова²

²к.ю.н., асс.профессор, г. Алматы, Казахстан

ЗНАЧЕНИЕ АДВОКАТУРЫ В ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Настоящая статья подготовлена на основе аналитической справки, посвященной анализу вопросов усовершенствования адвокатской деятельности в Республике Казахстан. В целом проблемы адвокатской деятельности затрагивались и анализировались в трудах целого ряда отечественных и зарубежных ученых.

Вместе с тем в последнее время рассмотрение вопросов усовершенствования адвокатской деятельности получили особую важность в условиях реализации пяти институциональных реформ Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева.

В этой связи в статье ставится цель - выработать рекомендации по дальнейшему усовершенствованию института адвокатуры в Казахстане в соответствии с международными принципами адвокатуры, с учетом сравнительно-правового анализа деятельности адвокатуры в странах дальнего и ближнего зарубежья. Для достижения указанной цели применяется диалектика, анализ, сравнение, синтез, обобщение и формально-юридические методы.

Ключевые слова: усовершенствования адвокатской деятельности, проблемы адвокатской деятельности, пяти институциональных реформ, международные принципы, диалектика, анализ, сравнение, синтез, обобщение, формально-юридические методы.

A. Zh.Zhaypanova¹

¹master degree's student of the Euroasian technological university

Specialty: law, Almaty, Kazakhstan

Research supervisor: N. E. Baygelova²

²Candidate of law, the associated professor, Almaty, Kazakhstan

VALUE OF LEGAL PROFESSION IN PROTECTION OF HUMAN LAWS

Abstract

This article has been prepared based on the analytical report, dedicated to the analysis of issues of improving advocacy in the Republic of Kazakhstan. In general, advocacy issues were addressed and analyzed in papers of a number of domestic and foreign scientists.

However, advocacy improvement issues have recently gained particular importance under the conditions of implementation of five institutional reforms of N.A. Nazarbayev, President of the Republic of Kazakhstan.

In this regard, the article has set a goal to elaborate recommendations for further improvement of the legal profession in Kazakhstan in accordance with international principles of advocacy, taking into account a comparative and legal analysis of advocacy in the CIS and foreign countries. To achieve this goal, the dialectics, deduction, analysis, comparison, synthesis, generalization and legal-technical method are applied.

Keywords: perfections of advocate activity, problems of advocate activity, five institutional reforms, dialectics, analysis, comparison, synthesis, generalization, legal-technical method.

Кіріспе.

Өзектілігі.

Конституциялық кепілдіктерді толық жүзеге асыру үшін құқық қорғау органдары жұмысының нысаны мен тәсілдерін демократия ағымына икемдеу, болашақ заңгерлерлі оқыту мен тәрбиелеудің сапасын көтеру қажет. Мемлекеттік органдардың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауы және қорғауы белгілі бір дәрежеде азаматтар мен ұйымдарға кәсіби заң көмегін көрсетуді жүзеге асыратын тұлғалар қызметінің негізгі принциптерін анықтайтын адвокатура сияқты қоғамдық құқықтық институтпен тығыз байланысты.

Адамды, оның өмірін, бостандықтары жоғары құндылық деп жарияланған 1995 жылғы 30 тамыздағы ҚР Конституциясы талаптарына сәйкес 1997 жылы 5 желтоқсанда ҚР «Адвокаттық қызмет туралы» Заңы қабылданды. Осы заң адвокатура институтының құқықтық рөлін айтарлықтай көтерді, азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын және заңды мүдделерін қорғауға көмектесті, сол арқылы жалпы заңдылықтың сақталуы мен нығаюына ықпал етті. Сонымен қатар, бұл жаңа заң демократиялық, құқықтық мемлекетті құру және нарықтық экономиканың тереңдеу жағдайында адвокатураның ұйымдастырылуы мен қызметін реттеуге орайластырылды.

Осы заңдарға сәйкес адвокатура ұйымы өз кезегінде әртүрлі тәсілдермен кез- келген қол сұғушылық пен тәртіп бұзушылықтан азаматтар құқығын қорғау жөніндегі міндеттерді, атап айтқанда қылмыстық, әкімшілік және азаматтық істер бойынша білікті заң көмегін көрсету, ұйымдар тапсырысымен сотта өкілдік ету, заң тұрғысынан ақыл-кеңес беру, азаматтық істердің сот талқысына айыпкердің, талапкердің және іске қатысушы басқа тұлғаның өкілі ретінде қатысу және басқа да заң көмегін көрсету арқылы жүзеге асырылады.

Адвокатура қызметінің міндеттері мен қызметі туралы қажетті білімнің жоқтығы, заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға септігін тигізетін заңды тұлғалар мен адвокаттар арасында жанжалдың шығуына лапып келуі, азаматтар мен қоғам үшін жағымсыз салдарларды тудыруы мүмкін.

Адвокатура қызметі қолданыстағы заңнаманың теориясы мен тәжірибесін терең білуге негізделуге тиіс. Осыған байланысты кәсіби адвокаттық қызмет азаматтық және қылмыстық іс жүргізу, азаматтық, қылмыстық, әкімшілік құқық сияқты пәндер мен соттағы дәлелдеу теориясын және тағы басқаларды жетік және дәйекті игеруді талап етеді.

Мақсаты және міндеті: Адвокатураның мәні мен мақсаттары және 1917 жылға дейінгі кезеңде, кеңес заманында және қазіргі уақытта Қазақстанда адвокатураның қалыптасуы, даму кезеңдері туралы адвокатура ұйымы мен оның салаларының заңды тұрпаты олардың мемлекеттік органдармен қарым- қатынасы, адвокаттардың құқықтары мен міндеттері туралы мәселелердің мән- мағынасын ашу. Сонымен қатар, адвокаттық қызметтің негізгі бағыттары туралы айтылып, адвокатура қызметінің құқықтық мәртебесі ерекшелік-теріне аса назар аударылады.

Негізгі бөлім.

Тәуелсіздіктен кейінгі жылдардағы адвокатураның қалыптасуы.

Қазақстан Республикасын өз тәуелсіздігіне қол жеткізгеннен кейін, дербес мемлекет пен оның азаматтарының өміріне тірек болатын барша құқық негіздері қайта қаралып, жаңалап құру қажеттігі туды. Осы жолда қазіргі таңға дейін жүйелі жұмыстар жүзеге асырылуда. Мемлекеттік басқару, экономика, әлеуметтік – саяси өмір, мәдениет, құқықтық тәртіпті сақтау, елді қорғау, сыртқы саясат салаларын реттейтін көптеген заңдар мен жобалар қабылданып іске асырылды. Заңдарды тиянақты және қолайлы жасауға заңгер – ғалымдар мен заңгер практиктер қатысып, олар халықаралық ұйымдар мен шетел мамандарының беделді сарапшылықтарынан өткен болатын. 1995 жылы толықтырулар мен өзгертулерден өтіп, қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы – Ата Заңы бұған дәлел.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 2-бөлімі 12 бабына сәйкес адамдар құқықтары мен міндеттеріне, бостандықтарына кепілдік беріледі және танылады деп айтылған. Сонымен қатар, демократия және азаматтардың құқықтары мен

бостандықтарына негізделген құқықтық мемлекетті азаматтардың құқықтық санасын қалыптастырмай, олардың қоғам мен мемлекет алдындағы міндеттерін түсінбей, заңмен реттемей құру мүмкін емес.

Дамыған шет мемлекеттерде адвокат қызметі аса жоғары бағаланады. Себебі, оған адам баласына, оның тағдырына араша түсу міндеті жүктелінетіні белгілі. Адам баласына, оның тағдырынан бағалы ешнәрсе жоқ десек қателеспейміз.

Адвокат тәуелсіз саналатындықтан, олардың қызметі кәсіпкерлікке жатпайды. Мемлекеттік мекеме де болып табылмайды.

Адвокатура – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды заң шеңберінде жүзеге асыра отырып, адвокаттық қызметті атқаратын азаматтардың ерікті қоғамдық ұйымы.

Жалпы халықтың сауаттылығының және мәдениетінің көтерілуі, олардың әлеуметтік саяси – тәжірибеге ие болуы, демократияның дамуы оның негізгі принциптерінің насихатталуы, соның ішінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және басқаларды, осы аталғандар адвокатура сияқты құқықтық институттың туындауына себеп болды.

“Адвокаттық қызмет туралы” Заңында көрсетілген адвокаттық қызметтің мақсаты мен негізгі міндеттері. Азаматтарды квалификациялық заңды көмекпен қамтамасыз ету – бұл маңызды конституциялық тәртіп болып табылды.

1995 ж. 30-тамыз айында қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабына сәйкес әрбір адам сот арқылы қорғалуына заңда көрсетілген тәсілдер арқылы өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, білікті заң көмегін алуға құқылы. Осы бапты негізге ала отырып, азаматтардың құқықтарын тек мемлекеттік органдармен ғана емес, сонымен қатар қоғамдық ұйымдармен де қолданылады. Заңды тәсіл ретінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын арнайы адвокат алқасы болып табылады.

Адвокатура – адвокаттық қызмет атқаратын азаматтардан құрылған ерікті қоғамдық ұйым. Адвокатураның шынайы құралы – “демократия” Қазақстан Республикасының адвокатураның - өзін-өзі басқаратын, шаруашылық есептегі қоғамдық ұйым.

1997 ж. 5-желтоқсанында қабылданған Қазақстан Республикасының “Адвокаттық қызмет туралы” Заңы адвокатураның қазіргі кездегі жұмысы, (қабылданған заң арқылы) қызметін, бағыты, мақсатын анықтайды. Осы қабылданған заң арқылы адвокатураның беделі өсті десек қателеспеген болар едік. Осы заңға сәйкес

адвокат – міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және «Адвокаттық қызмет туралы» 1997 жылғы 5 желтоқсандағы ҚР Заңымен регламенттелетін адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы. Жоғары заң білімі, заңгер мамандығы бойынша кемінде екі жыл жұмыс стажы бар және адвокаттық қызметті жүзеге асыру құқығына лицензия алған адам адвокат бола алады.

Қасақана қылмыс жасағаны үшін сотталған, белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеттілігі шектеулі деп танылған, адвокаттар алқасынан шығарылған, тәртіптік жағымсыз әрекет жасағаны үшін құқық қорғау органдарынан босатылған адам — босатылған күнінен бастап бір жыл бойы адвокат бола алмайды.

Аталып кеткен Қазақстан Республикасының “Адвокаттық қызмет туралы” Заңның бірінші бабында адвокаттық қызметтің, яғни адвокатураның мақсаты белгіленген[1]. Қазақстан Республикасындағы адвокатура – адамның өз құқықтарын, бостандықтарын сотта қорғауға және білікті заң көмегін алуға мемлекет кепілдік берген және Қазақстан Республикасының Конституциясымен баянды етілген құқығын жүзеге асыруға жәрдем беру мақсаты болып табылады.

Адвокатура заңға негізделіп, азаматтарға (халыққа) және заңды ұйымдарға құқықтық тұрғыдан ақыл-кеңес, түсіндірмелер, заң жөнінде ауызша және жазбаша анықтамалар беретін, азаматтар мен заңды тұлғалардан арыздар, шағымдар және құқықтық сипаттағы басқа да құжаттар жазатын, сондай-ақ азаматтық істер мен әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша соттарда және т.б мемлекеттік органдарда өкіл болуды, қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеу және сотқа жәбірленушілердің қорғаушылары, өкілдері, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер ретінде қатысуды жүзеге асыратын, өзге де заң көмегін көрсететін, өзін-өзі басқаратын қоғамдық ұйым.

Адвокат — тек қорғаушы ғана емес, сондай-ақ сот ісі саласына тартылған кез келген тұлғаның заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ететін тәуелсіз кепіл, сондықтан да адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы барлық уақытта Қазақстан Республикасының әрбір азаматының құқығын тиімді қорғауға ықпал ететін болады[2, 256.].

Айыпталушыға заң көмегін көрсете отыра, адвокат қылмыстық сот ісі міндеттерін шешуге көмектеседі.

Қазақстан Республикасының адвокатура қызметінің негізгі бағыттары.

Қазақстан Республикасының адвокатура қызметінің негізгі бағыттары әр түрлі заң көмегін көрсетуге жәрдемдесу болып табылады. Олар:

— шешілімі кәсіби заң білімін талап ететін мәселелер бойынша консультациялар, түсіндірмелер, кеңестер, жазбаша қорытындылар беру;

— талап қою арыздарын, шағымдар мен құқықтық сипаттағы басқа құжаттарды жасау;

— адвокаттардың анықтау және алдын ала тергеу істері кезінде, сезіктілердің, айыпталушылардың және сотталға адамдардың қорғаушылары, жәбірленушілердің, азаматтық талап қоюшылардың, азаматтық жауапкерлердің өкілі ретінде қылмыстық істер бойынша сотқа қатысуы;

— соттар мен мемлекеттік органдарда азаматтық және әкімшілік құқық бұзушылық істері бойынша өкілдік ету;

— азаматтар мен ұйымдарға заңда тыйым салынбаған басқа да заң көмегін көрсету.

Адвокаттың қылмыстық сот ісіне қатысуы — адвокаттық қызметтің негізгі бағыттарының бірі. Мұнда адвокат қызметі негізінен айыпталушыларды (сезіктілерді) қорғау міндетін жүзеге асырумен байланысты. Оның кәсіби тәжірибесі мен құқықтық білімі қорғайтын адамына аса білікті көмек көрсетуіне мүмкіндік береді. Қоғам мен мемлекет бірде-бір азаматтың жеткілікті айғақсыз қылмыстық жауапкершілікке тартылмауын және сотталмауын көздейді [3, 196.].

Ұсталған, тұтқындалған, қылмыс жасады деп айып тағылған әрбір адам ұсталған, тұтқындалған немесе айып тағылған кезден бастап адвокаттың (қорғаушының) көмегін пайдалануға құқылы.

Заң сезіктілердің және қылмыс жасағандығы туралы айыпталғандардың, сондай-ақ сотталғандардың қорғану құқығын қамтамасыз етеді. Осы құқықтық қорғауды заңмен қажетті кепілдіктер берілген адвокаттар жүзеге асырады. Атап айтқанда, қылмыстық істі жүргізу заңы сот талқысы кезінде (сот талқысы және акты іс бойынша шығарылған үкімдердің заңдылығы мен қисындылығын ізінше тексеру сатысы), сондай-ақ алдын ала тергеуде немесе анықтауды жүргізу кезінде, сонымен қатар қадағалау тәртібімен істі қарау кезінде адвокатқа (қорғаушыға) берілетін құқықтардың үлкен шеңберін айқындайды.

Адвокаттар (қорғаушылар) іске қатысуға — айып тағылған немесе сезікті адам мойындаған сәттен, ұстау жүргізілген, я болмаса айып тағылғанға дейін бұлтартпау шарасы қолданылған сәттен бастап жіберіледі. Бұл жағдайда ол ұстау хаттамасымен немесе қамауға алынған түріндегі бұлтартпау шарасы таңдалғандығы туралы қаулымен таныса алады. Қорғайтын адаммен онаша жүздессе, одан жауап алуға қатыса алады және т.б. Жүздесу саны мен олардың ұзақтылығы шектеусіз. Конституцияның 16-бабының 2-тармағы тұтқындалған адамға сотқа шағымдану құқығын береді. Бұл құқықтардың көлемімен мазмұнын реттеу ұдайы жетіліп отырады.

Адвокаттың құқықтық нысаны — қорғау.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде анықталға көп жағдайда, қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамның қорғаушысы болуға міндетті. Егер бұл азамат немесе оның туыскандары не заңды өкілдері адвокатты шақыруға ынта білдірмесе, адвокат тергеушінің, прокурордың немесе соттың қаулысы бойынша тағайындалуға тиіс. Мұндай адвокатта айыпталушы немесе оның жақын туыскандары шақырған адвокаттардың құқығын пайдаланады. Оның еңбегі толығымен республикалық бюджет қаражатынан төленеді [4, 76.].

Қылмыстық істі қарауға қатысқан адвокат айыпталушыны ақтайтын немесе жауапкершілігін жеңілдететін жағдайды анықтау мақсатында заңда көзделген барлық қорғау құралдарымен тәсілдерін пайдалануға және айыпталушыға қажетті қорғау мен заң көмегін көрсетуге міндетті.

Адвокат қылмыстық істі қараған кезде тек айыпталушының қорғаушысы ғана емес, сондай-ақ жәбірленушінің мүддесін білдіруші, азаматтық талап қоюшы, азаматтық жауапкер ретінде қатыса алады.

Адвокат өзінің кәсіби қызметін әртүрлі заң көмегін көрсетеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде әрбір адамға білікті заң көмегін алудың үлкен және тең мүмкіндігін береді. Бұл жағдайда заң көмегі өзінің мазмұны бойынша іс-әрекеттің үлкен шеңберін қамтиды, сот органдарында заңды және жеке тұлғаларға өкілдік ету мен қорғауды жүзеге асырады. Адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы — бұл адвокат қызметін маңызды түрлерінің бірі, ол негізінен айыптаушының (сезікті) қорғау әрекеттерін жүзеге асыруға байланысты.

Қорғау — қылмыс жасады деп сезік келтірілген адамдардың құқықтары мен мүдделерін қаматамаңыз ету, айыптауды жоққа шығару немесе жеңілдету, сондай-ақ заңсыз қылмыстық ізге түсуге ұшыраған адамдарды ақтау мақсатында қорғау тарабы жүзеге асыратын іс жүргізу қызметі.

Қорғану тарабы — сезікті, айыпталушы, олардың заңды өкілдері, қорғаушы, азаматтық жауапкер және оның өкілдері болып табылады.

Қылмыстық процестің әрбір сатысында айыпталушы қорғаушы көмегін қажетсінеді, онсыз айыпталушы өз кінәсіздігінің дәлелдерін келтіруге, сондай-ақ айыптауды теріске шығаратын немесе жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайларды анықтауға дәрмесіз.

Қорғаушы — заңда белгіленген тәртіппен сезіктілерді айыпталушы мен олардың құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыратын және оларға заң көмегін көрсететін адам.

Тергеуші, анықтаушы қылмыс жасады деп күмән келтірілгендігін хабарлап, соған байланысты Қылмыстық іс жүргізу кодексінде

белгілеген негіздерде және тәртіппен өзіне қатысты қылмыстық іс қозғалған, не ұстау жүзеге асырылған, не айып тағылғанға дейін бұлтартпау шарасы қолданылған адам сезікті болып танылады.

Өзіне қатысты айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулы шыққан адам, не өзіне қатысты сотта жеке айыптайтын қылмыстық іс қозғалған адам, сондай-ақ оған қатысты анықтау органының бастығы айыптау хаттамасын жасаған және бекіткен адам айыпталушы болып танылады.

Заң қорғаушы ретінде жіберілуі мүмкін тұлғаларды нақты анықтайды. Оған жататындар:

- а) адвокаттар, яғни адвокаттар алқасында мүшелікке тұрған тұлғалар;
- б) жұбайы (зайыбы);
- в) жақын туыстары мен заңды өкілдері;
- г) өз бірлестіктері мүшелерінің істері бойынша кәсіподақтың және басқа да қоғамдық бірлестіктердің өкілдері, олар өз өкілін бөліп, қорғаушы ретіндегі оның өкілеттігін айғақтайтын тиісті құжаттармен (шешім немесе хаттама, сенім хат) қамсыздандырады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қорғаушы ретінде іске, егер бұл Қазақстан Республикасының тиісті мемлекетпен халықаралық шартында өзара негізде көзделсе, заңнамада белгіленген тәртіппен іске қорғаушы ретінде шетел адвокаттарының қатысуына жол беріледі[5].

Қылмыстық іс бойынша кәсіби қорғауды тек адвокаттар ғана жүзеге асырады.

Білікті заң көмегін алу құқығын жариялай отырып Қазақстан Республикасының Конституциясы барлық азаматтарды бостандықтары мен заңды мүдделерін кәсіби қорғау құқығымен, қылмыстық ізге түсуден қорғану құқығын қоса алғанда, қамтамасыз ету принципін орнықтырды. Осы ережеге сәйкес анықтауды жүргізетін адам, тергеуші, прокурор, сот әрбір іс бойынша азаматқа өз құқығын жүзеге асырудың нақты мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті. Құқықты тікелей немесе жанама шектеу я болмаса, әлеуметтік шығу тегі, лауазымдық немесе мүліктік жағдайы, жынысы, нәсілі, ұлты, діни ұстанымы, көз қарасы, тұрғылықты жеріне байланысты желеумен немесе кез – келген басқа мән жай бойынша жазаланады.

Бұл арада кәсіби қорғаудың қылмыстық іс бойынша қорғаудың саналуандығы болып табылатындығын ескерген жөн.

Онда қорғау үшін тән барлық белгілері, алайда, сонымен қатар оның Қазақстан Республикасының “Адвокаттық қызмет туралы” заңымен реттелетін адвокаттың құқықтық мәртебесіне байланысты ерекшеліктері кездеседі. Оған адвокат мінез-құлқының кәсіби нормалары, адвокаттық қызметтің кепілдіктері, адвокаттық құпия, адвокаттар алқасы мүшелерінің тәртіптік жауапкершілігі және тағы басқа жатады.

Сондықтан кәсіби қорғау – адвокаттың білікті заң көмегін көрсету мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген және белгіленген құралдар мен әдістер негізінде ғана жүзеге асыратын іс жүргізу қызметі, оның құрамдас бөлігі айыпталушының, сезіктінің құқықтары мен мүдделерін қорғауды, қылмыстық қудалауға заңсыз ұшыраған адамның айыбын теріске шығару немесе жеңілдету мен ақтауды қамтамасыз ету болып табылады.

Қоғам мен мемлекет бірде – бір азаматтың жеткілікті дәлелдерсіз қылмыстық жауапкершілікке тартылмауына және сотталмауына мүдделі. Мемлекет, қорғану құқығын қамтамасыз етудің конституциялық кепілдігін атқара отырып, оның ішінде адвокаттық қызмет кепілдіктерін береді, олардың арасында анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттар адвокат қылмыстық іске жіберілген сәттен бастап кешіктірмей, оған қорғауындағы адамның қамауда ұсталуының бүкіл мерзімі үшін іске қатысуға жіберілетіндігі туралы жазбаша айғақтама беруге міндетті; анықтау, алдын ала тергеу органдары, іс жүргізу заңында көзделген жағдайларда, адвокатқа оның тергеуге және адвокатпен келісілген мерзімдегі басқа да іс жүргізу әрекеттеріне қатысу қажеттігі туралы хабарлауға міндетті және тағы басқа.

Адвокат өз қызметін адвокаттар алқасының мүшесі бола отырып, жүзеге асырады. Жоғарыда адвокат заң көмегін көрсететін негізгі тұлға екендігі айтылғанмен, ол бірден-бір тұлға болып табылмайды. Алайда нақ кәсіби тәжірибе мен құқықтық білім адвокаттың айыпталушыға (сезіктіге) аса білікті көмек көрсетуіне мүмкіндік береді. Заң көмегін көрсету жөніндегі адвокаттық міндеттердің орындалуы мемлекет өкілеттігін адвокат-қорғаушының кәсіби парызы болып табылады. Адвокаттың қорғау жөнінде өзіне қабылдаған міндеттемелерінен бас тартуға құқығы жоқ. Адвокат үшін қорғауды жүзеге асыру, кәсіби қызмет болып табылады.

Алайда, заңнамаға сәйкес қылмыстық процеске қатысуға қорғаушының өзге де санаты жіберіледі. Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының нормативтік 2002 жылдың 6 желтоқсандағы №26 “Қорғану құқығы реттейтін қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қолдану тәжірибесі туралы” қаулысымен қорғану құқығының кәсіпқой адвокаттық немесе тек арнайы заң білімі және қорғаушыға нақтылы білікті заң көмегін көрсетуге қабілетті болған жағдайларда, қорғаушы ретінде жіберілген өзге де адамдардың-сезіктінің, айыпкердің, сотталушының жұбайының, жақын туыстарының немесе заңды өкілдерінің қатысуымен жүзеге асырылатыны туралы қағиданы алғаш рет бекітіп берді. Анықтау, тергеу органдары мен соттар осы мәселені анықтап, егер сезікті, айыпкер, сотталушы, сотталған таңдап алған қорғаушы қорғалушының мүдделерін білдіруге қабілетті болмаса, онда іске кәсіпқой адвокатты тарту

туралы мәселені талқылауға тиіс. Мұндай жағдайда сезіктінің, айыпкердің, сотталушының жұбайы, жақын туыстары, немесе туыстары, немесе заңды өкілдері, кәсіподақтардың және басқа да қоғамдық ұйымдардың өкілдері іске адвокатпен бірге қатыса алады. Бұл қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамға қатысты толық, жан-жақты және объективті тергеуге, істі қарау мен шешуге жәрдемдеседі.

Қорытынды:

Әрбір құқықтық мемлекет тұлғаның бостандығын және құқығын қорғауды бірінші орынға қояды. Сондықтан да ол күшті тәуелсіз соттық қорғалудың дамуында және сақтап қалуында өзінің көз-қарастарының бар болғандығын айқындаған.

Адвокаттық қызметтің дамып жетілуіне ең басты себепкер болған демократия, заңдылық, адам құқығын сақтау,

өзіндік бостандық, ар – ожданлық және қадір қасиет деп ойлаймын.

Соңғы жылдары адвокатураның беделі ерекше өсті. Ол мемлекеттік, саяси басқарудан, оның ішінде қызметтеріне қол сұғушылықтан босатылған, адвокаттардың даусы сотта еркін ашық естілуде. Қазіргі қабылданып жатқан заңдар тұлғаны қорғау үшін қажетті жағдайлар жасалған. Адвокатураның өміріндегі рөлі Қазақстан жерінде кең аумқты көлемде артуда. Себебі, қандай да бір қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істерді жүргізу барысында азаматтардың мүдделерін адвокат қорғаушы ретінде, өкіл ретінде заңды өкілдер жасайды. Сол қызметтерін жүзеге асыруда Қазақстан

Республикасында көптеген шаралар қолдануда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызметі туралы» Заңы 5 желтоқсан 1997ж. № 195-І заңы (2009.29.04. берілген өзгерістер мен толықтырулар).
2. Адвокат: навыки профессионального мастерства / Под ред. Л.А. Воскобитовой, И.Н. Лукьяновой, Л.П. Михайловой. М.: Волтерс Клувер, 2006.
3. Тыныбеков С. Қазақстан Республикасында адвокатура және адвокаттық қызмет. Оқулық. — Алматы: Данекер, 2003.
4. Балабиев К., Утенов Ж. ҚР адвокатураның: оқу-әдістемелік құрал. — Алматы: Заң әдебиеті, 2003.
5. Қазақстан Республикасының «Қылмыстық іс жүргізу» Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі №231-V заңы.

УДК: 343.102:351.745.7

МРНТИ: 10.71.43

Т.Б.Хведелидзе

*к.ю.н., ст. преподаватель кафедры
уголовно-правовых дисциплин*

Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан

e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ МОДЕЛИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ОБ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Становление и развитие законодательства Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности отличается большим своеобразием. Это своеобразие обусловлено значительными изменениями в системе и структуре правоохранительных органов. Процессы реформирования правоохранительных органов привели к их размежеванию путем выделения из этой системы специальных служб. Специальные службы не входят в круг правоохранительных органов. Вместе с тем, функция правоохраны реализуется как собственно правоохранительными органами, так и специальными службами. Выполнение данной функции нередко сопряжено с оперативно-розыскной деятельностью. Соответствующее законодательство в данной сфере страдает обилием противоречий и остро нуждается в значительной корректировке.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, законодательство, Конституция РК, правоохранительная функция, субъекты оперативно-розыскных отношений.

Т.Б.Хведелидзе¹

¹ Абай ат.ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан

e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

ЖЕДЕЛ ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҮЛГІСІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАЛУЫ

Аңдатпа

Жедел-ізвестіру қызметі мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының заңдарына қалыптастыру және дамыту үлкен ерекшелігі ерекшеленеді. Бұл ерекшелігі айтарлықтай жүйесіндегі өзгерістер мен құқық қорғау органдарының құрылымына байланысты. құқық қорғау органдарын реформалау процестері арнайы қызметтері жүйесінен оқшаулау, олардың ажырау әкелді. Арнайы қызметтер құқық қорғау қолдану аясына жатпайды. Сонымен қатар, құқық қорғау функциясы дұрыс құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтердің ретінде жүзеге асырылады. Бұл функцияны орындау жиі жедел-ізвестіру қызметінің байланыстырылады. осы саладағы тиісті заңнама қайшылықтарды және елеулі жанарту мұқтаж көптігі зардап шегеді

Түйін сөздер: жедел-ізвестіру қызметі, заңнамасы, Қазақстан Республикасының, құқық қорғау функциясы Конституциясы, жедел-ізвестіру қарым-қатынас субъектілері.

T.B.Hvedelidze¹

*¹candidate of Law, senior teacher of department
criminal - legal disciplines*

*Institute of history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru*

CONCEPTUALISATION IN MODEL OF LEGISLATION IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Abstract

Formation and Development of the Republic of Kazakhstan legislation on operational-investigative activity differs great originality. This peculiarity is due to significant changes in the system and the structure of the law enforcement agencies. The processes of reforming law enforcement agencies led to their disengagement by isolation from the system of special services. Special services do not fall within the scope of law enforcement. At the same time, law enforcement function is implemented as a proper law enforcement agencies and special services. Performing this function is often associated with operational and investigative activities. The relevant legislation in this area suffers from an abundance of contradictions and in dire need of a significant updating.

Keywords: operational-investigative activity, the legislation, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the law enforcement function, the subjects of operative-search relationship.

Введение

Актуальность темы исследования обусловлена рядом объективных предпосылок, которые позволяют считать, что Закон Республики Казахстан (далее ЗРК) «Об оперативно-розыскной деятельности» (далее – «Об ОРД») [1], принятый в сентябре 1994 года, в настоящее время исчерпал себя как основной источник, призванный регулировать оперативно-розыскные правоотношения достаточно полно и в соответствии с социальными запросами в данной части.

Одним из значимых факторов, повлекших актуализацию проблемы законодательства об ОРД, является временной разрыв между принятием ЗРК «Об ОРД» и действующей Конституцией (1995). Формальные признаки говорят о том, что опережение во времени принятия ЗРК «Об ОРД» по отношению к Конституции РК на один год, уже само по себе является основанием для утверждения о том, что оперативно-розыскной закон в той или иной части, в лучшем случае, может не соответствовать Конституции, в худшем – противоречить

отдельным положениям Основного Закона. Оба варианта равно не в пользу ЗРК «Об ОРД».

Следующим фактором является принятие ЗРК «О правоохранительной службе» в 2011 году [2], в соответствии с которым перечень правоохранительных органов был ограничен до четырех субъектов (ст.3). Такой подход законодателя повлиял на определение круга органов, уполномоченных осуществлять ОРД, в контексте пределов, форм, методов и средств, реализации правоохранительной функции, в том числе оперативно-розыскным путем.

Еще одним фактором, повлиявшим на актуальность формирования нового представления об оперативно-розыском законодательстве и соответствующей сфере деятельности, является принятие ЗРК «О специальных государственных органах Республики Казахстан» в 2012 году [3], которым три государственных органа, ранее входивших в общую систему правоохранительных органов РК, были обособлены в качестве специальных государственных органов с возложением на них специальных задач, закрепляемых в самостоятельных нормативных актах,

регулирующих соответствующие отраслевые правоотношения.

Целью настоящей работы выступает проведение анализа и оценки действующего законодательства в сфере оперативно-розыскной деятельности и определение перспектив его развития в условиях обострения криминальной ситуации. Для достижения поставленной цели автором статьи решены следующие задачи:

- осуществлен краткий исторический экскурс в сферу истоков формирования и становления оперативно-розыскного законодательства в Республике Казахстан;

- установлены место, назначение и пределы оперативно-розыскной деятельности в рамках реализации правоохранительной функции;

- предложена гипотетическая модель путей дальнейшего развития оперативно-розыскного законодательства Республики Казахстан.

При исследовании вопроса применен общеметодологический подход, состоящий в анализе и оценке обстоятельств, имеющих значение для достижения поставленной цели в диалектическом единстве формы и содержания, находящихся в движении и развитии. В качестве частных методов нами использованы методы историзма, анализа и синтеза, компаративистики, обобщения и экстраполяции, прогнозирования и логики. Применены новейшие достижения общей теории права, учтены политико-правовые приоритеты, связанные с темой настоящей статьи.

1. Истоки формирования и становления оперативно-розыскного законодательства в Республике Казахстан: краткий историко-правовой экскурс.

Для последнего десятилетия в истории суверенного Казахстана характерно принятие целого ряда новых законов, в том числе кодифицированных. Это обстоятельство является основанием для анализа состояния и структуры национальной системы права Республики Казахстан. Логика построения, иерархическая обусловленность, границы регулируемых правоотношений, принципы и гарантии их соблюдения, ограничения и запреты, специальные предписания и иные признаки, присущие праву, претендующему на системность, должны отвечать определенным требованиям, соблюдение которых позволяет идентифицировать данную систему как национальную. Признаки системности национального права подчиняются определенной иерархии в зависимости от степени юридической силы нормативного правового акта и места, которое он занимает в общей системе правовых актов государства [4, с.38]. Вместе с тем, истоки формирования и становления оперативно-розыскного законодательства Казахстана надо искать в более ранних периодах истории страны, а именно: в так называемом «переходном» периоде, охватывающем собой

1991-2001 годы. Необходимо сразу сделать следующую оговорку: с правовой точки зрения к последнему переходному периоду относится временной промежуток между двумя последними конституциями, т.е. с января 1993 года по август 1995 года. Предлагая иное временное пространство, относимое к переходному периоду – с 1991 по 2001 годы, мы солидаризируемся с Б.Х. Толеубековой во мнении о том, что на протяжении ряда лет после принятия действующей Конституции в 1995 году осуществлялась работа по принятию законов нового формата, ориентированного на «капитализацию» общественных отношений, что фактически означало завершение или исчерпание миссии переходного периода для системы национального права. На декабрь 2000 года приходится принятие Конституционного Закона РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», который в системе иерархий или логической последовательности принятия законов является завершающим. Далее идет процесс текущего законодотворчества, для которого характерна обязательность требования соответствия норм текущего законодательства положениям базовых законов, к которым относятся Конституция РК и конституционные законы [4, с.38-39].

В рассматриваемом временном пространстве был принят ряд нормативных актов, имеющих важное значение для формирования и становления казахстанского оперативно-розыскного законодательства. К таким актам относятся:

- Конституция Республики Казахстан (1993г.);

- ЗРК «Об оперативно- деятельности» (1994г.);

- Конституция Республики Казахстан (1995г.);

- Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (1997г.) [5];

- Уголовный кодекс Республики Казахстан (1997г.) [6];

- Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, «О прокуратуре Республики Казахстан» (1995г.) [7], который позднее был трансформирован в Закон Республики Казахстан «О прокуратуре»;

- Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (1995г.) [8], который позднее был трансформирован в Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан»;

- Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан» (1995г.) [9], позднее был трансформирован в Закон Республики Казахстан «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан»;

- Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, «О службе охраны Президента Республики Казахстан» (1995г.) [10], который позднее преобразован в Закон Республики Казахстан «О службе государственной охраны Республики Казахстан»;

- ЗРК «О таможенном деле в Республике Казахстан» (1995г.) [11];

- ЗРК «О национальной безопасности Республики Казахстан» (1998г.) [12].

Как было отмечено ранее, в названных актах с разной степенью конкретизации содержались положения, имеющие прямое или косвенное отношение к оперативно-розыскной деятельности, а значит, эти положения могли быть отнесены к правовым источникам, регламентирующим соответствующую сферу правоотношений.

Вместе с тем, последний тезис требует определенной интерпретации, связанной с тем, что ЗРК «Об ОРД» был принят в 1994г., то есть это один из самых ранних нормативных правовых актов, принятых в рамках первой Конституции РК (1993г.). О том, что оперативно-розыскной закон изначально должен был соответствовать положениям Конституции РК 1993г., не требует специального установления или доказывания. Все последние акты, принятые после 1994 года, содержали оперативно-розыскные нормы, которые, безусловно, должны были, во-первых, соответствовать и не противоречить Конституции РК 1995г., во-вторых, при необходимости в акты должны были быть внесены изменения и дополнения, устраняющие противоречия или несоответствия [13, с.55]. Применительно к ЗРК «Об ОРД» изменения и дополнения вносились дважды: в 2004г. [14] и 2016г. [15]. Сроки внесения корректировок выходят за пределы «переходного» периода и не связаны со второй Конституцией (1995г.), так как в его переходных положениях предусматривался двухлетний срок для приведения законодательства РК в соответствие с Конституцией (п.2 ст.92), т.е. с 1 сентября 1995г. по 31 августа 1997г. Тот факт, что в обозначенном периоде в ЗРК «Об ОРД» не вносилось никаких изменений, может свидетельствовать о следующем: положения названного закона не противоречат и соответствуют положениям обеих конституций (1993г. и 1995г.), либо имеющиеся противоречия и несоответствия были нивелированы на уровне иных законодательных актов, принятых после 30 августа 1995г. В литературе имеет место мнение о том, что ЗРК «Об ОРД» носит в большой степени общий характер, в силу чего его положения могут быть интерпретированы как соответствующие обеим конституциям и конституционным законам, относящимся как к «переходному», так и «постпереходному» периодам формирования, становления и развития отраслевого законодательства [16, с.31].

Вопрос об отраслевой принадлежности законодательства об оперативно-розыскной деятельности рассматривался разными научными школами, соответственно и решение этого вопроса отличалось как в методологическом, так и отраслевом аспектах. Наибольший интерес представляют следующие три точки зрения: уже сложилась самостоятельная отрасль права, которую условно можно именовать сыскным правом; правовое регулирование отношений в сфере ОРД достигло того уровня, когда оно может быть приведено в единую систему на основе его кодификации; ОРД носит прикладной характер и самостоятельного значения иметь не может, в связи с чем нет оснований ни для кодификации законодательства об ОРД, ни для признания того, что это законодательство сформировалось в самостоятельную отрасль права [16, с.33]. К представителям первой точки зрения относятся М.П. Сысалов [17], А.Д. Шаймуханов [18], В.В.Роот [19]. Вторую точку зрения обосновывают в своих работах Б.Х.Толеубекова, С.Ж. Кусаинов, Т.Б.Хведелидзе [20,21], Хлус А.М. [22], А.Ю.Шумилов [23]. Третья точка зрения, самая распространенная, прослеживается в работах Я.В.Давыдова [24], В.А. Ильичева [25], О.Хусаинова [26], А.М.Баранова [27].

Как нам представляется, определение отраслевой принадлежности законодательства об ОРД лежит в основе выработки концептуальной модели этого законодательства. Вместе с тем, необходимо признать, что наличие разновекторных подходов к сущности ОРД негативно отражается на результативности соответствующих исследований в заданном направлении. Если согласиться с тем, что оперативно-розыскные правоотношения ближе всего примыкают к уголовно-процессуальной отрасли, то объективен вывод о необходимости создания самостоятельного кодифицированного закона об ОРД. Однако, даже в случае признания такой необходимости, ее реализация отдалена во времени в связи с тем, что в процессе реформирования правоохранительных органов, изменения концепции уголовно-процессуального законодательства и принятия в 2014 году нового УПК РК были коренным образом изменены традиционно сложившиеся представления о месте, назначении и пределах оперативно-розыскной деятельности.

2. Место, назначение и пределы оперативно-розыскной деятельности в рамках реализации правоохранительной функции

Как известно, правоохрана – это самостоятельная функция государства, сущность которой составляет охрана от нарушений установленного государством определенного правопорядка. Правоохранительная функция и правоохранительная деятельность, вне зависимости от их взаимной обусловленности,

являются специфическими понятиями и не заменяют друг друга. Правовой основой правоохранительной деятельности выступает соответствующее законодательство. И законодательство, и деятельность, и органы, осуществляющие эту деятельность, - суть составляющие элементы правоохранительной системы. Как справедливо указывает А.Г.Братко, правоохранительная система – это совокупность государственно-правовых средств, методов и гарантий, обеспечивающих защиту общественных отношений от противоправных посягательств [28,с.206]. Эта система включает в себя охранительную функцию, правоохранительную деятельность, правоохранительные органы.

Таким образом, правоохранительная система является понятием родовым по отношению к понятию правоохранительные органы, являющемуся понятием видовым.

Правоохранительная деятельность включает в себя применение предусмотренных законом мер к лицам, совершающим преступления.

В ходе правоохранительной деятельности создаются необходимые предпосылки для восстановления нарушенного права, как то розыск и арест имущества, конфискация имущества в досудебном производстве и т.д. Само же восстановление нарушенного права – сфера деятельности суда, который не входит в систему правоохранительных органов [29, с.8-9].

Согласно ст.3 ЗРК «О правоохранительной службе», к правоохранительным органам относятся органы прокуратуры, внутренних дел, антикоррупционная служба, служба экономических расследований. Все эти органы имеют отношение к оперативно-розыскной деятельности: прокуратура осуществляет надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности (ст. ст. 34-36 ЗРК «О прокуратуре»); органы внутренних дел осуществляют оперативно-розыскную деятельность (ст.10, п.1, п.п.1 ЗРК «Об органах внутренних дел»), аналогичные предписания содержатся в законах, регулирующих отношения в сферах антикоррупционной службы и службы экономических расследований.

Сравнение ст.3 ЗРК «О правоохранительной службе» со ст.6 ЗРК «Об ОРД» говорит о том, что помимо правоохранительных органов к ОРД имеют отношение еще четыре органа: органы национальной безопасности; уполномоченный орган в сфере внешней разведки; органы военной разведки Министерства обороны; Служба государственной охраны Республики Казахстан. Все эти органы, за исключением прокуратуры, уполномочены непосредственно осуществлять оперативно-розыскную деятельность.

Оперативно-розыскная деятельность имеет своим главным предназначением борьбу с

преступностью и укрепление правопорядка [25, с.13]. Как нам представляется, это предназначение совпадает с содержанием правоохранительной функции. Иными словами, можно утверждать, что все субъекты, наделенные правом осуществлять ОРД, в своей деятельности осуществляют правоохранительную деятельность. В связи с изложенным остается открытым вопрос о том, почему ЗРК «О правоохранительной службе» предусматривает только четыре вида правоохранительных органов.

Отчасти на этот вопрос ответ можно найти в ЗРК «О специальных государственных органах Республики Казахстан», в котором в качестве таких органов названы органы национальной безопасности, уполномоченный орган в сфере внешней разведки, Служба государственной охраны Республики Казахстан (п.2 ст.3). Служба в этих органах – это особый вид государственной службы.

Таким образом, три субъекта, уполномоченные осуществлять ОРД, отнесены к категории специальных государственных органов. К их функциям в той или иной мере относится и функция правоохраны. Но это лишь одна из функций, не являющейся основной. В любом случае, ОРД можно расценивать как способ (специфический) осуществления правоохранительной деятельности и соответствующей функции.

Назначение ОРД можно понимать как осуществление правоохранительной деятельности.

3. Гипотетическая модель законодательного регулирования отношений в сфере оперативно-розыскной деятельности

Вне зависимости от множества изменений и дополнений, внесенных в ЗРК «Об ОРД» за период с 1994 по 2017 год, этот закон признать соответствующим современным запросам практики не представляется возможным. Объективно его положения устарели либо носят предельно декларативный характер и не могут быть применимы в пределах не только сыскной, но и уголовно-процессуальной деятельности.

Анализ и сравнение положений ст.231 УПК РК и ст.11 ЗРК «Об ОРД» свидетельствует о том, что ряд понятий в своем терминологическом воплощении различаются лексически. Лексические разночтения влекут различное толкование, понимание и применение. Вместе с тем, в п.4 ст.11 ЗРК «Об ОРД» указывается следующее:

«Оперативно-розыскные мероприятия, перечисленные в подпунктах 1), 2), 5), 7), 8), 9), 11), 12), 13), 14), 15), 16) и 17) пункта 2 настоящей статьи, могут осуществляться в качестве розыскных мер согласно положениям уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан». В этих подпунктах дан перечень оперативно-розыскных мероприятий

общего и специального характера. Названия мероприятий носят законодательно установленный официальный характер. Любое изменение в их названиях означает изменение содержательное. Более того, ЗРК «Об ОРД» для этих мероприятий является основным правовым источником, регулирующим соответствующие правоотношения. Их перенос в сферу уголовного процесса, но уже в качестве негласных следственных действий, все же требует сохранения отраслевой терминологической целостности.

Несоблюдение этого правила привело к тому, что отдельные виды ОРМ в УПК РК получили измененное название. Вот некоторые примеры таких расхождений:

- в ЗРК «Об ОРД» содержится такое название одного из видов следственных действий, как «поиск устройств незаконного снятия информации», которое в УПК РК именуется – «негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации (п.4) ст.231);

- в УПК РК содержатся видоизмененные названия отдельных следственных мероприятий, которые не приводятся в перечне действий, разрешаемых для применения в уголовном процессе. К таким названиям относятся: «внедрение» и «применение модели «поведения», имитирующей преступную деятельность» (п.3) и п.4) ч.2 ст.11 ЗРК «Об ОРД»), которые в УПК РК названы в качестве одного негласного следственного действия и даны в редакции: «негласные внедрение и(или) имитация преступной деятельности» (п.9) ст.231).

Аналогичные сравнения можно провести практически по всем видам негласных следственных действий, за основу которых взяты оперативно-розыскные мероприятия общего или специального характера.

Изложенное означает, что положения ст.ст.231, 242-251 УПК РК и ст.11 ЗРК «Об ОРД» не соответствуют друг другу. С учетом того, что в данном соотношении определяющим является ЗРК «Об ОРД», а положения УПК РК, имеющие отношение к негласным следственным действиям, носят производный характер, - есть основания полагать, что сначала должно быть модернизировано законодательство об ОРД, а затем приведены в соответствие с ним интересующие нас положения о негласных следственных действиях.

Наиболее рациональным представляется подход, сообразно которому в современных условиях необходимо принять кодифицированный закон об ОРД. Модель такого закона в свое время была разработана и предложена автором настоящей статьи [29].

Основные выводы

1. Модернизация оперативно-розыскного законодательства Республики Казахстан оценивается как объективная необходимость.

2. Внедрение в уголовный процесс негласных следственных действий характеризуется несоответствием видов названных действий видам оперативно-розыскных мероприятий, разрешенных для производства в уголовном процессе.

3. Концептуализация модели законодательства об ОРД заключается в создании и принятии кодифицированного закона.

Список использованной литературы:

1. Об оперативно-розыскной деятельности. – Закон Республики Казахстан №154-ХІІІ от 15.09.1994г. С изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2016г.
2. О правоохранительной службе. - Закон Республики Казахстан №380-IV от 06.01.2011г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.04.2016г.
3. О специальных государственных органах Республики Казахстан. – Закон Республики Казахстан №552 - IV от 13.02.2012г.
4. Толеубекова Б.Х. Особенности системы и структуры национального права Республики Казахстан в переходный и современный периоды//Хабаршы/Вестник КазНПУ им.Абая, Серия «Юриспруденция», №3(41), 2015. – С.38-43.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Утвержден Законом Республики Казахстан от 13.12.1997г. №206-1
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Утвержден Законом Республики Казахстан от 16.07.1997г. №167-І
7. О прокуратуре Республики Казахстан. – Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 21.12.1995г. №2709.
8. Об органах внутренних дел Республики Казахстан. – Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 21.12.1995г. №2707.
9. Об органах национальной безопасности Республики Казахстан. – Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 21.12.1995г. №2710.
10. О службе охраны Президента Республики Казахстан. – Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 03.10.1995г. №2483.
11. О таможенном деле в Республике Казахстан. – Закон Республики Казахстан от 20.07.1995г. №2368.

12. О национальной безопасности Республики Казахстан. – Закон Республики Казахстан от 26.06.1998г. №233-І.
13. Хведелидзе Т.Б., Хлус А.М. Права и свободы человека в сфере оперативно-розыскной деятельности и особенности их реализации в Беларуси и Казахстане//Хабаршы/Вестник КазНПУ им.Абая, Серия «Юриспруденция», №1(39), 2015. – С.55-60.
14. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан. – Закон Республики Казахстан от 20.12.2004г. №13.
15. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан. – Закон Республики Казахстан от 28.12.2016г. №36- VI.
16. Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Законодательство об оперативно-розыскной деятельности: проблемы определения отраслевой принадлежности//Российская юстиция, №1, 2013. – С.31-34.
17. Сысалов М.П. Теория оперативно-розыскной деятельности: Монография. –Алматы: «Данекер», 2003.
18. Шаймуханов А.Д. Совершенствование и развитие оперативно-розыскного законодательства Республики Казахстан/ Автореф. дис. ... д.ю.н. (12.00.09). – Караганда: КЮИ МВД РК им.Б.С.Бейсенова, 2008.
19. Роот В.В. Перспективы совершенствования законодательства об оперативно-розыскной деятельности//Организация прокурорского надзора за законностью оперативно-розыскной деятельности. – Алматы, 2006. – С.30-37.
20. Толеубекова Б.Х., Кусаинов С.Ж., Хведелидзе Т.Б. Оперативно-розыскной кодекс Республики Казахстан//Хабаршы/Вестник КазНПУ им.Абая, Серия «Юриспруденция», №4(38),2014. – С.45-63.
21. Толеубекова Б.Х., Кусаинов С.Ж., Хведелидзе Т.Б. Законодательное регулирование уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан: проблемы и перспективы: Монография. – Алматы: КазНПУ им.Абая, 2013. – 216с.
22. Шумилов А.Ю. Проблемы законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности в России: Монография. – М.: Издат.Шумилова И.И., 1997. – 174с.
23. Давыдов Я.В. Оперативно-розыскная деятельность (конспект лекций). – М.: Приориздат, 2008.
24. Ильичев В.А. Оперативно-розыскная деятельность: Курс лекций. – М.: Эксмо, 2009. – 144с.
25. Хусаинов О. Аналитический поиск и исследование оперативно-розыскной информации в борьбе с организованной экономической преступностью как одним из факторов коррупции//Фемида, №3, 2008. – С. 18-20.
26. Баранов А.М. Использование результатов негласных способов собирания доказательств в уголовном судопроизводстве//Государство и право: Наука. – М., №8, 2007. – С.62-66.
27. Братко А.Г. Правоохранительная система (вопросы теории). – М.: Юр.лит., 1991.
28. Жариков Ю.С., Попов К.И. Правоохранительные органы: Уч.пос., 2-е издание. – М.: Юриспруденция, 2009. – 312с.
29. Хведелидзе Т.Б. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности (по законодательству Республики Казахстан/Автореф.дис. ... к.ю.н. (12.00.09). – Алматы, 2009. – 28с.

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(aibikezhalgassova@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2017 ж. №2 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3000 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2017 жылдың 10 маусымына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: aibikezhalgassova@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық)	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индекс көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалық интервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 2, 2017 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3000 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 10 июня 2017 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: aibikezhalgassova@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см. ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введения (актуальность, цели и задачи, методология/ метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заклучение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28

МРНТИ 11.25.41

Е.А. Кузнецов¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtubeи социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет.

Аңдатпа

Е.А. Кузнецов¹

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

¹т.ғ.д., Абай атындағы Каз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқтытүрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақаладатеррористік актілерге бүгіндежеліде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет.

Abstract

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan

Nowadays, in a condition of high ICT-s developmentsome terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islamreligion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET.

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль

информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Пайданылган әдебиеттер тізімі: (если статья на казахском)

Список использованной литературы: (если статья на русском)

References: (если статья на английском)

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин Е., Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Botobekov U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v_kazahstane_vedut_borbu_s_internetpropagandai_ekstremizma-2015_10_31-1180077 (дата обращения: 15.02.2017)

7 СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)

8 Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1

9 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.